

**Куликівський осередок
Чернігівської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України**

Сергій Спутай, Михайло Мороз, Наталія Халімон

К О В Ч И Н

ІСТОРІЯ СЕЛА

від найдавніших часів до 1917 року

Київ
Видавництво "Логос"
2018

УДК 908 (477.51-22Ковчин)(091)
С74

Спутай С. М.
С74 **КОВЧИН. Історія села від найдавніших часів до 1917 року** / Сергій Спутай, Михайло Мороз, Наталія Халімон. – Київ : Логос, 2018. – 320 с., 1 карта : іл.
ISBN 978-617-7446-57-5.

Книга присвячена історії села Ковчина – одного з найдавніших населених пунктів Чернігово-Сіверської землі. Минуле села висвітлюється в контексті історії України з акцентом на подіях місцевого значення та діяльності осіб, пов'язаних з Ковчином. Подано детальний економічний, статистичний та історико-демографічний аналіз історії села у XVIII ст., персональну інформацію про його мешканців.

Видання містить фрагменти документів XVIII – XIX ст. з історії Ковчина.

Для істориків, краєзнавців, учителів та всіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

УДК 908 (477.51-22Ковчин)(091)

Науковий редактор **Олександр Коваленко** – кандидат історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка, голова Правління Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Бібліографічний редактор **Ольга Устіннікова** – зав. відділу наукової підготовки державних бібліографічних покажчиків Книжкової палати України.

Редактор **Олена Махотко**.

Художнє оформлення, макетування – рекламне агентство "Артмастер".

ISBN 978-617-7446-57-5 © Спутай С.М., Мороз М. М., Халімон Н. М., 2018
© ТОВ "Артмастер", оформлення, макетування, 2018

ЗМІСТ

Від авторів	6
Довідка про село Ковчин	7

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ

Первісні поселення	8
Городище – колиска сучасного Ковчина (XI ст. – середина XIII ст.)	11
Монголо-татарська навала (середина XIII ст. – середина XIV ст.)	28

ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ, МОСКОВІЇ ТА ПОЛЬЩІ

У складі Великого князівства Литовського (середина XIV – кінець XV ст.)	32
У складі Московської держави (1500 – 1618 pp.)	39
Кримський фактор	39
У складі Речі Посполитої (1618 – 1648 pp.)	40
Ковчин на стародавніх географічних картах	48

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ (1648 – 1782 pp.)

Становлення незалежної козацької держави	54
Під протекторат Росії (1654 p.)	60
Формування ковчинських прізвищ	65
Населення та перший опис Ковчина	66
Набуття земельної власності. Займанщина	69
Бойовище в сусідньому містечку (1664 p.)	72
Становище селян за даними переписних книг 1666 p.	73
Ковчин у власності Чернігівської архієпископії (1668 – 1672 p.)	77
Суперечка про задеснянські землі (1679 – 1729 pp.)	83

У підданстві Києво-Софійського монастиря (1690 – 1782 pp.)	87
Переходи селян у козацький стан	90
Страховські. 1740 – 1749 pp.	92
Судові суперечки за землю 1750 – 1751 pp.	101

Участь ковчинських козаків у військових походах і війнах XVIII ст.

Гілянський похід 1725 p.	102
Російсько-турецька війна 1735 – 1739 pp.	103
Ковчин за матеріалами ревізій Ніжинського полку 1732 – 1747 pp.	109
Ревізія Ніжинського полку 1747 p.	110

Ковчин за матеріалами Генерального опису Лівобережної України	
1765 – 1769 рр.	112
Соціальний склад населення	114
Економічний стан населення	115
Соціальна інфраструктура	120
Церква	120
"Школа, шпиталь церкви ковчинской"	120
Шинки	125
Статистична та історико-демографічна характеристика населення	
с. Ковчина другої половини XVIII ст.	128
Загальна демографічна характеристика	130
Статеві-вікова структура населення	134
Дослідження шлюбного стану населення	136
Сповідні розписи 1740, 1768, 1773, 1794, 1796, 1812 рр.	144
Опис Ковчина другої половини XVIII ст.	147
Володіння Києво-Софійського монастиря	149
Ковчинські прізвища	153
Ковчинські мікротопоніми	155
ІМПЕРСЬКА ДОБА	
Адміністративні перетворення кінця XVIII – початку XIX ст.	156
Ковчин в "Описі Чернігівського намісництва 1779 – 1781 рр."	157
Скасування козацтва (1782 р.)	160
Секуляризація маєтностей Києво-Софійського монастиря (кінець 1780-х рр.). Поява державних селян	162
Будівництво церкви. 1808 р.	166
Ковчинські духівники	
Іоанн Івашкевич (роки служби: 1786 – 1825)	173
Григорій Деполович (роки служби: 1825 – до 1852)	177
Влас Карпинський (роки служби: 1809 – 1859)	182
Друга половина XIX століття	
Сільські товариства. Адміністративні зміни	184
Земля і землевласники	184
Селянська реформа 1861 р.	185
Земська реформа	192

Ковчинська школа	
Церковнопарафіяльна школа 1862 – 1875 рр.	193
Земська школа 1875 – 1919 рр.	193
Аркадій Верзилов	199
Ковчинські духівники	
Платон Деполович (роки служби: 1868 – 1904)	200
З родини Деполовичів	
Сергій Деполович	202
Петро Деполович	203
Лідія Деполович	203
Ковчинські духівники	
Іоанн Митькевич (роки служби: 1907 – 1919)	207
На початку XX століття	209
Ковчинські переселенці 1907 р.	209
Перша світова війна	211
Життя і побут у XIX – на початку XX ст.	214
Додатки	
1. Перелік козаків і посполитих... 1751 р.	216
2. Ревізія Ніжинського полку 1737 р.	218
3. Відомості про продаж волів жителями с. Ковчина у 1737 – 1739 рр.	222
4. Ревізія Ніжинського полку 1736 р.	225
5. Ревізія Ніжинського полку 1738 р.	229
6. Ревізія Ніжинського полку 1747 р.	233
7. Фрагменти Генерального опису Малоросії. 1766 р.	239
8. Сповідний розпис Свято-Георгіївської церкви с. Ковчина за 1796 р.	252
Джерела та література	300
Список скорочень літератури та назв установ	314
Список застарілих і рідковживаних слів	315
Давні одиниці вимірювання	317
Про авторів	319

*"Пізнай свій край, ... себе, свій рід, свій народ,
свою землю – і ти побачиш шлях у життя".*

Григорій Сковорода

ВІД АВТОРІВ

Слова славетного філософа, наведені в епіграфі, якнайповніше характеризують суть краєзнавства – науки пізнання, збереження та популяризації нашої історії. Ці слова служили авторам надійним дороговказом при створенні книги про рідне село.

Село Ковчин не уявилося загальновідомими історичними постатями, грандіозними битвами чи визначними подіями. Тож не дивно, що його минуле довгий час лишалося поза увагою професійних істориків. Тим більше можливостей відкривається тепер для краєзнавців. Адже Ковчин – ця маленька краплиночка на карті, загублена в придеснянських луках і широких хлібах, – має поважну й гідну історію. На сторінках цієї книги вона розкривається з давніх-давен у послідовному хронологічному порядку без великих часових і смислових прогалин. Минуле села досліджено в контексті історії України з глибоким висвітленням подій місцевого значення. Наведено відомості про колишніх ковчинських жителів. Серед них, сподіваємося, допитливий читач знайде коріння свого роду, дізнається про походження свого родового прізвища. Значна увага приділена й нашим духівникам, котрі формували моральний клімат ковчинської спільноти.

Під час написання роботи опрацьована велика кількість архівних документів. Саме наявність потужного комплексу першоджерел дозволила доволі детально висвітлити Ковчин XVIII ст., встановити осіб, які тоді мешкали в селі, провести економічний, статистичний та історико-демографічний аналіз. Водночас брак архівних даних з окремих періодів не дозволив розкрити певні теми глибше. Тож книга не є вичерпною щодо висвітлення історії села. Перед вдумливим читачем вона поставить нові запитання, відповіді на які сподіваємося побачити на сторінках наступних розвідок, а також у роботах інших дослідників.

Автори щиро вдячні всім, хто особисто допоміг цій книзі з'явитися на світ. Передовсім – кандидату історичних наук, професору Олександру Борисовичу Коваленку – за всебічну допомогу та наукове редагування цієї роботи. Вдячні відомому археологу Юрію Миколайовичу Ситому за слушні зауваження та відомості про найдавнішу історію Ковчина. Велика подяка редакторам Олені Махотко і Ользі Устінніковій за терпляче вичитування тексту та цінні поради.

Нашим рідним, друзям і знайомим дякуємо за терпіння й моральну підтримку.

ДОВІДКА ПРО СЕЛО КОВЧИН

Село Ковчин Куликівського району розташоване в центральній частині Чернігівської області. Від 7 лютого 2017 р. входить до складу Куликівської об'єднаної територіальної громади (ОТГ). У рамках ОТГ межує з селами Авдіївка, Салтикова Дівця та селищем Куликівка. Через річку Десну граничить із селом Миколаївка Менського району.

Знаходиться за 10 км від залізничної станції ім. Бориса Олійника Південно-Західної залізниці та за 8 км від автомобільної дороги Чернігів – Ніжин, що дає можливість зручного сполучення зі столицею України, обласним центром, іншими містами. Відстань автошляхами від села до м. Києва – 168 км, до м. Чернігова – 45 км, до селища Куликівка – 8 км.

Село Ковчин займає площу 5 922,4 га. Територія має рівнинний ландшафт, основою якого є Придніпровська низовина. Ґрунти – дерново-підзолисті, піщані, чорноземи. Корисні копалини – пісок та сировина для виготовлення цегли.

Ковчин розташований у географічній зоні мішаних лісів. Клімат – помірно-континентальний. Середньорічна кількість опадів коливається від 500 до 600 мм. Зима помірно-холодна, середня температура січня -7⁰С. Висота снігового покриву 0,3 – 0,4 м. Літо помірно-тепле, середня температура липня +19⁰С.

Річкова мережа включає велику річку Десну та малі річки Ковчинку, Бистру, Убідь. На території села знаходяться близько 40 водойм загальною площею 244,9 га.

Ділянки, укриті лісом, займають площу 301,8 га. Найбільші з них – урочище Дубовиця та Піщане стійло.

У селі функціонують заклад загальної середньої освіти I-III ступенів імені Л. П. Деполович, заклад дошкільної освіти "Сонечко", будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, історико-краєзнавчий музей. Працюють два потужні фермерські господарства – СФГ "Колос" та ФГ "Деснянські зорі", приватна база зеленого туризму "Зачарована Десна".

Станом на 1 січня 2018 р. у селі проживало 876 осіб.

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ

ПЕРВІСНІ ПОСЕЛЕННЯ

Перші поселення людей у регіоні з'явилися в епоху неоліту, в VI – IV тисячоліттях до н. е. Неолітичні стоянки поблизу Ковчина виявила дослідниця В. Козловська, щоправда, не конкретизуючи їх місцезнаходження¹. Одну зі стоянок цього періоду у 1986 р. обстежила В. В. Простатінова². Стоянка знаходилася в урочищі Дубовиця на піщаній дюні (довжина близько 1,7 км, висота 2 – 2,5 м) у заплаві р. Десни, займаючи її південно-східний край завширшки до 100 м. Культурний шар завтовшки 0,3 м містив крем'яні знаряддя праці та відщепи, кераміку епохи неоліту. Слід зазначити, що життя на цій стоянці тривало і в епоху бронзи. Поселення та стоянки первісних людей в околицях Ковчина показані на картосхемі, рис. 1.

Особливо інтенсивно ці землі заселялися в епоху бронзи (друга половина III – II тис. до н.е.), яка стала завершальною стадією первіснообщинного ладу на просторах сучасної України. Поселень цієї епохи на території відомо троє. Одне з них розташоване за південно-східною околицею села. Займає край надзаплавної лівобережної тераси р. Десни й розділене на дві нерівні частини: північно-західну та південно-східну. Висота тераси 1,5 – 2 м. Біля її підніжжя тече меліорована притока Десни – р. Убідь. Площа поселення 160 × 240 м, товщина культурного шару 0,3 – 0,4 м. Підйомний матеріал складає кераміка епохи бронзи. Пам'ятка відкрита у 1986 р. В. В. Простатіновою³. Сучасним орієнтиром поселення є водогінна башта в південно-східній його частині.

Ще одне поселення знаходиться за 0,3 – 1,8 км на південний схід від села, у напрямку колишнього хутора Петровського. З південного сходу обмежене глибоким рівчаком. Біля підніжжя тераси протікає притока Десни – р. Убідь.

-
- 1 Козловська В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині // Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ, 1928. – С. 42–61.
 - 2 Поселення "Дубовиця". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.
 - 3 Поселення "Ковчин-III". Паспорт, облікова картка від 02.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.

Поселення розділене озером Польова Криниця на північно-західну та південно-східну частини. Висота тераси 1,5–2 м, площа стоянки 20–30 × 1500 м. Культурний шар завтовшки 0,4 м містить кераміку епохи бронзи. Життя у цьому поселенні тривало й у ранньослов'янський час, про що свідчить кераміка київської культури. Носії цієї культури жили в поселеннях та городищах на корінних берегах річок у напівземлянках або наземних спорудах⁴.

Третє поселення епохи бронзи розташоване на дюні в заплаві Десни в урочищі Коржова Дубовиця. Культурний шар містить крем'яні та кам'яні знаряддя праці, кераміку. Археологічні дослідження на стоянці не проводили.

Наявні факти свідчать, що в період неоліту, міді та бронзи люди на цій території оселялися на терасі лівого берега Десни та на дюнах у її заплаві, бо саме тут умови для проживання були найзручнішими. Тож ми припускаємо існування ще не відкритих поселень на природних підвищеннях, таких як північно-східна частина села (куток Гора), лівий берег р. Ковчинки в межах села (куток Лузанівка), лівий берег р. Убідь від Городища до села, піщана грядка від урочища Коржова Дубовиця вздовж р. Островит до урочища Дубовиця (див. рис. 1).

У межах сучасного Ковчина відомі пізніші поселення, що належать до епохи заліза та ранньослов'янського періоду.

Поселення "Старики" було засноване племенами ранньозалізної доби, продовжувало існувати у ранньослов'янський та післямонгольський часи. Розташоване за 0,2 км на схід від села в урочищі "Старики", на південно-західному краї підвищення у заплаві р. Десни. Висота 4–5 м, площа 80–150 × 200 м. Товщина культурного шару 0,6–0,8 м. Серед підйомного матеріалу є кераміка київської культури ранньослов'янського часу та післямонгольського періоду. Пам'ятка відкрита у 1977 р. В. В. Максимовим та Р. В. Терпиловським, у 1986 р. обстежена В. В. Простатіною⁵.

Поселення "Галаківка" існувало в ранньослов'янський час, займаючи ділянку лівобережної тераси Десни на північ від сучасного Горянського кладовища. Зі сходу до підніжжя тераси, висота якої 2,5–3 м, підходить притока Десни – р. Касіловка. Площа пам'ятки 40 × 250 м. Культурний шар завтовшки 0,6 м містить кераміку київської культури. Відкрито в 1986 р. Чернігівською археологічною експедицією⁶.

4 Поселення "Ковчин-II". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.

5 Поселення "Ковчин-I". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.

6 Поселення "Галаківка". Паспорт, облікова картка від 11.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.

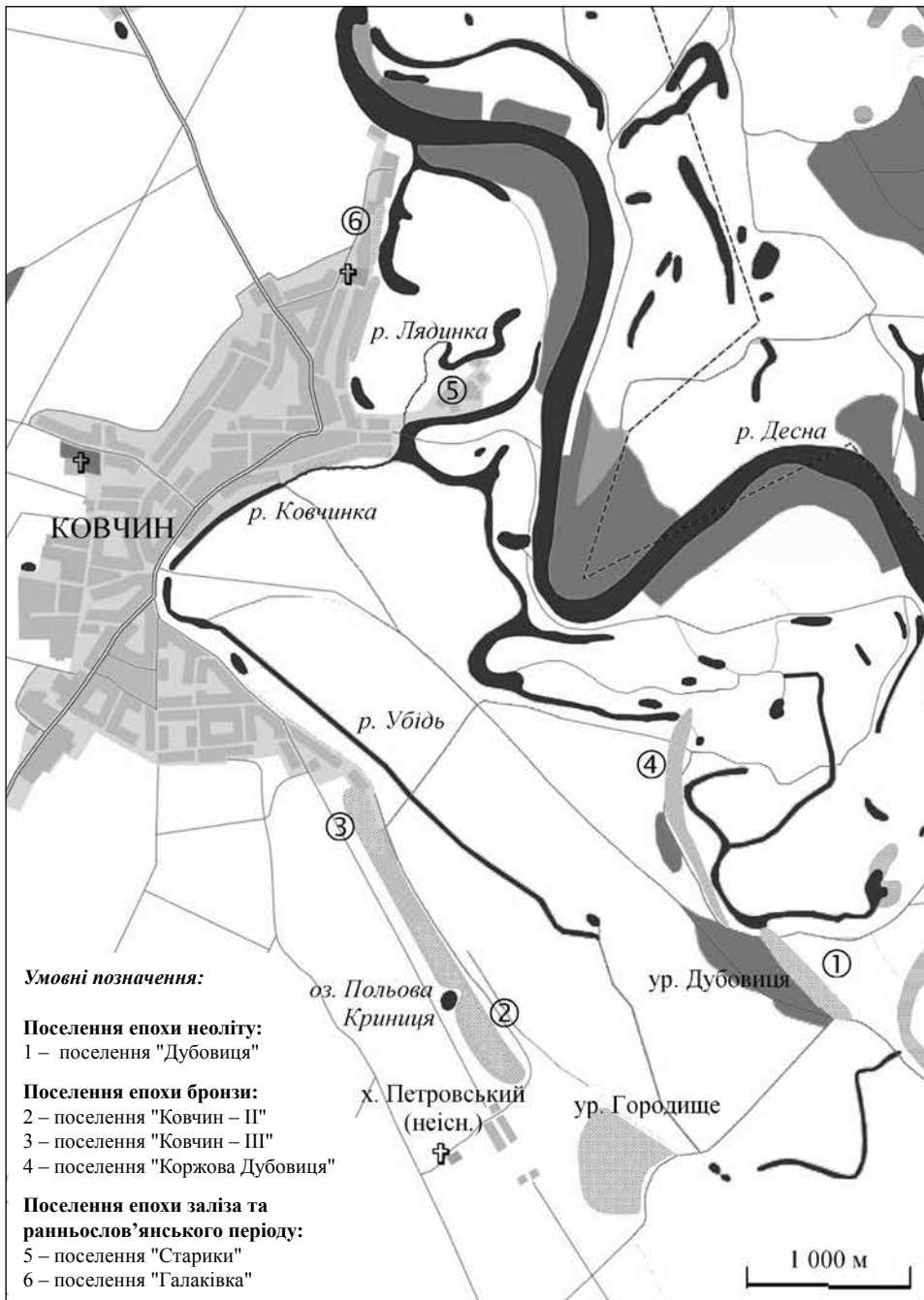

Рис. 1. Стоянки та поселення первісних людей в околицях с. Ковчина.

ГОРОДИЩЕ – КОЛИСКА СУЧАСНОГО КОВЧИНА

(кінець XI ст. – середина XIII ст.)

Найважливішим для історії нашого краю є поселення "Городище" – колиска сучасного Ковчина⁷. Воно виникло наприкінці XI ст. на місці більш раннього поселення київської культури III – IV ст. і, судячи з археологічних матеріалів, без перерв проіснувало до кінця XIII ст.⁸ Саме тоді, наприкінці XI ст., почалося і, вже не перериваючись, триває донині історія села Ковчина.

Письмові згадки про Ковчинське городище скупі й досить пізні. Вперше його згадує у 1864 р. чернігівський архієпископ Філарет, вказуючи на нього, як на "пам'ятник дотатарського містечка".

Верстах в трех от нынешнего поселения (Салтыковой Девицы – авт.), на западе, поныне видна большая земляная крепость, древняя, расположенная над рекою Убедью, некогда судоходною. Это памятник дотатарского городка⁹.

Згодом Д. Я. Самоквасов, спираючись на повідомлення волосного правління, зібрані в 1875 р., подає більш детальний опис городища.

Городище в Салтыково-Девицкой волости, между с. Ковчиным и м. Салтыковой Девицей, в 5 верстах от первого и 4 верстах от последнего, над р. Убедью. Городище обнесено вокруг большими насыпными валами в три ряда, имело 6 въездов, как это вполне и ныне заметно. Въезды направлены: два на восток, два на юг, один на запад и один на север. Посредине городища находится ровная площадь, ныне пашется, причем вырываются пуговицы, пряжки, ножи и старая монета. Городище занимает пространство около 5-ти десятин¹⁰.

Як бачимо, ще наприкінці XIX ст. було видно "большие насыпные валы в три ряда". Ось чому цю місцевість ковчинці й дотепер називають "Горами" – бо на гладенькій рівнині високі вали виступали й справді велично. Під в'їздами Д. Я. Самоквасов розумів виходи ровів з країв тераси, що спускалися до заливного луку. Тут мова не йде про облаштовані входи до колишнього поселення, бо така їх кількість була недоцільною з точки зору оборони населеного пункту.

7 Розглядаючи поселенські структури, варто уточнити, що археологічний термін "городище" означає залишки будь-якого давнього укріпленого населеного пункту.

8 Поселення "Городище". Паспорт, облікова картка від 03.09.1986 р. / Ю. М. Ситий, Є. М. Ілляшенко.

9 Черниговские епархиальные известия. – 1864. – № 7. – С. 216 – 217; Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 5. – Чернигов, 1874. – С. 147.

10 Самоквасов Д. Я. Северянская земля и Северяне по городищам и могилам. – Москва, 1908. – С. 103.

У 1986 – 1992 рр. на городищі були проведені розкопки археологічною експедицією історичного факультету Чернігівського державного педагогічного інституту на чолі з В. П. Коваленком та Ю. М. Ситим. Учених зацікавило Ковчинське городище. З історичних джерел відомо, що у другій половині XI ст. на службі у чернігівських князів перебували найманці – кочівники ковуї. Тож чи не пов'язаний топонім Ковчин з тими прадавніми ковуями і чи не містить городище слідів їхнього перебування? На ці питання й шукали відповіді археологи та історики. Та перш ніж ознайомитися з результатами пошуків, повернімося ненадовго в часи Київської Русі кінця XI ст., щоб дізнатися, хто такі ковуї і як вони з'явилися на Чернігівській землі.

Степові землі Русі на південь від Києва на початку X ст. належали кочовими племенами печенігів. Опанувавши степи, печенізька орда з кінця X – початку XI ст. здобула вільний доступ до північних земель у районі середнього Дніпра. Дошкульні напади на південні київські околиці припинилися лише після 1036 р., коли Ярослав Мудрий остаточно розгромив печенігів під Києвом, а на місці перемоги заклав Софійський собор. Частина кочівників була підкорена, а решта доволі швидко покинула степ, переселившись на придунайську територію.

Скориставшись послабленням печенігів, на початку XI ст. у Північне Причорномор'я з Азії вторглися племена торків (узів). Вони від кінця IX ст. кочували в середньому Поволжі та згадувались у літописах 984 р. як співники Володимира Великого в поході на волзьких болгар. Поява торків стала початком тюркської експансії, "забираючи все більші території у осілої слов'янської людності та надаваючи головні артерії руської торгівлі з полуднем і сходом"¹¹.

Панування торків на українському півдні було недовгим. Нові незліченні кочові орди кипчаків (команів), більш відомих на Русі як половці, витіснили їх зі степових просторів до південних кордонів Русі. Намагаючись вижити, торки поволі

Рис. 2. Залишки валів Ковчинського городища, сучасне фото.

11 Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т. Т. 1. – Київ : Наук. думка, 1991. – С. 464.

пересувалися на північ, до слов'ян, захоплюючи південні околиці Переяславської та Київської землі. Дізнавшись про це, троє синів Ярослава Мудрого (Ізяслав Київський, Святослав Чернігівський і Всеволод Переяславський), об'єднавши міць своїх дружин, у 1060 р. завдали торкам нищівної поразки.

Залишкам переможених торків не було куди тікати, і вони перейшли на службу до руських князів, які надали підкореним кочівникам землі на південних кордонах своїх володінь, щоб використати їх як живий щит проти нового й більш небезпечного ворога – половців.

Правобережні торки, до яких з часом долучилися залишки інших кочових народів, зуміли згодом консолідуватися і під проводом київських князів утворили в басейні р. Рось на Київщині потужне об'єднання з центром у місті Торчеськ, відоме за літописною назвою "чорні клобуки". Найменування походить від чорних гостроверхих шапок, які носили представники цих народів. За надані в Пороссі землі чорні клобуки протягом наступного століття вірно служили київському князю, не зрадивши жодного разу. Вони були значно чеснішими васалами, ніж руські князі-феодалі, які часто укладали з половцями військові союзи.

Дуже швидко чорні клобуки стали впливовою силою, якою намагалися заручитися руські князі у військових походах як проти половців, так і в міжусобній боротьбі. Наприклад, Іпатіївський літопис у статті за 1151 р. зазначає, що князі "Вячеслав же, Ізяслав і Ростислав, послухавши дружину свою, і киян, і чорних клобуків, одрядили тоді Володимира, брата свого, по вежі¹² з торками, і з ковуями, і з берендіями, і з печенігами"¹³. У літописі вперше згадуються ковуї, як складова спільноти чорних клобуків, куди також входили підкорені торки, берендеї, печеніги та інші степові племена. Ці малі етнічні утворення, мабуть, могли виступати й самостійними, окремо діючими загонами. Утім, і ця згадка, і пізніший літописний запис 1162 р. вказує на ковуї київських.

А що ж сталося із залишками тих тюркських кочових родів, які після розгрому 1060 р. опинилися під владою Святослава Чернігівського? Літописець навіть не зазначає, де вони були розселені. Тож єдиної думки дослідників щодо того, де мешкали ці кочовики, були вони окремим угрупованням, чи входили до складу чорних клобуків, немає. Історики припускають, що, крім Поросся, ковуї розгорнули свої вежі й пасовища на південних кордонах Чернігівського князівства, а частково і на околицях самого Чернігова – по широкій деснянській заплаві, де солонцюваті ґрунти були більш придатними для скотарства, ніж для землеробства¹⁴.

12 Вежа – кибитка, перевізне житло кочівників: угрів, торків, берендичів, половців.

13 Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Т. 2. – Санкт-Петербург, 1908. – Стлб. 427;
Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.

14 Плетнева С. А. Половцы. – Москва : Ломоносовъ, 2010. – С. 90.

Рис. 3. Полон половецьких веж. Мініатюри "Радзивілівського літопису"¹⁵.

Це підтверджується повідомленням Іпатіївського літопису про похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців у 1185 р. Тоді чернігівський князь Ярослав Всеволодович (1140 – 1198) для посилення війська Ігоря Святославовича відправив до нього (свого двоюрідного брата) полк "ковуїв чернігівських" під проводом воєводи Ольстина Олексича.

15 Радзивіловская летопись [Електронний ресурс]. URL: <http://radzivilovskaya-letopis.ru/index.php>.

В то же время Сѣславичъ Игорьъ, внуокъ Сѣлговъ, поѣха из Новгорода мѣца априла въ кѣ гѣ днѣ, во вторникъ, ... и оу Ярослава испроси помочъ Сѣлстина Сѣлексича, Прохорова внука, с Кооуи Черниговьскими.

У той же час Святославичъ Игоръ, онукъ Олегів, поїхав із Новгорода [-Сіверського] місяця квітня у двадцять третій день, у вівторок, ... і у Ярослава [Всеволодовича] випросив він підмогу – Ольстина Олексича, Прохорова внука, з ковуями чернігівськими.

И ти израдиша полковъ сѣ. Игоревъ полкъ середѣ. а по правую брата его Всеволожъ. а по лѣвою Сѣславль сѣовца его. на передѣ емоу сѣ Володимѣрь. и другии полкъ Ярославль. иже бахоу. с Ольстиномъ Кооуе. а третии полкъ на переди же стрѣлци. иже бахоутъ ѿ всихъ князии выведени.

І от виладнали [русичі] шість полків: Ігорів полк посередині, а праворуч – брата його, Всеволодів, а ліворуч – Святославів, синівця його; попереду його, [Ігоря], – син Володимир і другий полк, Ярославів, ковуї, що були з Ольстином, і третій полк теж попереду, – стрільці, що були од усіх князів виведені.

Сѣслав же Сѣлговичъ и Володимѣрь Игоревичъ и Сѣлстинъ с Кооуи стрѣлци поткоша по нихъ а Игорьъ и Всеволодъ по малю идаста не распоустаа полкоу своего.

Тоді Святослав Ольгович, і Володимир Ігорович, і Ольстин з ковуями-стрільцями кинулися вслід за ними, а Ігор і Всеволод помалу йшли, не розпустивши війська свого.

Быс же свѣтающе недѣлѣ възматюшася Ковоуе в полкоу побѣгоша. ... не бахоутъ бо добрѣ смалися с Ковоуи но мало ѿ простыхъ. или кто ѿ втрокъ боярьскихъ. добрі бо вси быахоутъс идоуще пѣши и посреди ихъ Всеволодъ не мало моужество покаказа.

А коли світала неділя, сталося замішання ковуїв, у полку [їх] побігли. ... Але ліпші [мужі] не прийшли були в замішання з ковуями, і мало [хто] із простих [людей] чи хто з отроків боярських, бо всі ліпші [мужі] билися, ідучи пішо, і серед них Всеволод немалу мужність показав.

Ї толиких же людий мало ихъ избысть ... ношахоутъ Роусь съ єї моуж оутеки а Ковоуемъ мнѣ а прочии в морѣ истопоша

Із стількох же людей мало їх спаслося. ... Але наших, русів, з п'ятнадцять мужів уткло, а ковуїв менше, а інші в морі- [озері] втопились.

Рис. 4. Фрагменти Іпатіївського літопису про участь ковуїв у поході князя Ігоря Святославовича проти половців у 1185 р.

Літописець уточнює, що в поході на половців брали участь саме ковуї чернігівські, виокремлюючи їх від ковуїв київських чи переяславських. Інші літописні джерела також згадують "черниговскую помощь", не роз'яснюючи, однак, хто ж входив до її складу¹⁶.

Скупо деталізує цю інформацію інша писемна пам'ятка, присвячена подіям 1185 р., – "Слово о полку Ігоревім". У ній київський князь Святослав Всеволодович (двоюрідний брат Ігоря Святославовича і рідний брат Ярослава Всеволодовича Чернігівського) говорить такі гіркі слова після поразки князя Ігоря:

А уже не вижду власти сильного, и богатого, и многовая брата моего Ярослава, с черниговскими былями, с могуты, и с татраны, и с шельбиры, и с топчаки, и с ревугы, и с ольберы. Тии бо бес щитов с засапожники кликом полкы побеждают, звонячи в прадедню славу¹⁷.

На думку більшості дослідників, у "Слові" перелічені знатні ковуйські роди – могути, татрани, шельбіри, топчаки, ревуги, ольбери, котрі осіли в межах Чернігівського князівства і перебували на службі у місцевих князів. Це, мабуть, найбагатші васали Ярослава Всеволодовича Чернігівського, які почали виділятися із загальної маси ковуїв. Бачимо, що процес етноутворення відбувався не тільки серед кочових степових об'єднань, а продовжувався й серед напівосілих чи повністю осілих кочівників. З них створювали полки, які теж мали узагальнену назву "ковуї". А глави родів, старійшини ковуйських племен називалися тюркським титулом "быля"¹⁸. "Засапожники" – це холодна зброя кочівників, яку тримали за халявою чобіт і використовували в рукопашних поєдинках. Цю зброю згадує автор "Слова", і саме подібні ножі були знайдені археологами в Ковчині під час проведення розкопок.

16 Лаврентьевская летопись 1377 г. [Электронный ресурс]. URL: http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php. – С. 134 зв.;

Радзивилловская летопись [Электрон. ресурс]. URL: <http://radzivilovskaya-letopis.ru/index.php>.

17 Слово о полку Игореве. – Москва : Худож. лит., 1987. – 222 с.

18 На це вказували російські дослідники "Слова о полку Ігоревім" ще на початку минулого століття: "По нашему предположению слово это ["быля"] заимствовано русскими прямо из какого-нибудь турецкого диалекта без посредства греческого языка... Ярослав Черниговский дал в помощь Игорю как раз отряд ковуев, принадлежавших к турецкому племени, так что весьма вероятно, что старшины их носили турецкий титул "быля" (Див.: Мелоранский П. М. Турецкие элементы в языке "Слова о Полку Игореве" // ИОРЯС. – Санкт-Петербург, 1902. – Т. 7, кн. 2. – С. 285). "Что былями назывались ковуйские старшины, весьма вероятно, как и то, что могуты, татраны, шельбиры, топчаки, ревуги и ольберы были частями этого имени" (Корш Ф. Турецкие элементы... // ИОРЯС. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 8, кн. 4. – С. 39).

В Іпатіївському літописі ковуї згадуються ще кілька разів, зокрема двічі у зв'язку з розташуванням полків князя Ігоря. Зазначено, що ковуї були стрільцями. Князі-учасники походу, побачивши багатократно більші половецькі сили, вирішили спішити усіх вершників, щоб не зрадити простих вояків, а разом з ними стати до вирішальної битви. Така ухвала могла негативно подіяти на ковуїв. Адже вони були воїнами-вершниками, а в пішому бою почувалися непевно. Можливо, через це у вирішальний час битви "возмятошася ковуеве в полку и побегоша" – розгубилися ковуї і побігли, на відміну від інших воїнів-бояр і дітей боярських, які мужньо продовжували битву. Чисельна перевага противника і втеча ковуїв із поля бою призвели до поразки руського війська на ріці Каялі. Мало хто тоді врятувався. За словами літописця "з п'ятнадцять мужів утекло, а ковуїв ще менше". Вони, напевно, і принесли на батьківщину сумну звістку про те, що полки Ігоря Святославовича були розгромлені, а сам князь разом із дванадцятирічним сином Володимиром опинився в половецькому полоні.

Зазначимо, що поразка Ігоря Святославовича не стала його особистою трагедією. У ті жорстокі часи доля полоненого, хай навіть князя, до викупу була незavidною. Однак Ігор у хана Кончака був почесним бранцем. Незважаючи на постійну сторожу, він вільно пересувався половецьким табором, їздив на полювання і навіть призвав до себе священика. До полоненого князя хан ставився з повагою як до глави правлячої династії, в жилах якого текла не тільки руська, а й половецька кров, і всіляко намагався набути в його особі надійного спільника. Невдовзі Ігорю Святославовичу вдалося втекти з полону. А Кончак, прагнучи породичатися з князем, за традиціями того часу одружив зовсім юного Володимира Ігоревича зі своєю дочкою. Остаточо скріпила цей династичний союз поява дитини в родині молодого княжича, після чого Кончак відпустив Володимира. Тож 1187 року кияни радо зустрічали у своєму місті Володимира Ігоревича разом з немовлям і дружиною Кончаківною.

А от для ковуїв невдача походу 1185 р. мала фатальні наслідки. Після 1185 р. вони вже ніколи не згадуються в літописних джерелах. Що сталося з цілим етносом, з народом, що щитом стояв на південних околицях Чернігова? Чи залишив він слід по собі?

Ось думка чернігівських істориків.

Певним дороговказом у пошуку слідів зниклих народів (племен) можуть слугувати топонімічні назви, що в основі своїй зберегли важливу історичну інформацію. Адже пам'ять про іноплемянників, які осідали на Чернігівській землі, до наших днів залишилася в назвах сіл, річок, урочищ тощо.

Так, поблизу Новгорода-Сіверського є с. Печенюги, що, напевне, отримало свою назву від печенігів; с. Комань – від команів (половців). Хозари (козари давньоруських літописів) залишили свій слід у топонімах Козари (нині село Носівського р-ну), Козарки (урочище неподалік с. Петруші Ріпкинського р-ну) та Козаровщина (урочище під с. Вересоч Куликівського р-ну), біля яких знайдено давньоруські пам'ятки. Торки звучать у назвах урочищ Верхній Торчин (біля хутора Єньків у заплаві р. Десни) та Торчин (у заплаві Десни біля с. Шестовиця), урочища Тарачина (перекручене від Торчине) біля с. Кезі (Павлівка) Ріпкинського р-ну.

Залишили на Чернігівщині свій слід і таємничі ковуї: на південь від Чернігова розташоване с. Количівка (стара назва Колчівка), на території якого є поселення XI – середини XIII ст. Біля літописного Сновська (Седнева) існує с. Клочків та озеро Колчин у заплаві р. Снов, де знайдено два поселення X – середини XIII ст. Неподалік від літописної Білої Вежі відкрито давньоруське поселення біля с. Кальчинівка (Бахмацький р-н). Згадаємо також села Олбин у Козелецькому р-ні і Топчіївку в Чернігівському, назви яких, вірогідно, походять від ольберів та топчаків, згадуваних у "Слові о полку Ігоревім".

Дослідники історії Чернігівського князівства висловлювали думку, що чернігівські ковуї жили на Задесенні (у межиріччі Десни та її притоки – р. Остер), де знаходились багаті заплавні луки для випасу худоби й осілого скотарства. У пошуках місць розташування ковуїв увагу вчених привернуло Ковчинське городище, розміщене на околиці с. Ковчин Куликівського р-ну, за 32 км на південний схід від Чернігова, на стародавній дорозі в Посулля та Посейм'я¹⁹.

Найімовірніше, назва села Ковчин трансформувалося від назви поселення ковуїв – Ковуйчин. Тюркське походження назви села підтверджує сучасна карта прабатьківщини торків (узів) – Узбекистану. Ми знайшли Ковчин у Самаркандській області, села Кавчин у Бухарській і Кашкадар'їнській областях, Каучин у Сурхандар'їнській області. Очевидно там же, в Каракалпакстані, слід шукати нащадків чорних клобуків (каракалпаків).

19 Коваленко В. П., Ситий Ю. М. "Свої погани" або чернігівські ковуї // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 37 – 43;
Коваленко В. П., Ситий Ю. М. "Свої погани" чернігівських князів // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст. – Київ, 2004. – С. 121 – 138;
Коваленко В. П. Коли виник Батурин ? // Сіверянський літопис. – 2016. – № 1. – С. 57 – 65.

Припускаємо, що саме на південних околицях сучасного Ковчина чернігівський князь і оселив кочівників-ковуїв. Бо саме тут проходив шлях із півдня на Чернігів, який треба було постійно охороняти (рис. 5). І саме цим шляхом, так званим "степовим коридором"²⁰, завжди користувалися кочівники для нападів на місто.

Рис. 5. Суходільні шляхи на Чернігів із півдня, так званий "степовий коридор"²¹.

Умовні позначення: ♦ – літописні міста; ■ – городища; ● – селища;
— — — — — суходільні шляхи.

Експлікація селищ: 1 – Козарки (с. Петруші); 2 – Тарачина (с. Кезі Ріпкинського р-ну); 3 – Овраменків Круг (с. Березанка); 4 – Верхній Торчин (с. Єньків); 5 – с. Количівка; 6 – урочище Торчин (с. Шестовиця Чернігівського р-ну); 7 – с. Олбин (Козелецького р-ну); 8 – с. Клочків (Чернігівського р-ну); 10 – поховання кочівника на південній околиці м. Ніжина; 11 – с. Кальчинівка (Бахмацького р-ну).

20 Степовий коридор – позбавлена суттєвих природних перепон вузька смуга степового ландшафту, шлях зі степу без боліт і чагарників, котрий дозволяв кочівникам проникати далеко вглиб лісостепу. Починався степовий коридор на кордонах Китаю і тягнувся з розгалуженнями аж до Дунаю.

21 Коваленко В. П., Ситий Ю. М. "Свої погани" чернігівських князів // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. – Київ, 2004. – С. 122. Фрагмент карти.

Далекі південні підступи до Чернігова були добре захищені непрохідними болотами вздовж русла р. Остер. З відгалужень степового шляху існувало три переходи (броди) для подолання боліт: у районі Білих Веж, Бохмача (Бахмача) та Уненіжа (околиці теперішнього Ніжина). Усі три дороги сходилися неподалік сучасного с. Вересоч, південніше Ковчина. Далі, в напрямку Салтикової Дівиці, теж була багниста місцевість. З боку Дівиці – болото Янчеве, а від Вересочі – болото Козарівщина та р. Смолянка, які можна було перейти тільки в одному місці – південніше Ковчинського городища. (Можливо, колись і назва с. Вересоч звучала як "Пересечь". До того ж, історик О. М. Лазаревський згадував про складність проїзду по Вересоцькій греблі навіть наприкінці XIX ст.²²).

Відносно невеликий загін лучників та легкої кінноти (а саме такими універсальними були воїни-ковуї), розташований у цьому вузькому місці, міг певний час ефективно стримувати ворога та сповіщати Чернігову про наближення супротивника. Тому чернігівські археологи В. П. Коваленко та Ю. М. Ситий називають тогочасне Ковчинське городище ключем до Чернігова з півдня.

Що ж являло собою на той час ковуїське городище? Насамперед відзначимо досить вигідне його розташування – на невеликому загостреному мисі лівобережної тераси р. Десни, захищеному з трьох сторін водами р. Убідь, притоки р. Десни. Так були найбільш вигідно використані захисні особливості навколишнього рельєфу. За свідченням Д. Я. Самоквасова, ще у XIX ст. тут були помітні три лінії укріплень, що захищали територію площею 5 десятин. Сучасний стан пам'ятки дозволяє впевнено виділити два укріплені майданчики, обмежені з боку поля сильно замуленими ровами і ледве помітними валами. Загальна площа пам'ятки становить близько 20 га.

У ході розкопок, проведених на Городищі²³, були виявлені та вивчені рештки дерев'яних оборонних споруд. Укріплення міста виникли наприкінці XI ст. на місці більш раннього поселення. Результати археологічних досліджень дають підстави до наступної реконструкції.

Саме місто займало площу майже 5 га, а відкритий посад – від 15 до 20 га. З розширенням міста для його захисту було прокопано ще два рови і, відповідно, насипано два вали. Зведення валу окольного града датується рубежем XI – XII ст. Археологи зафіксували також дві реконструкції цього оборонного валу від середини XII ст. до середини XIII ст. Отже, місто з відкритої напільної сторони було укріплене досить сильно – три рови і три вали.

22 Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 2 : Полк Нежинский. – Киев, 1893. – С. 95, прим. 100.

23 Коваленко В. П., Ситий Ю. М. Звіт про охоронні археологічні роботи в межиріччі Десни та Остра / Чернігів. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 1992. – Машинопис. – Матеріали експозиції історико-красназавчого музею с. Ковчина.

Рис. 6. Розташування Ковчинського городища.

Перший рів, що оточував дитинець, був завширшки 20 м і завглибшки 3 м, два інших – по 30 м завширшки і 2,50 м завглибшки. У розрізі рови мали трапецієподібну форму зі звуженим дном та стрімкими стінами. Їхня глибина досягала рівня заливного луку, тому під час розливу Десни рови заповнювалися водою. Дорога до міста, найімовірніше, була одна і мала три лінії оборони. На кожній з них треба було перетнути рів та пройти через ворота валу. Переїзд через рови проходив по дерев'яних мостах, настил яких швидко розбирали в пору небезпеки, і тоді у рову залишалися стояти самі опори.

Одночасно з улаштуванням ровів зводили й наземні укріплення – вали. Основою їх конструкції була система дерев'яних зрубів – клітей²⁴, поставлених у кілька рядів і заповнених землею з рову. Утворюючи дерев'яну основу всередині валу, зруби скріплювали його насип і забезпечували міцність та достатню стрімкість схилів, особливо з боку рову. Кліті споруджували з дубових колод діаметром 15 – 25 см. Площа одної кліті була приблизно 4 × 4 м. Використовували, як правило, три ряди клітей – два зовнішні засипали землею (відповідно ширина

24 В археологічній літературі "клітьми" частіше іменують пустотілі зруби, а заповнені землею називають за літописною назвою – "городні".

валу становила 8 м), а третій, внутрішній, ряд клітей залишався порожнім. Він слугував житловим приміщенням, наприклад, для сторожі, або використовувався для господарських потреб – зберігання зброї, продовольства, утримання худоби і т.п. Вали й рови оточували городище з не захищеного річкою західного боку, маючи кількадеметровий розрив лише у місцях в'їзду. Очевидно, при в'їзді стояла дерев'яна брама.

З боку залитого луку місто захищав дубовий гострокіл, що був одночасно зовнішньою стороною житлових приміщень. Можливо, замість частоколу по периметру ділянки впритул будували зруби, що слугували житлами. Одне з таких помешкань виявлене археологами з північного боку дитинця. Опалювали житла печами, в яких також готували їжу. Залишки кількох печей, знайдені під час розкопок, дозволяють відновити їх будову. Це плетений з березових гілок чи лози каркас, у нижній частині округлої форми діаметром трохи більшим за 1 м, який ззовні та зсередини обмазували товстим шаром глини. Під споруджували на материковому останці на висоті всього 0,2 м від рівня ґрунту. Вертикальна основа каркаса складалася з 29 гілок діаметром 4 - 8 см, які по колу забивали в ґрунт, лишаючи місце для устя печі. Гілки нахиляли до центру печі й перев'язували їх лозою так, щоб зверху був отвір для виходу диму. Цю конструкцію щільно обмазували глиняною масою, замішаною з додаванням великої кількості соломи й очерету. Іноді у чернінь вмазували черепки битого посуду, які довше утримували тепло, та й глина вигорала не так швидко. Фотознімки розкопок і план печі подані на рис. 7 – 9.

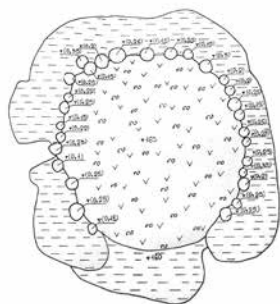

Рис. 7. Розкопки печі.

Рис. 8. План печі.

Рис. 9. Сліди каркаса
на стінках печі.

З Городища та його околиць походять різноманітні знахідки предметів озброєння та спорядження вершника: вістря списів та стріл різних типів, бойові сокири, деталь піхов шаблі, ціла серія довгих бойових ножів з кровостоками (згадуваних раніше "засапозників"), шпори. Значну частину артефактів становлять фрагменти зброї верхового коня: інкрустований бронзою псалій (частина вудил для кріплення повідів), гризла вудил, льодохідний гостряк (шип) для пересування коней по льоду, велика кількість різноманітних кілець і пряжок від спорядження коня. Усе це свідчить, що жителі міста вели напіввійськовий спосіб життя. Основна

частина предметів озброєння датується XII – серединою XIII ст.

Головними видами зброї у ковуїв були шабля, лук і стріли, спис, бойові ножі. Щитів, шоломів чи інших захисних обладунків того-часного воїна на городищі не знайшли. "Тии бо бес щитов с засапожники кликом полки побеждают", – вказував автор "Слова о полку Ігоревім" на специфіку озброєння ковуя-вершника, якому щит міг тільки заважати і сковувати рухи. Натомість "засапожники" – ножі, що носили за халявою чобіт, використовували лише в найжорстокіших двобоях, коли супротивники сходилися так близько, що неможливо було розмахнутися шаблею.

Гадають, що шабля, яка з'явилася на Русі в X ст., потрапила сюди також від кочівників. Вона була пристосована передусім для кінного бою, дозволяючи вершнику однією рукою правити конем, а другою завдавати ударів. Тому виявлення на городищі деталей піхов шаблі в споруді XI ст. вказує на досить ранню появу тут легкоозброєної кінноти.

Слід зазначити, що в давньоруський час для бойового коня підкови не були характерними. Іноді використовували льодохідні шипи. Тож підкови серед знахідок не траплялися, натомість було знайдено кілька гостряків. Відомо також, що протягом IX – X ст. руські кіннотники майже не застосовували шпор, а під час управління конем (як і степняки) користувалися нагайкою. Тому знахідки шпор на городищі свідчать про його заселення вже після X ст.

Вістря стріл – одна з найпоширеніших категорій археологічних знахідок узагалі, а на городищі й поготів. Припускаючи, що саме тут проживали "ковуї-стрільці" (за термінологією Іпатіївського літопису), не дивно, що решток стріл так багато. На городищі знайдено різні за формою наконечники: листоподібні, ланцетоподібні, ромбоподібні, чотиригранні та пірамідальні. Кожен з них мав визначену бойову функцію і був призначений для враження певних об'єктів. Цікаво, що серед знахідок є крем'яні та кістяні наконечники стріл попередніх епох. Зазвичай подібні трапляються в поселеннях, де проживали кочівники, оскільки

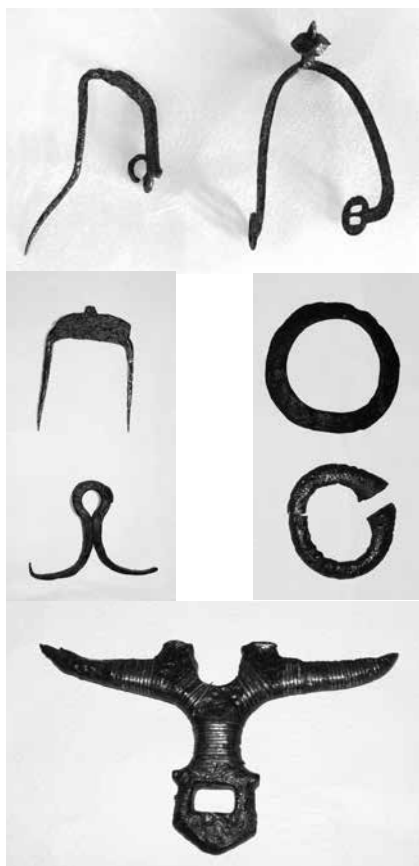

Рис. 10. Предмети спорядження вершника та зброї коня (шпори, шипи, пряжки, псалій).

залізо для них було завжди дефіцитом (у степах відсутні болота, а залізо в той час, як правило, добували з болотної руди). Це може посилити припущення, що на нашому городищі жили кочівники.

Знайдене вістря списа ланцетоподібної форми характерне для давньоруського озброєння XII – XIII ст.

Сокиру невеликого розміру навряд чи використовували в господарстві. Зате вона могла бути ефективною зброєю ближнього бою, особливо якщо подовжити руків'я. Знайдений екземпляр належить до так званого типу "з борідкою" – лезо яких у верхній частині з боку держака має напівкруглий виріз.

Аналіз знахідок військового призначення та наявність дуже сильної системи укріплень дозволяє цілком упевнено ототожнити ковчинський археологічний комплекс з центром розміщення чернігівських ковуїв.

Археологи виявили також багато предметів господарського призначення. Серед них – рибальські гачки (що й не дивно, адже місцевість багата на водойми), частини серпа й коси, тесла, зубила, точильні бруски-оселки з отворами для підвішування на поясі, кам'яні та шиферні пряслиця, кістяні проколки тощо.

Слід виокремити велику колекцію жіночих прикрас – амулетів і вишуканих скляних браслетів візантійського зразка. І в той далекий час жінки прагнули бути красивими. Наявність значної кількості прикрас вказує на досить високі статки тогочасних городян і на торговельні зв'язки з південними країнами.

Неабияку цінність мають і наступні чотири знахідки, хоч вони ставлять більше питань, ніж дають відповідей.

Знайдений шматочок тканини – стрічка XII – XIII ст., завширшки 1,7 см, яка з лицьового боку була тканина золотом і мала геометричний малюнок.

Рис. 11. Бойовий ніж.
Вістря списа.

Тканина складена удвоє, всередині прокладено шар берести. Скоріш за все це залишок комірця, що пришивали до верхнього одягу, можливо, до сорочки. Носили такий одяг вельможі.

Серед п'ятнадцяти ножів, знайдених у розрізі валу окольного града, увагу привертають два. Бойовий ніж із кровостоком не лишає сумнівів ні щодо його призначення, ні щодо роду занять його власника. Це ніж воїна і господаря. А як використовували інший ніж – з металевим руків'ям? Можливо, це хірургічний інструмент, прототип сучасного скальпеля? Тоді можемо припустити наявність у місті якогось лікувального закладу, хоча б на випадок війни.

Було знайдено також фрагмент посрібленої накладки й застібки від книжкової обкладинки. Книги у XII – XIII ст. – неабияка рідкість. Вони могли бути у вельмож або, зважаючи на релігійну тематику тогочасних книг, у церкві. Гіпотеза про існування православної церкви в ковуйському місті вперше була висунута одним з авторів ще у 1997 р.²⁵ Вона ґрунтувалася на спогадах жительки с. Ковчина про знахідку культового кам'яного хреста на городищі. (Матеріали використані при укладанні літературно-історичного опису нашого села²⁶). Та недавня знахідка фрагмента дзвона на дитинці колишнього поселення дає більше підстав твердити, що церква в ковуйв таки була.

Це цілком узгоджується з тогочасними процесами, спрямованими на інтеграцію кочівників зі споконвічною слов'янською людністю. Потрапивши на Русь, у нове середовище, вчорашні кочівники відносно швидко переходили до осілого способу життя, хоча скотарство ще довгий час переважало в їхньому господарстві. Зберігаючи певні етнічні особливості, вони доволі швидко переймали культуру місцевого слов'янського населення. Ось чому виявити прикметні сліди саме

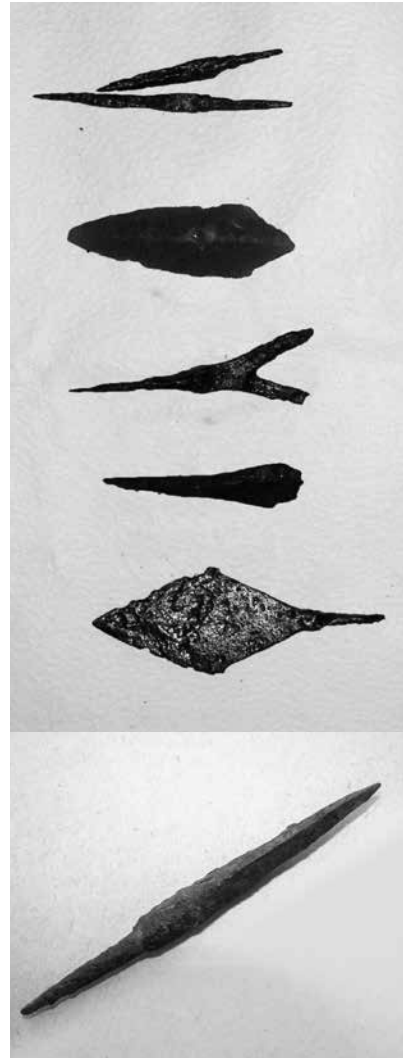

Рис. 12. Вістря стріл.

25 Халімон Н. М. Ковуйська церква-міф – один із перших храмів на наших землях. – 1997. – Машинопис. – Матеріали фондів історико-краєзнавчого музею с. Ковчина.

26 Богданова Л. А. До тебе човником пливу. – Мена : Домінант, 2012. – С. 131.

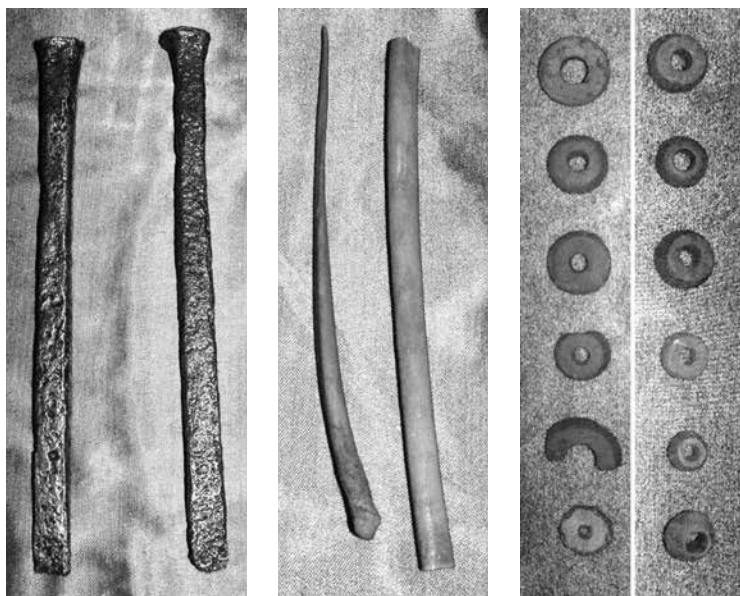

Рис. 13. Предмети господарського призначення (тесла, проколки, пряслиця).

ковуїв за допомогою лише археологічних знахідок надзвичайно важко – ковуї розчинилися у слов'янській спільноті. Можемо припустити, що еліта кочівників приймала християнство, прагнучи якнайшвидше долучитися до давньоруської соціальної верхівки. Затим охрещувалися і простолюдини. Історія пам'ятає десятки династичних шлюбів, які кровно об'єднували половецьку й руську знать. Очевидно, нерідкими були змішані шлюби і серед простого населення. Щоправда, не відомо жодного факту шлюбу руських князів з дочками васальних чорних клобуків, переяславських торків або чернігівських ковуїв (князі ж бо не одружувалися з підлеглими). Зате з представниками "диких половців" – самостійних орд, що не входили до певних стійких об'єднань, руські князі залюбки родичалися, беручи в дружини половчанок.

Основним заняттям жителів міста було звичне для кочівників скотарство, цьому сприяли навколишні заплавні луки. Чимале місце в господарстві ковуїв займало рибальство, про що свідчать численні знахідки снастей для вилову риби, та мисливство. Жителі посаду – місцеві слов'яни – займалися традиційним для них землеробством. Вони спочатку з острахом, як на ворогів, дивилися на осаджених прибульців-кочівників, і були змушені тулитися до міста, сподіваючись сховатися за його стінами в разі загрози. Між землеробами-слов'янами та скотарями-ковуями йшов жвавий обмін товарами.

Колекція кісток тварин, зібраних під час розкопок, нараховує 854 фрагменти (близько 50 кг). Стосовно більшості з них (79%) вдалося визначити належність до

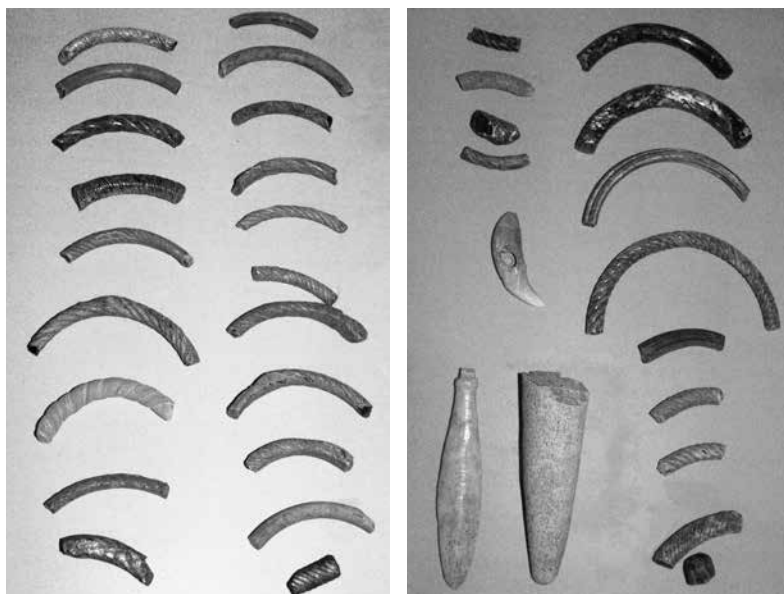

Рис. 14. Жіночі прикраси: браслети й амулети.

певного виду свійських тварин. Залишки кісток великої рогатої худоби становлять 46%, свиней – 28%, дрібної рогатої худоби (кози, вівці) – 15%, коней – 11%. А серед 58 частин кісток двох свійських видів птиці (кури, качки) рештки курей становлять 60% від усіх фрагментів птиці. На думку археологів, наявність кісток дрібної і великої рогатої худоби у відношенні майже 50% на 50% характерна для господарств невеликого провінційного міста. Судячи з розмірів городища, ми припускаємо, що населення стародавнього ковуйського міста становило близько 1 000 осіб.

Понад 150 років – від другої половини XI ст. (не раніше 1060 р.) до середини XIII ст. (до 1239 р.) тривало активне життя городища. Кількість мешканців постійно зростала. Розвивалися землеробство і тваринництво, люди займалися мисливством, рибальством, збиранням меду (бортництвом). Високого рівня досягли такі види ремесел як ткацтво і гончарство, а особливо ковальство, направлене в першу чергу на забезпечення воїнів зброєю.

Розглянувши наведені факти, можемо стверджувати, що Ковчинське городище було не тільки оборонним пунктом, а й адміністративно-господарським центром. Це була справжня столиця чернігівських ковуїв. Численна ковуйсько-слов'янська община, добре організована й зосереджена в межах укріпленого поселення, могла надійно захистити свої надбання і самі своє буття. Безпечне існування тривало до тих пір, доки не з'явився більш грізний противник, що потужною хвилею вже насувався зі сходу.

МОНГОЛО–ТАТАРСЬКА НАВАЛА (середина XIII ст. – середина XIV ст.)

Страшною катастрофою для Чернігівщини, як і для всієї Київської Русі, стала навала монголо-татарських орд хана Батия. 18 жовтня 1239 р. під ударами ординців на чолі з двоюрідним братом Батия, ханом Менгу, впав Чернігів. Місто було майже дощенту знищене: "Взяша татарове Чернигов, ... град пожегше и люди избиша, и манастире пограбиша"²⁷. Сліди пожежі в нашаруваннях часів татарського погрому виявлені археологами в багатьох місцях Чернігівщини. Також були спустошені південна й північно-східна частини Чернігово-Сіверщини.

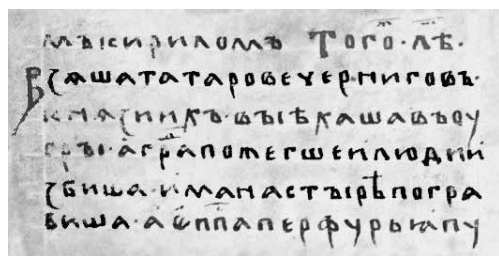

Рис. 15. Лаврентієвський літопис.
Фрагмент.

Очевидно тоді ж, за кілька днів до Чернігова, під шаблями ординського нашестя полягло й ковуйське місто – Ковчинське городище. Уже ніхто не скаже достеменно, як билися ковуї з монголами, чи встигли попередити Чернігів про небезпеку, чи, може, здалися ворогові? Очевидно одне: навіть кількасот мужніх воїнів не змогли б зупинити багатотисячну

орду завойовників. І не в тому було їх призначення. Логічно припустити, що, дізнавшись про небезпеку, ковуї попередили Чернігів про загрозу. Кілька десятків воїнів могли виступити назустріч ворогові, щоб відволікти його розвідку. Основні ж загони ковуїв відступили до Чернігова, аби стати до лав оборонців міста.

Здаватися в монгольський полон ковуям не було ніякого резону, знаючи про зверхнє ставлення монголів до половців: "Прийшли ми, посланці богів, на конюхів та холопів своїх, на поганих половців"²⁸. Доля полонених ковуїв була б такою, як у полонених половців, котрих монголи у величезній кількості обертали в рабство. "Східні ринки були заповнені рабами з різних переможених монголами народів, і серед них одними з найбільших кількісно були половці (кипчаки). У полон – у рабство на продаж і для себе (для виконання різних господарських робіт) – брали тих воїнів та їхні сім'ї, котрі чинили спротив монголам. Слід сказати, що значна кількість половецьких воїнів, котрі втратили своїх ватажків, переходила до війська монгольських воєначальників. Ті ж, зберігаючи своїх бійців, радо використовували

27 Лаврентьевская летопись 1377 г. [Електронний ресурс]. URL: http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php. – С. 164 зв.

28 Цитата Тверського літопису за: Єльников М. В. Золотоординські часи на українських землях. – Київ : Наш час, 2008. – С. 31.

кипчаків-половців в особливо тяжких походах, завжди посилаючи їх уперед – брати на себе перший найважчий удар"²⁹.

Те, що ординці мали великі статки від торгівлі невільниками, підтверджують численні джерела. Крім захоплення нових територій і відкритого грабунку, метою більшості походів монголо-татар було отримання значних прибутків від полону ремісників. Плано Карпіні, монах-домініканець, який за ухвалою Ліонського собору 1247 р. їздив до монгольської столиці на переговори й особисто бачив поведінку татар, свідчив так: "Стоячи під фортецею, татари ласкавими словами улещують обложених, обіцяючи їм багато, щоб вони здалися. Якщо ж здадуться, то говорять їм: вийдіть, обдаруємо вас за нашим звичаєм. Коли ж ті вийдуть, то питають, хто з них знає яке ремесло, і таких залишають; решту ж, крім тих, яких схочуть мати рабами, вбивають сокирами"³⁰.

Здається, Ковчинське городище уникло суцільного спалення. Принаймні археологи в експедиціях 1985-го й 1992 рр. не виявили свідчень всеохопної пожежі, а тільки домішки вугілля в деяких шарах ґрунту. Розграбоване та зруйноване Городище стало незатишним місцем, але все-таки життя тут повністю не припинилося. Вцілілі мешканці, котрі переховувалися в густих лісах і болотистих деснянських плавнях, зібралися тут, намагаючись відновити буття після монголо-татарської хвилі.

Однак розташування біля головної дороги (якою хто не суне – оббирає), а також відсутність захисту з боку князівської влади спонукало жителів залишити відкрите Городище і переселитися в більш безпечне й захищене місце – в урочище Старики, яке зусібіч було захищене природними водними перешкодами – річками Десною, Ковчинкою (притокою Десни) і Ляденкою (притокою Ковчинки). Старики стали не тимчасовим прихистком, а основним місцем проживання наших предків майже на 500 років – від середини XIII ст. до кінця XVII ст.

А в період від середини XIII ст. до середини XIV ст. місцеве населення перебувало під владою монголо-татарських ханів. Поневолено Чернігово-Сіверська земля увійшла до одного із західних улусів (провінцій) Золотої Орди. Хани керували нею за допомогою місцевих князів, які повинні були особисто отримати від хана ярлик на право управління князівством. При цьому князь мусив виявити покору і готовність підтримувати татар. Тих, хто не підкорявся, безжально страчували.

Найвідомішим чернігівським князем часів монголо-татарської навали був Михайло Всеволодович (Святий). Він князував у Чернігові двічі: з 1224 по

29 Плетнева С. А. Половцы. – Москва : Ломоносовъ, 2010. – С. 198.

30 Історія України в документах і матеріалах. Т. 1. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1939. – С. 195.

1235 рр. і з 1245 по 1246 рр. У 1235 – 1240 рр. був великим князем київським, а потім шукав допомоги для боротьби з монголо-татарами в Угорщині й Польщі. У 1245 р. він повернувся до Чернігова, де на нього вже чекали баскаки Батия з вимогою їхати до Золотої Орди, адже тільки ярлик великого хана надавав руським князям право збирати данину й володіти батьківськими землями. Поїздка до ставки Батия у столицю Золотої Орди – Сарай, що в пониззі Волги, виявилася фатальною. 20 вересня 1246 р. чернігівського князя Михайла Всеволодовича та його боярина Федора жорстоко вбили за відмову вклонитися монгольським ідолам. Це був єдиний з усіх руських князів, який категорично відмовився робити те, що в його розумінні ганьбило християнина. Подвиг чернігівського князя у час монгольського гніту засвідчив, що народ має силу для опору загарбникам – міць духу та незламну волю. А мученицька загибель князя Михайла Всеволодовича та боярина Федора стала для православ'я тієї доби рятівним символом нескореності віри, духовної єдності русичів³¹.

На загарбаній Чернігово-Сіверщині завойовники встановили податково-адміністративну систему – баскацьку організацію. Для стягування численних податків уціліле населення було пораховане та поділене на десятки, сотні, тисячі й десятки тисяч ("тьми"). Спроби обрахунку людності здійснювалися в 1245, 1257 та 1273 рр. На жаль, жодного фрагмента цих важливих переписів не збереглося. Однак документи свідчать, що існувала "Черниговская тьма", яка охоплювала місто з околичними землями й водами, з виходом (податком) і даниною. Тьма була водночас і територіальною, і податковою одиницею. Для управління нею татари не лишали військових залог, а лише своїх представників. Тьмою поряdkували татарські управителі – темники і збирачі данини – баскаки.

Усі – від селянина до боярина – платили данину. Грошима, зерном, худобою, хутром. Мали віддавати десятку частку від усього – як від майна, так і від людей. До страшної "людської десятини" потрапляли рекрути для монгольської армії та ті, хто був не в змозі розрахуватися у звичайний спосіб – хутром чи хлібом. А ще треба було обов'язково давати коней, підводи, харч на утримання ханських посланців, ходити на лови звірів та у військові походи³². Загалом татари примушували навіть князів "в поганьской быти воли их и воевати с ними"³³.

Після загибелі Михайла Всеволодовича чернігівським князем був Всеволод (Лаврентій) Ярополкович, син Ярополка Ярославича. Він князував у Чернігові приблизно з 1246-1247 по 1263 р. А наступний чернігівський князь Роман

31 Павленко С. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. – Чернігів : Вид. журн. "Сіверянський літопис", 1996. – С. 4.

32 Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т. Т. 3. – Київ : Наук. думка, 1993. – С. 297.

33 ПСРЛ. – Т.7. – Санкт-Петербург, 1856. – С.142.

Михайлович (Старий), син князя Михайла Святого, отримавши від хана Батия ярлик на Чернігівське князівство, у місті не залишився. Через суцільне руйнування Чернігова та винищення його околиць князь переніс свою резиденцію до Брянська, що менше постраждав від нападників завдяки непрохідним навколишнім лісам.

Катастрофа, яку пережили люди з приходом монголо-татар, не могла не спричинити песимістичних настроїв. Відчай і приреченість звучать у словах талановитого проповідника, ігумена Києво-Печерського монастиря Серапіона, написаних наприкінці 1270-х років: "Се уже к 40 лет приближает[ся] томление и мука, и дане тяжкые на ны не пристануть, ... и в сласть хлеба своего изъести не можем, и въздыхание наше и печаль сушатъ кости наши"³⁴. В таких умовах Церква стала для вцілілої людності єдиною міцною опорою, що оберігала народ від втрати своєї самобутності, всіляко полегшувала його існування. Саме завдяки оцій духовній відособленості, корінне населення не розчинилося в Орді, як чимало інших підкорених народів³⁵.

Навала монголо-татар завдала величезних втрат. Центральні райони Чернігово-Сіверщини після 1239 р. занепали й знелюдніли. Населення, змушене ховатися від можливих нападів, переселилося в більш захищені місця: заболочені заплави, підвищення серед боліт, у ліси. Зрозуміло, що це призвело до втрати навиків землеробства, ремесла, і основним заняттям знову стало мисливство й рибальство. Так надовго був сповільнений соціально-економічний, політичний та культурний розвиток регіону.

34 Цит. за: Павленко С. Зазнач. твір. – С. 3.

35 Там само. – С. 54.

ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ, МОСКОВІЇ ТА ПОЛЬЩІ

У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (середина XIV – кінець XV ст.)

Велике князівство Литовське (далі – ВКЛ), яке виникло в середині XIII ст., протягом наступного сторіччя переживало період стрімкого піднесення. Литовські князі здійснили те, що свого часу не вдалося зробити руським князям: створили централізовану державу, об'єднавши в одне ціле розрізнені литовські, білоруські та українські землі. Скориставшись ослабленням давньоруських земель після монгольського нашествия, Литва у другій половині XIV ст. заволоділа українськими теренами, у тому числі й Чернігово-Сіверщиною³⁶.

Остаточне ствердження Литви на Сіверщині відбулося за часів великого князя Ольгерда (роки правління 1345 – 1377). Ольгерд Гедимінович, погромивши у 1362 р. татарських князів у битві на Синіх Водах, здобув контроль над Поділлям. Тоді ж був приєднаний до складу Литовської держави Київ, трохи раніше – восени 1356 р. – Брянськ, а згодом литовці заволоділи й рештою Сіверщини. Це сталося приблизно у 1360 – 1370-х рр. В останній чверті XIV ст. уже всі сіверські міста тримали князі Гедимінової династії. Так Чернігівщина майже на 150 років увійшла до складу Великого князівства Литовського. Сучасні історики припускають, що інкорпорація руських земель до складу ВКЛ здійснювалася не на засадах воєнного протистояння, а на договірній основі, на умовах сумісного управління (кондомініуму), при збереженні данницької залежності захоплених Литвою територій від Орди. Литва зважала на зверхність Орди аж до кінця XIV ст., коли ярликом Тохтамиша землі Південно-Західної Русі були "відступлені" великим

36 Грунтовні дослідження литовського періоду в історії Сіверщини див.:

Історія України в особах: литовсько-польська доба. – Київ : Україна, 1997. – 271 с.;

Леп'явко С. А. Чернігів. Історія міста. – Київ : Темпора, 2012. – 432 с.;

Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – Київ, 1998. – 244 с.;

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – Київ : ВД "Альтернативи", 1998. – 320 с.;

Україна: литовська доба, 1320 – 1569. – Київ : Балтія-Друк. – 176 с.;

Україна: хронологія розвитку. – Т. 3 : Від Батисової навали до Люблінської унії. – Київ : Кріон, 2008. – 520 с.

литовським князям. Та навіть після скасування цієї залежності "татарський фактор" у вигляді Кримського ханства, одного з уламків Золотої Орди, суттєво впливав на процеси в регіоні.

У другій половині XIV ст. колишні татарські фіскально-адміністративні "тьми" трансформувалися в уділи литовських князів. Сіверщина перетворилася на конгломерат удільних князівств на чолі з Гедиміновичами. Васальна залежність удільних князів від великих князів литовських полягала в "послушестве", виплаті щорічної данини й наданні військової допомоги господарю (за необхідності). В усьому іншому їхні володіння були практично автономними частинами Литовської держави, де князі почувалися цілком самостійними правителями.

Литовці, за характеристикою сучасників – "відважний і войовничий народ", після захоплення чужої країни "не тиснули" на місцевих і не намагалися притьмом змінювати усталеного порядку. Керуючись принципом "ми старовини не рушимо і нового не насаджуємо", литовські князі зберегли давні права, традиції і звичаї місцевого населення. Тому після переходу під владу Литви тутешня людність не чинила опору й не почувалася невдоволеною. Навпаки, для жителів цих територій настали відносно мирні часи, адже литовська адміністрація забезпечувала не лише внутрішній порядок, а й захист від зовнішніх ворогів.

До того ж, Литва перейняла культурну спадщину Русі, й православна складова тривалий час домінувала в культурі ВКЛ. Литовські князі хрестилися за православною вірою і переймали мову підлеглих, православні інституції та письмо. У канцелярії правителів ВКЛ домінувала мова, яку іноді називають староукраїнською, що була відмінною від літургійної мови Православної Церкви. Цією мовою укладали литовсько-білоруські літописи, Литовську метрику та Литовські статuti.

За правління Вітовта (1392 – 1430) розпався литовсько-татарський кондомініум, і припинилася сплата данини в Орду. Ярлик Тохтамиша, реконструйований науковцями за більш пізніми документами, підтверджує передачу Вітовту руських земель, що входили до складу ВКЛ. Серед інших названо й Чернігівську тьму "со всеми выходами и даньми, и с землями, и с водами". Наприкінці 1430-х Сіверщина перейшла під владу великого князя литовського Сигізмунда, однак тепер вона вважалася не удільним князівством, а частиною державних великокнязівських земель. Великі князі управляли Сіверщиною через своїх намісників і роздавали земельні володіння боярській та служилій знаті. Так на Сіверщині утворювалася верства прихильних до влади землевласників, які одержували ґрунти й селян за свою службу.

Управляючи краєм, намісники великого князя забезпечували громадський порядок, займалися контролем та збиранням податків і мита, впорядкуванням

земельних справ. Вони зобов'язані були дотримуватися "старовини", тобто керувати за місцевими усталеними звичаями. У своїй адміністративній діяльності намісники спиралися на урядників: конюшого, ловчого, скарбника, сокольничого та ін. Ці "уряди", як тоді називали державні посади, перебували в руках місцевих бояр, які отримували за свою службу прибутки з наданих їм земель, населених пунктів і угідь. Не дивно, що вони дорожили цією становою перевагою.

Основною одиницею обліку й оподаткування у ВКЛ у XIV – XVII ст. був дим – селянське господарство малої або великої нерозділеної сім'ї. Дим складався із самого двору, хати, господарських споруд, свійської худоби, реманенту, що належали сім'ї, та земельного наділу (приблизно від 15 до 25 га). Податок – подимне – визначався головним чином площею земельної ділянки. При цьому враховувалася наявність робочої худоби, реманенту, кількість членів сім'ї. Подимне сплачували натурою і частково грошми.

Значна частина селян зберігала давню общинну організацію у вигляді дворищ – об'єднання сімей та родичів кількох поколінь. Дворище складалося з 5 – 11 димів, спільно відбувало повинності й разом несло податкові зобов'язання.

Сільська людність, як і раніше, займалася землеробством. Переважало трипільля – система рільництва з поділом орної землі на три поля (клини, руки), кожне з яких засівали спочатку озимими культурами, потім яровими, а на третій рік залишали під паром або толокою. Надзвичайну родючість орних земель на Сіверщині відзначав у своїх "Записках" С. Герберштейн. Провідною галуззю було виробництво зерна, серед зернових культур згадуються жито й пшениця.

Поряд із землеробством і скотарством помітну, якщо не панівну, роль в економічному житті Сіверщини відігравали традиційні промисли: мисливство, рибальство та бортництво. На розвиток промислів, що переважав порівняно із землеробством, указувало багато дослідників Сіверщини.

Ми вже зазначали, що розвитку рибальства в Ковчині сприяла розгалужена мережа навколишніх річок та озер з великою кількістю риби в них. На мисливство як на постійне заняття сіверян, у чиїх лісах водилася "величезна кількість горностаїв, білок і куниць", вказують численні згадки в жалуванях грамотах великих князів Казимира та Олександра. Місцеві жителі й купці особливо цінували високоякісне хутро куниці.

Бортництво на Сіверщині було масовим промислом, яким займалися представники усіх верств населення. Адже мед і виготовлені з нього продукти посідали важливе місце у структурі харчування східного слов'янства. Високо цінували віск. Тому добування дикого меду охоронялося нормами феодального права як у давній Русі, так і пізніше, за литовської доби, коли того, "хто со пчолами дерево посечет", карали шибеницею.

Про існування бортних угідь поблизу Ковчина свідчить знахідка в руслі Десни товстого дерева, що добре збереглося в мулі. При спробі обтесати деревину було виявлено глибоке тавро – "бортне знамено", яким колишні власники позначали своє бортне дерево³⁷.

У XV ст. бортні й мисливські угіддя були самостійними господарськими об'єктами – предметами "данин" великого князя литовського. Їх надавали боярам і селянам-данникам у користування. Ті з отриманих угідь платили великому князю данину як медом ("медова дань"), так і хутром звірів – бобрів, білок, куниць ("ловче"). Проаналізувавши записи "Пам'яті" 1527 р.³⁸, можна стверджувати, що з кожних десяти димів сплачували приблизно одну бочку меду, а грошима – від однієї копи грошів (50 копійок) до 2 рублів.

Що ж до сплати данини, зауважимо, що данники (разом зі своїми помічниками) кількісно переважали у структурі феодално-залежного населення Сіверського регіону. Тому в другій половині XV ст. саме збір данини був провідною формою господарської експлуатації великокнязівських володінь на Сіверщині. Для данників їхні промисли були не допоміжною, а основною формою економічної діяльності. Цьому сприяв стабільний попит на продукти бортництва й мисливства як за литовської доби, так і пізніше, у XVI – XVII ст., коли Сіверщину вважали одним з головних постачальників меду й воску до Московщини.

Ковчин також мав можливості для добування продуктів бортництва й мисливства та вигідні перспективи для їх реалізації. Адже недалеко, за 30 верст суходолом, знаходився Чернігів, а поруч із селом проходив важливий водний шлях. За течією по Десні легко було дістатися Чернігова й Києва. Вгору Десною можна було добратися до Новгород-Сіверського, зв'язаного торговими шляхами з Брянськом, Калугою і Москвою.

Поступово литовські князі відмовилися від державного управління Сіверщиною і почали роздавати її частини своїм новим васалам – московським князям, які внаслідок політичної нестабільності й міжусобної боротьби в 40 – 50-х рр. XV ст. шукали притулку в Литві. Так, у 1454 р. "побіг до Литви" князь Іван Андрійович Можайський, де від Казимира одержав "у вотчину" міста Стародуб і Гомій (Гомель) разом з навколишніми землями, а згодом, у 1465 р., ще й Брянськ. Його синові, Семену Івановичу Можайському, новий великий князь литовський Олександр Казимирович у 1496 р. пожалував Чернігів. "А дали ему Черниговъ, с слугами путными, и с людьми данными и тяглыми, и со всеми платы

37 Усне повідомлення очевидця Михайла Єрченка, який у 1960-70-х рр. працював бакенщиком на Десні.

38 Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – Київ, 1998. – С. 212, 213.

и доходы, и з землями и з водами, што издавна к Чернигову слушает, вѣчно, ему и его жонѣ, и их дѣтем"³⁹.

Жалованная грамота Литовского великаго князя Александра Можайскому князю Симеону Ивановичу на владѣніе Черниговом, Стародубом и Гомѣем.

Сам Александр, Божьею милостью великій князь Литовскій. Бил нам чолом князь Семен Иванович Можайскій и просил нас, абыхмо его пожаловали каким имѣньем; и мы, з ласки наше, пожаловали его и дали есмо ему город наш Чернигов, со всим што к нему слушает, нижли выняли есмо на нас бояр наших: Андрея Павловича, а братаничов его Халецкого а Миколского, а ловчого нашего Левка Векнѣвича, а дворянина нашего Андрея Дрожьича, а Котовичов, а Сулдешова, а подлючого Виленьского Богданца, тые нам мают служити с тых имѣней своих, што в Черниговском повѣтѣ мають; а иные бояре мають ему служити с своих имѣней, а он их не мает рушити в их имѣнях. А тых, што дали были есмо князю Ивану Борисовичу Глинскому, даньники и люди, што князь Александр Чорторыйскій сажил, и тых, [што] пану маршалку Литавору дали есмо, и пустовщину там в Черниговском повѣтѣ, тые даньники и люди и тую пустовщину емуж [Семену Можайскому] есмо дали. А дали есмо ему Чернигов, с слугами путными, и с людми данными и тяглыми, и со всеми платы и доходы, и з землями и з водами, што издавна к Чернигову слушает, вѣчно, ему и его жонѣ, и их дѣтем. Теж бил нам чолом, што отец наш, король его милость, подавал отцу его князю Ивану города Стародуб а Гомей у вотчину, и лист отца нашего перед нами вказывал и просил нас, абыхмо ему тые города Стародуб а Гомей подтвердили нашим листом: и мы ему тые города Стародуб а Гомей подтверждаем нашим листом, теж вѣчно, ему и его дѣтем, подлѣ листу отца нашего. А на твердость того, и печать нашу казали есмо приложити к сему нашему листу.

Писан у Вилни, в лѣто 7004, мѣсяца Іюля в 1 день, индикта 14.

Рис. 16. Жалувана грамота великого князя литовського Олександра Казимировича від 1 липня 1496 р.

Розраховуючи на вірність свого підданого, литовський князь утвердив за Можайськими право довічного володіння прикордонними Сіверськими територіями – Черніговом та наданими раніше Стародубом і Гомелем, а на

39 Две жалованные грамоты великого князя Литовского Александра Можайскому князю Симеону Ивановичу на владение Черниговом, Стародубом, Гомьем и Карачевым // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 1 : 1340 – 1506. – Санкт-Петербург, 1846. – С. 163 – 164.

довершення додав ще й містечко Карачів. Підтверджувальна грамота на ці маєтності була видана великим князем і в березні 1499 р.⁴⁰

Щоправда, Олександр Казимирович вилучив із надань маєтності бояр, які служили безпосередньо великому князю литовському, а тому виводилися з-під управління Семена Можайського. "Тые нам мають служити с тых имѣней своих, што в Черниговском повѣтѣ мають", – наголошувалося в грамоті. Серед переліку прізвищ знаходимо боярина Сулдешова, якому належало село Колчево (сучасний Ковчин).

Таким чином, наприкінці XV ст. уперше, хоча й опосередковано, письмово згадується село Ковчин, точніше, його власник – боярин Сулдешов, який, можливо, походив зі смоленських Сулдешових⁴¹. Очевидно, він був не вельми знатного й заможного роду, бо володів лише одним селом і за це особисто відбував боярську (військову) службу великому князю литовському. Більшість підвладних Сулдешову ковчинських селян працювала на господарстві свого хазяїна, тобто відбувала "тяглу" службу, або ж панщину. Із селян набирали й слуг, котрі особисто служили своєму володарю, разом з ним виступали в походи, виконували різноманітні доручення. Чіткої межі між "тяглими" й слугами не було. Слуги, крім несення воєнної та "путної" служби (від слова "путь" – те, що пов'язане з дорогою, поїздкою), сплачували різноманітні натуральні й грошові податки, виконували господарські роботи у свого пана.

Наприкінці 1480-х рр. почалася тривала боротьба між Москвою та Литвою за прикордонні території на Сіверщині. Активною стороною в цій боротьбі виступало Московське князівство, яке після приєднання Новгородської землі (1478) й Тверського князівства (1485) перетворилося на могутню державу, що об'єднувала основний масив великоруських земель. Тепер Іван III намагався прибрати до рук і землі колишньої Київської Русі, що входили до складу Литви. У досягненні цієї амбітної мети він частково спирався на підтримку Кримського ханства. Саме за прямою вказівкою Івана III був здійснений погромний похід Менглі I Герая (Гірея) на Київ 1482 р. На кінець XV ст. ситуація на московсько-литовському кордоні значно загострилася, головним чином через взаємні утиски в торгівлі.

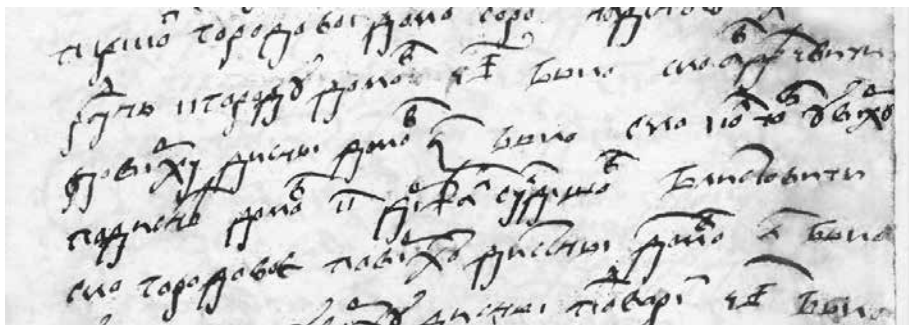
Литовські князі помилялися, зосереджуючи величезний масив порубіжних сіверських земель у руках нащадків московських князів, бо подальші події

40 Жалованная подтвердительная грамота Литовского великого князя Александра Можайскому князю Симеону Ивановичу на отчину – Стародуб и Гомель, замок Чернигов и волости Карачев и Хотимль // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 1 : 1340 – 1506. – Санкт-Петербург, 1846. – С. 192.

41 Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – Київ, 1998. – С. 214, прим. 6.

почали розгортатися у зворотному напрямку. У 1500 р. Семен Можайський після проведення таємних переговорів з великим князем московським Іваном III перейшов до нього на службу, а всі його чернігово-сіверські землі потрапили під протекторат Московської держави. Це й спричинило московсько-литовську війну, що тривала протягом 1500 – 1503 рр. Вочевидь, московські війська не вели бойових дій на території володінь Можайського, тому ковчинські землі у цій війні не постраждали.

За умовами укладеного у 1503 р. перемир'я та миру 1508 р. Чернігово-Сіверська земля, крім невеликої смуги біля Любеча, перейшла до Москви після майже півторастолітнього перебування у складі ВКЛ. Втратили свої володіння на Сіверщині й ті чернігівські бояри, котрі, як Сулдешов, вірно служили великому князю литовському. Змушені емігрувати до Литви, вони у 1527 р. уклали реєстр своїх колишніх володінь, так звану "Пам'ять", сподіваючись повернути належну їм власність у майбутньому. Саме у цьому документі в розділі "Реєстр границь чернігівських" знаходимо інформацію про Ковчин та сусідні придеснянські села.

... Село Авдѣевичи до верху Дисны, домов 7 было. Село Колчов уверхъ по Диснѣ, домов 20, держал Сулдешов. Блистовичи село городовое поверхъ Дистны, домов 30 было.

Рис. 17. "Пам'ять" 1527 р. Фрагмент (з фототеки О. Русиної).
Розшифровка О. Русиної

Колчов – саме так називалося наше село на початку XVI ст. Авдієвичи – це сусідня Авдіївка, а Блистовичи – сучасна Блестова на правому березі Десни. Як бачимо, села були невеликими, вчені вважають, що в кожному домі мешкало приблизно шість осіб. Найбільша кількість тогочасних поселень була понад Десною та Сновом, однак Задесення (відносно Чернігова, лівий берег Десни) залишалося практично незаселеним.

У СКЛАДІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1500 – 1618 рр.)

Починаючи фактично з 1500 р. і до 1618 р., тобто понад 100 років, сіверські землі перебували у складі Московської держави. Чернігів перетворився в укріплений прикордонний пункт Московського князівства. На місці старовинних укріплень (валу) в 1531 – 1534 рр. постала фортеця, де розмістився військовий гарнізон. Фортеця з дубовими стінами, баштами, бійницями була обнесена валом і глибоким ровом. Тут встановили 27 великих і багато малих гармат. У цілому Москва тримала в Чернігові військову залозу чисельністю до 1 тис. осіб, і життя міста й округи зосереджувалося довкола їхніх проблем. Навколишні села роздавали "дітям боярським" – дрібним військовим слугам з-під Москви, що заселялися тут.

Через Чернігів проходив один зі шляхів міжнародної торгівлі – з Візантії та Кафи до Москви. Він ішов від Чорного моря Дніпром до Києва, далі по Десні до Чернігова й Брянська, а звідти – на Москву. На північ доправляли традиційні східні товари: прянощі, ладан, коштовності, якісну холодну зброю, шовк, які коштували дуже дорого. Сіверщина постачала на ринок насамперед предмети лісових промислів: мед, віск, хутро. Так наші предки втягувалися в торгово-грошові стосунки. У Чернігові, великому торговому центрі, вони могли продавати продукти свого господарювання й купувати необхідні товари. Але, звичайно, основу господарювання становило натуральне господарство – коли все необхідне для життя виготовляли безпосередньо на місці. Підтвердженням цього можуть служити прізвища ковчинських козаків і селян у більш пізньому документі – Присяжній книзі Ніжинського полку 1654 р.: Валявиченко, Кушнер, Швець, Холява, Шиленко, Хлебура, Смоленко, Резник, Колесник, Коваль, Коваленко та ін. Ці прізвищеві назви красномовно свідчать про ремесло їх носіїв.

Кримський фактор

Від другої половини XV ст. на південних кордонах Чернігово-Сіверщини з'явився вкрай загрозливий ворог – кримські татари. Відокремившись від Золотої Орди у 1449 р., вони утворили свою державу – Кримське ханство з правлячою династією Гераїв (Гіреїдів). З 1475 р. встановилася васальна залежність Кримського ханства від Османської імперії. Також у 1470-х рр. сформувався московсько-кримський союз, спрямований проти Польщі, ВКЛ і Великої (Заволзької) Орди. Московський князь Іван III немало покладався на татарську підтримку в реалізації планів захоплення сіверських земель, які належали Литві. Ми вже вказували, що спустошливий похід Менглі I Герая 1482 р. на Київ і Сіверщину був здійснений за прямою вказівкою Івана III. Таким самим руйнівним був похід на Чернігівщину

1492 р. На початок XVI ст. кримські хани мали у своєму розпорядженні численну армію – близько 100 тис. вершників, а українські землі стали головним об'єктом татарського розбійництва. Загалом від 1450 до 1556 рр. татари здійснили 86 грабіжницьких нападів на наші території.

Татарські набіги становили загрозу не тільки суспільному життю, а й самому існуванню українського народу. Адже кримчак, котрий привів з походу менше 10 бранців, вважав похід невдалим. Кримська Кафа (сучасна Феодосія) була одним з найбільших невільничих ринків і щедро винагороджувала постачальників живого товару.

Наведені чинники призвели до майже цілковитого знелюднення Чернігівського Задесення, в тому числі й нашого району, де практично не лишилося населених пунктів. Від колишніх сіл залишилися тільки назви урочищ: Авдіївщина, Дівиця, Вересоч. Якщо "Пам'ять" 1527 р. фіксує Авдіївку як село, то вже на початку XVII ст. значиться тільки урочище. З великої кількості поселень регіону вцілів тільки Ковчин завдяки острівному розташуванню села на сучасних Стариках.

Звинувачувати в знелюдненні навколишніх територій лише кримських татар було б, очевидно, неправильно, бо до цього доклалися й інші фактори. Після невдалої облоги Чернігова князем Костянтином Острозьким у 1579 р., на останньому етапі Лівонської війни, його війська взяли до "повоювання" Чернігівського повіту. У результаті спалили кількасот сіл (це очевидне перебільшення у зведеннях К. Острозького) й узяли в полон кілька тисяч осіб. У березні 1610 р. загін київського підкоморія, польського ротмістра Самуеля Горностая захопив і спалив Чернігівську фортецю. Майже на 10 років Чернігів припинив своє існування як місто, жителі покинули його⁴². Можливо, під час цих каральних акцій постраждав і Ковчин.

У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1618 – 1648 рр.)

Початок XVII ст. для Московського царства ознаменувався "Смутними часами", коли князівська династія Рюриковичів припинила своє існування й настали роки Лжедмитріївщини (1604 – 1613). Натомість Велике князівство Литовське й Польська Корона (Королівство), об'єднавшись після Люблінської унії 1569 р. в єдину державу – Річ Посполиту, не залишали надії повернути Чернігово-

42 Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). – Київ : Темпора, 2006. – С. 248 – 249.

Сіверську землю під свою владу. Унаслідок прихованої підтримки Лжедмитрія, а потім і безпосередньої участі в подіях Смутного часу, Річ Посполита отримала суттєві територіальні здобутки, які стали своєрідним реваншем Великого князівства Литовського за принизливі поразки та значні втрати на користь Москви наприкінці XV – на початку XVI століття.

Ці успіхи були закріплені перемир'ям, укладеним у грудні 1618 р. у с. Деуліні (тепер м. Сергіїв Посад Московської обл.) на 14½ років. За умовами Деулінського перемир'я до Речі Посполитої переходили західні території Московської держави – Смоленська й більша частина Сіверської землі (Стародубський, Чернігівський та Новгород-Сіверський повіти). Причому Смоленщина і Стародубський повіт відійшли до Литви, а Чернігівський та Новгород-Сіверський повіти – до Польщі. Постановою сейму 1620 р. Сіверщину передали під управління королевича Владислава. Тут було утворене так зване Сіверське або Чернігівське князівство.

Чернігівське Задесення (територія сучасного Куликівського й Ніжинського районів) на час приєднання до Речі Посполитої практично не мало постійного населення. За матеріалами королівської канцелярії (до цього провели ревізію приєднаних територій) статус сіл і деревень у Чернігівському регіоні на 1620 – 1621 рр. зберегло лише 11 поселень. Серед них деревня Колчов, власниками якої за московських часів були згадувані нами раніше "діти боярські" Яків Костеневич, Богдан Мацков, Микита Замуразький, Філіп Сочинов, Андрій Аліпардов, Василь Дешков та Іван Кустов⁴³.

Ким же були ці власники? Найімовірніше – ратними людьми, стрільцями чернігівської фортеці, яким за службу надали деревню Колчов. Така кількість власників – аж сім – вказує на незначну кількість населених пунктів навколо Чернігова. Далася взнаки ординська зачистка території, а з кінця XV ст. й набіги кримських татар, напади польських загонів наприкінці XVI – на початку XVII ст. Це призвело до майже повного винищення тутешніх мешканців. Поселень було мало, тож служилим людям нічого було роздавати.

Після входження до складу Речі Посполитої почалося активне освоєння території сучасного Куликівського району. Виникли поселення – слободи, де новопоселенців звільняли від податків та повинностей (на межових стовпах писали, на скільки років). Відсутність оподаткування вабила власників до освоєння нових просторів. Так, величезний земельний комплекс у Чернігівському повіті на північ і схід від Веркіївки (сучасна Вертіївка) у січні 1621 р. був наданий на підставі ленного права Івану Микитовичу Солтикову та його синам Володимиру, Василю і Павлу⁴⁴. До переліку наданих поселень входили деревні

43 Там само. – С. 250, 433.

44 Там само. – С. 81, 257.

Колчов (Kolczow – Ковчин) та Блистовичі (Blistowiczy – сучасне с. Блистова Менського р-ну)⁴⁵.

Солтики походили з колишніх московських думних бояр, що перейшли на бік Сигізмунда III та Владислава IV. Василь був учасником польських експедицій на Москву 1609 – 1618 рр. У 1619 р. Солтики, як іноземці благородного походження, були визнані польськими шляхтичам⁴⁶. Їхнє ленне (тобто службове) землекористування не було довічним і не передбачало набуття права власності на землю. Воно обтяжувало власників виконанням військових повинностей на користь короля, даючи разом з тим можливість для освоєння наданих територій.

Спочатку заселення своїх володінь на Чернігівщині вони провадили доволі повільно, й Колчов був єдиним населеним пунктом Солтиків на задеснянському лівобережжі. Станом на травень 1628 р. навіть найближчі "урочища, названі Дівиця і Вересоч, до маєтності Блистовичі і до Колчова належачі"⁴⁷ були ще не заселеними, більше того – спірними. На них, крім Павла і Василя Солтиків, претендував чернігівський капітан Ян Куновський. Виграш судового процесу Солтиками створив сприятливі умови для стрімкого залюднення цих земель. І вже напередодні Смоленської війни (1632 – 1634 рр.) Дівиця й Вересоч були досить великими селами.

Колчовські ґрунти Солтиків на півдні межували з володіннями Ніжинського замку й Ніжинського староства, території яких не були чітко визначені. Очевидно, що ці землі були предметом постійних суперечок. У травні 1640 р. Солтики скаржились у сеймовому суді на приєднання ніжинським старостою М. Потоцьким ґрунтів, належних до Колчова та Сиволожа⁴⁸. Топонім "колчовські ґрунти" згадується в "Конфірмації прав і привілеїв міста Ніжина"⁴⁹ навіть у 1659 р., коли між Ковчином і Ніжином уже існували інші села: Куликівка, Жуківка, Дроздівка, Вересоч.

Землі на сусідньому до Ковчина урочищі Овдіївщина були надані архімандриту Чернігівського Єлецького монастиря Кирилу Ставровецькому. Королівське підтвердження, видане в березні 1626 р., не фіксує тут жодного населеного пункту. Імовірно, слобідки Овдіївка й Горбів також були осаджені наприкінці 20-х років XVII ст.

45 Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673. – Київ : [б. в.], 2002. – С. 621.

46 Кулаковський П. Зазнач. твір. – С. 150, 410.

47 Руська (Волинська) метрика ... – С. 657–658.
Кулаковський П. Зазнач. твір. – С. 257.

48 Кулаковський П. Зазнач. твір. – С. 286.

49 Руська (Волинська) метрика ... – С. 769–770.

У Подимному реєстрі 1638 р., крім раніше існуючих населених пунктів, зазначені ті, що виникли після завершення Смоленської війни: Хибалівка, Жуківка, Куликівка (у жовтні 1636 р. ще була слобідкою). Кількість димів у навколишніх селах за даними цього реєстру була такою: Колчов – 39 димів, Овдіївка – 20, Смолянка, Орлівка, Хибалівка, Жуківка, Куликівка, Горбів – 48 димів⁵⁰.

Таким чином, можна говорити про те, що населені пункти сучасного Куликівського району переважно сформувалися до середини XVII ст. Перед Визвольною війною 1648 – 1657 рр. територія району була вже непогано заселена і мала густу мережу шляхів сполучень. Дорога Ніжин – Чернігів ішла через Веркіївку, де ще до 1625 р. був зведений міст через р. Смолянку, а далі через села Вересоч, Дивицю й Ковчин на Горбове, Виблі, потім – на переправу через Десну. Переправ було дві: одна – вище від Чернігова (під Брусиловом), друга – нижче (поблизу Шестовиці). Дороги й переправи визначали спрямування колонізаційних рухів.

Напрямки залюднення регіону можна простежити за прізвищами, наведеними у Присяжній книзі Ніжинського полку 1654 р. Тоді в Ковчині склали присягу козаки й селяни з такими прізвищами: Переясловець (3 особи), Мозеренин, Смоленко (3), Москаль (3), Коломиєць. Припускаючи, що прізвища відображають територіальне походження носіїв прізвищ, бачимо, що географія переселенців була доволі широкою: Москалі й Смоленки могли походити з Московії та північної Сіверщини, Переяславці – з Переяслава, Мозеренин міг бути вихідцем з білоруського Мозиря, а Коломиєць – із західноукраїнської Коломиї⁵¹. Напевно, саме те, що переселенці були з різних регіонів, призвело до утворення своєрідного місцевого діалекту як у Ковчині, так і загалом на Сіверщині⁵².

Стрімко в цей час розвивається й Чернігів. У 1623 р. у місті відбудовується замок, починає заселятися посад. 27 березня 1623 р. польський король Сигізмунд III надав Чернігову привілей на магдебурзьке право, за яким у місті запроваджували місцеве самоврядування. Це означало підпорядкованість чернігівських міщан власному органу влади – магістрату на чолі з війтом.

50 Баклан В. Нариси з історії сіл Куликівського району // Поліська правда. – 2008. – № 2, 3, 9, 10, 13 – 16, 21.

51 На думку дослідників, прізвище Коломиєць насправді походить від слова "коломиєць", яке мало значення "добувач солі, торговець сіллю". Значне поширення цього прізвища в Україні пояснюється його генетичним зв'язком саме із загальним найменуванням промислу, а не з назвою невеликого міста, до речі, відомого своїми соляними копальнями – коломиями.

52 Ясенчук О. Чернігівське наріччя: забута мова сіверян // Світ-інфо. – 2016. – 21 квіт. – С. 12; Кужільний І. Чернігівській діалект: із білоруським присмаком // Світ-інфо. – 2017. – 06 квіт. – С. 14.

У 1635 р. на теренах Чернігівського (Сіверського) князівства було утворено Чернігівське воєводство, яке поділялося на два повіти – Чернігівський та Новгород-Сіверський, що склалися з округів. Ковчин входив до Вересоцького округу. "Округ Вересоцький охоплював до 35 кв. миль. Більшу частину цього округу складали мастки Салтиків"⁵³.

Землеробство й тваринництво Чернігово-Сіверщини на час входження до складу Речі Посполитої було добре розвиненим. Основними зерновими культурами були жито й овес. Пізніше розширилися площі під пшеницею, гречкою, просом. З'явилися посіви конопель. Для хатніх потреб вирощували льон. Поля обробляли сохами й ориками, але дедалі частіше застосовували дерев'яний плуг із залізним лемешем і череслом. Великі ділянки сіножатей, переважно по узбережжях річок, давали вдосталь корму для збільшення поголів'я худоби. Усе це повною мірою стосувалось і Ковчина.

Але сільське господарство, як і століття тому, суттєво поступалося за рівнем прибутковості промислам, пов'язаним з експлуатацією природних ресурсів. Хоч характер цих промислів тепер кардинально змінився. На перше місце за прибутковістю виступає виробництво "лісових товарів", потіснивши традиційне мисливство й бортництво.

Відомо, що територія Сіверщини здавна була густо вкрита лісами. Добре заліснення наших земель показував картограф Боплан, на це зауважувало багато дослідників, зокрема О. Лазаревський⁵⁴. Ліси збереглися, бо до цього часу наш край перебував у складі Московської держави, де промислове використання деревини було значно меншим, ніж у Польщі й Литві, які орієнтувалися на західноєвропейський ринок. На околицях Ковчина також було багато гаїв, про що свідчать назви численних урочищ – Дубовиця, Коржова Дубовиця, озеро Дубешня, Дубрійне стійло, озеро Бовдин⁵⁵.

У Речі Посполитій промислове використання лісових ресурсів було королівською монополією. Але після Смоленської війни 1632 – 1634 рр. були зроблені деякі винятки. Зокрема, 24 лютого 1634 р. король Владислав IV видав привілей Павлу Солтику, за яким брати Солтики мали право протягом 6 років

53 Яблоновський О. Чернігівщина // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1 – 2. – С. 134; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1895. – Т. 14. – С. 243.

54 Лазаревський А. М. Описание старой Малороссии ... Т. 2. – С. 47.

55 Більшість дослідників стверджують що слово "бовд" ("болд") означає "дуб" старослов'янською (див., наприклад, Малаков Д. В. По історичних містах Київської Русі. – Київ : Мистецтво, 1990. – С. 126). Автори переглянули кілька словників старослов'янської, однак такої відповідності не виявили.

розробляти лісові масиви у своїх дівицьких та сиволозьких ґрунтах і виробляти лісові товари в маєтностях Стольна, Блистова, Колчов, Дівиця, Вересоч⁵⁶.

Вочевидь, Солтики займалися випалюванням поташу та смальцюги, виробництвом селітри, смоли, дьогтю, дощок. Ця справа приносила немалі вигоди, бо попит на лісові товари на внутрішньому й особливо на західноєвропейському ринку був величезний.

Поташ (карбонат калію, калій вуглекислий; K_2CO_3) – це сіль калію та вугільної кислоти. Являє собою білий або світло-сірий порошок, добре розчинний у воді, має лужні властивості. Багато поташу містить попіл рослин, особливо соняшнику (30 – 40% в перерахунку на K_2O), гречки (~25%), соломи (~20%), берези (~15%), мішаної деревини (~10%). Тому рослинний попіл здавна використовували в сільському господарстві як калійні добрива. Також поташ застосовувався для виготовлення мила, відбілювання полотна, вичинки шкір. Він слугував сировиною для виробництва скла, паперу тощо.

Ковчинські господині користувалися попелом як миючим засобом аж до середини минулого століття. Кілька жмень білої золи, набраної з печі, зав'язували в торбинку й заливали окропом у каструлі. Утворювалася м'яка, злегка лужна вода, в якій замочували та прали білизну. Одиначні випадки використання такої води для миття волосся зафіксовані авторами і в теперішній час.

Полотняні речі прали у жлукті – спеціальній дерев'яній діжці без дна. Жлукто ставили на землю, підкладали під нього нещільну кришку або кілька дощок. Низ доволі туго забивали житньою соломою і засипали шаром попелу. Потім закладали речі для прання, щільно їх утрамбовуючи. Зверху насипали товстий шар попелу, закривали туго соломою і заливали у жлукто кілька чавунів крутого окропу. Бажано ще було покласти гніт – важкий розпечений камінь або залізо. Гаряча вода, вимиваючи лужні речовини з попелу, поволі просочувалася через закладену білизну, відбілюючи та пом'якшуючи її. Нижній шар попелу зволожувався поступово і перетворювався в щільну глейку масу, не дозволяючи воді витікати одразу. Коли через кілька годин і цей попіл розчинявся – наставав автозлив, як у сучасних пральних машинах. Вода через соломку й нещільне дно витікала, що свідчило про завершення прання. Білизну виймали й виполіскували від решток попелу. Зазвичай це робили в найближчій водоймі.

Промислові обсяги поташу одержували з попелу рослин і дерев, спалюючи до 8 м³ деревини, щоб дістати 100 кг попелу. Найкращі сорти виготовляли із золи різних порід дерев (м'яких і твердих), яку змішували разом. Заготовлений попіл (фальбу) зсипали у великий металевий казан і, розмішуючи, заливали гарячою водою. Коли зола осідала на дно посудини, лужну воду зливали, а золу підігрівали

56 Кулаковський П. Зазнач. твір. – С. 82 – 83.

на вогні, допоки продукт не ставав сухим. Щоб одержати якісний поташ, операції повторювали кілька разів. Смальцюгу – вищий ґатунок поташу – отримували після перепалення фальби у спеціальних печах – гартах.

Готовий поташ і смальцюга нарівні з медом, хутром і збіжжям були головними предметами експорту Сіверщини в першій половині XVII ст. Виробництво поташу стрімко розповсюджувалося в лісових масивах на півночі Лівобережжя і у XVIII ст. стало одним з найпоширеніших промислів в Україні. Місця виробництва створювали у вигляді невеликих підприємств, так званих "буд" (для випалювання деревного вугілля й поташу) і "майданів" (для виробництва селітри, смоли, дьогтю). Керував роботою буди шафар, найнятий власником лісу та промислу. Шафарями спочатку були шляхтичі, й тільки згодом шафарництво перейшло до рук простих людей⁵⁷.

Прізвище Шафаренко, яке, звичайно, походить від роду занять предків-шафарів, збереглося в Ковчині донині. Однак воно з'явилося в селі не раніше XIX ст. і не може слугувати підтвердженням більш раннього існування поташної буди поблизу Ковчина. Шафаренків згадано у сповідному розписі ковчинської церкви 1794 р. як казенних селян сусіднього села Дурні (Миколаївка), що за Десною. Там теж були потужні лісові маєтності Солтиків, і наявність там буди для виробництва поташу доволі ймовірна.

Після припинення виробництва лісових товарів на місцях згаслих буд зазвичай з'являлися населені пункти з назвами Буда, Будище, що збереглися до теперішнього часу і в Куликівському районі.

Ми висуваємо ще одне припущення – про можливість виробництва селітри на території покинутого Ковчинського городища. На селітру як складову порошу також був великий попит. Боплан, описуючи у 1660 р. ремесла, якими займаються козаки, зауважував: "Вони (козаки) дуже вмілі у виготовленні селітри, якої в цих краях дуже багато, і виготовляють прекрасний гарматний порох"⁵⁸. Виробництво порошу із селітри, сірки й вугілля мало масовий характер; його вмів виготовляти майже кожен, хто знав правильне співвідношення компонентів порошу: 10% сірки, 13% вугілля, 77% селітри.

Селітра – азотнокисла сіль калію (KNO_3), натрію (NaNO_3), кальцію ($\text{Ca(NO}_3)_2$) та ін. була основною складовою порошу. Велику кількість азотистих сполук накопичував перегній, що залягав глибоко в землі без доступу повітря. Тому виробництво селітри, в якому використовували гумус із могил і старих валів городищ, було дуже поширеним. М. Грушевський писав, що селітряне діло поширювалося "по всій тамошній Україні, ... де б лише знайшлися здатні

57 Там само. – С. 365 – 366.

58 Боплан Г. Л. де. Опис України / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. – Київ, 1990.

до роблення селітри городища, могили й інші місця"⁵⁹. Від початку XVII ст. Сіверщина стала провідним експортером селітри до Польщі. А пізніше, від кінця століття, Лівобережна і Слобідська Україна були основними постачальниками азотної солі для Росії⁶⁰.

Нагадаємо, що селітряне виробництво було монополією держави і дозволялося лише її представникам – старостам і різним урядникам за королівським привілеєм. Нам не відомі документи XVII ст., які б містили вказівку на існування селітряного майдану на території давнього Ковчинського городища. До того ж Солтики до 1636 р. постійно судилися з Яном Куновським і навряд чи стали б компрометувати себе несанкціонованим виробництвом. Але розкопки території городища у 1986 – 1992 рр. продемонстрували відсутність дерев'яних залишків оборонних споруд (клітей) у землі. Де вони поділися? Зітліли без останку? Були використані на паливо? А може, для добування селітри чи поташу? Достеменно не відомо. Утім, свідчення Д. Я. Самоквасова про знахідки гудзиків, пряжок, ножів і особливо старих монет (і це на поселенні часів Київської Русі!) підводять до думки про можливість не тільки життя на городищі в більш пізній час, а й промислу.

У навколишніх лісах, крім поташу й селітри, Солтики могли виготовляти ванчос (дошки з дубового або соснового дерева завдовжки близько 3 м, завширшки до 0,5 м), клепки, смолу, дьоготь. Виробництво товарів з лісової сировини у великих промислових масштабах призвело до хижацького винищення лісів. Не лишилося жодного дуба і в тих гаях, що росли поблизу Ковчина. Збереглися лише назви колишніх дубових урочищ.

Через промислове вирубування лісів мисливство як промисел поступово згасає, а бортництво поступається місцем пасічництву – більш продуктивній і перспективній галузі господарювання.

Важливим для місцевої людності лишалося рибальство. Про багатство навколишніх блакитних угідь свідчать такі факти. У 30-х рр. XVII ст. розгорнулася запекла боротьба за багаті рибою озера та притоки Десни, розташовані на землях К. Ставровецького в урочищі Овдіївщина. Так, у квітні 1635 р. напад здійснив власник задеснянського с. Гориці Марціан Рошотарський. Того ж таки року Овдіївщину пограбував власник с. Горбова Криштоф Сіножацький. У червні наступного року здійснив наїзд ще один сусід – Ян Калиновський. А через місяць чернігівський підстароста Павло Рихальський разом зі служивими людьми й вибельськими селянами здійснив розбійний напад – виловив рибу (одних лящів

59 Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т. Т. 6. – Київ : Наук. думка, 1995. – С. 219.

60 Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – Київ : Наук. думка, 1969. – С. 76 – 84.

близько тисячі), забрав у челяді архімандрита борошно, крупу, сіль, а в підданих – рибальські снасті: ятері, сіті, тризубці.

Повстання, які прокотились Україною в 30-х рр. XVII ст., майже не зачепили регіону і були придушені. Період 1638 – 1648 рр. був "золотим десятиріччям спокою". Шляхта освоювала нові землі, засновувала слободи й фільварки, посилювала експлуатацію підданих. Ніщо не віщувало наближення біди, яка вже стукала у двері Речі Посполитої.

КОВЧИН НА СТАРОДАВНІХ ГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ

Уже від середини XVII ст. Ковчин з'явився на західноєвропейських картах тогочасних українських земель. Уперше село позначив на своїх картах у 1650 р. французький військовий інженер, картограф та архітектор Гійом Левассер де Боплан (1600 – 1675). Від 1630-го до 1647 рр. він перебував на службі в польському коронному війську під командуванням великого коронного гетьмана С. Конєцпольського, що дислокувалося в Україні. Призначений на посаду військового інженера, Г. Боплан займався будівництвом нових та реконструкцією існуючих фортець, постійно вивчав і картографував територію, на якій перебував. Сімнадцять років роботи дали змогу французькому інженерові не тільки спорудити понад десять фортець в Україні для польської корони, а й провести перше ретельне дослідження українських земель, їхнє картографування та літературний опис, який відкрив європейцям уявлення про землі "від кордонів Московії до границь Трансильванії" під назвою Україна⁶¹.

Звільнившись у 1647 р. з королівської армії, Г. Боплан перебрався до Гданська, де працював з відомим гравером Вільгельмом Гондіусом над своїми картами та ілюстраціями до "Опису України". Наступного 1648 р. там була видрукувана "Генеральна карта України", яка вперше достовірно відображала її територію. А 1650-го світ побачила "Спеціальна карта України" – перша в європейській картографії середньомасштабна топографічна карта військового призначення, що охоплювала таку велику площу. Обидві карти – південної орієнтації. Рівень їх виконання надзвичайно високий, з багатою системою дрібних деталей і умовних позначень. Тому карти Г. Боплана слугували взірцем і основним джерелом картографування українських земель ще майже протягом двох наступних століть.

Хоча Чернігово-Сіверщина на час перебування Г. Боплана в Речі Посполитій вже була "рекуперована" (тобто повернена) до складу цієї держави на умовах

61 Guillaume Le Vasseur de Beauplan. Description d'Ukraine, 1660. – Факсим. вид. – Київ : Наук. думка, 1990. – [8], 112 с.;
Боплан Г. Л. де. Опис України / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. – Київ, 1990.

Деулінського перемир'я 1618 р., однак сіверські землі лише частково зображені у північній (нижній) частині згаданих карт. На аркушах II і IV "Спеціальної карти України" пунктирними лініями та написами вирізнені території Сіверського й Чернігівського князівств (Severiensis Ducatus Pars. та Czernichoviensis Pars.). А на "Генеральній карті України" зазначені Сіверське князівство (Severiae Ducatus) і Чернігівська земля (Terra Czernichoviensis).

Рис. 18. Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року⁶².
Фрагменти аркушів II і IV.

62 Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року. – Факсим. вид. Київ ; Львів : Мапа, 2000.

Рис. 19. Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року⁶³.

Ковчин позначений на обох картах у написанні *Kwalczyn*. Указані також інші села сучасного Куликівського району: Виблі (Wibli), Вересоч (Weretoczyn), Горбове (Orbow), Салтикова Дівиця (Dewica), Хибалівка (Kibalowka). На "Генеральній карті" до вищезгаданих додається ще Кладьківка (Klatkowka). Це, очевидно, були найбільші поселення регіону.

Про високу деталізацію карти свідчить умовне скорочення **Н** (від *Norodiszcz* – городище) вгорі напису *Kwalczyn*. Безсумнівно, це позначення давнього ковуйського городища неподалік села. Таких скорочень на карті Г. Боплана небагато, а в найближчій окрузі їх немає зовсім. Тож припускаємо, що на середину XVII ст. залишки ковчинського городища були найбільш значним і відомим об'єктом регіону.

Поряд з Гійомом де Бопланом неоціненний внесок у формування картографічної спадщини України серед інших зробили француз Ніколя Сансон, голландець Фредерік де Вітт, англієць Мозес Пітт, німець Матеус Зойтер. Це вони закарбували ім'я України в сотнях історичних графічних документів. І маленькою краплинкою на обширах їхніх карт позначена наша мала батьківщина – село Ковчин.

63 Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року. – Факсим. вид. Київ ; Львів : Мапа, 2011.

Наводимо фрагменти робіт вказаних картографів з колекції Андрія Осадчука, оприлюдненої на електронному ресурсі⁶⁴. Усі відтворені нижче карти – північної орієнтації. Ковчин знаходиться в центрі кожного фрагмента. З указаного джерела також запозичена текстова інформація про карти.

Рис. 20. Фрагмент карти Ніколя Сансона 1665 р.

Ніколя Сансон (Nicholas Sanson) – першим з картографів вирішив розширити праці Г. Боппана, розділивши його "Спеціальну карту України" на п'ять окремих карт. Разом з тим у кожному з п'яти картушів він посиляється на "Генеральну карту України" Гійома Левассера де Боппана. Попри географічну неточність певних елементів карт, що виникли при фактичному копіюванні робіт Боппана, видання Сансона відзначилося якісним художнім оформленням усіх карт.

Наведена нижче "Карта Речі Посполитої, князівства Литовського, Волині, Поділля, України, Пруссії, Лівонії та Курляндії" вперше видана в Амстердамі 1675 р. голландцем Фредеріком де Віттом (Frederick De Witt) – безперечно, одним з видатних майстрів свого часу. Згодом карту неодноразово перевидавали.

64 Vkraina.com [Електронний ресурс] : приват. колекція європ. мап XVI–XVIII ст. Андрія Осадчука – URL: <http://vkraina.com/>.

Рис. 21. Фрагмент карти Фредеріка де Вітта 1675 р.

Рис. 22. Фрагмент карти Яна Янсона 1681 р.

"Генеральна карта України або Подільського, Київського та Брацлавського воєводств, наново накреслена" Яном Янсоном, по суті є такою, якою її зробив і вперше видав Г. Боплан тридцятьма роками раніше. Ян Янсон, який готував цю карту до видання, не надто її видозмінив. У ній лише частково змінено пропорції. Карта повторює уесь обсяг інформації, що її роками збирав і описував Г. Боплан. Наведений фрагмент – з примірника, видрукуваного Мозесом Піттом (Moses Pitt) в Оксфорді в 1681 р.

Рис. 23. Фрагмент карти Матеуса Зойтера 1742 р.

Карта Зойтера (Matthaus Seutter) відома за скороченою назвою "Amplissima Ucrania". У картуші названа як "Карта найобширнішого українського королівства з Київським і Брацлавським воєводствами та прилеглими провінціями за найдосконалішими вимірами, майстерно вигравіювана на міді та видана коштом Матеуса Зойтера". Наведений фрагмент – зі зразка карти, видрукуваної в Аугсбурзі 1742 р.

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ (1648 – 1782 рр.)

СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українська національна революція середини XVII ст. започаткувала нову добу в історії Чернігово-Сіверщини. Хоча Північне Лівобережжя, за висловом О. Бодянського, ще не пройнялося "духом козачества" так, як київське Придніпров'я, однак тут також розпочалося масове покозачення населення.

Селяни, які піднялися проти панів, вважали себе козаками – людьми, вільними від будь-яких повинностей. Покозачення набуло величезного розмаху. "Так усе, що живо, поднялося в козацтво, же заледво знайшов в яком селі такого чоловіка, жеби не міл albo сам, albo син до войска ити, а ежели сам нездужал, то слугу паробка послал, а иніе, килко їх было всі ишли з двора, тилко одного зоставали", – писав свідок тогочасних подій⁶⁵.

Цей рух не можна було оминати чи стояти осторонь: "Же любо бы який чоловік значній и не хотіл привязоватися до того козацкого войска, тилко мусіл задля позбита того насмівиска ... и тії мусіли у войско [йти] и приставати до того козацтва... Рідкій в той криві на тот час рук своїх не умочил и того граблення тих добр не чинил"⁶⁶.

На звільнених від поляків землях постала нова козацько-гетьманська держава – Військо Запорозьке або Гетьманщина з власними державними і правовими інституціями. Полково-сотенний устрій Лівобережної України став основою адміністративного поділу. Полк і сотня виступали одночасно як військовий підрозділ, територіальна одиниця, фінансовий та судовий округ. Полковій старшині підлягали не лише козаки, а й інші верстви населення на території полку.

Протягом червня – серпня 1648 р. Чернігово-Сіверщина була звільнена, і на її території сформувалися Ніжинський, Чернігівський, а пізніше й Стародубський козацькі полки.

65 Літопис Самовидця. – Київ : Наук. думка, 1971. – С. 57.

66 Там само. – С. 52.

Перемоги козацького війська над поляками біля Жовтих Вод і Корсуня (1648 р.) та під Збаражем і Зборовом (1649 р.) завершилися укладанням у серпні 1649 р. угоди, відомої як Зборівський договір. За його умовами козакам дозволялося жити на території Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств. Там визнавалося верховенство гетьманської влади, а урядові посади мала право обіймати лише козацька старшина та православна шляхта. Кількість козаків, вписаних до Реєстру Війська Запорозького, встановлювалася у 40 тисяч осіб.

У Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. зафіксовано 16 козацьких полків. Згодом їх на Лівобережній Україні стало 10 (Стародубський, Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький, Київський, Переяславський, Лубенський, Гадяцький, Миргородський, Полтавський), і така кількість полків залишалася незмінною до 1782 р.

Ніжинський та Чернігівський полки, що формувалися на Сіверщині впродовж 1648 – 1649 pp., були найменшими – 991 та 997 осіб відповідно. Очевидно, при впорядкуванні Реєстру кількісний склад полків визначався саме політикою гетьманського уряду. До того ж "малочисленность сотен и, стало быть, и козаков в полках Нежинском и Черниговском, кажется, можно объяснить тем, что в это время не вся еще Севера прониклась было духом козачества; в последствии же, как известно, эти полки были одни из самых многочисленных"⁶⁷.

Полком управляв обраний козаками або призначений гетьманом чи царським урядом полковник. Полкова старшина складалася з писаря, судді, обозного, осавула і хорунжого, яким допомагали у виконанні адміністративно-військових функцій канцеляристи полкової канцелярії.

Станом на 1649 р. до складу Ніжинського полку входили 10 сотень: шість Ніжинських, Салтиково-Дівицька, Кобилецька, Березівська, об'єднана Носівська й Кобизька. Ковчин від 1649 р. до 1782 р. входив до складу Ніжинської Третьої сотні, яка існувала в Ніжинському полку в 1649 – 1654, 1672 – 1687, 1736 – 1782 pp. У періоди, коли ця сотня тимчасово розформовувалася, Ковчин, можливо, входив до Салтиково-Дівицької сотні Ніжинського полку або до інших ніжинських сотень. Із сіл сучасного Куликівського району до складу Ніжинської Третьої сотні входили Ковчин, Вересоч, Дрімайлівка, Кладьківка, Хибалівка. У Вересочі знаходилося сотенне правління⁶⁸. Сотня проіснувала до 1782 р., коли разом з Ніжинським полком була ліквідована, а її територія увійшла до Чернігівського намісництва.

67 Бодянский О. М. Реестра всего Войска Запорожскаго... – Москва, 1875. – С. XXIII.

68 Лазаревский А. Описание старой Малороссии... – Т. 2. Полк Нежинский. – Киев, 1893. – С. 95.

У різний час Ніжинську Третю сотню очолювали:

Красножон Григорій (1649),
Нагорний Іван (1649),
Сидорович Макар (1659),
Борсук Марко Іванович (1672),
Романовський Григорій Петрович (1707 – 1736),
Мурашка Микита (1726, наказний сотник),
Романовський Григорій Іванович (1736 – 1751),
Романовський Петро Григорович (1751 – 1753),
Лахневич Григорій Іванович (1753 – 1767, 1782),
Каневецький Степан (1758),
Виридарський Олексій Максимович (1759),
Сердюк Юрій (1764 – 1769),
Романовський Василь Петрович (1769 – 1782)⁶⁹.

Зазвичай сотниками були вихідці з козацької старшини, близької до полкової та генеральної адміністрацій. Користуючись їхньою підтримкою, сотники обіймали свої посади багато років підряд без переобрання. Сотенну адміністрацію утримували за рахунок податків з посполитих, а старшина – писар, осавул і хорунжий – одержували ще й грошову плату. Сотникам часто надавалися млини, одне або кілька сіл, жителі яких мали відбувати повинності на їх користь. Відомо, що Микита Мурашка і Григорій Романовський володіли млинами в Ковчині ще до обрання їх сотниками.

Так, гетьман Іван Скоропадський універсалом від 16 вересня 1719 р.⁷⁰ підтвердив права на млин під Ковчином, який "пан Григорий Романовский, сотник полковой Новомеской Нежинской" купив у "Стефана Мурашки, козака вересовского". Зважаючи на заслуги сотника, гетьман не тільки підтвердив права Романовського на млин, а й дозволив йому одержувати всі доходи від помолу, навіть ті, що мали б надходити на гетьманську особу (чи до полкової скарбниці, "войсковые розмировые приходы"). У цьому документі Романовський значиться

69 Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. – Дніпропетровськ : Ліра, 2007. – С. 175;
Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини : енциклопедія. – Київ : Стілос, 2010. – С 51, 620.

70 ЦДІАК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 268. Універсал гетьмана Скоропадського про підтвердження прав сотника Новоміської сотні Григорія Романовського на млин у Ковчині, вересень 1719 р. – 2 арк.;
Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (друга половина XVII – XVIII ст.). // Сіверянський літопис, 2016. – № 4. – С. 77.

сотником рідко згадуваної Новоміської Ніжинської сотні. Тут міститься й виняткова вказівка про належність Ковчина до цієї сотні⁷¹.

Також маємо свідоцтво, що на початку лютого 1720 р. ковчинський житель Семен Оберемок продав вересоцькому Микиті Мурашці частину млина, що стояв у Ковчині на ставку. Інша частка була у володінні Свято-Софійського монастиря⁷².

За даними Реєстру війська Запорозького, персональний склад Ніжинської Третьої сотні у 1649 р. був таким⁷³:

Григорый Красножон	Леско Хилченко	Ярош зять Козаризов
Өедор Писанка	Данило Блоденко	Васко Стрышка
Яцко Дмитренко	Степан Калениченко	Иван Конащенко
Андрѣй Есипенко	Иляш Миклашенко	Иван Хвесенко
Васко Гарасименко	Мартин Остапенко	Өедор Грыценко
Яско Козарык	Клим Лавриненко	Кондрат Петренко
Демид Ломаченко	Пилип Зубченко	Иван Козорѣз
Остап Пущенко	Яско Сидоренко	Остап Гарасименко
Тышко Есипенко	Гришко Супруненко	Марко Грыщенко
Иван Понедѣлок	Онопрый Брыл	Иляш Демченко
Өедор Трушенко	Иван Коновалов брат	Кондрат Говор
Каленик Лукяненко	Леско Гриценко	Максим Уманец
Тарас Демиденко	Иван Ярошенко	Васко Полуяненко
Ядко Чорный	Гаврыло Кудра	Гаврыло Шулга
Васил Сколокий	Яцко Быковец	Олешко Градиленко
Васил Видута	Улас Опирко	Прокоп Костирка
Игнат Томенко	Иван Охрѣменко	Иван Сухиня
Иван Зѣнец	Иван Дурыцкий	Хведор Игнатенко
Гаврыло Ребуха	Вакула Шученко	Леско Крук Полек

71 Дослідники (зокрема, Заруба В. М., див. зазнач. твір, с. 177) вказують на існування в Гетьманщині двох Новоміських сотень. Одна була підрозділом Борзнянського полку, який короткочасно утворювався у 1648 – 1649 та 1654 – 1655 рр. Центр сотні містився у передмісті Борзни Новому Місті. На згадуваний час (1719) ця сотня вже не існувала, бо разом з Борзенською увійшла до Ніжинського полку ще на початку 1655 р. Інша Новоміська сотня була утворена й постійно існувала у складі Стародубського полку в 1711 – 1782 рр.; сотенне містечко Нове Місто (Горськ) – нині районний центр Новозибков Брянської обл. Російської Федерації. Належність Ковчина до цієї сотні виглядає химерною через географічну віддаленість. Овержно припускаємо, що Новоміською в той час називалися Друга Ніжинська сотня, тоді як Третя була якраз розформована.

72 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 23а. Свідоцтво жителя с. Ковчина Семена Оберемка про продаж частини млина Микиті Мурашці, 1720 р. – 1 арк.

73 Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – Київ : Наук. думка, 1995. – С. 465 – 466.

Степан Поникар	Иван Бердебера	Кондрат Романович
Семен Михайленко	Яско Ганченко	Уласъ Жиченко
Мойсѣй Думовыч	Хведор с Переяславя	Опанас Кондрашовченко
Богдан Калачниченко	Степуренко Давыд	Евсѣй Розумьник
Павел Якименко	Өеско Сипченко	Грышко Иващенко
Савка Галатенко	Опанас Перетячченко	Онопрѣй Куриленко
Иляш Галицький	Аврам Лукяненко	Семень Исаенко
Иван Цѣлик	Өедор Половый	Левко Мархаенко
Пилип Бут	Ничипор Кошка	Кирык Дубовенко
Остап Бѣлоус	Мина Левоненко	Ярош Ященко
Гапон Давиденко	Иляш Демченко	Процьк Лукашенко
Лаврин Давиденко	Хвеско Брытин	Өеско Онопенко
Богдан Росошенко	Игнат Евсѣнко	Өеско Лысый
Иван Василенко	Богдан Солодовник	
Семен Ватаженко	Савка Стрѣлченко	

Серед наведених прізвищ ми ідентифікували лише кількох осіб, котрих умовно можна віднести до ковчинських козаків, орієнтуючись на повторення їхніх прізвищ у більш пізньому документі – Присяжній книзі Ніжинського полку 1654 р.:

Найменування у Реєстрі Війська Запорозького 1649 р.	Найменування у Присяжній книзі Ніжинського полку 1654 р.
Васко Гарасименко	Василей Гарасимов
Яцко Дмитренко	Яким Дмитриев
Леско Крук Полек (у виданні О. Бодяньського – Лесько Крупонець)	Агафон Кругполець Савелей Кругполець Стефан Кругполець Терентей Кругполець
Опанас Перетячченко	Офонасей Перетятко
Хведор с Переяславя	Кондратей Переяславець Пофом Переяславець Кондратей Переясловець

Ковчинських прізвищ у Реєстрі знаходимо зовсім мало з очевидних причин. Адже Реєстр уклала ніжинська полкова адміністрація на певну (очевидно, встановлену раніше) кількість осіб. Туди вписували передусім своїх, ніжинських козаків. А ковчинці й козаки з інших сіл були, так би мовити, в резерві. Оскільки

бажаючих вступити до козацтва було багато, старшина займалася певним відбором. Насамперед записували тих, хто "служат старо", здавна, "лучших людей", причому це могли робити не без вигоди для себе. З практики складання реєстру 1651 р. відомо, що з козаків, котрих до нього записували, брали "золотих червоних по 30 и по 40 и больши. Кто ково больши мог дать, тово и в рейстр писал, для того что нихто в холопстве быть по прежнему не хотел"⁷⁴.

Крім того, ідентифікація осіб ускладнюється через несталість прізвищ та їхню неспадковість. А патронімічність більшості прізвищ не дозволяє достовірно ототожнити, наприклад, Лук'яненка і Сидоренка в Реєстрі з Лук'яновим і Сидоровим у Присяжній книзі. Хоч Лук'янці та Сидоренки не тільки зустрічаються в документах XVIII ст., а й мешкають у Ковчині донині.

Про участь ковчинських козаків у військових кампаніях середини XVII ст. інформації не виявлено. Зате відомо, що Ніжинський і Чернігівський полки, забезпечуючи прикриття північних підступів до Києва, в липні 1651 р. дали бій литовським військам князя Януша Радзивілла, що вторглися на територію Чернігівщини. У кривавому бою під Ріпками та Лоєвом козаки зазнали поразки. Полягла значна їх частина, загинув у бою і чернігівський полковник Мартин Небаба. Литовці не змогли оволодіти Черніговом, але спустошили край.

Після поразки козаків під Берестечком у 1651 р. був укладений Білоцерківський мирний договір. За його умовами козацький реєстр зменшився до 20 тис., а козацькою територією визнавали тільки Київське воєводство. Відповідно на Чернігівщині знову з'явилася польська шляхта, що призвело до нового спалаху боротьби. Війна з Річчю Посполитою дедалі більше виснажувала сили українського народу, й перед Б. Хмельницьким постала проблема вибору: або повернутися під владу короля, або шукати порятунку в єднанні з Росією. Хмельницький обрав союз із Росією.

74 Воссоединение Украины с Россией : док. и материалы. Т. 3 : 1651–1654 гг. – Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – С. 179.

ПІД ПРОТЕКТОРАТ РОСІЇ (1654 р.)

На Переяславській Раді 8 січня 1654 р. було досягнуто згоди щодо утворення російсько-українського військово-політичного союзу, спрямованого проти Речі Посполитої. Україна вступала під протекторат Росії, зберігаючи автономію у своїх внутрішніх справах. Там само, в Переяславі, вирішили, що населення Гетьманщини присягне на вірність московському цареві Олексію Михайловичу⁷⁵.

Для прийняття присяги на Гетьманщину відправили царських представників, які мали об'їхати головні населені пункти кожного козацького полку, приймаючи присягу і в менших поселеннях, що траплялися на їхньому шляху.

Прийняти присягу у великих містах – полкових центрах Ніжині й Чернігові – московський уряд доручив боярину Василю Бутурліну – керівнику московської делегації на переговорах у Переяславі, "а в иные города и уезды послати стольников и дворян, а с ними подьячих". Дуже швидко, вже 24 січня 1654 р., "боярин Василей Васильевич Бутурлин с товарыщи в городе Нежине сотников, и казаков, и мещан, и всяких людей к вере привели"⁷⁶. У містах і містечках

75 Зазначимо, що російсько-українського договору 1654 р. як єдиного завершеного документа не існувало. Представники трьох станів українського суспільства (міщанство, козацтво, православне духовенство) намагалися окремо вести переговори з московським урядом. Селянство взагалі тоді не мало жодних політичних прав. Міщанство задовольнилося збереженням самоврядування за Магдебурзьким правом. Духовенство покинуло переговори після вимог Москви щодо зміни статусу Української православної церкви, яка мала вийти з-під омофора Вселенського (Константинопольського) патріарха і стати залежною від Московського патріарха. Не було одностайності щодо угоди й серед козацької верхівки. Полковники Іван Богун, Йосип Глух, Григорій Гуляницький, Іван Сірко та ін. відмовилися присягати. Нещодавно опубліковані документи словами очевидця подій розкривають перебіг присяги в Києві: "Було сповіщено весь київський магістрат і простолюди, аби йшли присягати. Ті опиралися і не хотіли йти, але їх козаки гнали, як бидло, ... вони, присягаючи, не називалися своїм власним іменем, а після цієї присяги дуже на неї нарікали й Господа Бога просять, аби якнайшвидше прийшли війська його королівської мості". "Отець митрополит і архімандрит київські ще не присягнули й присягати не хочуть і з тим декларувались, що воліють померти, ніж присягати московському цареві...". Див.: Мицик Ю. Довкола "архіву Переяславської ради": міфи та реалії джерельної бази // Архіви України. – 2003. – № 4 – 6. – С. 11 – 24; Мицик Ю. Джерелознавчі студії з історії Переяславської ради 1654 р. // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – Київ, 2003. – С. 523 – 565; Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки. – Київ, 2003. – С. 5, 6.

76 Воссоединение Украины с Россией : док. и материалы. Т. 3 : 1651–1654 гг. – Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – С. 486.

Ніжинського полку "всяких людей к вере приводил" стольник Михайло Дмитрієв та піддячий Степан Федоров. Вони рушили в сотенні центри полку, не минаючи, звичайно, великих сіл, що лежали між ними.

Осіб, котрі складали присягу, вписували до так званих Присяжних книг, які остаточно редагували вже після завершення місії з приведення козаків і міщан до присяги. Присяжна книга Ніжинського полку 1654 р. починається списком міщан містечка Салтикової Дівиці. За ним слідує перелік міщан сіл Авдіївки, Жуківки і Дроздівки. А далі наводиться інформація про село Ковчин (у документі – Колченки). Книга містить не тільки перелік ковчинських козаків і селян, а й подає перший опис самого села, зокрема вказує на особливості його розташування, наявність річок і церкви.

Да ис того города (*Девицы Салтыковой – авт.*) ездили Ніжинского полку в село Колчинку; и того села атаманов и всех казаков и мещан⁷⁷ к вере привел того ж села в церкви святого великомученика Георгия при священнике Самоиле генваря в 25 день; а ково имени казаков и мещан того села Колченки привел и их имена написаны в сей книге порознь:

Колченские козаки:

<u>атоман Есип Савельев</u>	Ортемей Шекаленко	Евсій Москал
Наум Валяваченко	Левонтей Маліенко	Павел Онаньин
Федор Данилов	Яцко Курненко	Иван Вотченко
Данило Шекаленко	<u>атоман Терентей Микитин</u>	Григорей Михайлов
Кондратей Яковлев	Давыд Степанов	<u>атаман Семен Водотыец</u>
Кирило Павлов	Андрей Емельянов	Данило Костентинов
Трофим Лукьянов	Прокопей Андрієв	Матвей Туровец
Мокарей Микитин	Еремей Яковлев	Дмитрей Перегудов
Роман Вердниченко	Яцко Семенов	Антон Смоленко
Федор Перетятка	Федор Андреев	Софон Лисенко
Василей Ревеченко	Павел Павлов	Остафей Лисенко
Офонасей Перетятко	Кузма Микитин	Григорей Евтифієв
Кондратей Переясловец	Иван Микитин	Филон Ерофієв
Евтифей Мозиренин	Андрій Иванов	Филип Савелев
Пофом Переяславец	Филон Иванов	Колінник Хилченко
Никита Турашенко	Степан Мисаненко	Понфил Хилченко
Василей Аврамов	Иван Емельянов	Михаила Григорев
Лука Крепень	Ларион Есипов	Архип Пофомов
Онисим Михайлов	Матвій Максимов	Василей Гарасимов
Федор Бороденко		

77 Під терміном "міщани" у Присяжній книзі слід розуміти вільних селян, самостійних заможних господарів, власників землі, дворів, будинків.

Кондратей Переяславец	Федор Гурьев	Яков Семенов
Пофом Перепеличной	Иван Ковдун	Петр Самсіка
Гаврила Тарасов	Ефимей Коваль	Богдан Годуненко
Григорей Селиванов	Михаила Лищинец	Яков Буркинской
Агафон Кругполец	Семен Коморенко	Иван Лещинец
Лазор Ефимьев	Савелей Кругполец	Андрей Григорьев
Иван Ефимьев	Горасим Ермолов	Федор Григорьев
Василей Попов	Григорей Степанов	Семен Богданов
Василей Лищинец	Федор Бас	Евсівей Москал
Лукьян Колесник	Данило Коваленко	Иван Ковдун
Яким Дмитриев	Стефан Кругполец	Петр Семенов
Ерема Дмитриев	Семен Рудченко	Федор Сидоров
Терентей Кругполец	Иван Рудченко	Устин Холява
Абакум Тарасов	Савелей Туровец	Матвій Комаренко

Того ж села Колченки мещане:

<u>войта Левонтей</u>	Максим Курченин	Офонка Чернозуб
<u>Офонасьев</u>	Сидорко Евдокимов	Демко Коваленко
Назарко Торасов	Мишка Еремеев	Колінник Филипов
Ивашка Борода	Парфенко Москаль	Тимошка Босанцов
Данилка Вотченко	Филонка Иванов	Бориска Кудакса
Гришко Козапал	Матюшка Пашенко	Гришка Плевака
Пронка Холымоненко	Левка Хлебура	Еремка Молафіев
Филип Иванов	Васка Смоленко	Кондрашка Кушнер
Ермолка Роговец	Андюшка Ефрімов	Ивашка Софонов
Ивашка Шыленко	Онисимко Гурьев	Никитка Дрозденка
Карпик Морозенко	Янка Килеленко	Савка Свиридов
Кришко Мелентьев	Васка Селиванов	Дорошка Холява
Онтон Ревеченко	Тихонко Судков	Филимошка Свиридов
Трофимка Швец	Гораска Резник	Ивашка Пашенко
Дениско Бутко	Тихонко Селиванов	Ивашка Тешнерко
Корнюшка Гаврилов	Яцко Колесник	Лосинко Ерофіев
Семен Лукьянов	Ивашко Колесник	Мартынка Смоленка
Федка Крепень	Андрюшка Куничный	Васка Сипко
Левко Кливченко	Остафей Коломыец	Ивашка Романов
Панка Негвинец	Васка Лысенко	Бориска Лукин
Петрушка Попеченко	Офонасей Шулга	Никифор Данилов
Ивашка Лукьянов	Яцко Мискатин	Потапка Офонасьев
Ониска Кливченко	Левко Білик	Васка Семенов
Ивашка Богданов	Васка Лаврентьев	Тораска Степанов
Тимошка Кливченко	Федка Лаврентьев	

В селе Колченки к вере приведены 3 человека атоманов, 97 человек козаков, 1 человек земской староста, 73 человека мещан всех род 174 человека.

В том же селе церков. Село Колченки стоит на острову меж рек Десны и Колченки и Ляденки, а Колченка река вышла из реки Десны и течет подле села в реку ж Десну, а Ляденка речка впала под селом же на всполе в речку Колченку, а Колченка река шириною сажень з десят, а Ляденка речка шириною сажени с три. В том селе Колченках поставлены церков деревяная в имя святого великомученика Георгия у тое церкви служащей поп Самойла, а острошка в том селе нет⁷⁸.

Присягу 1654 р. склало рівно сто ковчинських козаків (очевидно, існувало обмеження їх кількості). Серед них троє зазначені у званні отаманів: Йосип Савельєв, Терентій Микитин, Семен Водотисць. Звання отаманів у Ніжинському й Чернігівському полках нерідко давали козакам-ветеранам. Також це могли бути курінні отамани – очільники куренів, найнижчих структурних підрозділів козацької сотні. Тож можна припустити, що ковчинська козацька сотня поділялася на три курені. Козаки щороку обирали сільського отамана та курінних з числа найбільш досвідчених та шанованих людей. Отаман очолював козацьку громаду села і був її беззаперечним лідером.

Разом з козаками на вірність цареві Олексію Михайловичу присягло 73 ковчинських міщан (вільних селян) і вїйт Леонтій Афанасьєв. До цієї частини переліку, мабуть, потрапили й ті козаки (умовно кажучи, менш значні), кому бракувало місця в козацькому списку через кількісне обмеження. Слід зазначити, що в той час поділ за соціальним станом не був достатньо чітким і траплялися непоодинокі випадки переходу козаків до селянського (міщанського) стану й навпаки.

Вїйта (старосту) селяни зазвичай обирали з-поміж себе на сходах села, і він керував сільським товариством посполитих. До повноважень вїйта належала адміністративна й, умовно кажучи, "судова" влада на селі. Він разом із сотенним отаманом і курінними вирішував найважливіші сільські справи: сварки, бійки, поділ майна. Майже завжди вїйт з отаманом були присутніми при укладанні купчих записів і засвідчували їх своїми підписами.

Таким чином, у середині XVII ст. у Ковчині існувало місцеве самоврядування. Отаман і вїйт були найнижчою ланкою тогочасної адміністрації і підпорядковувалися сотенній старшині. А в селі вони становили сільську верхівку.

Перелік ковчинських отаманів і вїїтів, встановлений за опрацьованими джерелами XVIII ст., наведений у табл. 1 і 2.

78 Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки. – Київ, 2003. – С. 126 – 129.

Таблиця 1.

Ковчинські отамани

Роки	Прізвище, ім'я
1654	Йосип Савельєв (курінний)
1654	Терентій Микитин (курінний)
1654	Семен Водотисць (курінний)
1726	Іван Лук'яненко
1727	Омелян Коченчук (Конончук)
1728 – 1729	Гнат Даниленко
1735	Федір Вакуленко, отаман наказний
1732, 1738, 1740	Василь Мойсейович Клименко
1747, 1749, 1750, 1751	Семен Бороденчик
1748	Левко Лузан
1749	Феско Сила, отаман наказний
1749, 1754, 1756, 1757	Іван Мойсейович Клименко
1751	Мойсей Авраменко
1762 – 1763 лют.	Леско Мороз
1763 квітень	Василь Товстий
1763 лист., 1765	Семен Левоненко
1765	Павло Лузан, отаман курінний
1765	Іван Якименко, хорунжий сотенний
1765 – 1766	Іван Іванович Клименко, хорунжий сотенний
1766	Кирило Шкода
1779 – 1781	Несторенко, отаман сотенний вакансовий
1796	Василь Тимофійович Чухновський, отаман сотенний

Таблиця 2.

Ковчинські війти

Роки	Прізвище, ім'я
1654	Леонтій Афанасьєв
1666	Грицько Павлов
1720	Пилип Пронько
1728, 1729	Василь Грищенко
1738	Павло Салдатенко
1740	Григорій Деонисієв
1747	Грицько Бакум

Формування ковчинських прізвищ

Повертаючись до присяги 1654 р., бачимо, що всі особи ковчинського списку ідентифіковані двочленними найменуваннями (крім отаманів і війта, яким додано третю складову – назву займаної посади). Першою складовою є особове церковно-християнське ім'я. До нього додається друга власна назва, яку сучасні дослідники означають терміном "прізвищева назва". Зазвичай це може бути родинне найменування або прізвисько. Як і тепер, у схемі "ім'я + прізвище" перша складова виконує функцію розрізнення (наприклад, у межах родини), а друга – ототожнення (належність до певної родини).

Примітно, що міщани, на відміну від козаків, записані зі зменшувальною назвою імені: Івашка замість Іван, Назарко замість Назар і т.п. Річ у тім, що в тогочасній російській антропонімії окремі суфікси виконували виразні функції соціального розрізнення людей. Наприклад, суфікси **-ович/-евич, -ич** у назвах по батькові служили для звеличення, іменуватися ними можна було представникам вищих соціальних верств лише з дозволу царя, а суфікси **-ка/-ко** в особових іменах – для приниження, демонстрації ієрархічної приналежності власника імені⁷⁹.

Щодо самих прізвищевих назв зазначимо, що в тогочасному суспільстві система родинного найменування лише почала формуватися, тому сталих (спадкових) прізвищ у сучасному розумінні цього терміна ще не було. Прізвищевих назв і прізвиськ в однієї людини могло бути кілька, вибір того чи іншого визначався довільно і міг змінюватися, наприклад, при зміні сімейного стану чи роду занять. І головне: більшість таких назв ще не передавалася спадково протягом кількох поколінь.

Відмінність прізвищевих назв сучасник XVII ст. пояснював так: "А що козаки прозвищами не сходяться, так се тому, що у нас на Україні такий звичай, що люди називаються різними прозвищами: у одного чоловіка три й чотири прозвища: по батькові, по тестеві, по тещі, по жінках прозиваються, і ось чому одні й ті самі люди ... в мужицькім реєстрі написані одними прозвищами, а у ... полковім козацькім – іншими"⁸⁰. Численні випадки зміни прізвищ зафіксовані в Ковчині впродовж усього XVIII ст., і кілька таких прикладів ми наведемо нижче.

У списку 1654 р. більшість ковчинців означена прізвищевими назвами патронімічного походження – присвійною формою імені батька: Андрієв,

79 Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – Київ : Наук. думка, 1995. – С. 511.

80 Франко І. Причинки до української ономастики // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 36. – С. 393 – 394; І. Франко довільно викладає цитату з джерела: АЮЗР. – Т. 6 : 1665 – 1668. – Санкт-Петербург, 1869. – С. 190 – 191.

Афанасьєв, Богданов, Гаврилов, Гарасимов, Григор'єв, Данилов, Дмитрієв, Євдокимов, Ємельянов, Іванов, Лаврентієв, Лук'янов, Максимов, Микитин, Михайлов, Павлов, Романов, Савельєв, Свиридов, Селіванов, Семенов, Сидоров, Степанов, Тарасов, Яковлєв. Тож сучасному читачеві треба розуміти, що фактично у присязі 1654 р. вказані не прізвища, а імена й по батькові переписуваних осіб. Тобто Федор Данилов – це Федір Данилович, а Івашка Богданов – Іван Богданович і т.д.

Також зустрічаються прізвищеві назви, пов'язані з родом занять їх власника. Це Валяваченко, Коваль, Коваленко, Колесник, Куничний, Кушнір, Перепеличний, Різник, Рудченко, Смоленко, Хлебура, Холява, Швець, Шиленко. Наявність великої кількості "професійних" родинних найменувань може свідчити про давню осілість цих родин у межах Ковчина, а отже й про глибоку історію самого села. Припускаємо, що такі родини впродовж тривалого часу (кількох поколінь) займалися певним ремеслом, і їхніх представників стали називати не по батькові, а за професією. Хоча, на думку сучасних дослідників, такі прізвиська здебільшого не поширювалися на нащадків.

Трапляються й такі найменування, що можуть вказувати на територіально-етнічне походження особи чи місцевість, звідки вона прибула. У Ковчині склали присягу козаки й селяни з прізвищами Коломиєць, Мозирянин, Москаль (3 особи), Переяславець (3), Смоленко (3). Прізвиська Шульга, Борода, Бороденко (ймовірно, предок сучасного прізвища Бороденчик) могли вказувати на фізичні особливості людини.

Кілька прізвищевих назв – Лук'янов, Морозенко, Турашенко, Холимоненко – збереглися і побутують у нашому селі вже більше трьох з половиною століть. Вони існували й раніше, бо в присяжному списку записані вже як похідні від імені батька (Лук'ян → Лук'янов) або від прізвища батька (Мороз → син Морозенко, Тураш → Турашенко, Холимон → Холимоненко). Тож Лук'янці, Морози, Тураші та Халімони здрастують у Ковчині й донині. Це найстаріші ковчинські прізвища.

Населення та перший опис Ковчина

Як бачимо, присягу в Ковчині склали 174 жителі. Не присягали неповнолітні особи (до 18 років), жінки, наймити і, можливо, підсусідки, які не мали власної землі й господарства. Невідомо також, чи присягав сам Самійло.

А скільки всього людей мешкало тоді в Ковчині? Намагаючись визначити загальну кількість населення, дослідники використовують індекс перерахунку в

межах 5 – 6, а то й 7 осіб на сім'ю⁸¹, що при множенні на 174 дає від 870 до 1218 осіб.

Проте результати ковчинських переписів (проведених, щоправда, на 100 – 200 років пізніше) показують, що множник 6 або 7 є суттєво завищеним. За даними Генерального опису Малоросії, в Ковчині в 1766 р. чисельність чоловіків 18-літнього віку і старших становила 398 осіб, а всіх жителів – 1588. Відношення $1588/398=4,0$ показує середню кількість осіб на одного дорослого чоловіка. Сповідні відомості 1740 р. фіксують 290 повнолітніх чоловіків при загальній кількості жителів 1102. Ділення $1102/290$ дає індекс перерахунку 3,8. Аналогічне джерело за 1768 р. показує відношення $1491/401$ і коефіцієнт 3,7. Дані 1773 р. призводять до множника 3,5 ($=1421/404$), а 1796 р. – 3,6 ($=2018/554$).

Ще раз наголошуємо, що демографічна статистика 1654 р. могла суттєво відрізнитися від більш пізніх даних. Також слід враховувати, що до козацьких реєстрів уписували не просто повнолітніх чоловіків, а людей сімейних, самостійних господарів, яких було менше, ніж повнолітніх. Це теж збільшує індекс перерахунку. Все ж, аби уникнути завищення результатів, оберемо коефіцієнт 5 як максимальний для розрахунку кількості жителів. Такий коефіцієнт відповідає моделі, коли кожен з повнолітніх чоловіків мав дружину, двох дітей та доглядав хоча б одного з батьків. Тоді загальна чисельність населення Ковчина на початок 1654 р. становила близько 870 осіб, тож Ковчин був доволі великим селом.

Важливим у Присяжній книзі є опис села. Як бачимо з тексту, Ковчин мав острівне розташування між річками Десною, Ковчинкою і Ляденкою – на сучасному хуторі Старики. Природна захищеність села була надзвичайно вдалою і не потребувала оборонних споруд. "Острошка в том селе нет", – зазначено в Присяжній книзі. Тому О. М. Лазаревський, аналізуючи документ, слушно вказував, що "острожка при таком местоположении и не нужно было – его заменяла окружавшая село вода"⁸².

Дивлячись на сучасні Старики, важко уявити, що раніше там тулилося близько сотні хат, надвірні будівлі, худоба, городи. Але небезпека зовнішнього вторгнення утримувала людей на захищеному острові, хоча його мізерна площа не могла прогодувати все населення. Очевидно, що всі придатні угіддя в межах сучасного села та його околиць обробляли, як і в польсько-литовські часи. Там були людські

81 Переписні книги 1666 року / підгот. до друку і зредагував В. О. Романовський. – Київ : ВУАН, 1933. – С. V;

Баранович О. І. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – Київ, 1930. – С. 16 – 17.

82 Лазаревский А. Описание старой Малороссии... – Т. 2. Полк Нежинский. – Киев, 1893. – С. 96.

поля й сінокоси. Але більшістю ґрунтів до середини XVII ст. усе-таки володіли польські шляхтичі Солтики та їхні нащадки.

Присяжна книга 1654 р. зазначає, що тоді в Ковчині на Стариках існувала дерев'яна Свято-Георгіївська церква. Тож під покровительством святого великомученика, побідоносця й чудотворця Георгія село перебуває вже понад 350 років.

Збереглася у Присяжній книзі й згадка про зниклу річечку Ляденку. Хоча сучасні довідники розшифровують цей гідронім як "річку, притоку Ковчинки"⁸³, навіть старожили-ковчинці не знають, де вона протікала. Судячи з опису, місце, де зливалися Ляденка й Ковчинка було із західного боку Стариків. Далі річка протікала, огинаючи північну сторону хутора, і знову впадала в Ковчинку зі східного боку Стариків, а потім – у Десну (див. картосхему). В описі 1766 р. Ляденка вже названа ставком. Водойму позначали на топографічних картах XIX і XX ст., щоправда, без назви. Сьогодні там простежується нешироке (до 5 – 8 м) і неглибоке (до 1 м) пониззя рельєфу, що заповнюється водою під час деснянської повені. Старе річище Ляденки в деяких місцях поросло очеретом, обабіч – молодими вербами. Його добре видно на сучасних космічних знімках.

Найважливішими наслідками Визвольної війни середини XVII ст. стали соціальні зміни. Козацька шабля в надзвичайно короткий термін ліквідувала на Чернігово-Сіверщині всі елементи польського шляхетського ладу. Це стосувалося не тільки адміністративно-територіального устрою. Значнішими були зміни у самій структурі суспільства й свідомості людей.

На середину XVII ст. в Україні виразно сформувалися два головні соціальні стани: козаки – найчисельніший клас, куди входили як прості воїни, так і козацька верхівка, та поспільство, що об'єднувало вільних селян і міщан. Утім, за часів Хмельницького чіткої різниці між козаками й посполитими не існувало. Учорашній козак після чергового походу ставав до селянської праці, а селянин у разі небезпеки брався за зброю для відстоювання своєї свободи. Обидва стани були суспільством вільних людей. І саме відстоювання традиційних козацьких прав особистої свободи було джерелом масової підтримки попередніх революційних дій усім суспільством.

Однак обов'язок захищати зі зброєю батьківщину був покладений лише на козаків. За це їм надавали право довічного володіння землею та звільнення від інших повинностей. Хоча козацька служба і давала суттєві привілеї, все ж вона була обтяжливою для значної частини козаків. Щоб її відбутися, треба було мати відповідні статки, бо держава не забезпечувала козака озброєнням, боєприпасами,

83 Чернігівщина : енциклопед. довід. / за ред. А. В. Кудрицького – Київ : УРЕ, 1990. – С. 423.

спорядженням і провіантом. Тому козаками зазвичай були заможні люди, які могли відбувати військову службу власним коштом – мати коня, зброю, військові припаси.

НАБУТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. ЗАЙМАНЩИНА

Здобутки Визвольної війни кардинально вплинули на економічний розвиток краю. У середині 1648 р. на Чернігово-Сіверщині фактично було ліквідоване велике шляхетське земельне володіння. Земля, якою колись володіли Солтики, опинилася в руках тих, хто її обробляв, і доволі швидко була зайнята козаками й селянами.

Займанщина – самочинне займання вільної землі – стала способом набуття земельної власності як простими козаками й селянами, так і козацькою верхівкою. З різницею тільки в тому, що заможні козаки й старшина могли займати більші площі, бо мали більше засобів обробітку землі. Можливо, козаки, особливо ті, хто брав безпосередню участь у подіях Визвольної війни, претендували на більші ділянки землі "по праву отвоєвання".

Не маючи жодних нормативно-правових підстав, апелюючи лише до козацької шаблі, займанщину від самого початку визнавали абсолютно законною правовою дією в козацькому звичаєвому праві, а згодом вона надійно закріпилася і в законі писаному – "Правах, за якими судиться малоросійський народ" (рис. 24, 25).

Хто б собі нажив які ґрунта або вгіддя, а вони перед тим не мали жадного власника, або хто б прийшов на порожню землю і ту землю орав або ліс розчищав, або його посів, також кому б така земля шляхом договору чи уступлення чи по жеребу, або яким іншим правильним способом дісталась, і тією землею чи лісом володів і володіє без спору, такі нерухомі маєтки мають належати тому, хто ними володіє, як власні або куплені.

Рис. 24. "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.).
Глава IV, артикул 3, пункт 3 у викладі Андрія Яковліва⁸⁴.

84 Яковлів А. Український кодекс 1743 року "Права, по которым судится малоросійській народ": його історія, джерела та систематичний виклад змісту – Мюнхен : Заграва, 1949. – (Записки НТШ. Праці історико-філософської секції ; т. 159).– С. 186.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ

О волностах и свободах малороссійских

Артїкул 3

О важности високомонарших жалованных грамот и о свободном имѣніи недвижимых владѣній

2. О свободном владѣніи недвижимыми имѣніями по крѣпостям или без крѣпостей.

3. О займах грунтов и угодій.

2.

Кто, имѣа на какіе имѣнія гетманскіе унѣверсали, и по тѣм унѣверсалам, либо по другим крѣпостям или и без крѣпостей, отческими либо матерними наслѣдними, купленными, даренными, или какою правильною здѣлкою либо другим каким-нибудь правильним же образом приобрѣтенными имѣніями, издревле за самодержавнѣйших всероссійских государей, святоуспших предков ея императорскаго величества, також и за всеблагополучнѣйшего ея ж величества государствованія, безспорно владѣл, тот и наслѣдники его таковыми имѣніями вѣчно и свободно владѣт имѣют.

3.

Кто бы себѣ какіе грунта и угодія нажил, а оныя прежде никакова владѣльца не имѣли, или бы кто на пустую землю пришол и тую землю распахивал, либо лѣс росчищал или занял, також кому бы таковая земля чрез договор и уступку либо по жребію или другим каким-нибудь правильным образом во владѣніе досталася, и оною землею либо лѣсом владѣл бы и владѣть безспорно, таковыя недвижимыя имѣнія имѣют быть того, кто владѣет, собственныя, как бы купленныя.

*Рис. 25. "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.).
Фрагмент⁸⁵.*

85 Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. – Київ, 1997. – С. 60.

Підтвердження цьому бачимо в Рум'янцевському описі Ковчина 1766 р.⁸⁶ У ньому серед указівок на право землеволодіння часто трапляються такі:

Оной [Тимофѣй] Ткаченко із предков козак, уроженець одного села. Жителство имѣет на грунтѣ издревле козачем, занятом еще предком его во время подданства под Всероссийскую державу.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ во всѣх трех руках на четырнадцать дней.

Сѣнокосу в двух мѣстах на двадцать пять воз травы средственной. (с. 999)

Оной [Іван] Зѣнченко из предков козак, уроженець Ковчинский. Жителство имѣет на мѣстѣ издревле козачем, занятом еще предком его во время подданства под Всероссийскую державу.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ во всѣх трех руках на десять день.

Сѣнокосу в двух мѣстах на десять воз. (с. 1057)

Оной [Федор] Тураш из предков козак, уроженець одного села. Жителство имѣет на грунтѣ козачем, занятом предком его во время подданства под Всероссийскую державу.

У него в полѣ пахатной землѣ во всѣх трех руках на сѣм дней.

Сѣнокосу в одном мѣстѣ на восьм воз. (с. 1099)

Подібних займищ по с. Ковчину задокументовано 15, але треба врахувати, що перепис складали аж через 110 років після Визвольної війни. І весь цей час кілька козацьких поколінь пам'ятали про відвойоване право на землю. Як бачимо, крім ґрунту під житло, займали земельні угіддя й сінокоси. Площі займанщини, що лишилася станом на 1766 р., коливалися від 10 до 40 десятин орної землі, сінокосів – від 10 до 50 возів сіна. Ось так на зміну колишньому великому шляхетському землеволодінню Салтиків у Ковчині прийшло дрібновласницьке господарство козаків і вільних селян.

Присяга 1654 р. вказує на острівне розташування села на Стариках. Та неодноразові згадки про займанщину "во время подданства под Всероссийскую державу" наводять на думку, що поступове переселення людності зі Стариків на теперішню територію почалося саме в середині XVII ст. Захопивши вільні ґрунти в межах нинішнього села, люди кілька років очікували, чи не буде лиха з таких

86 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 991 – 1116.

самовільних дій. А впевнившись у міцності займанщини, почали перебиратися з тісного острівця на свої городи й поля, створюючи сучасний Ковчин. Про таке переселення маємо лише поодинокі непрямі згадки. Приміром, батько сотенного хорунжого Івана Якименка, Яким Яценко "еще прежде шведщини владел годов з шестьдесят" великими орними ділянками в межах сучасного села⁸⁷. Тобто початок володіння якраз припадає на середину XVII ст. У 1766 р. Лаврін Плювака, чий предок Гришка Плевака згаданий у Присязі 1654 р., стверджував, що "жителство имеет на грунте доказачем, по наследству ему доставшемся"⁸⁸. Але масове переселення з острова ще не почалося. Ми припускаємо, що до середини XVII ст. на території сучасного села могло мешкати лише кілька родин, зокрема на Лузанівці й Горі.

БОЙОВИЩЕ В СУСІДНЬОМУ МІСТЕЧКУ (1664 р.)

Однією з добре досліджених сторінок історії нашого краю є оборона містечка Салтикової Дівиці під час останньої спроби Польщі повернути собі Лівобережну Україну. Восени 1663 р. польський король Ян Казимир разом з правобережним гетьманом П. Тетерею та кримським ханом Махмет-Гераєм рушили на Лівобережжя. Міста й містечка здавалися без бою. Король наказав військам зібратися на середину січня 1664 р. у районі Новгорода-Сіверського, а сам рушив з м. Остра на с. Олишівку, а звідти – на Салтикову Дівицю, щоб там форсувати Десну.

4 січня дівичани відхилили пропозицію здатись, а 7 січня почався штурм, який козаки на чолі із сотником Трикачем відбили. Однак наступного дня містечко й замок упали. Розлючені великими втратами (понад 300 вояків), переможці винищили козаків і міщан, а містечко спалили⁸⁹.

За деякими публікаціями, поляки знищили до 10 тисяч осіб. Певна річ, це перебільшення, але одне питання залишається без відповіді. Чому козаки вступили в бій? Адже встояти проти королівського війська, яке значно переважало дівичьких козаків і чисельно, і за озброєнням, можливості не було. Значить, ідучи на вірну смерть, козаки виконували якийсь наказ. Можливо, затримуючи ворога, вони прикривали відступ когось чи чогось більш важливого? Це питання, мабуть,

87 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 15.

88 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 1099.

89 Богданова Л. А. На святій землі козацькій. – Мена : Домінант, 2014. – С. 43 – 49;
Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) – Київ : Альтернативи, 1999. – С. 264.

залишитися без відповіді. Але слідом за Дівичею мужній опір учинили й жителі Мени, а також Коропа, який захищався три дні.

Ні ковчинські козаки, ні самий Ковчин не згадуються в документах під час оборони Салтикової Дівичі. Очевидно, що ковчинці й мешканці навколишніх сіл також брали участь у боях, а сусідні села Жуківка, Ковчин, Куликівка, Хибалівка зазнали спустошення під час цього протистояння.

СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСНИХ КНИГ 1666 р.

Відомості про соціально-економічне становище нашого краю після походу Яна Казимира містять Переписні книги 1666 р.⁹⁰, складені за часів правління гетьмана Івана Брюховецького з метою оподаткування жителів Гетьманщини.

Обраний гетьманом на Чорній раді, яка відбулась у Ніжині 17 – 18 червня 1663 р., І. Брюховецький доволі довго протривівся передачі податків з населення Гетьманщини до московської скарбниці, як це передбачалося Переяславською угодою.

"Ныне, – казав гетьман, – за своевольством малороссийских жителей налагать поборы нельзя, все взбунтуется". А от коли цар приїде на Україну кілька тисяч "ратных людей, при помощи которых можно будет усмирить малороссийских жителей", – тоді він звелить збирати не тільки малі побори, а й суму на утримання царського війська. З тих же коштів "надобно будет потешить знатных казаков, чтоб сбора не боронили", – пропонував гетьман.

11 вересня 1665 р. І. Брюховецький прибув до Москви. У результаті переговорів, що тяглися цілий місяць, було остаточно сформульовано план податкової реформи на Україні. Гетьман неохоче йшов на виконання своїх обіцянок. Ще 20 вересня він уперто обстоював, що "денежного сбора с малороссийских жителей в казну великого государя собирать отнюдь не мочно". І тільки 11 жовтня І. Брюховецький нарешті подав так звані Московські статті, де і погодився, щоб "всякие денежные и неденежные поборы от мещан и от поселян в казну государеву выбирать".

Царська резолюція на ці статті наказувала "послать в малороссийские города воевод" для перепису населення та збирання податків: "Хлебные и денежные поборы указал великий государь на них положить, для своих ... ратных людей, которые ныне и впредь будут в малороссийских городах для обороны". Відтепер усі податки з міщан і селян мали надходити не до гетьманської, а до царської скарбниці. Воеводам же було наказано міщан та посполитих "от старшин и от

90 Переписні книги 1666 року / підгот. до друку і зредагував В. О. Романовський. – Київ : ВУАН, 1933. – XII, 448 с.

всяких чинов и от казаков оберегать... и поборов на старшину... и на казаков никаких не собирать".

Московські переписувачі приїхали в Україну лише в червні 1666 р.⁹¹ Проводячи ревізію селянських і міщанських господарств, вони, очевидно, не заходили до кожного двору і, можливо, навіть не бували в кожному селі. Техніка описування базувалася на свідченнях уповноважених людей, обраних серед місцевого населення, які оцінювали майновий стан і визначали норми податків.

До Переписних книг 1666 р. уписано таких ковчинських селян⁹²:

Села Колчева крестьяне:

Войт Грицко Павлов пашет волом да лошедю.
Өилка Мисковский пашет двумя вола да двумя лошедми.
Пронка Өилимонов пашет волом да лошедю.
Андрюшка Горбан пашет волом.
Данилко Кадыр пашет волом.
Андрюшка Щербинка пашет волом.
Івашко Полдата пашет волом.
Еремка Семенов пашет волом.
Петрунка Кондратов пашет волом.
Яцка Тимофьев пашет волом.
Васка Өthonасев пашет волом.
Кондрашко Василев пашет волом.
Мартынко Климов пашет волом.
Івашко Остафьев пашет волом.
Мишка Василев пашет волом.
Максимко Карпов пашет волом.
Данилко Войтченко пашет волом да лошедю.
Өедка Пафомов пашет двумя вола да лошедю.

Того ж села бобыли:

Аниско Гринко
Науменко Лукьянов
Микитка Борисов
Левка Евтюхов

91 Казіміров Д. В. Менська сотня Чернігівського полку за Переписними книгами 1666 р. // Сіверянський літопис, 2010. – № 6. – С. 20 – 29.

92 Переписні книги 1666 року. – Київ : ВУАН, 1933. – С. 268.

Усього зареєстровано 18 "пашенних" селян, котрі обробляли землю власною худобою, і 4 бобилі. Останні не мали орної землі й робочої худоби і зазвичай вели господарство на орендованій ділянці або ж працювали в наймах. Зменшення кількості селян з 74 у 1654 р. до 22 у 1666 р. свідчить тільки про одне: більшість з них перейшла в козацький стан. Можливо, частина чоловіків загинула в нещодавній битві під Дівицею.

Загалом до царської скарбниці передбачалося збирати "с поселян с плуга со восьми волов по полумерке ржи и овса пополам, а денег по рублю, а в мерке по восьми осьмачек, а в котором плуге шесть и четыре или пара волов и лошадь, а лошадь в плуге противу двух волов, и с тех имати хлебные и денежные доходы по расчету против восьми волов"⁹³.

Отже, в основу оподаткування землеробського населення покладено "плуг", з яким співставляли певну кількість голів робочої худоби (8 волів або 4 коней). Таким чином ця штучна фіскальна одиниця показувала ще й міру заможності селянина. З "плуга" (з 8 волів або 4 коней) передбачалося збирати півмірки (4 осьмачки) жита й вівса разом. Тобто з одного вола – півосьмачки, а з коня – осьмачку зерна⁹⁴. Грошовий податок також розраховували з наведених норм робочої худоби на плуг. З коня платили 25 копійок, а з вола – 12,5 копійки.

Більшість ковчинських хліборобів, володіючи лише волом, мала б сплачувати доволі помірний податок – півосьмачки жита й вівса навпіл (16 кг жита, 11 кг вівса,) і 12,5 копійок грошима. З бобилів щорічний податок стягували лише грошима, по 15 копійок на рік: "Денежного окладу с них бобылей по пяти алтын с человека".

Багато це чи мало? Порівняймо з урожайністю зернових у другій половині XVII ст.⁹⁵ Норма висіву жита в регіоні становила в середньому 1,5 чверті (≈ 200 кг) на десятину (1,1 га), а врожайність могла бути в 3 – 4 рази вищою (до 800 кг). Таким чином, натуральний податок можна було сплатити, обробляючи лише кілька сотих десятини. До того ж ціни на хліб у XVII ст. були дуже високими. Загалом хліб був дорогим завжди, і майже завжди дорожчим від м'яса через ручний спосіб

93 Там само. – С. VIII., 204.

94 Осьмачка (осьмина) була однією з основних об'ємних мір сипучих продуктів, що використовувалися в Гетьманщині у XVII ст. Співвідношення з іншими мірами: 1 четверть (≈ 210 л) = 2 осьминам (≈ 105 л). Вважають, що у другій половині XVII ст. четверть жита становила 8 пудів = 128 кг; відповідно, осьмина – 64 кг. Осьмина вівса – близько 45 кг.

Про давні одиниці вимірювання див. відповідний розділ наприкінці книги.

95 Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – Київ : Наук. думка, 1986. – С. 62.

обробітку землі та примітивний рівень знарядь. У 1665 р. чверть жита (128 кг) коштувала 60 коп. А ціна коня становила 40 коп.

Хоча Переписна книга 1666 р. зазначає, що кожен ковчинський селянин жив у власному дворі, але особливими статками похвалитися не міг ніхто. Жоден не дотягував до визначеної норми "плуга" у 8 волів або 4 коней. Більшість мала лише одного вола й не могла самостійно обробляти землю, а мусила спрягатися із сусідами. Невелику кількість робочої худоби, особливо коней, можна пояснити військовими діями у 1663 – 1664 рр. Можливо, в мирний час худоби було більше.

Як і в Присязі 1654 р., при складанні перепису 1666 р. вказували лише імена власників дворів, а члени їхніх сімей залишилися поза увагою переписувачів. До переліку не вносили дворів козаків і духовенства, оскільки з них не стягували податків. "Оприч казаков и казачих земель и угодий...", – сказано в інструкції до перепису.

У більшості осіб функцію прізвищ, як і раніше, виконує найменування по батькові. Через швидку мінливість таких назв ми практично не бачимо збігів із списком 1654 р. Єдиний, хто фігурує в обох документах, – Данило Войтченко, можливо, син сільського війта Леонтія Афанасьєва. Ще двоє – Мартинко Климов та Филка Мисковський – проявляться нащадками в документах XVIII ст.

Робота над Переписними книгами була завершена у грудні 1666 р., або в січні 1667 р.⁹⁶ Для збирання податків переписувачі мали залишити на Україні копії ("списки") книг. Але їх одразу не виготовили, тому воеводи в подальшому стягували побори "по сказкам", тобто за присяжними свідченнями місцевих мешканців. "Що Переписні книги набули чинності – податки стягано з місцевої людності – в цьому тепер не може бути жадного сумніву", – доводив В. О. Романовський (с. IX). Однак ні політична, ні економічна ситуація не сприяли впровадженню цієї податкової системи на українських землях. До того ж додалися дії козацької старшини, яка всіляко намагалася залишити селянство під своєю зверхністю і відверто саботувала збирання податків за переписом. А повстання 1668 р. узагалі звело нанівець спроби московського уряду накладати податки на українське поспільство.

За умовами польсько-московського Андрусівського договору 1667 р. Україну було розділено на дві частини: Лівобережна залишалася у складі Московії, а Правобережна – Речі Посполитої. У 1686 р. ці держави підписали "Вічний мир", що в цілому підтвердив такий поділ.

Загалом друга половина XVII ст. у сфері земельних стосунків визначалася не тільки займанщиною, а й появою нових великих земельних власників. Першими

96 Казіміров Д. В. Зазнач. твір. – С. 20 – 29.

набули земель православні церкви й монастирі. Так, 5 жовтня 1657 р. гетьман І. Виговський видав універсал ніжинському монастиреві Різдва Богородиці⁹⁷ на володіння містечком Салтиковою Дівичею з озерами та перевозом через Десну. Подібна доля невдовзі очікувала й Ковчин.

КОВЧИН У ВЛАСНОСТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ АРХІЄПІСКОПІЇ (1668 – 1672 рр.)

Незважаючи на те, що в Ковчині було дуже мало вільних селян, які сплачували податки державі, й зовсім не було державних маєтностей, з 1668 р. село передали у власність Чернігівській архієпископії. Гетьманський універсал про підтвердження прав на маєтності Чернігівської архієпископії був підписаний Петром Дорошенком 28 червня 1668 р. і виданий "архієпископу чернігівському, новгородському та усього Сівера" Лазарю Барановичу⁹⁸.

Узгоджуючи свою волю з актами попередників – Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького та інших, "а до того поважаючи его милости в церкві православної ... праці и неусыпные труды", гетьман П. Дорошенко не тільки зберіг за Чернігівською архієпископією всі маєтності "з полями, лісами, озерами, млинами, перевозами и инными кгрунтами", а ще й додав кілька сіл, у т. ч. Ковчин. Традиційно документ закінчується наказом козацькій старшині й усьому товариству не чинити найменших перешкод у діяльності нового власника села. Такий же підтверджувальний універсал був виданий архієпископу Лазарю Барановичу наступним гетьманом – Дем'яном Многогрішним 9 березня 1669 р.⁹⁹

Як вплинула передача села у власність архієпископії на подальшу долю Ковчина?

За О. М. Лазаревським, ситуація в загальних рисах була такою. Гетьман як носій влади в Україні правовстановчими документами міг надавати маєтності у власність фізичним особам, церквам і монастирям за значні заслуги у військових операціях чи церковному житті. Таким правом скористалися всі гетьмани.

За гетьманським універсалом новий власник (державець) одержував маєтність, наприклад село, разом з усіма "приналежностями" – ґрунтами, лісами, водами, переправами, млинами і т.п., і з усіма селянами (не козаками!), котрі проживали в цій маєтності. Зазвичай в універсалах селянам наказували слухатися власника й

97 Універсали українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657 – 1687). – Київ ; Львів : НТШ, 2004. – С. 56.

98 Там само. – С. 410 – 411.

99 Там само. – С. 491 – 492.

відбувати на його користь "звичну повинність". А державцю надавалося право на "відбирання належного послушенства" селян¹⁰⁰.

Крім означення "належне" та "звичне", меж послушенства і повинностей чітко не визначали. Тож спочатку під послушенством мали на увазі виконання земських (невійськових) повинностей: ремонт доріг, заготівлю сіна, дров та інше. Пізніше додалася панщина – праця на користь господаря на його землі. Невизначеність у стосунках між державцем і підданими в подальшому призводила до невідворотних суперечок між ними.

Становище підданих у жодному разі не можна ототожнювати зі становищем кріпаків російських поміщиків. Піддані як "тяглі люди" виконували певні роботи для свого хазяїна, а їхнє підданство виходило лише з факту використання землі, наданої державцем. Щодо підданих жодного разу не вживаються лексеми "кріпосні", "кріпаки" чи похідні від них слова, оскільки вони не були прикріплені до землі й могли залишити її, не питаючи згоди господаря.

Наріжне питання взаємин між власником і підлеглими селянами стосувалося землі. Чи отримує державець разом із маєтністю й право власності на землі, які раніше знаходилися в селян по праву займанщини? Юридичне вирішення цього питання тоді не було можливим.

Ще живо пам'ятаючи добу Б. Хмельницького, вигнання великих землевласників і розселення на вільних землях, селяни, очевидно, не могли змиритися з думкою, що земля, яку вони з величезними жертвами відвоювали, могла бути повністю передана в руки іншого власника, а вони самі могли перетворитися на його підданих. Свої земельні права селяни вважали цілком надійними, захищеними як звичаєвим правом, так і фактом безспірного володіння й спадковою передачею земель від батька до сина. Тому часто зустрічаються записи про спадкові діди́зні й отчеські землі.

У вирішенні спірних питань влада посилялася на звичаєве право. А згодом, намагаючись бути точнішими у присудах, державці спиралися на писаний закон, на 3-й Статут ВКЛ. Однак і Статут, і звичай, втілений у "Правах, за якими судиться малоросійський народ", ставили селян у залежне становище щодо до своїх державців. Про це красномовно свідчать витяги з документів, представлені на рис. 26, 27.

100 Лазаревский А. М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648 – 1783 гг.). – Киев, 1908. – С. 15.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ

О волностях и свободах малороссійских

Артікул 8

О власти владѣлческой над подданными и над их имѣніями

1. О послушаніи владѣлцам от подданных и о наказиваніи их и об отсылки оних в судѣ по дѣлам кримінальным.
2. Подданному волному **человеку** переход свободен.
3. Никому чужих подданных в свою работизну не употреблять.

Пункт 1.

Всякому владѣлцу подданные его надлежащее послушаніе и повинность отдавать всегда должны, и для того никто владѣлцам власти над подданными их унимать и от надлежащего им послушанія подданных их уволнять не имѣет, но паче, если бы какое гдѣ, под каким-нибуд видом, от подданных против владѣлцов ослушаніе и преступство показалось, за то всякому владѣлцу подданного своего по разсмотренію наказивать волно, а в кримінальных дѣлах в надлежащіе суда отсылать должно.

2.

Если бы какова владѣлца подданные волным люди зѣмлѣ владѣлческой куда прочь пойтить по своей свободѣ похотѣли и пойдшли, таковые люди своему владѣлцу землю свою со всѣм строеніем и всѣ недвижимія имѣнія и засѣянный хлѣб оставлять имѣют. То ж разумѣть и о тѣх людех, кои, з рубежа в чіе владѣніе пришед, жили б под каким владѣлцом, а послѣ б прочь от того владѣнія отойшли.

3.

Никто из старшины и других всякого званія людей владѣлческих чужих подданных и их подсусѣдков, не будучи их владѣлцем, при собраніи и отправленіи их в какіе указные наряды, в приватную свою работу употреблять, без соизволенія их собственного владѣлца не должен; инако же, естли бы кто по своим прихотям которого с подданных и подсусѣдков владѣлческих собою до каких своих работ принуждал и оными работал, таковой, в суд надлежащій сискан и в том правными доказателстви изобличен оному обиженному владѣлцу вини двадцать четири рубля заплатить и убитки удвое наградить должен.

Артикул 9

О землѣ подданныческой и о самих подданных под владѣльцем живущих

1. Никто у чужого человека землѣ покупать и закуплять и самого одного нанимать без волѣ владѣльца его не силен.

Пункт 1.

У подданных владѣльческих никто земли ни для паханія нанимать и ни вовса покупать, без вѣдома и соизволенія владѣльца его, не должен; а если бы кто у чужого подданного землю без волѣ владѣльца его купил или нанял и что на ней посѣял, таковой и то что на ней посѣял и денги за землю данные теряет; тот же владѣлец, чія земля, оную землю во свое владѣніе безденежно отобрать силен, а оный купец или откупщик на таком подданном, у которого землю был купил или нанял, и на поручнике, чрез чіе руки денги давал, искать ничего не должен, для того, что он то здѣлал противно сему праву; також де и самого чужого подданного жены и дѣтей его, покамѣст оны будут жить под владѣльцем, никто, без вѣдома владѣльца или прикажчика его, в службу нанимать не имѣет, под потерянiем денег, за которые наймет.

*Рис. 26. "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.).
Фрагмент¹⁰¹.*

Уставуем, иж в бояр и в людей простых, княжеских, панских и землянских никто земли закуovati, а ни на лето к паханью наймовати не мает без воли пана его; а если бы хто в чужого человека землю без воли пана его закупил, або нанял и што на ней посеял, теды тое сеянье и пенези тратит.

*Рис. 27. Статут Великого князівства Литовського. Розділ IX, артикул 27.
Уривок у викладі О. М. Лазаревського¹⁰².*

101 Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. – Київ, 1997. – С. 63 – 64.

102 Лазаревский А. М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648 – 1783 гг.). – Киев, 1908. – С. 20, прим. 40.

Ми не виявили джерел про початок закріпачення селян у Ковчині. Але подальші письмові свідчення дають підстави стверджувати, що початок закріпачення міг бути доволі малопомітним і необтяжливим.

Поява нового власника у 1668 р. змінила старий спосіб життя села та призвела до соціального розшарування населення. Вільні селяни, яких у Ковчині було двома роками раніш усього 22 господарства, відтепер переходили у стан людей, залежних від волі нового господаря, й називалися підданими, посполитими. Вони мали відробляти повинності й бути в послушенстві у свого власника. Селяни й далі обробляли "свою" землю, набуту займанщиною, проте податки, які раніше сплачувалися "до замку Ніжинського", тобто на утримання сотенної й полкової адміністрації, тепер надходили до Чернігівської архієпископії.

Тоді ж чи трохи пізніше сталися істотні зміни в землеволодінні. Принаймні частина ґрунтів, якими володіли козаки й селяни після займанщини, була перерозподілена. Великий земельний масив, що охоплював північно-східну частину сучасного Ковчина (кутки Гора, Лагнівка), був переданий Чернігівській архієпископії. Тут виділяли ділянки для обробітку та для поселення місцевих і нових посполитих, які прибували до села внаслідок міграційних рухів.

Передача села (фактично тільки Стариків) Чернігівській архієпископії прискорила перехід козацького населення з острівного хутора на сучасну територію, на козацькі землі, що до цього були під обробітком. Можливо, переїзд був викликаний бажанням відокремитися від посполитської частини села. Давалося взнаки й перенаселення Стариків. Тож козацтво почало швидко розселятися, освоюючи південну частину сучасного Ковчина. Першими заселялися кутки Лузанівка, вулиця Велика (теперішня вул. Перемоги від школи до обеліска), вулиця Червона, вулиця Заболотна (нинішня вул. Л. Українки). Хати й господарські приміщення тулилися вздовж вулиць доволі тісно, лишаючи якомога більше землі під городи.

Активне переселення на сучасну територію села тривало впродовж 20 – 30 років. А наприкінці XVII ст. абсолютна більшість козацького населення вже мешкала в межах нинішнього села. Посполиті переважно розселилися на власницьких землях – на Горі, Лагнівці й частково лишилися на Стариках, про що довго згадували тамтешні старожили¹⁰³.

За людьми до нового села перейшла і його назва Ковчин. І тільки тоді, наприкінці XVII ст., виник топонім Старики для означення колишнього, старого місця проживання. У подальшому топонім Старики як назва хутора біля Ковчина траплятиметься в документах і на географічних картах аж до 30-х рр. XX ст.

103 Богданова Л. А. До тебе човником пливу. – Мена : Домінант, 2012. – С. 118.

Період перебування села у власності Чернігівській архієпископії був нетривалим. Припускаємо, що архієпископія володіла Ковчином до 1672 р.

Про власників села впродовж наступних років відомо небагато. Скупі відомості подає Генеральне слідство про маєтності Ніжинського полку 1729 – 1730 рр. На час складання цієї ревізії земель Ковчин уже належав Києво-Софійському монастирю, тому за структурою Генерального слідства село належало до монастирських маєтностей. Доволі бідна інформація, записана зі слів старожилів, заповнює прогалини у послідовності власників села. Наводимо текст повністю, доповнюючи його хронологічними межами.

Село Ковчин, як старожили запомнят, за гетьмана Многогрішного (1668 – 1672), належало до замку нѣжинского, а послѣ замкового владѣнія, за гетьмана Самойловича (1672 – 1687), владѣл архiereй чернѣговскій Баранович; а по Барановичу, за того гетьмана Самойловича, владѣли законники михайловского кіевского монастира, а потим, за того-ж гетьмана Самойловича, владѣл Яков Жураковский, полковник нѣжинскій, а по Жураковскому гетьман Мазепа владѣл, и, за егож гетьманства, отдано оное село во вѣчное до свято-софѣйского киевского монастира; а нинѣ тот же монастир свято-софѣйскій оним селом владѣет. Мелница, оним же монастирем свято-софѣйским купленная у Григорія Романовскаго, сотника полкового нѣжинского. А при слѣдствіи от прежних владѣлцов, понеже их в живих нѣт, крѣпостей нѣ в кого спрашувать; а у нинѣшного городничего ковчинского законника свято-софѣйского, хочай и требовано грамот или унѣверсалов, но он жадних крѣпостей на оное село Ковчин не показал¹⁰⁴.

Аналізуючи цей документ, можна припустити, що від часів утворення козацької держави і встановлення полково-сотенного устрою (тобто від 1648 р.) Ковчин був вільним селом. Податки селяни сплачували "до замку ніжинського" – на утримання полкового уряду.

Далі старожили трохи помилялися, описуючи хронологію подій понад 50-літньої давності про належність Ковчина Л. Барановичу. Як ми вже знаємо, ще попередник Д. Многогрішного – гетьман П. Дорошенко – надав Ковчин у володіння Чернігівській архієпископії в 1668 р. (Саме період 1668 – 1669 рр. був доволі неспокійним, зважаючи на фактичне ведення воєнних дій. На теренах України тоді діяли одразу три гетьмани. Тож помилитися в круговерті змін було неважко).

104 Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка 1729 – 1730 г. / под ред. Н. П. Василенка. – Чернигов : тип. Губ. земства, 1901. – С. 37.

На жаль, крім наведених вище, немає точних відомостей про перебування Ковчина у власності Михайлівського Золотоверхого монастиря приблизно у 1672 – 1678 рр.

Яків Михайлович Жураковський, колишній глухівський сотник, а з 1678 р. по 1685 рр. – ніжинський полковник, очевидно, набув село, коли обіймав полковницький уряд. О. М. Лазаревський згадує дві маєтності Я. Жураковського у Глухівській сотні, якими той володів за універсалом гетьмана І. Самойловича від 1681 р.¹⁰⁵ А от документів про надання Ковчина Я. Жураковському досі не виявлено.

І. Мазепа міг володіти Ковчином, починаючи від часу свого правління, тобто від 1687 р. А вже у 1690 р. гетьман Війська Запорозького передав село митрополичій кафедрі – Київському Свято-Софійському монастирю.

СУПЕРЕЧКА ПРО ЗАДЕСНЯНСЬКІ ЗЕМЛІ (1679 – 1729 рр.)

Ковчинці здавна помітили, що Десна поволі підмиває лівий (західний) берег, невинно наближаючись до села. Особливо це видно в районі стрімких круч біля Куту та на північній околиці в напрямку Авдіївки. Можна припустити, що до середини XVII ст. Десна біля Ковчина протікала загалом східніше, мережею сучасних задеснянських озер, які називаються Старою Десною, Річищем, Корчуватим. Біля цих озер проходить сучасна адміністративна межа ковчинських і миколаївських земель.

Опосередковано про зміну русла може свідчити той факт, що в документах до 1690 р. немає згадок про переправу через Десну біля Ковчина. Таке враження, ніби ковчинці не мали потреби в перевозі, бо сучасні задеснянські луки тоді ще були на нашому боці. До зміни плину річки могли призвести як причини фізичного характеру (природне підмивання західного берега внаслідок добового обертання Землі), так і замулення чи захаращення водойми. Недарма серед архівних матеріалів є відомості про розчищення у 1738 р. русла Десни від корчів і старих дерев, у т.ч. й поблизу Ковчина¹⁰⁶. А одне з нинішніх задеснянських озер досі називається Корчуватим.

Тож ми схильні думати, що в першій половині або в середині XVII ст. Десна змінила своє русло і підійшла ближче до Стариків (Ковчина), залишивши на іншому березі старицю та частину луку. Луг, яким споконвіку користувалися

105 Лазаревский А. Описание старой Малороссии... – Т. 2. Полк Нежинский. – Киев, 1893. – С. 10 – 11.

106 ЦДАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 6840.

ковчинці, опинився тепер з боку задеснянського села Дурні. Дурнівці скористалися нагодою, доводячи, що межею земель є нове русло Десни, а ковчинці вочевидь з цим не погодилися. Задеснянські сіножаті опинилися в центрі протистояння і суперечок між громадами двох сусідніх сіл. А гострота суперечок іноді навіть вимагала втручання гетьмана, про що свідчать універсали Д. Апостола¹⁰⁷, суть яких наведена нижче.

У листопаді 1679 р. власник села Дурні, колишній військовий капелан Лаврентій Касперович, скаржився гетьману Івану Самойловичу (1672 –1687) на самовільне захоплення його земель жителями Ковчина¹⁰⁸. Для вирішення питання на місці, до Ковчина та Дурнів гетьман направив Івана Ломиковського, а від чернігівського полковника прибув Никифор Каленик¹⁰⁹. Тож у присутності сотників – дівицького Матвія Шендюха та березинського Сави Іовенка¹¹⁰, старшин городових та "знатнейшого товариства" посадовці учинили розпис і "розграниченъе, по которые именно урочища полями и сенокосами владеть Девицким и Ковчинским жителем, а по якие Березинским, Стуленским и села Дурнюв обивателям".

Одразу зазначимо, що ковчинці "не стали до розділу", і розмежування відбувалося без них. Учасники поділу завважили, що жителі Ковчина "над

107 Універсал Д. Апостола про розмежування земель, 18 грудня 1728 р. // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 69;

Універсал Д. Апостола про розмежування земель, 18 травня 1729 р. // Там само. – С. 74 – 75;

Акт розділу спірних сіножатей, 26 листопада 1679 р. // Сіверянський літопис. – 2017. – № 5. – С. 57 – 58.

108 Лаврентій Касперович (Кашпорович), перший відомий по імені капелан Війська Запорозького, володів Дурнями за універсалом Д. Многогрішного 1669 р. Через задеснянські луки він часто сперечався не тільки з жителями Ковчина. Відомі скарги капелана й на мешканців сусідньої Салтикової Дівиці, з якими Касперович не міг поділити землі біля Березного, Стольного та Блислової.

109 Ломиковський Іван Васильович – Генеральний писар у П. Дорошенка (1667 – 1674), Генеральний хорунжий (1689 – 1692), Генеральний осавул (1692 – 1706), Генеральний обозний (1706 – 1709);

Калениченко Никифор Каленикович – осавул Чернігівського полку (1671 – 1674), Чернігівський обозний (1681, 1688 – 1690).

110 Шендюх Матвій Михайлович – дівицький сотник (1676 – 1685). Іовенко Сава Іонович (інші написання прізвища – Іовенко, Ювченко; також Гоневський) – березинський сотник (1660 – 1680). Присутніми на розмежуванні були березинський городовий отаман Михайло (Михно) Артюшенко та війт Семен Білокриницький; війт дурнівський Стефан Алімпієнко. Уперше згадується городовий отаман Салтикової Дівиці Нестор Прокопенко (досі їхній список починався з Йосипа Шендюха, 1694 р.) та дівицький війт Василь Романович.

потребу свою мають за Десною сіножать", на яку не мали перед тим права. Тож їм було заборонено користуватися сіножатями "не тільки по Глушку, а й коло берега, що дурнівцям і березинцям належить". Дослівно – "чтоб вы через Десну на бок Дурневский жадною мерою не вторгавалися, разве бы укосили там сена себе з позволения Дурневских селян".

"Вічистое розграниченіє" комісія засвідчила підписами і печатками та затвердила заруку – штраф у 1000 (в деяких документах – 500) польських золотих до військового скарбу Ніжинського полку тому, хто завдасть утисків і перешкод іншій стороні.

Упродовж 48 років перемир'я не порушувалося. Обопільно задовольняючись укладеним розмежуванням, "все стороны в определенных полях и сеножатях ни от кого препоны не узнавали".

За майже півстоліття змінився власник с. Дурні. 13 травня 1700 р. гетьман Іван Мазепа надав с. Дурні новозаснованому Домницькому (Думницькому) монастирю, викликавши чвари між монастирем і Лавріном Касперовичем¹¹¹. Та ігумену Домницької обителі отцю Андрію Осьмаковському вдавалося підтверджувати монастирські надбання впродовж багатьох наступних років.

Чергова сварка за задеснянські землі спалахнула влітку 1727 р., коли ковчинський городничий, монах Іустиніан і отаман Омелян Коченчук з товариством звернулися до ігумена Домницького монастиря, вимагаючи документів про те, на якій підставі жителі села Дурні, піддані Домницької обителі, володіють сіножатями в урочищах Лозовці, Кузнєци і в усьому тому куті. Не сподіваючись на гарантійні листи, ковчинці "заграбили самовласно у монастирских подданных несколько коней". Отець Осьмаковський шукав справедливості в Ніжинському полковому суді. Провина була покладена на ковчинських козаків. Викрадених коней вони повернули й листом просили вибачення в отця ігумена.

Однак уже наступного 1728 р. "оные Ковчинцы знову у монастирских подданных заграбили шестеро коней, за что просил отец игумен Домницкий у суде полковом Нежинском справедливости... А зверх того городничий з монастирского млына лодейного побрал камене з железом и оный млын и поныне у пустоши находится". Козаки, звинувачені в порушенні розмежування та крадіжці, через шість місяців коней таки повернули. Ніжинський полковник наказав їм також сплатити штраф і відшкодувати збитки монастиреві, "только они учинились противны", майна не повернули і нічого не заплатили.

Не знайшовши управи на ковчинців у полковому суді, отець Андрій Осьмаковський 10 грудня 1728 р. звернувся зі скаргою до Д. Апостола. І вже

111 Універсал І. Мазепа Думницькому монастирю на с. Дурнів, 13 травня 1700 р. // Доба гетьмана Івана Мазепа в документах. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. – С. 73.

18 грудня гетьман підписав універсал, котрим наказав, щоб "жители села Ковчина в грунта Дурневские зверх показанного в росписи розмежовання неважилися жадной дурневцам чинити трудности и препятствия"¹¹².

Для оголошення універсалу ніжинський полковник направив до Ковчина полкового писаря Леонтія Гроновського. Та селяни "не только не учинили жадного исполнения, но и слушат не похотіли". Невідступний Гроновський забрав-таки награвоване і повернув монастирю. Уперті ковчинці, отаман і городничий, 5 березня 1729 р. навіть писали листа ніжинському полковнику і самому гетьману, виправдовуючи дії козаків, та вимагали повернути награвоване майно з-під арешту.

Ігумен Осьмаковський, особисто прибувши у Глухів до гетьмана, знову просив направити урядовців для розслідування й учинення розправи за укладеним раніше розмежуванням. Тож 18 травня 1729 р. гетьман Д. Апостол підписав універсал і відрядив генерального військового осавула Федора Лисенка "дабы он, пан асаул, зехавши в села Ковчин и Дурни, ... и взявши з обоих сторон крепости, jakie у них имеются на помянутые спорные грунта, по оных учинил розыск и по силе прежнего розмежованья им тые грунта розграничил, по которых бы могли знать в землях ковчинци и дурневци определение". Коли ж виявиться, що хтось із ковчинців самовільно зазіхає на ґрунти дурнівські, завдаючи шкоди обителі Домницькій, то має не тільки п'ятсот золотих штрафу сплатити. Таких пан осавул має добряче побити киями, "дабы на то смотря, другие самоволия и безправия не чинили". Городничому ж ковчинському наказано неодмінно повернути викрадені з млина камені й залізо. "Когда же якую претенсию до обители Домницкой имеет, то должен суда искат, а не грабити самоволно", – закінчив універсал гетьман Д. Апостол¹¹³.

Цілих 50 років тривала боротьба ковчинців за задеснянські землі. Щодо землі були ковчинці наполегливі й непоступливі. До цього часу буйнотравий зелений луг за Десною і тихі озера на місці старого русла річки належать ковчинській громаді.

Про давні права ковчинців на задеснянські землі згадував О. М. Лазаревський, подаючи таку інформацію про межі ковчинських володінь: "При гетмане Многогрешном (1668 – 1672, авт.) граница ковчинских дач была следующая: "от Олшаного жерела по Перевал, що иде з Глушки по Турець, по Жортувское жерело,

112 Універсал Д. Апостола про розмежування земель, 18 грудня 1728 р. // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 69.

113 Універсал Д. Апостола про розмежування земель, 18 травня 1729 р. // Там само. – С. 74 – 75.

в заповідное, по той бок Десны, и то з древних годов до Ковчина належало"¹¹⁴. Названі топоніми майже не відомі сучасним ковчинцям, все ж їх добре знають у сусідній Миколаївці (Дурнях), адже йдеться про землі за Десною. Однак, частину топонімів – Перевал і Жортувське джерело – точно ідентифікувати не вдалося.

У ПІДДАНСТВІ КИЄВО-СОФІЙСЬКОГО МОНАСТІРЯ (1690 – 1782 рр.)

З приходом до влади Івана Мазепи (1687 р.) змінюються власники Ковчина. 22 липня 1690 р. гетьман видав універсал про надання Київському митрополитові Варламу Ясинському містечка Моровська з присілками, додавши до нього й село Ковчин з перевозом через Десну.

Гетьман Іоанн Мазепа ... мѣючи особливый респект на убогую катедру митрополитанскую Киевскую..., яка ... в крайнее пришла знищення, заховуем преосвященному отцу Варлааму Ясинскому, православному архиепископу митрополиту Киевскому, галицкому и всея Маляя Россіи ... местечко Моровск з иншими присюлками до него..., придаючи и присовокупляючи до того ж мѣстечка Моровска села, именно тие церквища **Ковчин з перевозом** и Комаровку со всѣми їх при належностями.

При цьому традиційно наказувалось "абы жоден з старшини и чернѣ войсковой... преосвященному ... отцу архиепископу ... митрополиту Киевскому, и по нем наступающим ... пастирем и от них засланим дозорцом и городничим в влодѣнню тих маестностей и угодий, в отбиранию от подданных послушества и повинностей и в привлащению всяких пожитков не важился наименшее чинити перешкоди и шкоды..."¹¹⁵.

Тож з 1690 р. Ковчин перейшов у власність Київської митрополії та Київського Софійського монастиря, де знаходилася митрополича кафедра. У наведеному документі вперше згадується перевіз через Десну біля Ковчина.

Навесні 1691 р. митрополит В. Ясинський знову звертався до гетьмана, "абисмо позволили для дворовое потребы при селѣ Ковчинѣ на рецѣ Деснѣ перевоз устроити. Теди мы, гетман, тому его милости жаданю не отмовили, жадаем и

114 Лазаревский А. М. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С. 191.

115 Універсал І. Мазепи митрополитові Київському, Галицькому на містечко Моровськ з присілками (в т. ч. с. Ковчин), 22 липня 1690 р. // Універсали Івана Мазепи, 1687 – 1709 рр. – Київ ; Львів : НТШ, 2002. – С. 202 – 203.

пилно приказуем, абы ниhto его пастирской милости, а особливе дозорцом, в помененном селѣ Ковчинѣ застаючим, в постановленю того перевоза не важился наименшой перешкоди чинити"¹¹⁶. Можливо, дозвіл на облаштування перевозу треба було брати щороку, зважаючи на його прибутковість. Оскільки за переправу зазвичай брали плату, то всі перевози були об'єктами оподаткування. Саме тому митрополит указує на використання переправи лише для дворової потреби – щоб не платити додаткових податків. Однак, здається, що ковчинський перевіз через Десну і справді мав локальне значення. Він, на відміну від салтиково-дівичького та кладьківського, не згадується А. Шафонським навіть станом на 1786 р.

Додамо, що за дозволом на влаштування перевозу через Десну біля Ковчина монастир звертався до І. Мазепи й пізніше і отримував гетьманські універсали в липні 1691 р.¹¹⁷ і в травні 1696 р.¹¹⁸.

Для управління справами Софійський монастир надсилав до села своїх дозорців і городничих. Це були монахи, які займалися організацією робіт на монастирських угіддях, охороною та зберіганням монастирського майна, доставкою продуктів харчування й сільських товарів до обителі. Імена деяких городничих та роки їх перебування в Ковчині наведені в табл. 3.

Таблиця 3.

Ковчинські городничі Києво-Софійського монастиря

Роки	Імена
1720	Дорофій Муравський
1727, 1729	монах Іустиніан
1732, 1741	ієромонах Яків
близько 1735	монах Герман
1742, 1744 – 1745	ієродиякон Парфін Думанський
1745 – 1747	монах Серафіон
1748 – 1749	ієромонах Іона

116 Універсал І. Мазепи Київському митрополитові В. Ясинському з дозволом влаштувати перевіз через Десну в с. Ковчині, травень 1691 р. // Там само. – С. 224.

117 Універсал І. Мазепи Київському митрополитові В. Ясинському на Моровськ... Ковчин, Комарівку... з належними до них полями, лісами, озерами і млинами, липень 1691 р. // Там само. – С. 229 – 231.

118 Універсал І. Мазепи Київському Софіївському монастиреві з дозволом влаштувати перевіз через р. Десну біля с. Ковчина, 17травня 1696 р. // Там само. – С. 294.

Перехід ковчинських селян під владу Києво-Софійського монастиря поклав початок їх закріпачення. Універсалом гетьмана І. Мазепи від 28 листопада 1701 р.¹¹⁹ панщина для посполитих Ніжинського полку обмежувалася двома днями на тиждень. В інші дні селяни могли працювати для своїх потреб. Рум'янцевський перепис Ковчина 1766 р. також зазначає, що піддані Софійського монастиря працюють на власника два дні на тиждень. Посильні умови роботи приваблювали безгрунтових селян, які тоді ще мали право вільного переходу від одного власника до іншого.

Так у підданство Києво-Софійського монастиря з 1748 р. потрапила родина Михайла Жигира. Вони прийшли до Ковчина із с. Бігача Седнівської сотні Чернігівського полку. Монастир надав їм ділянку для житла й господарства (а можливо, й житло), сінокіс на 15 возів, орну землю на 12 днів обробітку (це близько 9 десятин). Видається немислимим, але Михайло свого поля не обробляв, а віддавав під засів за половину врожаю. Сам же із зятем Кирилом утримував немале господарство: кобилу з лошам, корів, теля, свиней, кіз. Зять займався кравецьким ремеслом, "с которого хазяйства и ремесла пропитане имеет".

Потрапляли в монастирську залежність і козаки. Наприклад, козак Кіндрат Корецький у 1760 р. прийшов із Хибалівки до Ковчина і став підданим Софійського монастиря. Причини переходу з козацького стану до поспільства прості: отримав від монастиря землі на 17 днів оранки, сінокошу на 20 возів. Частину землі К. Корецький також віддавав в оренду з половини врожаю. Сам же займався теслярством, а його син – ковальством.

Отже, закріпачення не було нав'язане ззовні. Воно виникло як природний процес привласнення землі більш впливовою та заможною верствою суспільства. Право володіти підданими було закріплено законодавчо¹²⁰, але це було лише часткове обмеження свободи. Наступним кроком на шляху закріпачення був універсал гетьмана К. Розумовського 1764 р. про заборону переходів посполитих без письмової згоди власника. Останнім етапом став указ імператриці Катерини II від 1783 р. про повне закріпачення українського селянства.

119 Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709). Ч. 2. – Київ ; Львів : НТШ, 2006. – С. 21.

Цей широко відомий в історичній літературі універсал стосувався обмеження панщини двома днями в с. Смоляжи Ніжинського полку. Можливо, він відображав реальну ситуацію у взаєминах між державцями й підданими.

120 Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. – Київ, 1997. – С. 63 – 64.

Переходи селян у козацький стан

Можливості вільного переходу зі стану до стану люди почали використовувати для власної вигоди. Наприклад, щоб не відробляти двох днів панщини і не платити оброку, переходили до ковчинських козаків у підпомічники або підсусідки. Найпростіше було записатися в козацькі підсусідки – перейти з двором і землею або й зовсім без нерухомості під протекцію впливового козака. Тоді підсусідок звільнявся від послушенства та повинностей попередньому господарю і від щомісячних (або кварталних) виплат на утримання війська. Натомість він працював на козацьку сім'ю. А на козака-господаря ніяких додаткових вимог не накладалося.

М. Костомаров одним з перших серед істориків звернув увагу на виникнення такої соціальної групи як підсусідки. Він помітив, що "некоторые посполитые... находили уловку избавиться от тягlostей, падавших исключительно на посполство: они продавали – часто фактивно – свои дворы и грунты козакам, а сами оставались с теми же дворами и грунтами, числясь козацкими "подсуседками" ... и не несли повинностей, лежавших на посполитых".

Цей оригінальний спосіб позбутися підданства і належних повинностей як помітне соціальне явище припадає саме на часи І. Мазепи. Документи свідчать, що внаслідок підселення до сусідів-козаків господарства посполитих-підсусідків нібито зникали як об'єкти оподаткування й визиску, хоч насправді вони нерідко продовжували існувати.

Мабуть, такі випадки траплялися настільки часто, що І. Мазепа видав ряд універсалів, спрямованих на заборону подібних переходів. На початку 1700-х років з Генеральної військової канцелярії до всіх полків надсилалися "грозные універсали абы люде посполитые, у козаков в подсусідках мешкающие, засланяющиея неналежно оных обороною, жадными мірами и фортелными своими способами не важилися от обыкных тягlostей и посполитых повинностей ... виломаятися и ухиятися".

Одержавши відомості, що в маєтностях Київської митрополії, а саме у Комарівці та Ковчині, "такое непослушество и виразное в том волі нашої спротивлене межи посполитым народом найдуется", гетьман І. Мазепа видав доволі грізний універсал. "Жестоким сым повторным універсалом" гетьман надав повну владу дозорцям монастирських маєтностей "непослушный посполитый народ, в подсусідках у козаков мешкающий, до всяких тяглых належитостей обыклого послушенства и повинностей потягати и принуждати". Гетьман застерігав козаків, аби ніхто не наважувався заступати митрополичих підданих від належного послушенства й повинностей. Тих, хто, залишаючись при своєму "упорчивому

зухвальстві", виявлятиме супротив, гетьман зобов'язав самих сплачувати податок на утримання війська і відбувати всі повинності¹²¹.

Протистояння суспільства і влади було завжди. Так чи інакше воно проявлялося в усіх соціальних станах. Вразливо гостро сприймалося намагання старшини (влади) використовувати вільний народ для досягнення власної мети й усілякими неправдами залучати його у своє підданство, захоплюючи його свободу й землі лише по праву сильного¹²². Такі випадки були не поодинокими. О. Лазаревський, подаючи інформацію про село Буди Салтиково-Дівицької сотні, зазначав: "Когда Девицким сотником при Самойловиче поставлен был Матвей Шендюх, то он стал козаков употреблять до работизн своих дворовых, а после ставши обозным полковым за гетмана Мазепы, и сына своего устроивши Девицким сотником, тех козаков в подданство себе привернул. А по смерти Шендюха оных буднян Обидовский привернул себе в подданство"¹²³.

Козацька старшина часом притягала посполитих не тільки до робіт, а й до сплати додаткових платежів. Застережний універсал гетьмана І. Скоропадського про захист селян с. Ковчина від незаконних поборів з боку військовиків Ніжинського полку був виданий у січні 1712 р. Там указувалося, щоб "трубачі, сторожі, пушкарі й армаші пом'янутого полку, ані самі від зухвальства свого, ані з потакання старшини, не сміли й не важилися у людей посполитих маєтності Святософійської, именно з Ковчина, дострокових собі доправляти повинностей"¹²⁴.

А наказний сотник Ніжинської полкової сотні Лавро Гузенко у 1723 р. намагався зібрати з ковчинських посполитих Києво-Софійського монастиря додаткові кошти, як із козаків. Він, "знехтувавши універсалами гетьмана Скоропадського на звільнення від усяких загальних податей катедралних підданих, котрі мешкають в маєтностях Комарівці й Ковчині, потягає людей до виплачення належної військовим служителям повинності". Розглянувши скаргу Київського архієпископа з цього приводу, наказний гетьман П. Полуботок застеріг

121 Універсал гетьмана І. Мазепи про послушенство селян ряду маєтностей Київської митрополії (в т. ч. с. Ковчина) і заборону їм переходити в козацькі під сусідки, 22 квітня 1702 р. // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. – С. 82;

3 документації гетьмана Івана Мазепи. // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 102.

122 Лазаревский А. М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648 – 1783 гг.). – Киев, 1908. – С. 10, прим. 15.

123 Лазаревский А. Описание старой Малороссии... – Т. 2. Полк Нежинский. – Киев, 1893. – С. 113.

124 Універсал гетьмана І. Скоропадського про захист селян с. Ковчина від незаконних поборів трубачами, сторожами, пушкарями й армашами Ніжинського полку, 11 січня 1712 р. // Сіверянський літопис. – 2016. – № 4. – С. 74.

ніжинського наказного полковника від притягнення до повинностей підданих кафедрального монастиря у Комарівці й Ковчині¹²⁵.

Іншим способом уникнення підданства були спроби переходу посполитих селян до козацького стану. Зрозуміло, що ковчинські городничі Києво-Софійського монастиря намагалися всіляко цьому перешкоджати, застосовуючи всі заходи впливу, навіть найжорстокіші: затримання, ув'язнення та катування.

Страховські. 1740 – 1749 рр.

Показовим прикладом конфлікту в українському соціумі може слугувати ситуація, що склалася в Ковчині у другій половині 1740-х рр. щодо козаків Олексія та Івана Страховських, реконструйована за рядом документів¹²⁶. В основі подальшого викладу – чолобитна братів Страховських від 20 травня 1749 р. на ім'я імператриці Єлизавети про побої, захоплення ґрунтів та майна і намагання повернути їх у підданство городничими села – монахами Києво-Софійського кафедрального монастиря¹²⁷.

Уведемо читача в курс подій. Ще 1660 р. з містечка Березного до Ковчина перебрався священик Кузьма Страховський, дід Олексія та Івана. Він жив у селі та служив настоятелем Георгіївської церкви аж до смерті у 1711 р. Мав щонайменше трьох дітей – синів Прокопа та Івана й доньку, ім'я якої невідоме. За життя батюшка надбав чимало ґрунтів і володів ними без найменших перешкод з боку тодішніх власників села.

За твердженням скаржників, після смерті отця Кузьми на дідових ґрунтах жив і володів ними їхній батько Іван Страховський. Він не пішов батьковою стежкою і священиком не став, але років з десять був при ковчинській церкві паламарем. Помер Іван Страховський-старший 1742 р.

125 Наказ П. Полуботка ніжинському полковникові щодо непритягнення до загальних повинностей підданих Київського архієпископа в маєностях Комарівці й Ковчині, 9 лютого 1723 р. // Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723). – Київ, 2008. – С. 263 – 264.

126 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19319;
ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344;
ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40;
ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39.

127 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 9875.

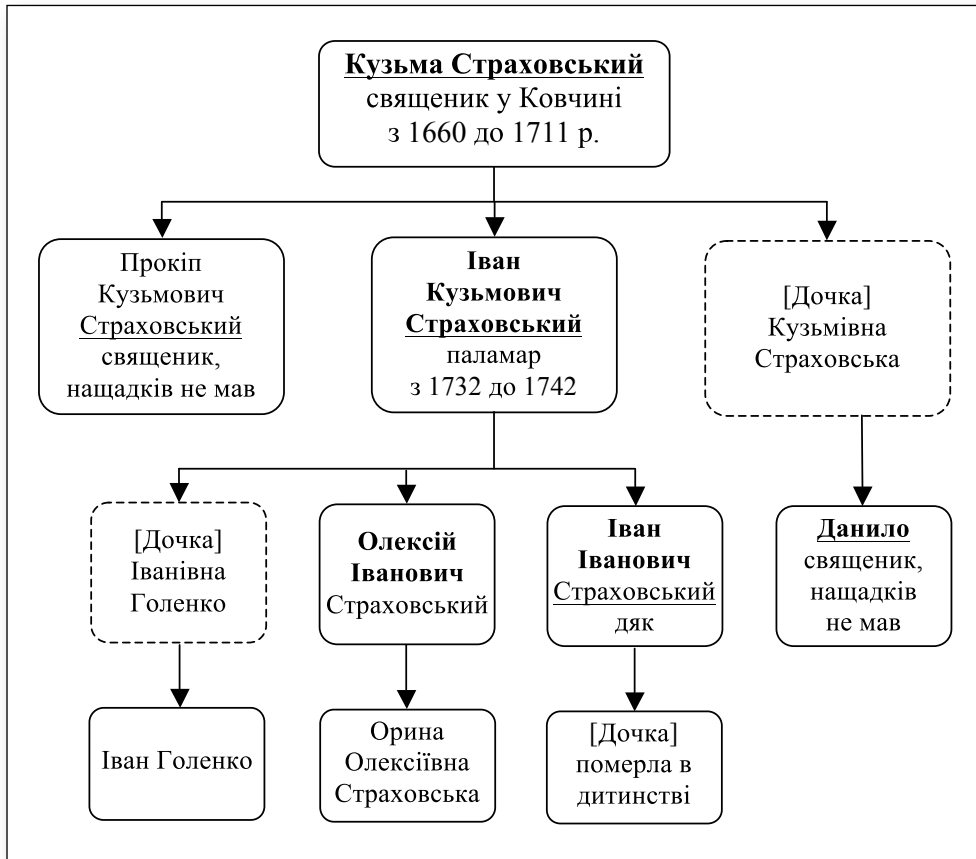

Рис. 28. Родинне дерево Страховських.

Перебіг подальших подій брати подають так: "По смерті отця нашого, коли ми стали жити на згаданих, по діду й батьку успадкованих козацьких грунтах, городничий того села ієродиякон Києво-Софійського монастиря (під яким у володінні те село Ковчин перебуває) Парфен Думанський почав був залучати нас у поспільство, визнаючи спадкові наші дідизні й батьківські ґрунти нібито не козацькими, а мужицькими. І що ми мужичу повинність відбувати не хотіли, а намагалися за успадкованими від діда й батька ґрунтами вписатися у козаки".

Постає слушне питання. Чому представники монастиря саме тепер намагалися повернути в підданство Олексія та Івана Страховських? Чому не робили цього раніше, за життя їхнього батька Івана Кузьмовича?

Маємо підозру, що батько позивачів був якийсь час підданим Києво-Софійського монастиря. На цю думку наштовхнув нас дещо дивний запис у ревізії

Ніжинського полку 1738 р. Там серед переліку ковчинських посполитих записаний, напевно, він – Іван Попович і його син Олексій. (Прізвищева назва Попович дана за родом занять батька. Це саме той, згадуваний вище випадок, коли прізвища в козацькому і селянському реєстрах могли відрізнятися. До того ж у документі 1750 р. Олексій Страховський також названий ковчинським поповичем). Вони значаться як "посполитіє весма нищетніє, толко в єдних хатах жиючіє, не іміючіє ґрунтов, питаючієся з зароботков". Там же вказано, що в них один двір і одна хата, де живуть дві сім'ї. Тобто, у 1738 р. старший із братів Олексій уже мав родину. Молодший Іван, мабуть, був ще неповнолітнім. Зазначено й те, що вони не мають ні коней, ні волів. Чи були ревізькі Поповичі нашими Страховськими? І як вихідці з духовного стану могли опинитися в реєстрі посполитих?

Поміркуймо так. Іван Кузьмович Страховський, хоч і був причетником при церкві, однак духовного сану не мав. Залишаючись людиною вільною, маючи ґрунти, він міг вписатися в козацький компут (реєстр), відбувати козацьку повинність і нести службу. Та чи вигідно було Страховському записуватися в козаки? Адже надворі – розпал російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. У минулому 1737 р. із села до походу призвано багатьох козаків, реквізовано чимало тяглової худоби. Тому Іван Страховський і записався не козаком, а посполитим, підданим Києво-Софійського монастиря. Можливо, він навіть передав монастиреві землю, бо числиться в ревізії як "не имеющий ґрунтов". Тепер землю й тяглову силу Страховські могли отримувати лише від свого власника – Києво-Софійського монастиря і були цілком залежними від нього. Такий нерозважливий крок призвів до фактичного закріпачення Івана та його нащадків.

У 1742 р. Іван Страховський (батько) помер. Тож, одержавши по смерті батька певний спадок і пам'ятаючи про дідівські ґрунти, Олексій з Іваном вирішили перейти з поспільства до козацького стану. У той час такі переходи законом не заборонялися, принаймні для заможних селян, і траплялися доволі часто.

Городничі Софійського монастиря не хотіли втратити своїх підданих і всіляко противилися такому переходу. Городничий Парфен Думанський уночі 27 липня 1744 р. наслав до Страховських додому 11 підданих на чолі з Григорієм Бакуменком, які силою потягли Олексія та Івана на монастирський двір. Сам городничий бив їх там плітями, а потім повелів забити в колодки до наступного дня. Не зупинившись на цьому, Думанський забрав з хати Страховських скриню з пожитками, а з поля – жита жатого дев'ять кіп. Жорстокий городничий зневажив навіть те, що молодший Іван Страховський був дяком при церкві, і з колоди звільнив його лише тому, що наступного ранку у храмі мали бути літургія та молебен.

Тоді ж, 1744 р., Страховські подали до Ніжинської полкової канцелярії чолобитну про безпідставне залучення їх у поспільство і неправомірні дії городничого. За указом полкової канцелярії справу розглядала сотенна канцелярія.

Але городничий Думанський, незважаючи на неодноразові вимоги, не з'являвся на слідство "за упрямством своим". Більше того – під час розслідування вивіз із сінокосів Страховських 6 возів сіна.

Рішення сотенної канцелярії було на користь Страховських – їх визнали козаками. При цьому враховували присяжні свідчення старожилів козаків. На підставі ухвали сотенної, полкова канцелярія зверталася до найвищої в церковній ієрархії особи – митрополита Київського Рафаїла (Заборовського) з вимогою "о непривлеканіи нас в посполство и о возвращеніи заграбленних реченним городничим жита, скрині с пожитками и протчего. Однак по тому ничего нам не возвращено и никакого ответа в полковую канцелярию не прислано".

1745-ий минув для сім'ї Страховських спокійно. Парфена Думанського на посаді городничого заступив монах Серафїон, який попервах "никаких обид не чинил". Та вже в січні 1746 р. направив посполитих у гай Страховських і повністю його вирубав. А як настала весна, то й полем заволодів. На спробу спротиву городничий у квітні 1746 р. наказав схопити Олексія й доправити в монастирський двір, де били того немилосердно палицею і пліттю, а потім руки й ноги забили в колодки і тримали так цілу добу. Монах Серафїон вимагав, щоб Олексій "в мужицтві був і не сперечався, і честь йому віддавав". Страховського звільнили лише тоді, як його дружина принесла городничому кунтуш на відкуп, а сам Олексій під тиском дав підписку про підданство.

Свавільля тривало, й у липні того самого 1746 р. Івана Страховського схопили вдома вночі, зв'язали і повели у монастирський двір, б'ючи безжально палицею. Там забили в ручні й ножні колодки і, "зваливши на землю, били пугою ремінною воловою нещадно по спині і по череву, і по боках, і ногах". Держали Івана в колодках, допоки тому не вдалося втекти.

Від страху матір і дружина Олексієва з хати позбігали. А хвора Іванова дружина з малою дитиною лишилися вдома. Доглянути й погодувати немовля було нікому, тому і сталася трагедія – дитина померла голодною смертю. І, як пишуть Страховські у скарзі до імператриці Єлизавети Петрівни, невідомо навіть де поховали дитину.

Пошуки справедливості в Ніжинській полковій канцелярії закінчилися ухвалою на користь Страховських. За ними визнано належність спадкових ґрунтів. Та городничому до того байдуже. Він самовільно забрав з двору Страховських усе майно й поселив у їхній садибі монастирського посполитого Панаса Петельченка. "А ми жили, ходячи по сусідах, і голодною смертю помирали", – жалілися брати.

8 грудня 1746 р., під час похорону козака Норохи, городничий наказав схопити Івана, якого, ведучи до монастирського двору, били немилостиво. "І якби тамтешні

козаки не оборонили, то і в смерть убили б". Такі дії видаються дикунськими взагалі, а особливо щодо особи, яка служить у церкві.

Укотре вже, у червні 1747 р., козаки звернулися з чолобитною аж до Генеральної військової канцелярії. Спущену донизу по інстанціях скаргу розглядав сотник Третьої полкової Ніжинської сотні Григорій Романовський, з приводу чого було написано листа до новопризначеного митрополита Тимофія Щербацького. У відповідь митрополита кафедра заявила, що спірні ґрунти Страховським не належать, а є мужицькими.

Така реакція церковного ієрарха ще більше розв'язала руки монастирським представникам. Новий городничий, ієромонах Іона, 1748 р. наслав посполитих у двір Страховських, і ті розібрали хату, комору, сіни, хліви, призвівши родину до повного зубожіння. "Ми перебуваємо в такому розоренні, що не тільки за нашим козацьким званням службу Вашій Імператорській Величності відбувати не можемо, а й жити не маємо де", – скаржилися брати.

Чому відбувалося таке свавілля? Чому монастирські власники вперто вважали Олексія та Івана Страховських посполитими? Адже вони мали землю, доволі міцне господарство, майно. Хатньому скарбу з їхніх скринь можна було лише позаздрити. І за майновим станом вони могли відбувати козацьку службу. На додачу 1746 р. Олексій з Іваном успадкували ще одну частину земель свого діда Кузьми Страховського.

Мається на увазі земля, що дісталася у спадок їхньому дядькові Прокопу Кузьмичу, який теж жив у Ковчині й служив батюшкою в церкві. Отець Прокіп помер, не лишивши по собі спадкоємців. Його майно мав успадкувати найближчий кровний родич по чоловічій лінії – брат Іван та його сини Олексій з Іваном. Та ба, спадкоємцем виявився "сестринець" Данило – син невідомої нам сестри Страховських, Прокопів племінник, двоюрідний брат Олексія та Івана.

Отаке непряме успадкування дідової землі загалом не характерне для тогочасного звичаєвого права. Воно наводило нас на думку про існування певного конфлікту між старшими Страховськими, що призвів до Іванового закріпачення. Та за браком доказів ми не можемо достовірно судити про це. Найбільш імовірною причиною такого успадкування було прагнення зберегти родинну землю, не віддавати її в монастирську власність. Тож набувачем спадщини став не посполитий Іван Кузьмович Страховський, а його племінник Данило.

Данило також був священиком ковчинської церкви. І він помер, не маючи нащадків. Ґрунти, що лишилися по ньому (а це фактично були землі Кузьми Страховського), деякий час пустували. Їх не успадкував ні посполитий Іван Кузьмович Страховський (можливо, він уже помер на той час у 1742 р.), ні його сини – Олексій та Іван (як стверджували самі хлопці, за малолітством, хоча ще

у 1738 р. Олексій мав сім'ю). Тож землею користувалися ктитори ковчинської церкви. Потім землю привласнили, "не маючи ніякого правильного резону", місцеві священики Павло Градовський (не раніше 1739 р.) і Пилип Івашута.

І тільки з 1746 р., "коли ми прийшли у возраст", – писали брати, декретом канцелярії Третьої Ніжинський сотні було визнано належність дідових ґрунтів Олексію та Івану Страховським. Але навіть після цього у 1749 р. городничий Іона, посилаючись на лист київського митрополита Тимофія Щербацького, не допускав Страховських до їхньої землі.

Тому 26 травня 1749 р. козаки звернулися з чолобитною до імператриці Єлизавети Петрівни з проханням про розслідування й видачу монаршого указу, бо рішень полкової та сотенної канцелярій городничі "не слухаються". На повну силу проявився конфлікт світської (військово-адміністративної) та духовної влади.

Справу було передано на розслідування ніжинському полковнику Семену Кочубею, але про подальші події відомостей бракує.

Деспотична поведінка городничих передовсім пояснювалася діючими правовими нормами, що узаконювали їхню абсолютну владу стосовно підданих. Посполиті мали в усьому коритися, віддавати "послух і повинність" власникові землі¹²⁸. Всеволоддя господаря законодавчо закріплювалася у первинному – доменіальному – суді власника (IX, 14). Тобто господар сам судив і карав своїх підданих. Селяни, будучи особисто вільними, могли залишити власника, взявши із собою лише власне рухоме майно (IV, 11). Та згодом і ця мізерна крихта свободи була знищена. Універсал гетьмана К. Розумовського від 1761 р. забороняв посполитим у разі переходу забирати свою рухомість, нібито нажиту на власницькій землі. Крім того, піддані мали отримати від господаря письмовий дозвіл на вихід¹²⁹. Тому городничі тероризували Страховських, відбирали в них майно і навіть розбирали будівлі, як тільки ті обмовилися про вихід із підданства.

Дослідники вважають, що посполиті, які володіли землею, таки могли набути козацьких прав шляхом запису в козацький реєстр¹³⁰. Для набуття шляхетського стану необхідно було довести "старовинними військовими компутами чи старожилими свідками, що батько чи дід, чи прадід по чоловічій лінії в тому званні

128 Зокрема, див. "Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р." Далі по тексту у круглих дужках вказані відповідні глави й артикули. Посилаючись на "Права", ми свідомі того, що як документ цей нормативний акт у судах не був представлений. Але правові положення, акумульовані в ньому, здавна були джерелом правосуддя в Україні.

129 Ефименко А. Я. История украинского народа. – Київ : Либідь, 1990 – С. 322.

130 Яковлів А. Український кодекс 1743 р. ... // Записки НТШ ; т. 159, Мюнхен : Заграва, 1949. – С. 117.

був" (IV, 6,2). Страховські мали усі можливості перейти з поспільства в козаки. Їхній дід був духовного стану і вони мали землю, щоб відбувати з неї військову службу. Полковий суд, розслідуючи справу, міг посилатися на указ 1723 р., що вимагав у таких справах звертатися до давніх козацьких компутів. Звичайно, у старих ревізіях предків позивачів серед козаків немає, бо вони були священиками. А вже в ревізії Ніжинського полку 1747 р. Олексій Страховський, хоч і останнім номером, але записаний як козак-підпомічник.

Складається враження, що Страховські таки добилися свого і були зараховані до козацького стану. Підставою для такого висновку можуть бути документи 1750 р., в яких зазначено, що "показанние Страховские суть козаки, а не посполитие"¹³¹. А ще через 16 років, у Рум'янцевському описі Ковчина 1766 р., у списку козаків зустрічаємо відомості про козачку Мотрю Страховську:

Удова, козачка Мотра Страховская, рожденна полку Черніговского в селѣ Розумовки, звания посполитого, 50 лѣт, за старостію слаба.

Дочь еї Орина, 14 лѣт, здорова.

Племѣнник умершого мужа еї, Иван Голенка, уроженець сотнѣ Дѣвицкой села Куликовки, звания козачого, 20 лѣт, здоров.

Оная вдова Страховская жителство имѣет іздревле на грунтѣ козачем, доставшемся ей по смерти мужа еї. А крѣпости на оной никакой не имѣет.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ во всѣх трох руках на двадцять шесть дней.

Сѣнокосу в разных мѣстах на дванадцать воз травы доброй.

Хлѣба сѣет в год: ржи по двѣ четверти, ячменю пол четверти.

А болѣе никакой другой пашнѣ, за неимѣнием, не сѣет.

Торгов и промыслов никаких не имѣет і впредь оним бавится не желает.

Отбывает службу козачую.

Як бачимо, Мотря хоч і походила з посполитих, була записана в козацькій частині реєстру, тож її чоловік був козаком. Мабуть, Мотря – дружина Олексія Страховського, бо Іванова жінка ще у 1746 р. була дуже слаба. Крім того, саме Олексій записаний козацьким підпомічником у ревізії Ніжинського полку 1747 р.

131 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39. – С. 19 зв.

Разом із Мотрею та її дочкою проживав чоловіків племінник Іван Голенко, "звання козацького". Видно, в Івана Кузьмовича Страховського, крім двох синів, була ще й дочка, яка вийшла заміж за куликівського козака Голенка.

Заглядаючи в майбутнє цієї родини, припускаємо, що через кілька років Орина вийде заміж, Мотря помре, і прізвище Страховських у селі згасне. А може, й дотепер проживають у Ковчині нащадки цього козацького роду, яким свобода дісталася такою дорогою ціною.

Насамкінець наводимо відомості про майновий стан і господарство родини Страховських, а саме перелік загарбаного городничими майна та землі. Читача, мабуть, вразить наявність у сільській родині в середині XVIII ст. дрібних столових і кухонних предметів – тарілок, виделок, тертушок для перцю й хріну, а також книг релігійного змісту, козацького списа.

Реестр сколко ченцями Кієво-Софійского монастира наших грунтов
завладѣно и сколко розграблено нашего имущества
и о протчем показно под сим:

А имено, грунтов завладѣно:

Двор, на котором ми жили, з огородом, на яком огородѣ в 1747 году мужик от городничого Серафеона в тот двор жить упущен, засѣвал и к себѣ користь получал, которой могло б быть рублей на три.

С того огорода, при вигнатию нас з двора и при упущению жить оногo мужика в 746 году нашего засѣву снято городничим себѣ:

ячменю коп шесть, конопель пол копы, капусты градок восьм,
часнику градки двѣ, цибуль градок двѣ, гурков лях двѣ,
рѣпи грядок двѣ, моркви и постернаку градок двѣ, бобу грядок три,
фасоль и гороху грядок шесть, маку ляха одна, пшенички градок двѣ.

С того ж огорода, 1748 году, при розобратѣ з двора хати, комори, сѣнец и всего строения городничим Ионою, нѣчего нами не снято, а било ж засѣву столко як и 1746 году и столко можно б било снять.

С того двора 1748 году городничим Ионою розобранно хату рубленую, сѣнци и комору дошатие, хлѣв, повѣтку и огорожу плетение. При том розборѣ хати взято муки житней, гречаной и пшеничной четверть и копу спасителеву. Купленое за 60 к. сала камень, юпку блакитную суконую, чобот еловичих пар двѣ, спис желѣзний 1 з ратищем, пилку желѣзную, вѣдер 2, дѣжок 3, курей 13.

Другое дворище завладѣнно, имѣющее против двора монастирского ... сад в трох мѣсях, городничими Серафионом з Ионою випустошенно. Цена порубанной деревнѣ рублей 10.

Поля пахатного на 23 днѣ, с которого поля 747, 748 и сего 749 года тѣ городничие, засѣваючи себѣ, корм получали, а можно б било извлѣкати и имѣть прибѣли разной пашнѣ в год коп по десет.

Сѣнокосу косарей на воѣм, с которого чрез 745, 746, 747 и 748 года никакой користи ми не имѣли, а косили сѣно городничие себѣ. А становится сѣна по 16 воз, итого за чтири года с 64 вози.

Поля дѣдизного нашего, от попов отобранного и нам присуженого, городничий Иона не допускает нас к владѣнню, дней болѣе сорока. Сѣнокосу косарей на 40 и риболовное озеро.

1744 году городничим Парфеном забрато:

Жита девет коп, сѣна шѣсть воз.

Скриню одну, в оной вещей: рубашок десят, ручников три, хусток тканых и шитых 10, чепец золотом шитый 1, чепец шолком шитый 1, серпанков 10, плахт з шолком 2, запаска полуштаметова 1, пояс красный 1, полог полотняный бѣлый 3, денег копѣек 30.

1746 году городничим Парфеном с Серафионом забрато:

Скриня 1, в скринѣ рубашок 5, плахот простих 2, пояс коломанковий 1. Другий пояс волосяний, юпок една полуштаметова, другая зеленого сукна. Третий пояс з нас з Ивана снято, которым по приказу городничого повязали Ивана ж.

Жита полтори четверти, ячменю четверть, муки сѣяной четверть, пшона четвертину, круп ... чвертку, муки сѣяной гречаной чвертку, муки пшеничной чвертку, горѣлки з вишневыми ягодами барило, сала каменей два, риби ..., соли кусок ..., фасолѣ чтири гарцѣ, гороху великого чтири гарци, книжку Акафист великомученицѣ Варварѣ, Псалтир.

Кожухов бѣлых баранячих мужеских 2, кунтиш зеленого сукна..., кобеняк простого сукна, черкеску з ... сукна, рукавиц пару, чобот пар 2, прядива конопляного 3 каменѣ, кужеля илляного и конопляного косу одну, полотна простого локоть 40, лантух новий, мѣхов нових 4, вовни овечей куделя 1, ... пляшок скляних 3, сковороду желѣзную... 2, сѣчка 1, заступов 2, сокира 1, серпов 3, пряжи в клубках конопляной каменѣ, кадовбов великих 4, дѣжок хлѣбных 2, менших 2, коробок оловянных 3, голок 2, барило в кадку 1, ложок 20, вилок 8, тарѣлок 6, ножов 2, горщиков 15, глеков 2, сито 1, подситок 1, решето 1, солянку деревяну одну московской работы, тертушку что перец трут 1, тертушку что хрѣн трут 1.

Свиней 6, курей 20.

Сох великих дубових до клунѣ двѣ, кладей 6, цамрина колодного 45, колля дубового воев два, (у)шул двѣ дубових нерозроблюваных, вѣдер 5, подсошков дубових до клунѣ 12.

К сему реестру полку Нѣжинского сотнѣ Третою полковою Нѣжинскою козаки села Ковчина Алексѣй и Иван Страховские подписались.

Судові суперечки за землею 1750 – 1751 рр.

Знаковою подією середини XVIII ст. став судовий процес між Києво-Софійським монастирем і козаками села Ковчина про спірні землі¹³². Суть тяжби полягала в тому, що протягом першої половини XVIII ст. ковчинські козаки купували, брали під заставу або навіть обмінювалися землями та сіножатями з посполитими, підданими монастиря, без згоди останнього. Очевидно, селяни, маючи у своїй власності орні землі, сінокоси й городи, навіть ставши згодом підданими монастиря, продовжували розпоряджатися своєю нерухомістю на власний розсуд.

З пізнішого опису 1766 р. відомо, що монастир мав занадто багато землі; було навіть 27 пустих ділянок у межах села – пляців під забудову. А от людських сил бракувало. Тому монастир щедро наділяв землею прибульців – нових монастирських підданих. Землі давали стільки, що нові господарі часто здавали її під обробіток з половини врожаю, не обтяжуючи себе роботою.

Припускаємо, що місцеві ковчинські посполиті також намагалися отримати немалий зиск з такої політики монастиря. Свої, ще прабатьківські, ґрунти, городи й сіножаті вони продавали, здавали в оренду чи заставляли козакам, а самі користувалися монастирськими землями.

Так тривало кілька десятків років, допоки мудрий правник чи заппадливий городничий не розібрався в суті питання і втрачених вигодах монастиря. До того ж можна було підвести й правове підґрунтя. Адже тогочасне законодавство передбачало, що посполиті не мали права розпоряджатися своєю землею і нерухомим майном без згоди власника, в нашому випадку – Києво-Софійського монастиря (див. рис. 26, 27). Згодом закон забороняв розпоряджатися навіть рухомим майном, вважаючи, що воно набуто на основі монастирської власності.

Слідство у справі вели значковий товариш Ніжинського полку Прокіп Медовник та писар Ніжинського полкового суду Іван Стасевич. Рішення Ніжинського полкового суду було винесене 23 березня 1750 р. на користь Києво-Софійського монастиря. Спроба ковчинських козаків оскаржити справу в Генеральному військовому суді була невдалою. Тож на початку 1751 р. за рішенням Ніжинського полкового суду понад 60 ковчинських козаків були змушені повернути землі монастирю. Деякі сіножаті перейшли у власність монастиря з не вивезеним на час суду сіном, а ниви – із засіяним житнім збіжжям.

Рішення суду важливе тим, що в ньому вказані імена та прізвища козаків і посполитих. Цей перелік ми наводимо в додатку 1.

132 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39;

ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 40.

У судовому рішенні зафіксовані також назви урочищ, де знаходилися орні землі та сіножаті. На лузі згадуються такі урочища, як Андріївка, Деснище, Либохор, Кут, Островит та інші. Орні землі були в урочищах Довге болото, Силенкове болото, Болотце, Сичов, Сорокалітове болото. Цікаво дізнатися, що і в той час Десна активно вимивала лівий берег. Про це згадано так: "Куплений от посполитого Каленика Роботи сѣнокос на чтири косарѣ, якого нинѣ остається толко на пол косара, а протчай увесь отмила Десна"¹³³.

УЧАСТЬ КОВЧИНСЬКИХ КОЗАКІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПОХОДАХ І ВІЙНАХ XVIII ст.

Гілянський похід 1725 р.

XVIII ст. було сторіччям постійних війн Російської держави. Ще до завершення Північної війни (1700 – 1721 рр.) невгамовний Петро I розпочав підготовку нової воєнної кампанії, мріючи "прорубати вікно на Схід". Його амбітні плани частково здійснилися під час Перського походу 1722 – 1723 рр. Тоді до Російської імперії було приєднано прикаспійські території Дагестану, Азербайджану і навіть частину Ірану. Низовий корпус, що вів воєнні дії та утримував порядок на завойованих територіях, постійно потребував нових сил. Тож, крім регулярної російської царської армії, уряд скеровував на Схід українські козацькі формування: 10-тисячний Дербентський похід 1722 р. Данила Апостола, 10-тисячний Сулацький похід 1723 р. Андрія Марковича¹³⁴, 10-тисячний Сулацький похід 1724 р. Михайла Милорадовича.

У цих походах козаки не тільки воювали, а й будували опорні пункти російської армії – фортецю Святого Хреста на р. Сулаку (сучасне м. Будьонновськ Ставропольського краю Росії), навколишні укріплення та Дербентську гавань, вимираючи при цьому від хвороб та голоду. Клімат і незвичні хвороби, цинга й дизентерія забирали значно більше людських життів, ніж воєнні дії. За одним із донесень, з 1 квітня по 16 травня 1725 р. від цинги померло 2 204 козаки при 1 вбитому в бою і 3 померлих від ран¹³⁵.

133 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39. – С. 14 зв., 38.

134 Універсал П. Полуботка про виправлення в похід до фортеці Святого Хреста десятитисячного корпусу козаків, 10 лютого 1723 р. // Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723). – Київ, 2008. – С. 264 – 266.

135 Кривошея І. Мілітарна мандрівка: бунчукове товариство в Сулацькому поході (1725 – 1727 рр.) в дзеркалі щоденника генерального підскарбія Якова Марковича // Репозитарій Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини.

На літо 1725 р. був призначений похід 2-тисячного козацького загону, бунчукового і значкового товариства. Його спочатку назвали Гілянським за назвою іранської провінції Гілян на південно-західному узбережжі Каспійського моря, де передбачалося розмістити прибуле військо. На практиці похід перетворився у Сулацький, оскільки військо дійшло лише до фортеці Святого Хреста.

У цьому поході брали участь і козаки Ніжинського полку. Зокрема із сіл Третьої полкової сотні було виряджено таку кількість козаків: Кладьківка – 4, Хибалівка – 3, Ковчин – 7, Вересоч – 5 і командир, Дрімайлівка – 2; із Салтиково-Дівичької сотні: Жуківка – 2, Салтикова Дівича – 2, Дроздівка – 5, Куликівка – 3, Авдіївка – 2 ¹³⁶.

Серед ковчинських козаків зазначені Іоско Лисак, Сидор Босяк, Хведор Українець, Опанас Робота, Данило Роспутний, Микита Павлов, Тишко Босяков. Мабуть, не всі з них повернулися додому. Достовірні відомості маємо про Опанаса Роботу та Сидора Босяка, котрі згадані у сповідній відомості 1740 р., а також про Данила Роспутного, який значиться в ревізіях 1736, 1737, 1747 рр.

Загалом Гілянський похід скінчився безславно. Колосальні людські й матеріальні ресурси були змарновані даремно, адже за Рештським договором (1732) і Гянджинським трактатом (1735) імператриця Анна Іоанівна повернула Персії всі завойовані прикаспійські території.

Російсько-турецька війна 1735 – 1739 рр.

Тривале протиборство Росії з Туреччиною супроводжувалося незмірними людськими жертвами та значним економічним руйнуванням. Адже до російської армії доводилося доправляти не тільки воїнів, а й робітників, продовольчі запаси, всілякі матеріали, тяглову силу.

До того ж упродовж 1730-х рр. у середовищі козаків відбулися помітні зміни, які призвели до їх майнового й соціального розшарування. Значна частина козаків фактично не могла відбувати свою основну повинність – нести військову службу на власному утриманні. Тому від 1735 р. лівобережне козацтво було розподілено на виборних і підпомічників ¹³⁷. До категорії виборних (реєстрових, вписаних у козацькі компути) належали найбагатші козаки, які збирали зі своїх ґрунтів від 5 до 10 четвертей хліба і 10 – 50 возів сіна або мали прибутки від промислів і могли особисто відбувати військову службу "без усякої підмоги". Тим, хто трохи не дотягував до вказаного рівня заможності, "підмогу учинять" повинні були

136 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1640. – с. 5 зв., 12 зв.

137 Распоряжение князя А. И. Шаховского о разделении малороссийских казаков на "выборных" и "подпомощников", 1735 г. // Киевская старина. – 1902. – Т. 76, февраль. – С. 83 – 88.

підпомічники – збіднілі малоземельні або ж безземельні козаки без будь-яких ґрунтів, промислів та угідь, але з власною хатою, які не могли забезпечити себе на військовій службі.

Передбачалося, що військову службу нестимуть лише виборні козаки. Витрати на їх спорядження розподілялися між кількома підпомічниками, які залишалися на господарстві – "в домах". Підпомічники допомагали виборним зібрати провіант, зброю, коней, одяг, обробляли їхні землі. Проте на ділі підпомічників і навіть посполитих активно залучали до військових походів. Саме з цих найбідніших селян комплектували погоничів для козацького обозу та регулярних військ.

Становище козацтва в період російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. розкриває, зокрема, ревізія Ніжинського полку 1737 р.¹³⁸ Документ містить повний список козаків, підсусідків і посполитих села Ковчина, окреслює в загальних рисах їх майновий стан, фіксує участь ковчинців у воєнних походах. Фрагмент ревізії, що стосується Ковчина, представлений у додатку 2. Відомості про загальну кількість мобілізованих наведені в табл. 4.

Таблиця 4.

Зведена відомість про кількість дворів у с. Ковчині та число мобілізованих осіб за даними ревізії Ніжинського полку 1737 р.

Категорії козаків і посполитих	Дворів усього	Кількість осіб "в домах"	Кількість осіб у походах
Козаки ґрунтові	1		[1]
Козаки малоґрунтові	28	1	29
Козаки убогі	41	16	25
Козацьких дворів:	70		55
Підсусідки козачі, убогі	11	7	4
Посполиті малоґрунтові	4	4	
Посполиті убогі	11	5	6
Посполитих дворів:	15		

Як бачимо, ревізія Ніжинського полку 1737 р. ще не оперує новітніми на той час термінами "виборний козак" і "підпомічник". До категорії виборних козаків згодом увійдуть ґрунтові господарства й ті малоґрунтові, які "можуть служити" зі своєї землі. Убогих і малоґрунтових, які "не можуть служити", незабаром називатимуть підпомічниками.

138 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19371. – С. 52 – 66, 465 – 470.

За даними ревізії 1737 р. у Ковчині нараховувалося 70 козацьких дворів, де проживало 75 сімей¹³⁹. Лише господарство Прокопа Нестеренка вважалося заможним – ґрунтовим. 28 козацьких господарств були малоґрунтовими. З них ледве 9 були достатньо забезпеченими, щоб нести військову службу, а 19 – "за убожеством своїм у повній мірі служби не можуть служити, а повинність всяку загальну відбувають". 41 козацька родина вважалася злиденною. Вони мали тільки хати й невеликі городи, заробляли на життя наймитуванням, майже половина з них не мала робочої худоби. Ще нужденнішими були козацькі підсусідки, які взагалі не мали ніякої землі і мешкали у дворах більш заможних козаків, найчастіше в окремих хатах.

Ця загалом незаможна верства сільського населення спорядила до війська 55 козаків і 4 підсусідків. У похід вирушили навіть малоґрунтові козаки, які за убогістю не могли відбувати військову службу. Причому з родин Турашів і Василенків було виряджено по двос чоловіків, хоча за нормою навіть заможні козаки мали виставляти одного виборного від козацького "ґрунту"¹⁴⁰.

Ревізія свідчить, що під час воєнної кампанії 1737 р. були мобілізовані не тільки ковчинські козаки й підсусідки, а навіть посполиті Києво-Софійського монастиря, причому 6 найубогіших з 11 підданих. Очевидно, убогі козаки, підсусідки й посполиті – найбідніші категорії селян – неспроможні були задовольнити мінімальних вимог щодо екіпірування воїна, озброєння та спорядження. Вони йшли до війська, навіть не маючи коней. Та й вишкіл селян, більше звиклих до плуга, ніж до рушниці, значно поступався боеготовності регулярних військ. Тому лише один ковчинець – Аврам Халимоненко – записаний у ревізії "в регулярних козаках". Решта несла службу в обозних командах, обслуговуючи в поході козацьку валку. 15 осіб були погоничами при обозі. Багато ковчинських козаків служили в команді ніжинського обозного Івана Величковського, яка у складі корпусу генерального обозного Якова Лизогуба¹⁴¹ брала участь в Очаківському поході 1737 р.¹⁴²

139 Певна річ, це не повний перелік ковчинських родин. З точки зору статистики населення, більш репрезентативними є сповідні розписи, на яких ми зупинимось нижче.

140 Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – Київ : Наук. думка, 1969. – С. 26.

141 Величковський Іван Васильович – Ніжинський хорунжий (1718 – 1734), Ніжинський обозний (1734 – 1739), Ніжинський полковник (1736 – ?);
Лизогуб Яків Євстафійович – генеральний обозний (1728 – 1749).

142 Репан О. А. Іржа на лезі: лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735 – 1739 років. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. – С. 173.

Тогочасний російський (а за походженням – німецький) генералітет доволі скептично ставився до участі козацьких формувань у війні, зауважуючи на їхню низьку боєготовність. "Половина их на телегах едут, и отчасти плохолоудны, отчасти худоконны, большую часть их мы принуждены возить с собою как мышей, которые напрасно только хлеб едят", – писав головнокомандувач російських військ фельдмаршал Мініх¹⁴³. Саме Мініху під час російсько-турецької війни належало не тільки верховне командування регулярними й козацькими військами, а фактично і вся влада в Україні. Тож він неподільно порядкував людськими й матеріальними ресурсами, розтрачуючи їх безоглядно й безвідповідально. Його вимоги щодо мобілізації козаків, збирання худоби і продовольства, а також матеріального постачання війська перевищували економічні можливості України. Такі дії головнокомандувача призвели до зубожіння козаків і позбавили їх можливості виступати в походи¹⁴⁴.

Загалом ревізія Ніжинського полку засвідчує, що у 1737 р. 65 ковчинських чоловіків перебували у воєнному поході й відрядженнях. Можна лише уявити, наскільки занепало їхнє господарство за час відсутності хазяїна найгарячішої пори польових робіт.

Наступного 1738 року четверо ковчинських козаків брали участь у Кримському поході під командуванням генерал-фельдмаршала фон-Лассі¹⁴⁵ (табл. 5).

143 Мініх Бурхард Христоф (1683 – 1767) – російський військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал (з 1732). Відігравав активну роль у внутрішній і зовнішній політиці царського уряду; володів великими маєтками в Україні. Цит. за: Ефименко А. Я. История украинского народа. – Київ : Либідь, 1990. – С. 320.

144 Апанович О. М. Зазнач. твір. – С. 43, 58.

145 Лассі (Лессі, Лессій, англ. Lacy) Петро Петрович (1678 – 1751) – один з найуспішніших полководців Росії XVIII ст. Ірландець за походженням, з 1700 р. на російській службі, генерал-фельдмаршал (з 1736). Керував військами в російсько-турецькій війні (1735 – 1739), при осаді Азова (1736), в російсько-шведській війні (1741 – 1743) та ін. "Ласси был из числа тех рыцарских натур, какие еще встречались в первой половине XVIII века. Воин по природе и склонностям, он любил и знал своё дело и выгодно отличался от других русских полководцев из иностранцев тем, что всегда и всюду преследовал интересы России, а не свои. Он никогда не проявлял склонности прославиться напрасным пролитием чужой для него русской крови и никогда не отваживался на такие отчаянные дела, какими прогремел Миних". Цит. за: Русский биографический словарь : в 25 т. – Санкт-Петербург, 1896–1918.

Таблиця 5.

Витяг з особового списку старшини і козаків Ніжинського полку, які брали участь у військовому поході під командою фон-Лассі ¹⁴⁶.

Званіє сотням, села м і деревням	Число козаків		Воинская исправность				
	в два конѣ	в еден конѣ	Руже	Пороху, фунти	Пулѣ	Шаблѣ	Списи
Сотнѣ Третоу полковой села Ковчина							
Самойло Нестеренко	2		1	2	40	1	1
Данило Лузан		1	1	2	30	1	1
Кондрат Лукяненко		1	1	2	20	1	1
Лукян Антоненко		1	1	1	40	1	1

Як бачимо, виборні козаки мали виступати в походи "у всій справності": з двома кіньми, рушницею, шаблею, списом і запасом провіанту на 3-4 місяці. Втім, вимоги щодо кількості коней зміг виконати тільки Самійло Нестеренко, син згадуваного у 1737 р. заможного козака Прокопа Нестеренка. А от необхідне озброєння було у всіх – шабля, спис, рушниця, кілька фунтів пороху і 3-4 десятки куль до неї. Зважаючи на давню традицію, навіть на початку XVIII ст. порох козаки виготовляли самі. Оскільки саморобний порох не відзначався високою якістю, дедалі частіше його купували ¹⁴⁷.

Козаки мусили своїм коштом забезпечувати себе харчами, а коней – фуражем під час походу. Провіант складався з товчених сухарів, борошна, крупи, солі, толокна (вівсяного борошна). Необхідно було організовувати й транспортування вантажу своїми кіньми або волами на власних возах під час пересування війська. Тож за козацьким військом, як і за всією російською армією, мандрував величезний обоз, що негативно позначалося на маневреності. Кількість погоничів була немалою. Зазвичай трое-четверо козаків об'єднувалися й залучали з собою в похід одного візника на дві підводи. Із с. Дроздівки Дівичької сотні Ніжинського полку в похід вирушили 32 козаки, провіант яких був складений на вісім возів у супроводі чотирьох погоничів, із Жуківки – 18 козаків з шістьма возами і трьома коногонами, з Авдіївки – 15 козаків з трьома возами й двома погоничами ¹⁴⁸.

Також козаки самостійно дбали й про обмундирування. Козацький одяг складався з шапки з довгим верхом-шликом, сорочки, білизни, шароварів, пояса, жупана, чобіт, широкого плаща-накидки ("опанчі") та кожуха. Вимагалось, щоб

146 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 6648. – С. 4 зв.

147 Апанович О. М. Зазнач. твір. – С. 76.

148 Там само. – С. 86.

кожен козак вирушав у похід із запасом одягу: чобіт і сорочок він повинен був мати по три пари¹⁴⁹. Як бачимо, повна екіпіровка й забезпечення навіть одного козака вимагало значних матеріальних витрат, що було не під силу одноосібним господарствам і зумовило появу категорії козаків-підпомічників.

На потреби армії вилучали із села й тяглову силу. Відомості про купівлю волів (додаток 3) свідчать, що у 1737 – 1738 рр. чимало козацьких і посполитських господарств продали державі по одному-два воли, а заможні козаки навіть більше. Наприклад, козак Іван Лузан продав 6 волів, Прокіп Нестеренко – 4, його син Андрій Нестеренко – 4, Роман Товстий – 3 воли. Уважний читач зверне увагу, що у відомостях зазначали не тільки кількість і вартість зданої худоби, а й масть кожного вола. Крім звичних мастей – білої, рудої, сірої, чорної, трапляються і зовсім забуті: полова, половопіриста, гніда, рижопіриста. І, мабуть, нелегко було господарю розлучатися зі своєю близькою і безвідмовною в господарстві животиною. Загалом ковчинці здали на потреби імператорського війська 56 волів. У 1739 р. було забрано ще 13 волів, яких, щоправда, згодом повернули¹⁵⁰.

Держава розплатилася із селянами аж наступного року, тому вилучення худоби спочатку сприймалося як реквізиція. До того ж ціни за худобу простих селян були чи не втричі нижчими від тих, які одержала полкова та сотенна старшина. Тож очевидним є висновок: працювати на землі під час війни було нікому й нічим.

Про суцільну руйнацію краю свідчить уривок листа А. П. Волинського до Е. Й. Бірона¹⁵¹ від 1737 р.: "Не осталось столько земледельцев, сколько хлеба им и для самих себя посеять надобно... Многие поля без пашни остались, но ежели по совести рассудить, то и работать некому и не на чем. Понеже сколько в прошлом году волов выкуплено и в подводах поморено, ныне сверх того из одного Нежинского полка взято в армию 14 000 волов... Можете обстоятельно увидеть, какова стала Украина и сколько малороссиян поморено"¹⁵².

149 Славутич Є. Одяг "малоросійських" козаків... // Спеціальні історичні дисципліни. – 2009. – № 16. – С. 210–238;

Апанович О. М. Зазнач. твір. – С. 86.

150 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 7663. – С. 47, 47 зв.

151 Волинський Артемій Петрович (1689 – 1740) – російський державний діяч і дипломат, кабінет-міністр імператриці Анни Іоанівни (з 1738). Страчений як противник "біронівщини".

Бірон Ернст Йоган (1690 – 1772) – фаворит імператриці Анни Іоанівни, герцог курляндський (з 1737), ініціатор реакційного режиму, що характеризувався засиллям іноземців, загальним недовір'ям та шпигунством, жорстоким переслідуванням незадоволених. Після палацового перевороту 1740 р. арештований і засланий.

152 Ефименко А. Я. Указ. соч. – С. 319.

КОВЧИН ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗІЙ НІЖИНСЬКОГО ПОЛКУ 1732 – 1747 рр.

Починаючи від 90-х років XVII ст. в обліково-статистичному діловодстві Гетьманщини запроваджується регулярне укладання переписів – компутів і ревізій козацьких полків¹⁵³. Полкові ревізії проводили як з організаційно-військовою метою – для уточнення чисельності й особового складу козацького війська, так і з фіскальною – для обчислення й розкладання податків, виконання різноманітних повинностей. За ревізійними книгами звіряли належність до козацького чи селянського стану при розгляді справ про шукання козацтва.

На теперішній час у фондах Генеральної військової канцелярії ЦДІАК виявлено чотири ревізії Ніжинського полку 1732, 1737, 1738, 1747 рр. В ІР НБУВ зберігається ревізія Ніжинського полку 1736 р. Усі ці документи містять інформацію про Ковчин різного ступеня деталізації.

На жаль, документи в ЦДІАК доступні для опрацювання тільки на мікрофільмах. З цієї причини не вдалося виявити козацьку частину ревізії 1732 р. щодо Ковчина (хоча список 52 ковчинських козаків з присяги імператриці Анні Іоаннівні 1732 р. є в Інтернеті без посилання на джерело). Ревізія 1738 р. розпорошена по різних справах. Ми вже докладно розглянули ревізію 1737 р. у контексті тогочасної російсько-турецької війни. У додатках 4 – 6 подаємо витяги з ревізій 1736, 1738 і 1747 рр. та докладно аналізуємо ревізію 1747 р. нижче.

Узагальнені дані про кількість дворів у с. Ковчині за матеріалами опрацьованих ревізій Ніжинського полку представлені в табл. 6.

153 Сучасна історична наука розрізняє терміни "реєстр", "компут", "ревізія". Під реєстром розуміється список козаків, укладений у зв'язку з конкретною одиничною подією. Компут фіксує особовий склад певної військової одиниці в певний момент. Козацькі компути і реєстри могли бути просто списками козаків або мати різні додаткові дані (про землю, майно тощо). Термін "ревізія" спочатку застосовувався лише до перепису посполитих. Тривалий час козацькі компути і посполитські ревізії укладалися окремо. Згодом (приблизно з 20-х рр. XVIII ст.) списки козаків і посполитих стали об'єднувати в одному документі під загальною назвою "ревізія", як перепис населення, якому належало сплачувати податки чи відбувати військову повинність. Див.: Ревізія Чернігівського полку 1732 р. – Чернігів, 2014. – С. 5 – 34.

Таблиця 6.

Кількість дворів у с. Ковчині

Рік ревізії	Козаки				Під- сусід- ки	Посполиті					Всього
	грун- тові	мало- грун- тові	убогі	Разом		грун- тові	мало- грун- тові	убогі	інші	Разом	
1732				52		4	5	15	1	25	77
1736	3	28	41	72	10		4	11		15	97
1737	1	28	41	70	11		4	11	5	20	90
1738	2	40	24	66	8		2	13	7	22	
1747			104	104	29			21		21	154

Наведені дані свідчать про інтенсивне зубожіння селян під час російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Якщо в 1736 р. у Ковчині було троє ґрунтових козаків, то наступного року – тільки один, потім – два, а далі – жодного. Серед 28 малоґрунтових господарств у 1736 р. було 18 "дворов малоґрунтових, с которых может всякая служба отбываться" і 10 "с которых не может". А вже через рік співвідношення було оберненим: тільки 9 дворів, з яких могли нести службу, і 19 господарств неспроможних відбувати військову повинність. Також очевидним є зменшення кількості ґрунтових і малоґрунтових посполитих. А на початок 1747 р. економічний стан усіх ковчинських селян значиться як убогий.

Ревізія Ніжинського полку 1747 р.

Ревізія Ніжинського полку 1747 р.¹⁵⁴ є одним з найбільш інформативних джерел першої половини XVIII ст. щодо персонального складу і соціальної структури населення Ковчина. Відомості про ковчинських козаків і підсусідків оформлені у вигляді таблиці на аркушах 53 – 55.

У першій частині таблиці наводиться перелік козаків і вдів убогих і дуже убогих, які мають коней і волів або їх не мають. Список започатковує отаман Семен Бороденчик і два осаульчики, судячи з прізвищ – не місцеві, можливо, ніжинські. Поруч у відповідних колонках зазначено приналежність до виборного козацтва чи до козацьких підпомічників. Саме в цій ревізії ковчинські козаки вперше поділяються на виборних і підпомічників. У наступних колонках зазначається, скільки хат має двір і скільки сімей у ньому проживає, кількість коней і волів.

Представників однієї родини, що мешкали у спільному дворі в окремих хатах і несли почергову службу зі спільного ґрунту, графічно об'єднано фігурною

154 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344.

дужкою. Найчастіше це брати, записані поіменно, наприклад, Грицько та Дмитро Тураші; Савка, Павло та Іван Зінченки. Двічі зустрічаються випадки проживання на одному обійсті окремих сімей козака й удови (можливо, братової): Клим Улич і вдова Марія Галичка, Прокіп Нестеренко та вдова Ганна Самойлиха.

Дуга частина таблиці (стор. 54 зв. – 55) містить інформацію про козацьких підсусідків, кількість яких суттєво зросла за останні 10 років. Якщо ревізія 1737 р. зафіксувала в Ковчині 11 дворів цієї категорії населення, то у 1747 р. їх було майже втричі більше – 29. До підсусідків потрапили ті, хто у 1737 р. значився "нищетними козаками" і вже тоді не мав робочої худоби. Це, зокрема, Федір Гарагулька, Василь Кошовий, Улас Срібний, Мойсей Яцина. Очевидно, частина найбільш бідних козаків записувалась у підсусідки щоб уникнути участі у воєнних походах і не виконувати численних обтяжливих повинностей. Проте й підсусідків, як ми вже бачили, під час війни активно залучали до військових виправ.

Усього в Ковчині ревізією 1747 р. зареєстровано 104 козацьких двори (114 сімей) і 29 підсусідських (32 сім'ї)¹⁵⁵. Майновий стан усіх жителів був визначений ревізорами як "нищетний", тобто убогий, злидений. На 146 козацьких родин було усього 65 коней і 69 волів. Підсусідки взагалі не мали тяглової худоби. На думку дослідниці О. Я. Єфименко, до категорії "нищетних" належали селяни, які володіли 1 – 5 десятинами землі¹⁵⁶.

Далі ревізія подає відомості про монастирські й попівські будинки, наявність школи, шпиталю та шинків (стор. 58 зв.). У селі був окремий будинок для приїжджих, що належав Києво-Софійському монастиреві. Відзначені також житлові будинки місцевих священників Павла Градовського та Пилипа Івашути. Павло Градовський був настоятелем ковчинської Георгіївської церкви з 1739 р., бо саме тоді йому видали ставлену грамоту на третю частину церковних володінь¹⁵⁷. У Ковчині діяли чотири козацькі шинки. Із громадських будівель зазначені школа і шпиталь при церкві.

Посполитська частина ревізії (стор. 510 зв.) містить інформацію про 21 селянина та війта Грицька Бакума. Усі піддані Києво-Софійського монастиря також означені в ревізії як "нищетные и весьма убогие, не имеющие в себе скота рабочего". Такий майновий стан усіх селян став наслідком майже безперервних війн.

¹⁵⁵ Ми подаємо уточнені узагальнені дані, які подекуди різняться від наведених у відповідних джерелах.

¹⁵⁶ Єфименко А. Я. Указ. соч. – С. 335.

¹⁵⁷ Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 5. – Чернигов, 1874. – С. 166.

КОВЧИН ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОПИСУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1765 – 1769 рр.

Генеральний опис Лівобережної України був проведений на території Гетьманщини у 1765 – 1769 рр. За указом імператриці Катерини II його здійснив президент Другої Малоросійської колегії граф Петро Рум'янцев, через що в історичній літературі цей перепис зазвичай називають Рум'янцевським. Планувалося визначити чисельність і склад населення в усіх соціальних категоріях: поміщиків, священників, міщан, козаків та посполитих. Реєстрація кожної особи й опис кожного господарства мали б надати інформацію про рівень та інтенсивність сільського виробництва, торгівлі й ремесел. Передбачалося встановити точну кількість козаків і зменшити інтенсивність переходів селян. Перепис мав з'ясувати, які землі були приватними, а які належали державі. Розпорядженням П. Рум'янцева від 9 вересня 1765 р. була затверджена інструкція і спеціальні форми для проведення Генерального опису. У Ніжинському полку цією справою керував прем'єр-майор Нижегородського карабінерного полку Михайло Голеніщев-Кутузов. На місцях працювали комісії, до складу яких входив російський молодший офіцер, два представники української старшини й місцевий канцелярист. Слід зазначити, що населення побоювалося опису й чинило йому пасивний опір, що, безумовно, ускладнювало роботу.

Оригінали переписних книг зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві у фонді 57 "Генеральний опис Лівобережної України". Перепис населення села Ковчина містить книга 40, яка має на корінці заголовок "Румянцевская Генеральная опись Малороссии. Полк Нежинский. Сотни 2, 3 полковая" і налічує 1196 нумерованих аркушів. Архівна нумерація аркушів суцільна, послідовна. По тексту документа трапляються чисті нумеровані аркуші.

Відомості про Ковчин написані скорописом XVIII ст. на обох боках 126 аркушів (з 991 по 1116) і подані у вигляді розгорнутої таблиці на звороті кожного аркуша й на лицьовому боці наступного. Фрагменти Генерального опису, що стосуються Ковчина, представлені в додатку 7.

На аркушах 991 зв. – 996 наведена коротка інформація про розташування села та громадські будівлі. Перепис починається з ковчинських священників, дяка, сотенного хорунжого, їхніх родин, прислуги та підсусідків. Далі йде подвірний перепис козаків, членів їхніх сімей та підсусідків. Після стор. 1073 зв. таблиця переривається. У цю частину книги вшиті копії купчих документів на нерухоме майно (арк. 1074 – 1097). Потім козацька частина перепису продовжується до стор. 1102. Перепис посполитих Києво-Софійського монастиря оформлений окремим документом і починається зі стор. 1103. Відкриває його опис села, майна

та угідь, що належали монастирю (арк. 1104 – 1105). Затим, до арк. 1116, іде перелік посполитих, їхніх сімей та прислуги.

Датування документа, зазначене в описі посполитих, – 6 вересня 1766 р. Копії останніх купчих записів датовані кінцем серпня 1766 р. Тож можна стверджувати, що Рум'янцевський опис Ковчина подає відомості станом на початок вересня 1766 р.

Таблиця перепису доволі складна й містить 16 колонок. У лівій частині таблиці зазначені назва села, назва вулиці, номер двору. У наступних стовпчиках вказано кількість будівель – житлових хат господарів, людських (для прислуги) і бездвірних хат, комор, стасень, сараїв, клунь.

Графа "Имена и прозвания" має підзаголовок "Того ж села Ковчина козаки", написаний на звороті кожного аркуша, що вказує на приналежність перелічених осіб до козацького стану. У цій колонці спочатку зазначено ім'я та прізвище власника двору. Нижче подаються відомості про його дружину з указівкою про походження: "жена его Пелагия Матвѣвна, рождена в Ковчинѣ", або "жена его Аккилина Семеновна, взята з Авдѣвки, звания посполитого". Далі переписані діти – спочатку хлопчики, а потім дівчатка. У їх переліку загалом дотримуються принципу старшинства. Поперед записані старші, потім молодші діти. Перепис чітко вказує на родинні зв'язки мешканців двору.

Після родини господаря за аналогічною схемою записані всі інші мешканці двору – родичі, підсусідки, наймити: "Служитель его Игнат Климов син Улич, уроженець Ковчинский, звания козачого. Нанимається в год по 2 р.", або: "Оних Харченков служитель Михайло Матвѣв, звания посполитого, уроженець з мѣстечка Дѣвицѣ. Нанимається в год за 1 р."

Навпроти кожного імені в наступних колонках записані вік і стан здоров'я кожного мешканця двору, окремо для чоловіків і для жінок. Цікаво, що таблиця Рум'янцевського перепису (принаймні для деяких сіл Ніжинського полку і самого м. Ніжина¹⁵⁸) мала дві додаткові колонки, де мав указуватися навіть зріст чоловіків: у першій – аршини, у другій – вершки, але ці графи залишилися незаповненими.

У правій частині таблиці, на лицьовій стороні аркушів, вказано походження господарів, їх приналежність до козацького чи посполитського стану. Зафіксовані права володіння двором, і яким шляхом він придбаний. Описана кількість орної землі, сіножатей, наявність у господарів лісу, пасік, млинів. Там же перелічено велику й малу худобу. Зазначено, скільки щороку засівається хліба й технічних культур. Кожен запис має вказівку на наявність або відсутність у господаря торгів

158 Пам'яткознавство Північного регіону України. № 2 : опис міста Ніжина 1766 року : (публікація архівної пам'ятки). – Київ, 2008. – 212 с. – (Ніжинська старовина ; вип. 7).

і промислів. Тут же наведено відомості про відбування козацької служби або про сплату консистентського податку.

Хоча загалом інформація перепису подана чітко й лаконічно, її опрацювання навіть у межах одного села є доволі непростим. Відносно легко обробляються уніфіковані цифрові дані про кількість дворів, будинків, віковий розподіл населення, тоді як підрахунок земельних угідь провести доволі складно через різні способи вимірювання. Взаємозв'язок колишніх мір із сучасними подано в розділі "Давні одиниці вимірювання" наприкінці книги.

На підставі даних Генерального опису спробуємо проаналізувати соціальний склад населення Ковчина, його економічний стан та висвітлити окремі історико-демографічні аспекти. Ми намагатимемося обачливо підходити до аналізу цього джерела, не абсолютизуючи ретельність його складання і точність наведених даних, особливо щодо віку осіб. За потреби наводитимемо необхідні пояснення і застереження.

Соціальний склад населення

За нашими підрахунками, опис 1766 р. фіксує в Ковчині 187 дворів, у яких мешкало 1 603 особи. Розподіл за соціальними категоріями наведений у табл. 7.

Таблиця 7.

Соціальний склад населення с. Ковчина у 1766 р.

Категорії осіб	Дворів		Хат		Сімей		Осіб	
Церковнослужителі	4	2,1%	5	1,8%	4	1,2%	13	0,8%
Хорунжий, його підсусідки, наймити	1	0,5%	6	2,2%	7	2,1%	31	1,9%
Козаки, підсусідки, їх наймити	163	87,2%	239	88,2%	281	85,7%	1 411	88,0%
Посполиті та їх наймити	19	10,2%	21	7,7%	36	11,0%	148	9,2%
Разом:	187	100%	271	100%	328	100%	1 603	100%

Як видно, абсолютну більшість населення села становили козаки – 1 442 особи (90%), а решту – посполиті 148 осіб (9,2%) і церковнослужителі (менше 1%). Тобто Ковчин був селом козацьким. За кількісною перевагою вільних жителів слід убачати дуже важливий аспект. Суспільне життя людини у вільному середовищі формувало звички, поведінку, менталітет особистості незалежної та самостійної. Такий суспільний лад створював сприятливі умови як для розвитку

особистості, так і для громадської діяльності. А вільна праця на власній землі сприяла зростанню добробуту.

Економічний стан населення

Відомості про господарства найзаможніших ковчинських козаків і селян наведені в табл. 8, де представлені узагальнені дані про кількість орної землі, сіножатей, робочої худоби (коней і волів), корів. Наведені в таблиці прізвища і на сьогодні побутують у Ковчині. Як видно, ковчинські козацькі родини були досить заможними. Забезпеченою була й більшість посполитого населення.

Для прикладу візьмемо господарство ковчинського посполитого, вдівця Матвія Бруя, котрий згадується як підданий Києво-Софійського монастиря ще в ревізії 1732 р. Він жив не на монастирській, а на батьківській землі разом із двома синами та їхніми родами. Мав орної землі на 55 днів, сіножатей у трьох місцях на 60 возів сіна. Домашнє господарство складалося з 5 коней, 5 волів, 5 дійних корів і одної ялової, 5 телят, 2 назимків, 15 овець, 12 ягнят, 15 свиней. Родина мала вітряк і водяний млин на Десні та володіла невеликими лісовими ділянками у Кладьківці, Жуківці, Ковчині. Не менш заможними були й найближчі родичі Матвія: вдова Параска Бруїха, Артем Бруй та інші монастирські піддані – вдова Агафія Шошиха, Степан Туш, Микола Робота.

Таблиця 8.

Відомості про найбільші козацькі й селянські землеволодіння
та господарства в с. Ковчині на 1766 р.
(господарства посполитих виділені заливкою)

Імена та прізвища	Грунти, днів	Сіножаті, возів	Коні	Воли	Корови	Млини, ліси, пасіки
Яків Нороха	75	70	5	4	2	
Василь Товстий	70	100	14	6	3	1
Олексій Роспутний	70	100	8	6	4	
Дмитро Нестеренко	70	70	2	4	3	1
Іван Яцина	66	100	10	6	3	1
Григорій Барабаш	60	60	8	4	4	1
Агафія Шошиха	55	70	5	2	2	
Матвій Бруй, вдов	55	60	5	5	5	2
Сава Сіпач	52		1			
Іван Клименко	50	70	7	8	2	2+2
Остап Нестеренко	50	70	2	2	1	2
Ілля Косий	50	40	5	4	1	
Гнат Лузан	47	40	7	4	2	
Хома Тищенко	40	30	12	4	2	
Улас Срібній	40	30	5	4	3	1
Іван Сова	36	25	5	4	2	1

Імена та прізвища	Ґрунти, днів	Сіножаті, возів	Коні	Воли	Корови	Млини, ліси, пасіки
Степан Туш	32	30	2	2	1	
Гнат Даниленко	31	50		4	2	1
Назар Косий	30	50	8	6	3	2
Семен Лузан	30	40	9	4	4	
Матвій Якименко	30	30	8	8	1	
Аврам Халімон, вдов	30	30	4	3	1	
Федір Шолудко	30	30	2	4	3	
Іван Улич	30	30	2	4	3	1
Іван Єрченко	30	30	2	4	3	
Семен Тураш	30	25	8	2	1	
Йосип Василенко	30	20	7	4	3	
Семен Лотиш, вдов	30	18	2		1	
Гнат Пронько, вдов	27	18	1		1	
Василь Улич	27		2	2	1	
Мотря Страховська	26	12				
Павло Позняк	25	40	5	6	4	
Параска Бруїха, вдова	25	30	1	1	2	
Денис Василенко	25	20	6	6	1	1
Гнат Василенко	25	14	3	4	3	2
Євдокія Бороденчиха	24	20	1	4	2	
Пилип Івашута	23	25	4	6	8	
Миколай Работа	22	40	4	2	2	
Мирон Гапон	22	40	2	4	2	
Павло Лузан	22	20	5	4	4	
Артем Бруй	21	30			2	
Данило Лутай	20	40	40	2	4	
Ярема Зінченко	20	20	4	3	1	
Кузьма Бакум	18	50				
Олексій Кузьменко	18	40	5	2	2	
Микита Харченко	18	30	3	2	3	
Корній Тужик	18	30	1		1	
Лук'ян Позняк	18	20	3		2	
Іван Лузан	18	10	4		1	1
Хома Пронько	18	10	1			
Іван Харченко	17	50	10	6	2	1
Грицько Башта	17	25	4	4	1	1
Грицько Василенко	16	20	11	2	1	1
Яків Цибулька	15	20	4	2	2	
Гнат Халімон	15	15				
Семен Вакуленко	15	10			1	
Олексій Дядюх	15	4			2	
Данило Харченко	14	30	2	2	2	
Тимофій Ткаченко	14	25	8	4	1	

Імена та прізвища	Ґрунти, днів	Сіножаті, возів	Коні	Воли	Корови	Млини, ліси, пасіки
Кирило Шкода	14	20	5	4	3	
Микита Єрченко	14	20	3		3	
Корній Швець	14	20	2	2	1	
Григорій Казимир	14	14	2	2	1	
Дмитро Паламаренко	14		4	2	1	
Кондрат Башта	13	25			1	
Іван Макарченко	13	12	2	2	2	
Василь Олексенко	13	5		4	2	
Кузьма Баштенко	12	20		2	1	
Михайло Жигир	12	15	1		1	
Кузьма Печеник	11	5		2	1	
Іван Яцина	10	15	1		1	
Іван Павлов Зінченко	10	10	3	2	1	
Іван Тураш	10	8	4	2	2	
Гаврило Лагно	9	20	4	2	3	
Мирон Супрун	8	11			1	
Грицько Сидоренко	8	4	3		3	
Роман Башта	8		1			
Федір Тураш	7	8			1	
Аврам Левченко	7	7	2			
Павел Левченко	7	7	1	2	1	
Грицько Зінченко	6	6	4	1	2	1
Яків Ющенко	5	10	1		2	1
Петро Тарарай	5		1	1	1	
Данило Сидоренко	5		1	1		
Яків Срібний	4		2	2	2	
Федір Тищенко	3	10	4	2	2	
Іван Неділька	3	8		2		
Петро Василенко	3	3			4	
Григорій Старушка	3		2	1	1	
Степан Жмінька	2		7		2	
Грицько Кобилченко	2		2	2	1	
Михайло Уличенко	1	6				
Дмитро Какадієнко	1		1		1	
Іван Труба		30		2	2	
Іван Неділька			3			
Федір Шкода			1			
Андрій Пінчук				2	1	
Трохим Почкаєнко					2	
Сахон Литвин					1	
...	...	...	...	...	...	...
Всього:	2 711	3 151	501	308	276	

Основу тогочасного сільськогосподарського виробництва становило культивування зернових. Загальна площа посівів у Ковчині могла бути від 1 500 до 2 000 десятин. (Слід пам'ятати про тодішню трипільну систему обробітку землі, коли третина ґрунтів щороку відпочивала – залишалася "під пар"). Вирощували жито, пшеницю, овес, ячмінь, гречку, просо. З технічних культур згадані льон і коноплі. У городах росла капуста, огірки, часник, цибуля, ріпа, морква, пастернак, горох, боби, сочевиця, мак. Ці культури згадуються в Рум'янцевському описі села (1766) й у скарзі братів Страховських (1749). Картопля й тютюн, мабуть, ще не дійшли сюди, і тому не згадуються в документах. Зате деякі господарства вже почали вирощувати "пшеничку" – так люди називали нову зернову культуру – кукурудзу.

Відомості про норми висіву й урожайність зернових подані в табл. 9. А. Шафонський, описуючи Березинський повіт, станом на 1783 – 1784 рр. подає трохи вищі дані врожайності порівняно з посівом – від 3 до 10 крат, залежно від погодних умов¹⁵⁹.

Таблиця 9.

Норми висіву й урожайність зернових культур у Березинському повіті. 1785 р.¹⁶⁰

Зернові культури	Норма висіву; четвертей/дес.	Урожайність; четвертей/дес.
Жито	0,5	1,5 – 4,4
Пшениця	0,5	0,9 – 1,5
Ячмінь	0,5	1,0 – 2,5
Овес	0,5	2,5 – 3,7
Гречка	0,5	2,7 – 3,0
Просо	0,1	2,2 – 5,0

Тваринництво в сільському господарстві відігравало допоміжну роль. Волів і коней розводили як тяглову, робочу силу. У господарствах тримали корів, овець, кіз, свиней та птицю. Зрозуміло, що для харчування використовували житнє, пшеничне та гречане борошно, молоко й молочні продукти, м'ясо і сало, продукти птахівництва. Льон і вовна були необхідні для виготовлення пряди й пошиття одягу, шкури худоби – для взуття.

Незважаючи на значну кількість землі та худоби в деяких господарствах, найману працю використовували досить рідко. Зі 164 козацьких дворів лише 18 (11%) мали наймитів чи прислугу. Приміром, у козака Григорія Халімона в

159 Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание ... – Киев, 1851. – С. VII, 362.

160 ЦДІАК. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 39. – С. 7 – 10.

господарстві служив 10-літній Олексій Романов, у Павла Лузана – 12-річна Уляна Василівна і 30-річний Іван Овсієнко. Здається неймовірним, але майже третина господарств посполитих послуговувалася найманими робітниками! Наймав прислугу посполитий Микола Робота – Івана Бардачка (9 р.) і дівку Домну (13 р.), Степан Туш – Феодосію Пронькову (12 р.). Наведені приклади показують, що діти долучалися до роботи з доволі раннього віку. Пастити гусей і телят, поратися по господарству, прибирати, прати, готувати їсти – все це лягало на дитячі плечі. Іноді діти наймалися працювати за харчі та одяг.

Для виконання важкої роботи наймали, звичайно, дорослих чоловіків. Більшість наймитів була 14 – 20-річного віку. Ці юнаки, очевидно, намагалися заробити грошей, готуючись до самостійного життя. Зустрічаються наймити і старшого, аж до 50-літнього, віку. Плата прислузі коливалася від 50 копійок до 3 рублів на рік залежно від віку, тобто від обсягу роботи, яку може виконувати наймит.

За даними Рум'янцевського опису в середині XVIII ст. у Ковчині було:

- 10 пасік (1 церковна на 50 вуликів, 1 монастирська на 34 вулики, 8 людських на 57 вуликів);
- 15 вітряків (з них 2 ветхі);
- 8 водяних млинів;
- 1 монастирська винокурня та 2 людські.

Село займалося винятково сільським господарством. Усіх годувала земля. Торгівля й промисли – ці міські види діяльності не були основою сільського добробуту. "Торгов и промыслов никаких не имѣет і оними впредь бавится не желает", – так написано про переважну більшість козацьких домогосподарств. Траплялися лише поодинокі випадки заняття ремеслом як допоміжною роботою. Таких сімей у Ковчині нарахували тільки 10 – дві козацькі родини і вісім посполитих, які займалися кравецтвом і шевством, ткацтвом і ковальством, бондарством і столярством. Жили в Ковчині різники худоби й рибалки, торговці вином і гончарними виробами. Навіть з "мастерства музыкантского" мали люди заробіток.

Про це красномовно свідчать витяги з Рум'янцевського опису:

Козак Корнѣй Швець. "Торгов и промыслов никаких не имѣет кроме ремесла сапожничева, покупая в Березном і в других мѣстах чиненние кожи и ис оних шьет сапоги простие и потому записан в цех и подлежащие повинность к оному" (с. 1044). У цьому випадку, як бачимо, прізвище Швець цілком характеризує рід занять власника.

Козак Антон Білич. "Торгов и промыслов не имѣет, кроме ремесла ткацкого, и потому записан в цеху и подлежащую повинность к оному".

Пархом Настич. "Промисел себѣ імѣет ис племянниками риболовной, с которого на пропитаніе імѣет и впредь оним промислом промишлять желает".

Йосип Поляшун. "Промисел імѣет рѣзничий и ис которого промисла, тож и ис хазяйства і пропитаніе имеет и впредь оним промислом бавитца желает" (с. 1107).

Миколай Работа. "Промисел имеет – покупает и продает в разных местах горшки и с которого промисла и хазяйства пропитаніе имеет" (с. 1108).

Михайло Жигир. "Промислу он, Жигир, никакого не имеет, а зять ево [Кирило Кравець] ремеслом кравецким, с которого хазяйства и ремесла препитане імеет" (с. 1109). І тут прізвище збігається з ремеслом.

Кузьма Бакум. "Мастерство имеет – бондарство. Владѣлцу работает мастерством – бочки и кадовби набивает" (с. 1113).

Кіндрат Корецький. "Промисел имеет он сам – плотник, а син – коваль, которими мастерствами і препитаніе імеют" (с. 1113).

Артем Бруй. "Промисел имеет шинкованьем в монастырском шинке вином з десятой кварта, а пропитаніе імеет от оногo промислу и хозяйства свого" (с. 1114).

Семен Лотиш. "Промислов і торгов никаких не імеют, кроме Кирило, брат, от мастерства портного и музыкантскаго, от чего і пропитаніе імеют, тож и от хазяйства" (с. 1116).

Соціальна інфраструктура

Церква

Осередком духовного життя села завжди була церква. Наявність Георгіївської церкви в селі зафіксовано Присяжною книгою Ніжинського полку 1654 р., ревізією Ніжинського полку 1747 р. і пізнішими документами.

Опис 1766 р. вказує, що будівля церкви стара: "Церков во имя святаго великомученика Георгия, деревяная, старая, без предѣлов". Ми припускаємо, що після переселення ковчинської людності зі Стариків на теперішнє місце церква на Стариках була розібрана і також перенесена. Споруду звели у східній частині села, на найвищому і найкрасивішому місці – на стрімкій кручі над заплавою Десни навпроти Стариків (див. рис. 39).

"Школа, шпиталь церкви ковчинской"

Церква не обмежувалася задоволенням суто релігійних потреб. Для України XVIII ст. характерна триєдність церковної діяльності, що охоплювала релігію,

освіту та благодійність (власне церква, школа, шпиталь). Тому повсюди при церквах засновували школи й шпиталі¹⁶¹.

Наявність школи і шпиталю при ковчинській церкві вперше зафіксовано Ревізією Ніжинського полку 1747 р.: "Школа, шпиталь церкви ковчинской"¹⁶². Це найраніша поки що віднайдена письмова згадка про існування освітнього закладу в нашому селі. Якою ж була тодішня школа? "Из ревизских книг видно, что это были приходские школы, учреждавшиеся почти при каждой церкви. Обучением в этих школах занимались, как можно догадываться, приходские дьячки", – зазначав відомий історик О. М. Лазаревський¹⁶³. Тому ці перші школи називалися "дьячківськими" або "парафіяльними". Історія Ковчинської школи ґрунтовно досліджена авторами раніше¹⁶⁴, тож зосередимо увагу на деяких особливостях її діяльності саме у XVIII ст.

У той час майже в кожному великому селі при церквах працювали школи. За даними ревізії Ніжинського полку 1747 р., у Третій полковій сотні, до якої входила частина м. Ніжина та шість сіл, у тому числі Ковчин, діяли 6 шпиталів і 8 шкіл (2 – в Ніжині та по одній – у кожному селі)¹⁶⁵. "Вошло в обычай почти при каждой церкви иметь школу, так же как и богадельню", – зазначав автор статті "Народное образование в Черниговской губернии"¹⁶⁶. Діяльність шкіл і саме їх сприйняття як явища звичайного і навіть обов'язкового свідчить про високий рівень суспільної свідомості тогочасної громади. І мешканці Ковчина не становили винятку з цього правила. Засновані на початку століття при Георгіївському храмі, школа і шпиталь діяли і в 1747-му, і в 1766 рр.

У Рум'янцевському описі 1766 р., зокрема, зазначалося: "При оной церкви школа для обучения малолетних детей, деревяная, старая. Шпиталь деревяной, старой"¹⁶⁷. Бачимо, що для школи і для шпиталю в селі збудували окремі приміщення, час зведення яких можна віднести принаймні до першої чверті XVIII ст. (близько 1705 – 1715 рр.), коли зі Стариків уже перенесли церкву.

161 У літературі поряд зі словом "шпиталь" як синонім вживається більш сучасне слово "госпіталь", а також "богадільня".

162 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344. Ревізія Ніжинського полку 1747 – 1748 рр. – С. 58 зв.

163 Лазаревский А. М. Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях // Основа. – 1862. – № 5. – С. 87.

164 Спутай С. М., Халімон Н. М. Учителем школа стоїть... : до 150-річчя Ковчинської школи. – Київ : Логос, 2012. – 256 с.

165 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344. Ревізія Ніжинського полку 1747 – 1748 рр. – С. 57 – 58 зв.;

Лазаревский А. М. Статистические сведения ... – С. 83.

166 Народное образование в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1877. – № 5 – 8. – С. 103.

167 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. Полк Ніжинський. Сотні 2, 3 полкові. – С. 991 зв.

Щоб зрозуміти, якою була сільська школа XVIII ст., наведемо ще одну цитату зі згадуваної статті:

Старинные школы устраивались в большинстве церковных приходов... Прочный характер старинных школ доказывается, между прочим, тем, что для них всегда строились при церкви отдельные помещения. В Румянцевской описи Малороссии 1765–67 годов постоянно встречаются указания на школьные избы при церквях. В школьных избах помещались и учителя школ, которыми почти без исключения были дьяки...

В старинных школах обучались собственно грамоте, то есть чтению и письму, и кроме того учили псалтырь и часослов. В числе педагогических мер для внушения охоты к учению и поддержания нравственности употреблялись розги¹⁶⁸.

Як бачимо, проживання у школі церковної прислуги (дяків, паламарів і т.п.) було звичним явищем. Наприклад, у Ніжині в одній зі шкіл жив дячок і аж 5 псаломників, а в іншій – 4 причетники. У містах при школах проживали й учні, особливо іногородні. У кожній з шести шкіл Стародуба, крім церковнослужителів, жили школярі віком від 8 до 17 років¹⁶⁹.

Так само було і в Ковчині. Місцевий дяк Клим Степанов, який прийшов до села в 1763 р., оселився й мешкав разом з дружиною та сином "на церковном месте в школѣ". Фактично "школа" як навчальний заклад знаходилася в дяківській хаті. Тому говорити про школу XVIII ст. у сучасному розумінні цього слова не варто. Навчання було нерегулярним і охоплювало незначну кількість дітей. Ми вважаємо, що кожного року в дяківській школі могли навчатися 5 – 8 учнів віком від 8 – 9 до 14 – 15 років. За домовлену з батьками плату дяк упродовж двох – трьох років навчав дітей слов'янській азбуці, читанню за "Часословом" та "Псалтирем", письму, іноді – арифметиці. Навчальних програм чи методик викладання в той час не існувало. Поділу на класи також не було – діти різного віку та рівня підготовки займалися разом.

Можливо, неабияка кількість зареєстрованих початкових шкіл і породила міф про тотальну грамотність населення Лівобережної України у XVIII ст. Посилаючись на іноземців, які перебували в Гетьманщині й від середини XVII ст. відзначали високий освітній рівень українців, історики (особливо історики педагогіки) вбачали у значному числі "шкіл" запоруку якісної загальної народної освіти. Ще

168 Народное образование в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1877. – № 5 – 8. – С. 101 – 102.

169 Сердюк І. О. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава, 2011. – С. 228.

донедавна побутувала думка про те, що в Україні у XVIII ст. читати, писати й рахувати вміли навіть посполиті. Напевно, елементарною лічбою, достатньою для ведення господарства, володіли всі дорослі. Люди цілком могли впоратися з доволі запутаною системою дробових мір. Наприклад, сотенні відомості про сплату консистентського податку безпомилково оперують дробами з 1/256 частиною¹⁷⁰. Школярі дяківських шкіл, очевидно, могли читати церковнослов'янською Псалтир чи Євангеліє. А книги, як ми бачили на прикладі сім'ї Страховських, були і в не найбагатших родин.

Ми аж ніяк не прагнемо применшити роль дяківських шкіл у поширенні грамотності. Та попри існування школи в Ковчині впродовж тривалого часу, не варто ідеалізувати стан освіченості сільського населення. Факти бо свідчать про інше. Так, до опису Ковчина 1766 р. додано копії 26 актів про купівлю-продаж землі та майна, починаючи від 1728 р. Жоден із них не написаний і не підписаний сторонами угоди особисто. 10 купчих склали ковчинські дяки (Клим Степанов – 6, Миколай Василюв – 2, Євдій Остапенко та Трохим Андрієвський – по одному). Ще на десяти авторство не зазначено. Один документ написаний сотенним писарем Уласом Руденком, два склав Григорій Семенов, можливо, писар ковчинський. І лише на трьох купчих зазначено, що їх власноруч писали ковчинські жителі – Сава Зінченко, Василь Іванов та Іван Климов (Клименко).

Угоди мали підписувати продавці й запрошені свідки. Зазвичай свідками були отаман, сільська верхівка (так званий "уряд") та поважні, "віри годні" козаки. Усього в ковчинських купчих перелічено близько 150 осіб, які б мали підписувати чи засвідчувати документи. З них тільки четверо могли поставити свій підпис. Це сотенні хорунжі Іван Клименко та Іван Якименко і ковчинські козаки Остап Нестеренко та Сава Зінченко. За інших підписували дяки або письменні козаки:

А вмѣсто їх, вышписаних козаков неграмотних, по их прошению, как за отамана, так и за их, того ж села дячок Николай Василиев руку приложил. (с. 1075 зв.)

А вмѣсто їх, неграмотних, козак и житель Ковчинский, по їх прошению, Сава Зѣнченко писал сий купчой запис і подписался. (с. 1079)

Люди, незвичкі тримати перо в руках, ледь уміли поставити замість підпису "хрест святий" як гарантію непорушності угоди:

170 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11461. Про кількість платників консистентського податку, 1753 – 1754 pp. – С. 356 зв. – 357.

А для достовірнішого вѣроятія я, Грыгорій Роспорченко, жытель и козак села Ковчина, во правду своеручно написал крест + . (с. 1082)

К сей купчой подпысался Евдокия Паламарка крестом +. Син еї Опанас Панамаренко крестом подпысался +. Другий сын еї Дмитро Панамаренко подпысался +. (с. 1084)

К сей купшой я, нижайший, Юрко Василенко, яко неграмотный, своеручно написал святей крест +. (с. 1084 зв.)

Таким був реальний рівень грамотності дорослого населення – менше 3%. Хоча освіта відкривала шлях до іншої діяльності. Здібні школярі в майбутньому могли стати писарями, псаломниками, дяками. Так учинив син згадуваного Сави Зінченка, Остап, вивчившись і ставши згодом дяком ковчинської церкви¹⁷¹.

Дяківська школа діяла до 1862 р., коли замість неї відкрили церковнопарафіяльну школу в новому приміщенні. Але й тоді навчанням дітей займався місцевий дяк.

Тепер спробуємо розібратися, що означає "шпиталь церкви ковчинской". Що це за установа, і для чого шпиталь був у селі?

Наводячи статистичні відомості про українські школи і шпиталі, О. М. Лазаревський зазначав, що в госпіталях жили бездомні старі люди, жебраки (старці)¹⁷². П. С. Єфименко у своєму дослідженні "Шпитали в Малороссии" наводив таку цитату з праці історика Мацієвського: "Настоящие бедные и даже такие, которые стыдились просить милостыню, далее калеки, больные, а особливо старые воины, находили себе приют в шпиталях", указуючи далі, що "обитателями шпиталей, по крайней мере мелких, сельских были главным образом нищие и увечные старики, преимущественно слепые"¹⁷³.

Перепис 1766 р. не містить певних відомостей щодо шпиталю в Ковчині, хоча він був у селі принаймні від 1747 р. Невідомо й хто там проживав. Найімовірніше, це були самотні люди похилого віку, можливо, скалічені у воєнних походах.

У Рум'янцевському описі Ковчина з перелічених 1603 осіб 10 значаться кульгавими або каліками, 13 – сліпими або з вадами зору. Проте всі вони проживали у своїх родинах. У декого каліцтва були значними. Як-от син Олексія Дядюха, 45-літній Михайло, записаний як "калѣка безногий и безрукий". Його

171 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 439. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1796 р. – С. 312.

172 Лазаревский А. М. Статистические сведения ... – С. 83.

173 Єфименко П. С. Шпитали в Малороссии // Киевская старина. – 1883. – Т. 5, апрель. – С. 714, 722.

дружина, 40-річна Тетяна Іванівна, теж не вдалася здоров'ям: "на ногу хрома" – зазначено в документі. А втім, вони виховували п'ятьох здорових дітей і доглядали престарілого батька, який у свої 75 років, звичайно, був "по старости лѣт слаб". В одній хаті з ними мешкав і молодший Дядюхів син, 35-літній Никифор із дружиною, двома дітьми й малолітньою сестрою дружини. Усі члени його родини були здоровими¹⁷⁴. А ті, хто не мав ні рідних, ні близьких, доживали віку при церквах за рахунок громади.

Пізніші документи підтверджують наявність шпиталю в Ковчині впродовж тривалого часу. Наприклад, у сповідних записах 1773 р. значиться "Анна Григориєвна Шпитална, вдова"¹⁷⁵. У розписах 1796 р. перелік "шпитальних людей" наведено одразу за списком церковнослужителів. Це 5 осіб:

"Никита Петров син Борка (50 р.), жена его Феодосія Данилова дочь (45 р.);
Мойсей Лукянов син Погребець (52 р.),
жена его Евфросинія Никифорова дочь (50 р.);
Иоан Федоров син Плиска, вдов (62 р)"¹⁷⁶.

Відомо, що в містах шпиталі утримувалися церковними й цеховими братствами, пожертвами приватних осіб. Зазвичай у церквах встановлювали окрему кружку для збору милостині на шпиталь. Іноді їм дарували земельні та лісові наділи, нерухоме майно (наприклад, млини). Для підтримки шпиталів влаштовували навіть шинки. Приміром, у сусідньому містечку Березному від 1682 р. діяв старцівський шинок. У Ковчині також був шинок, доходи з якого, можливо, частково направлялися й на потреби шпиталю.

Шинки

Шинок (частіше вживане написання у XVIII ст. – шинк), крім основного призначення, як-от "небольшое питейное заведение, место продажи спиртных напитков"¹⁷⁷ або "кабак, питейный дом"¹⁷⁸, був важливою складовою соціальної інфраструктури села.

174 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. Полк Ніжинський. Сотні 2, 3 полкові. – С. 1009 зв.

175 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 1525. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1773 р. – С. 902 зв.

176 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 439. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1796 р. – С. 312 зв.

177 Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Москва : Рус. яз., 1986. – С. 777.

178 Словарь української мови / упр. Б. Грінченко : в 4 т. – Київ : Наук. думка, 1997. – Т. 4. – С. 495.

Будучи значно просторішими від селянських хат, шинки, очевидно, використовували для зборів сільської верхівки – "уряду", оскільки інших адміністративних приміщень не було. У шинках укладали угоди купівлі-продажу землі, які неодмінно завершувалися могоричем ("малою пиятикою"). Не випадково кілька купчих закінчуються таким постскриптумом:

На котурую вышеписаную купшую втратил денег атаману, дяку і за горѣлку золотих двух. (Купча від 8 травня 1749 р.).

На сей купчой потерял я кромѣ того, что вкуплѣ записано всѣх денег, ще с пятьдесят копѣек. (Купча від 21 березня 1766 р.)¹⁷⁹.

Ковчинський монастирський шинок згадується в ревізії 1732 р.: "В том же селѣ дворец монастирский, а в нем живет іеромонах Яков, городничий. Там же шинк монастирский, а в нем живет Стеха Василиха Буркувская"¹⁸⁰. Можливо, діяли й інші – приватні козацькі шинки. Але, оскільки ревізія 1732 р. збереглася не повністю, таких відомостей не виявлено.

Зате ревізія 1747 р. фіксує в Ковчині аж чотири козацькі шинки:

"Шинк козака ковчинского Нестеренка

Шинк козака ковчинского Федора Прокопенка

Шинк атамана ковчинского Степана Бороденчика

Шинк козацкий братерський"¹⁸¹.

Звернімо увагу на останній – козацький братерський шинок. Доходи цього закладу могли направляти на загальні потреби громади, в т.ч. на утримання шпиталю.

Якийсь час шинком у Ковчині володів сотник Третьої Ніжинської сотні Григорій Іванович Лахневич. Відомо, що на початку 1757 р. він поступився шинком на користь Києво-Софійської катедрі, а взамін одержав право влаштувати на "назначеному катедрою пляцу в Києво-дівичому Фролівському монастирі келії, світлицю з кімнатою, сінями, пекарнею й коміркою, з усякими належностями"¹⁸². На уступному записі, що був укладений з цієї нагоди, добре збереглися не тільки

179 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. – С. 1084 зв., 1090 зв.

180 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4284. Ревізія Ніжинського полку 1732 р. – С. 111.

181 ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344. Ревізія Ніжинського полку 1747 – 1748 рр. – С. 58 зв.

182 ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 41. Уступний запис на шинок з будинком в с. Ковчині сотника Третьої Ніжинської сотні Григорія Лахневича монастирю, 1757 р.

автографи, а й печатки підписантів – самого Лахневича, сотенного отамана Михайла Покорського, сотенного писаря Федора Ризникова та кількох козаків.

У 1766 р., за даними Рум'янцевського опису, в Ковчині було вже два монастирські шинки: "Шинков во оном селе два, оба близ церкви, на болшой широкой улице. Во оных вино продаетца монастырское квартами и чарками, которое выкуриваетца во оном селе"¹⁸³. Тоді ж у селі діяли три винокурні – одна монастирська і дві козацькі.

Додамо, що викурювання та продаж "гарячого вина" (горілки) були вагомою статтею монетарних надходжень як монастирських, так і в цілому по країні. Показанщина – мито з винокурень – складала третину прибутків від продажу горілки.

Колоритна подія, пов'язана з ковчинським шинком, трапилася в селі 1794 р.¹⁸⁴ Тоді "дівця" Тетяна Цегіївна (вона ж і Фесенківна, уродженка с. Орлівки, якій вже виповнилося 17 років) підпалила шинок поміщиці Уляни Василівни Селецької. Історія Тетяни дуже яскрава й характеризує систему дорослішання сироти. Щойно по смерті батька дванадцятилітня дівчина була віддана матір'ю для "услуження" до шинкаря Кирила Колченка, підданого Селецької. Якось шинкар посварився з ковчинською козачкою Уляною Уличкою, а та пригрозила йому: "Ти де панський шинкар, чорт би вбив твого батька, не діждися ти більше шинкувати". Уличка вийшла з шинку й на вулиці побачила служницю Тетяну, що саме сиділа на лаві й гляділа шинкарську дитину. Козачка запитала дівчину, чи б'є її хазяїн. Тетяна відповіла: як є за що, то б'є. Тоді Уляна почала намовляти служницю підпалити шинок і помститися за побої. Дівчина спокусилася на обіцяну від Улички винагороду й справді запалила шинок, однак зізналася у скоєному й розповіла про напучування козачки. Однак слідство не довело причетності Улички до підпалу. Щоправда, обидві підозрювані провели тривалий час в ув'язненні. Та згодом, "дабы они понапрасну под стражею не изнурялись", до завершення слідства були передані на поруки. Тетяна – своїй хазяйці Селецькій, а Уляна Уличка – синові Олексію, якому тоді ледь виповнилося 18 років (за даними сповідних відомостей – від 16 до 20).

Коментуючи цей прикрий випадок, зауважимо, що зі згаданих учасників події Уляна Уличка була ковчинською 50-літньою вдовою. Шинкар Кирило Колченко (30 р.) і його помічниця Тетяна були підданими "госпожи статской советницы Селецкой". Колченко з дружиною і сином зазначені у сповідних розписах

183 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. – С. 1104 зв.

184 ЦДІАК. – Ф. 1894. – Оп. 1. – Спр. 344. Справа про підпал шинку пані Селецької в с. Ковчині, 1794 р.;

Маслійчук В. Палійство на Лівобережній і Слобідській Україні наприкінці XVIII ст. // Український історичний збірник. – 2011. – Вип. 14. – С. 56 – 57.

ковчинської церкви за 1796 р., тож, мабуть, шинок згорів не повністю, і його відновили.

Уляна Селецька, до речі, намагалася звинуватити ковчинського батюшку Іоанна Івашкевича в тому, що він забороняв гасити вогонь, приписуючи йому слова, нібито сказані на пожежі: "З них (шинків) все лихо встає, і сього не тушіть дому, а зберігайте бідних людей. Ось уже одним поснідав, другим пообідав, третім пополудню, а четвертим повечеряю". У цих словах Селецька вловила натяк на долю чотирьох ковчинських шинків (перший, мабуть, недавно вже горів). Однак свідки – священник Григорій Прокопівич та ковчинські козаки Василь Онищенко, Семен Шкода, Іван Харченко й інші – заявили, що такі слова ходили в натовпі під час пожежі, але прямо на Івашкевича не вказали. Ба, деякі навіть не зрозуміли, до чого тут сказане.

СТАТИСТИЧНА ТА ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ с. КОВЧИНА другої половини XVIII ст.

Генеральний опис Лівобережної України містить відносно повну інформацію про 1 603 жителів Ковчина – 779 чоловіків і 824 жінок. Лише щодо 6 чоловіків і 8 жінок віку не вказано, тому наступний аналіз проводитимемо стосовно 1 589 осіб.

Розподіл населення кожної статі за віком представлено на рис. 29.

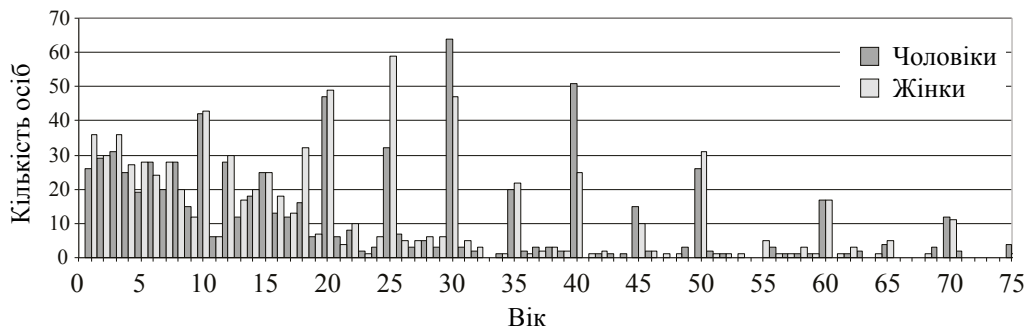

Рис. 29. Статеві-віковий розподіл населення с. Ковчина
за Рум'янцевським описом 1766 р.

Перше, що впадає в очі, – аномально велика кількість "ювілярів", осіб, яким на час перепису виповнилося кругле число років – 20, 25, 30 і т.д. У джерелі зафіксовано 32 чоловіки і аж 59 жінок 25-літнього віку. Серед 30-річних, навпаки – значно більше чоловіків (64), ніж жінок (47), та й загальне число осіб цього віку

видається перебільшеним. Зате, наприклад, 33-літніх джерело не фіксує зовсім, наче у відповідний рік діти в селі не народжувалися. З 1589 мешканців 483 (30,4%) зазначені "ювілярами", хоча за норми їх мало бути близько 10%¹⁸⁵. Поза всяким сумнівом, це свідчить про дуже низьку достовірність даних щодо віку, й таке характерно не лише для нашого села.

Вичерпне пояснення цьому явищу дав І. О. Сердюк, дослідивши за даними Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр. історико-демографічні характеристики населення полкових міст Гетьманщини – Ніжина, Переяслава і Стародуба¹⁸⁶. На думку дослідника, Рум'янцевський опис подає інформацію про вік людей на основі їх усного опитування. Специфічною рисою усної традиції сприйняття віку тогочасними мешканцями була лічба круглими числами й неточне знання як власного віку, так і членів родини. Загалом пересічний люд не надто переймався точним обліком прожитого часу, бо не мав у цьому нагальної потреби. Отже, інформація, подана про вік, скоріше за все залежала від суспільних та індивідуальних особливостей відчуття віку й сприйняття перебігу часу. Сучасний російський психолог Г. Горбунов вважає, що до 30 років люди схильні перебільшувати свій вік, а після 30 – зменшувати. Крім того, старшими відчують себе ті, хто одружився і має дітей, тоді як неодружені й незаміжні – молодшими. Історик О. Романова звернула увагу на неточність указівок про вік у сповідних книгах цього періоду. На думку дослідниці, це свідчить про доволі байдуже ставлення людей XVIII ст. як до свого, так і до чужого віку.

Достовірність даних опису залежала також і від ретельності роботи членів комісії. Можливо, переписувачі, крім опитування населення, могли самі приблизно оцінювати вік, припускаючись суттєвих помилок. Намагання округлювати цифри призвело до того, що в Ковчині різниця у віці між членами подружжя майже завжди складала 5 або 10 років. Траплялися й справжні демографічні казуси. Наприклад, у сім'ї козака Цибульки записано, що голова сім'ї Семен має 30 років, дружина – 22, а старший син – 10 років. Або ж Василь Сіпач – 30, його дружина – 25, старша дочка – 15 років¹⁸⁷. Випадки такого раннього "материнства" (а їх у документі чимало) сприймаються геть неймовірними. Лише кілька з них можна пояснити повторним шлюбом господаря, про що, на жаль, немає вказівок у джерелі. У решті епізодів – схильність до ювілейних чисел.

185 Показник якості статистичної інформації, т.зв. індекс Уїпла (Whipple index), обчислений на основі Рум'янцевського перепису Ковчина, становить 321, що відповідає надзвичайно поганій якості даних. Відносно точні дані характеризуються індексом Уїпла в межах 105 – 110, добрі – в діапазоні 110 – 125, погані – від 125 до 175.

186 Сердюк І. О. Зазнач. твір.

187 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. – С. 1005 зв., 1023 зв.

Зважаючи на викладене, бачимо, що до інформації про вік у джерелах XVIII ст. слід підходити зважено і аж ніяк не абсолютизувати наведених даних. Та попри вказані недоліки джерела, ми наважилися на подальший статистичний та демографічний аналіз. В основі подібних досліджень є вивчення статево-вікової структури населення за методикою французьких учених Луї Анрі (Louis Henri) та Алана Блюма (Alain Blum), детально викладеною в їхній монографії та поточних публікаціях¹⁸⁸.

Загальна демографічна характеристика

У демографічній статистиці статево-вікову структуру населення зазвичай вивчають за п'ятирічними віковими групами. Розподіл жителів Ковчина за статтю і віком представлений таблицею 10 та гістограмою (рис. 30), побудованою на основі одержаних даних. За основу поділу взято п'ятирічні вікові групи. Зауважимо, що об'єднання в одній групі даних за п'ять років частково нівелювало ефект "ювілярів", показуючи доволі плавне природне скорочення кількості населення у групах з віком.

Крім п'ятирічних груп, у нижній частині табл. 10 подано розподіл за великими віковими категоріями. Враховуючи особливості досліджуваного джерела й тогочасні уявлення про дитинство і старість, ми несуттєво відхилилися від загальноприйнятих в історичній демографії методик і розподілили все населення на дітей (0 – 14 років), дорослих осіб активного, працездатного віку (15 – 60 років) та літніх людей (60 років і старші). Кількісне співвідношення категорій представлено на рис. 31.

До першої категорії належать діти перших трьох п'ятирічних вікових груп. Загалом їх чисельність становить 43,0% від кількості всіх жителів – неймовірна на сьогодні цифра! Ковчин у XVIII ст. був дуже молодим селом: 43% населення становили діти; середній вік чоловіків – 23 роки (медіана 18), жінок – 21 рік (медіана 17). Високим був і коефіцієнт народжуваності – від 49 до 56‰ (залежно від методики розрахунку).

188 Анрі Л., Блум А. Методика анализа в исторической демографии / пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М. : РГГУ, 1997. – 207 с.;

Сердюк І. О. Зазнач. твір.;

Волошин Ю. В. Статево-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII ст. // Історична пам'ять. – 2011. – № 1. – С. 7;

Ночовний Ю. В. Половозрастная и брачная структура населения городка Пирытин Лубенского полка во второй половине XVIII в. (по материалам исповедных росписей 1758 г.) // Историческая демография. – 2014. – № 2. – С. 9 – 14;

Кручиненко В. В. Шлюбний стан населення села Мануйлівка Миргородського полку в другій половині XVIII ст.: історико-демографічний аналіз (за даними Рум'янцевського опису) // Історична пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 78 – 84.

Таблиця 10.

Статеві-віковий розподіл населення Ковчина за п'ятирічними віковими групами та великими віковими категоріями

Вікова група	Абсолютні значення			Відносні дані (до загальної чисельності)			Статеве співвідношення у кожній віковій групі		
	чоло-віків	жінок	разом	чоло-віків	жінок	разом	чоло-віків	жінок	К _{фем.}
0 - 4 p.	111	129	240	14,4%	15,8%	15,1%	46,3%	53,8%	116,2
5 - 9 p.	110	112	222	14,2%	13,7%	14,0%	49,5%	50,5%	101,8
10 - 14 p.	106	116	222	13,7%	14,2%	14,0%	47,7%	52,3%	109,4
15 - 19 p.	72	95	167	9,3%	11,6%	10,5%	43,1%	56,9%	131,9
20 - 24 p.	66	70	136	8,5%	8,6%	8,6%	48,5%	51,5%	106,1
25 - 29 p.	50	81	131	6,5%	9,9%	8,2%	38,2%	61,8%	162,0
30 - 34 p.	70	56	126	9,1%	6,9%	7,9%	55,6%	44,4%	80,0
35 - 39 p.	30	30	60	3,9%	3,7%	3,8%	50,0%	50,0%	100,0
40 - 44 p.	54	28	82	7,0%	3,4%	5,2%	65,9%	34,1%	51,9
45 - 49 p.	20	14	34	2,6%	1,7%	2,1%	58,8%	41,2%	70,0
50 - 54 p.	29	34	63	3,8%	4,2%	4,0%	46,0%	54,0%	117,2
55 - 59 p.	6	11	17	0,8%	1,3%	1,1%	35,3%	64,7%	183,3
60 - 64 p.	20	22	42	2,6%	2,7%	2,6%	47,6%	52,4%	110,0
65 - 69 p.	7	6	13	0,9%	0,7%	0,8%	53,8%	46,2%	85,7
70 - 74 p.	14	11	25	1,8%	1,3%	1,6%	56,0%	44,0%	78,6
75 - 79 p.	5	1	6	0,6%	0,1%	0,4%	83,3%	16,7%	20,0
80 - 84 p.	1		1	0,1%		0,1%	100,0%		0
85 p. +	2		2	0,3%		0,1%	100,0%		0
Разом:	773	816	1 589	100,0%	100,0%	100,0%	48,6%	51,4%	105,6
не визнач.	6	8	14						
Всього:	779	824	1 603				48,6%	51,4%	105,8
Діти	327	357	684	42,3%	43,8%	43,0%	47,8%	52,2%	109,2
Праце-здатні	397	419	816	51,4%	51,3%	51,4%	48,7%	51,3%	105,5
Літні	49	40	89	6,3%	4,9%	5,6%	55,1%	44,9%	81,6
Разом:	773	816	1 589	100,0%	100,0%	100,0%	48,6%	51,4%	105,6

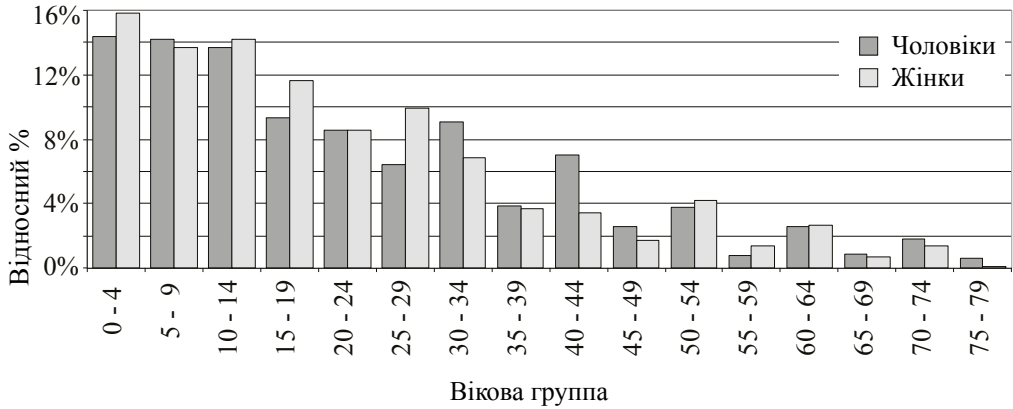

Рис. 30. Розподіл населення Ковчина за п'ятирічними віковими групами.

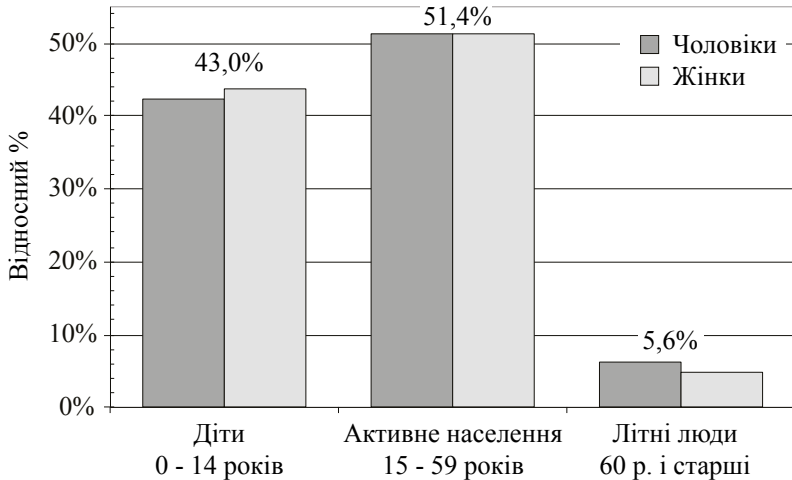

Рис. 31. Розподіл населення Ковчина за великими віковими категоріями.

Очевидно, що сільські діти змалечку приставали до посильної роботи у своєму господарстві. Траплялися поодинокі випадки доволі раннього залучення дітей і до найманої роботи:

"Служитель [Григорія Халімона] Алексѣй Романов, уроженець полку Чернѣговского села Локнѣ. Нанимається в год по 50 к. и четверик ржи; 10 лѣт, здоров.

Служителка [Степана Туша], Феодосія Пронкова, рождена оного села. Нанимаецца в год за двадцать копеек и на всем содержани, 12 лѣт, здорова.

Оних Харченков служитель Михайло Матвѣев, звания посполитого, уроженецъ з мѣстечка Дѣвицѣ. Нанимаецся в год за 1 р., 14 лѣт, здоров.

Служитель оного Сови, Григорий Дѣдовец, уроженецъ Ковчинский, звания козачого. Нанимает в год по 1 р. и 50 к., 14 лѣт, здоров".

Проте активну й постійну працю молодь починала з 14–16 років. На думку більшості дослідників, саме 14–15-літній вік є межею між дитинством і дорослішанням. Тому до наступної категорії – працездатного населення – зараховано осіб 15–59 років. Ця категорія найчисельніша – 51,4%. Практично всі люди цього віку позначені в перепису як здорові.

Щодо осіб, старших 60-річного віку, опис майже завжди подає такі коментарі як: "за старостю слаб", "по старости лѣт слаб", "по старости слаба здоровем", "престарелый", "дряхл". Частка літніх осіб у віковій структурі села була найменшою, лише 5,6%. Це дозволяє впевнено стверджувати, що Ковчин був демографічно молодим селом. Таким, за демографічною шкалою Ж. Гарньє – Е. Росета, вважається населення, у структурі якого частка осіб віком 60 років і старших не перевищує 8%.

Найстаршими чоловіками в селі були:

"Алексѣй Грудина	80 лѣт	Слаб совсѣм
Авраам Халимон, вдов	85 лѣт	По старости лѣт весьма слаб
Матфей Бруй, вдов	86 лѣт	За старостю слаб".

Серед жінок-довгожителюк зазначено лише одну, котра перетнула 75-літній рубіж: "Мать оного Василя [Товстого], Агрипіна Семеновна, рожденна в Вересочи, 75 лѣт, слаба".

Для узагальненої характеристики вікової структури населення сучасна демографічна наука використовує метод статево-вікових пірамід. Це такий "знімок" статево-вікової структури суспільства на певний момент його розвитку. За такою "фотографією" встановлюють тип і стратегії розвитку суспільства.

Піраміди, на відміну від рис. 30, є вертикальними двосторонніми гістограмами розподілу населення за віком і статтю. Для їх побудови використовуються дані кількості осіб кожної вікової групи з табл. 10. Вік позначається на вертикальній осі, абсолютна чисельність – на горизонтальній, окремо для чоловіків і для жінок. Як і для всіх гістограм, площа прямокутника, що відповідає певній віковій групі, пропорційна чисельності групи.

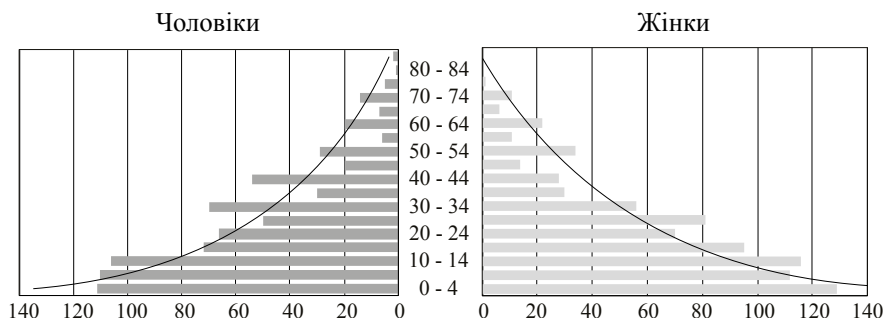

Рис. 32. Статеві-вікова піраміда Ковчина за Рум'янцевським описом.

Статеві-вікова піраміда Ковчина представлена на рис. 32. Бічні криві є логарифмічною апроксимацією вікових даних. Використана нами логарифмічна функція точніше описує природну поведінку масиву даних, ніж лінійна апроксимація і загалом підкреслює пірамідальну форму гістограми, характерну для прогресивного типу вікової структури. Така структура притаманна в цілому молодому суспільству з високим рівнем народжуваності й смертності. Широке підніжжя пірамід вказує на значну частку дітей серед мешканців села (43%). А чим більшою є складова молодих вікових груп у загальній структурі населення, тим вищими є показники шлюбності та народжуваності. Тому за прогресивного типу вікової структури кількість населення постійно збільшується. Частка "батьків" (осіб віком 15–49 років) становить 46,3%, трохи не досягаючи класичних 50%. Велике скупчення осіб в окремих вікових групах, на яке ми вказували вище як на ефект "ювілярів", проступило у відхиленні від лінії апроксимації. Хоча побудована фігура не має чіткої пірамідальної форми, втім, вона має вигляд, притаманний статеві-віковій структурі традиційного закритого суспільства, спрямованого на кількісне зростання.

Статеві-вікова структура населення

Для подальшого аналізу статеві структури населення (поділу на чоловіків і жінок) у межах кожної вікової групи вираховувався процентний склад осіб чоловічої і жіночої статі та коефіцієнт фемінізації. Коефіцієнт фемінізації зазвичай характеризує кількісну перевагу жіночого населення й показує кількість жінок у розрахунку на 100 чоловіків. Його обчислюють шляхом поділу числа жінок на число чоловіків і подальшого множення одержаного результату на 100:

$$K_{\text{фем}} = 100 * Ж / Ч$$

У нашому дослідженні користуватимемося коефіцієнтом фемінізації, розрахувавши його для кожної вікової групи та категорії (див. табл. 10)¹⁸⁹. Розвідку розпочнемо з аналізу великих вікових категорій, долучаючи, за потреби, інформацію менших вікових груп. Увагу зосередимо на вивченні співвідношення статей як у всьому населенні, так і в окремих вікових групах.

З 1 603 мешканців села, згадуваних в описі 1766 р., чоловіки складають 779 осіб (48,6%), а жінки – 824 (51,4%). Бачимо незначну кількісну перевагу жіночого населення. Коефіцієнт фемінізації, розрахований за наведеною вище формулою, становить $K_{\text{фем}} = 100 * 824 / 779 = 105,8$. Тобто на 100 чоловіків припадало 106 жінок.

Для порівняння вкажемо, що за даними Рум'янцевського опису перевага жінок була традиційною в популяції міст Гетьманщини другої половини XVIII ст. Наприклад, у місті Стародубі коефіцієнт фемінізації становив 109, Полтаві – 107, Переяславі та Пирятині – 105. Ніжин мав доволі збалансований статевий склад населення з незначною перевагою чоловіків – 50,9% над 49,1% жінок, що дало коефіцієнт фемінізації 96. У с. Мануйлівці Миргородського полку також переважали чоловіки; $K_{\text{фем}} = 97$.

У Ковчині кількісна перевага жінок спостерігається серед перших двох категорій населення. На сьогодні в демографічній статистиці доведеним фактом є те, що в більшості популяцій, незалежно від історичної епохи, народжується більше хлопчиків: 105–106 на 100 дівчаток. Однак статистика по Ковчину показує протилежний результат. Починаючи з наймолодшої вікової групи, число дівчаток перевищує число хлопчиків упродовж усієї дитячої категорії з коефіцієнтом фемінізації по категорії 109.

Превалювання дівчаток (52,2%) над хлопчиками (47,8%) майже зникає в категорії осіб активного віку – 51,3% жінок проти 48,7% чоловіків, $K_{\text{фем}} = 105$. Загалом урівноважений статевий склад цієї категорії відзначається різким дисбалансом в окремих вікових групах. Розрахунки показують аномально велику чисельність жінок 15–19, 25–29, 55–59 років та чоловіків віком 30–34, 40–49 років. На нашу думку, це можна пояснити округленням віку під час перепису населення. Привернемо ще раз увагу читача до рис. 29. Піки чисельності, які припадають на 25, 30 і 40-річний вік, є не тільки найбільшими у своєму okolí, а й статеві не збалансованими. Серед 25-річних зафіксовано вдвічі більше жінок, ніж чоловіків (59 проти 32). А 40-річні демонструють обернену ситуацію – 51 чоловік і 25 жінок.

189 За кількісної переваги чоловіків частіше використовують інший показник статевих співвідношення – коефіцієнт маскулінізації – відношення числа чоловіків до числа жінок, помножене на 100: $K_{\text{маск}} = 100 * Ч / Ж$

Взаємозв'язок коефіцієнтів визначається співвідношенням $K_{\text{фем}} * K_{\text{маск}} = 10\,000$.

Щодо вікової групи 55–59 років, то, як видно з табл. 10, маємо стрімке зменшення абсолютного числа чоловіків. Ми припускаємо, що так проявилися втрати чоловічого населення під час російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Через 30 років, на період перепису, це призвело до статевого дисбалансу у віковій групі 55–59 років ($K_{\text{фем}} = 183!$) і, як покажемо далі, до збільшення числа вдів у групі 50–54 років.

Хоча сучасна демографічна статистика констатує коротшу тривалість життя чоловіків, саме в категорії осіб літнього віку зафіксовано перевагу чоловічої статі. У групі 60–64-літніх жінки ще мають перевагу з коефіцієнтом фемінізації 110. Це, як у попередній групі, теж можна пояснити наслідком воєнних дій тридцятирічної давності. У решті вікових груп жінки поступаються чисельністю чоловікам. Серед довгожителів, старших 75-річного віку, їх немає зовсім. Факторами, що негативно впливали на тривалість життя жінок, можна назвати очевидні: непосильна сільська праця, часті пологи, хвороби. Загалом по категорії літніх осіб співвідношення статей таке: 55% чоловіків, 45% жінок, $K_{\text{фем}} = 82$.

Дослідження шлюбного стану населення

На основі даних Генерального опису спробуємо висвітлити окремі історико-демографічні й статистичні аспекти шлюбного стану населення Ковчина. Адже досліджуване джерело містить не тільки інформацію про вік, економічний і соціальний стан населення. Проведений на основі подвірного перепису людності, опис майже завжди подає чітку інформацію про сімейний стан мешканців села. У наведених прикладах Генерального опису ми бачили, що спочатку записувався чоловік – господар двору, голова сім'ї. За ним – дружина, перед іменем якої завжди чітко вказувалося "жена его". Усього зафіксовано 309 подружніх пар. (На жаль, опис має і певні огріхи. Наприклад, не зазначено ні сімейного стану, ні членів родини сотенного хорунжого Івана Івановича Клименка. Хоча із синхронних джерел відомо, що на час перепису він був одружений і мав трьох дітей).

Щодо неодружених якихось певних позначень не застосовувалося. Із 397 чоловіків активної вікової категорії (15–59 р.) тільки щодо чотирьох вжито термін "холост". Усі вони – 20-річні парубки.

"Матвѣй Шиленко, холост, 20 лѣт" записаний першим – як господар двору, де він проживав разом з матір'ю. В той час як Леонтій Єрмоленко, найстарший син удови, козачки Єрмоленчихи, записаний не на початку переліку її дітей, а наприкінці, після малолітніх сестер. Так зазвичай в описі відділяли сім'ї старших, уже одружених синів. Федір Єрмоленко й Артем Срібний мешкали разом із родинами старших братів і тому записані після їх членів. Узагалі характер запису

й позначення "холост" лише щодо цих чотирьох парубків створює враження, що кожен з них ось-ось мав одружитися, але "поки що холост".

Вживання терміну "девка" щодо незаміжніх дівчат не використовували взагалі. В описі Ковчина слово трапляється лише тричі, й тільки для означення прислуги:

"Служанка, девка Евдокия Корнѣвна, рожденна полку Чернѣговского в селѣ Дурнях, посполитого звания, 18 лѣт, здорова.

Служители: ... девка Агафія Ермоловна, рожденна полку Чернѣговского села Бегача, 20 лѣт, здорова.

Служебна девка Домна, рожденая Черниговского полку села Дурни, звания посполитого. Наймаецца в год по рублю и двадцять копѣек и на всем содержаніи. 13 лѣт, здорова".

Ще раз, у формі множини, слово "девки" вживається у значенні "дочки" при перепису дітей батька сотенного хорунжого Івана Мойсейовича Клименка: "Дѣти их, девки: Анна, 18 лѣт; Ефросиния, 12 лѣт; здорови".

Удови та вдівці у джерелі позначені термінами "вдова"/"удова" та "вдов"/"удов". Проте така конкретизація не є повсюдною. Наприклад, згадуваний вище Матвій Шиленко проживав з 50-літньою матір'ю, про котру не зазначено, що вона вдова. Але джерело не подає жодних відомостей про її чоловіка. Родина чотирьох братів Ткаченків утримувала свою 60-літню матір, на вдівство якої теж немає безпосередньої вказівки. Тож у подальшому статистичному аналізі кожен подібний випадок розглядався окремо, і коли вдівство де-факто можна було встановити опосередковано (наявність дітей, відсутність відомостей про чоловіка), такі особи зараховувалися до категорії вдів.

Удівці в описі позначені відповідним терміном усі без винятку. Лише щодо одного чоловіка, найманого робітника, чий сімейний стан не вказано і його неможливо визначити, будуть додані подальші коментарі.

Досліджуючи стан шлюбності й шлюбної поведінки жителів Ковчина, ми визначимо та проаналізуємо співвідношення кількості осіб, що перебували в шлюбі, й тих, котрі лишилися поза шлюбом, а також встановимо середній вік укладання шлюбів і вікову різницю між подружжям.

Дані про мешканців Ковчина, які перебували у шлюбі, вдових та нешлюбних, зведені до табл. 11. Як і для аналізу статево-вікової структури, обрано поділ на п'ятирічні вікові групи й великі вікові категорії. Слідуючи загальноприйнятим методикам, облік почнемо з 15-річної вікової групи, хоча на момент проведення Рум'янцевського опису в Ковчині не зафіксовано випадків укладання шлюбів такого раннього віку. Найбільш ранній шлюб у дівчат припадає на 16 років (1 випадок), а ковчинські парубки одружувалися, починаючи з 20 років. Зауважимо,

що у XVIII ст. за нормами звичаєвого права шлюбоздатними вважалися юнаки з 18-літнього віку, а дівчата – з 13 років¹⁹⁰.

Таблиця 11.

Шлюбний стан населення Ковчина

Вікова група	Чоловіки							Жінки						
	Абсолютні значення				Відносні дані по групі			Абсолютні значення				Відносні дані по групі		
	Разом		Вдівці	Неодружені	Одружені	Вдівці	Незаміжні	Разом		Вдови	Заміжні	Незаміжні		
Вдівці	Одружені	Вдівці						Одружені						
15-19	72			72	100,0%			75	20		95	78,9%	21,1%	
20-24	33	33		66	50,0%	50,0%		8	62	1	71	11,3%	87,3%	1,4%
25-29	4	46		50	8,0%	92,0%		2	78	1	81	2,5%	96,3%	1,2%
30-34	5	65		70	7,1%	92,9%			52	5	57		91,2%	8,8%
35-39		30		30		100,0%			29	1	30		96,7%	3,3%
40-44		54		54		100,0%		1	23	4	28	3,6%	82,1%	14,3%
45-49		20		20		100,0%			12	3	15		80,0%	20,0%
50-54	1	26	2	29	3,4%	89,7%	6,9%		19	15	34		55,9%	44,1%
55-59		6		6		100,0%			5	6	11		45,5%	54,5%
60-64		14	6	20		70,0%	30,0%		6	16	22		27,3%	72,7%
65-69		6	1	7		85,7%	14,3%		2	4	6		33,3%	66,7%
70-74		7	7	14		50,0%	50,0%		1	10	11		9,1%	90,9%
75-79		2	3	5		40,0%	60,0%			1	1			100,0%
80-84			1	1			100,0%							
85+			2	2			100,0%							
Активні 15 -59	115	280	2	397	29,0%	70,5%	0,5%	86	300	36	422	20,4%	71,1%	8,5%
Літні 60+		29	20	49		59,2%	40,8%		9	31	40		22,5%	77,5%
Разом:	115	309	22	446				86	309	67	462			
у %	25,8	69,3	4,9	100				18,6	66,9	14,5	100			

190 Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. – Київ, 1997. – С. 187, 203; Петренко І. М. Шлюбний вік українського сільського населення у законодавстві Російської імперії XVIII ст. // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 209 – 211; Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини православного населення Гетьманщини у II половині XVIII ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 65 – 72.

На час перепису ми нарахували 908 осіб шлюбного віку (446 чоловіків і 462 жінки). Їх шлюбний стан представлений діаграмою на рис. 33 з указівкою абсолютних значень чисельності.

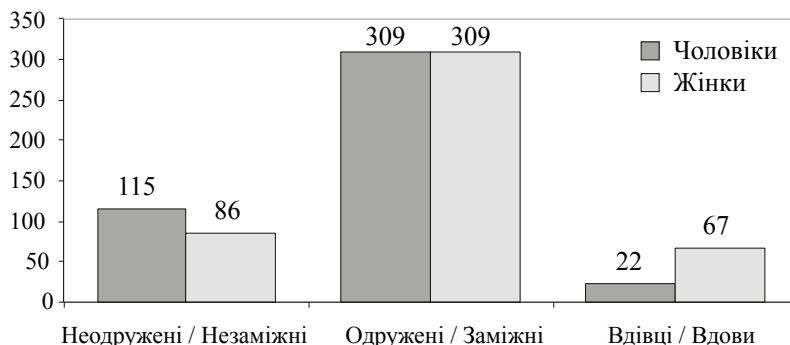

Рис. 33. Шлюбний стан населення с. Ковчина.

Найбільшу частку становили одружені – 309 сімейних пар. Це 69% чоловіків і майже 67% жінок. У документі не вказаний вік трьох жінок, які перебували у шлюбі. Однак, для збереження балансу з кількістю одружених чоловіків, їх теж враховували у загальному числі заміжніх.

Дещо меншою була кількість неодружених жителів – 115 (25,8%) чоловіків і 86 (18,6%) жінок. Очевидний і доволі помітний дисбаланс (-29) показує дефіцит жінок на шлюбному ринку. І це при тому, що вище ми акцентували увагу на кількісній перевазі жіночого населення в селі. Найкраще, коли існує врівноважене співвідношення числа потенційних шлюбних партнерів. Таке, наприклад, спостерігаємо у віковій групі 15–19 р., де 72 юнаки можуть вибирати з-поміж 75 дівчат. А от у наступній групі парубки матимуть серйозні проблеми, підшукуючи наречену серед місцевих дівчат-однолітків. Бо кількість хлопців (33) більш як у чотири рази перевищує число дівчат (лише 8)! Дефіцит становить 25 осіб. Частково він може бути покритий за рахунок більш молодших вікових груп. Наприклад, у групі 10–14 р. дівчат на 10 більше, ніж хлопців (див. табл. 10). Але вони вийдуть на шлюбний ринок лише за 3 – 7 років. Тож за кількісної переваги хлопців їм доведеться шукати собі пару за межами Ковчина.

Певно, дефіцит жінок шлюбоздатного віку мав місце в селі й раніше. Рум'янцевський опис наводить численні приклади одружень ковчинських чоловіків із жінками з навколишніх і віддалених сіл. Найбільше наречених постачала сусідня Куликівка – 11 жінок. Із задеснянських Дурнів прибуло 10, з Авдіївки – 9 дружин. А були ще з інших сіл району – з Виблів (6), Хибалівки (6), Дроздівки (5), Жуківки (1), а також із-за Десни – з Березного, Локнистого,

Бігача. Загалом з 309 зареєстрованих подружніх пар понад 70 шлюбів (22,6%) були укладені з немісцевими жінками.

Відомостей про заможних женихів значно менше. Вказано лише 4 випадки, коли в сім'ї проживає зять з іншого села (Куликівка – 2, Авдіївка, Дроздовця). Ще для двох не зазначено, місцевий це чоловік чи прийшлий. Решта 4 випадки – це ковчинські чоловіки, судячи з їхніх прізвищ.

Щодо вдівців і вдів, то їх нараховувалося відповідно 22 (4,9%) і 67 (14,5%). Велика кількість вдів пояснюється тим, що через неможливість точного визначення сімейного стану до числа вдів ми зараховували самотніх жінок, старших 50 р., і матерів-одиначок, про чиїх чоловіків перепис не подає ніякої інформації. Так що за фактом це категорія вдів і самотніх жінок.

Хоча існували потенційні можливості укладання шлюбів у межах цієї категорії, однак навряд чи вони могли бути реалізованими. І церковне, й цивільне законодавство Російської імперії XVIII ст. встановлювало щодо шлюбу не тільки нижню, а й верхню вікову межу його укладання. Церковні правила забороняли вдовим новий шлюб після 60 років¹⁹¹. Тому ковчинські вдівці 60 – 70 років (котрих було 14), якщо б і хотіли взяти повторний шлюб, не могли піти проти церковних заборон.

Вважаємо за доцільне коротко проаналізувати співвідношення шлюбних показників у кожній віковій групі. Накопичувальна гістограма (рис. 34) показує процентний склад неодружених, одружених та вдівців серед ковчинських чоловіків. Зверху кожної колонки вказана чисельність вікової групи.

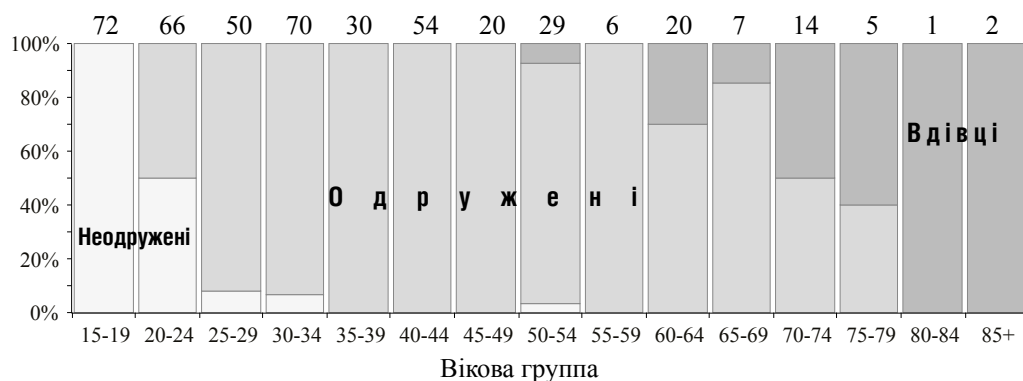

Рис. 34. Шлюбний стан чоловіків с. Ковчина.

191 Петренко І М. Шлюбний вік ... – С. 210.

Динаміку одруження для кожного віку простежимо на графіку, представленому на рис. 35.

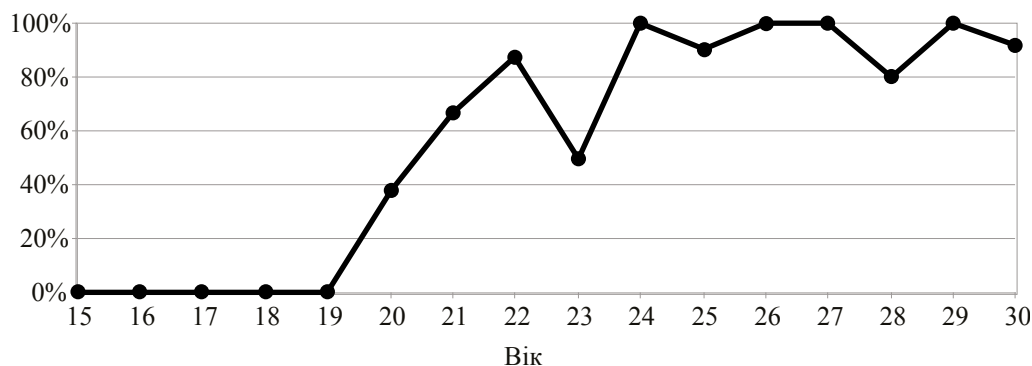

Рис. 35. Динаміка одруження чоловіків у с. Ковчині.

Як бачимо, юнаки до 20-річного віку не одружувалися. Потім кількість шлюбів стрімко зростає, і серед 20-літніх одруженими значаться одразу більше третини ковчинських парубків (38,3%), у 21 р. – дві третини (66,7%), а в 22 р. – 87,5%. Далі динаміка шлюбності вповільнюється, плавно наближаючись до 100% у 24-25-літньому віці. Провал на графіку, що відповідає 23-річним даним, не є характерним і пояснюється браком статистичної інформації. Річ у тім, що в описі зафіксовано лише двоє хлопців цього віку – один одружений, а другий – ні. Це й дало показник 50% для одружених 23-річного віку. У цілому ж по групі 20–24 р. половина молодих чоловіків перебувала у шлюбі.

Зважаючи на майже лінійну функцію зростання чисельності одружень від 0 в 19-річному віці до 100% у 24–25-літніх, можемо наближено визначити середній вік вступу чоловіків у шлюб як середнє арифметичне вказаного вікового відрізка. Результат становить $(19+25)/2=22$ р. Обчислення на основі відомих демографічних методик з урахуванням коефіцієнта остаточної безшлюбності дають схожий результат – 22,2 р. Для порівняння вкажемо, що в селах Стародубського полку середній шлюбний вік для чоловіків дорівнював 23,7 р., а для жінок – 19,1 р.

З гістограми на рис. 34 видно, що практично все чоловіче населення, старше 25 років, було одруженим. 9 холостяків у групах 25–34 р складали лише 7,5% від чисельності груп і ще мали всі шанси влаштувати сімейне життя. Завидними женихами були 25-річні Петро Лагно, Олексій Сидоренко, Данило Тищенко. А от для п'ятьох 30-літніх чоловіків перешкодою у створенні родини міг бути їхній соціально-майновий стан. Каленик Дідовець і Гнат Молка значаться бідними підсусідками, що живуть із заробітків. Ще троє – Тимофій Литвиненко, Іван Овсієнко й Андрій Іванов – записані наймитами або "служителями".

У групі 50–54 р. один чоловік умовно ідентифікований нами як неодружений. Це 50-літній Роман Степаненко, один із підсусідків козака Івана Яцини. Додаткових відомостей, що могли б розкрити його сімейний стан, джерело не містить. Це єдиний випадок невизначеності, який через нашу ідентифікацію не порушує загальної статистики шлюбного стану. У цій же групі з'являються перші два випадки вдівства, обидва – в 50-літніх чоловіків. Кількість самотніх починає зростати після 60 років. Групи 70–79 р. більше ніж наполовину складаються із вдових. Троє літніх чоловіків, старших 80-ти, теж удівці.

Розглянемо співвідношення шлюбних показників серед жінок. Гістограма (рис. 36) показує процентний склад ковчинських незаміжніх жінок, заміжніх та вдов. Чисельність кожної вікової групи вказана зверху колонки. Динаміка заміжжя представлена графіком на рис. 37.

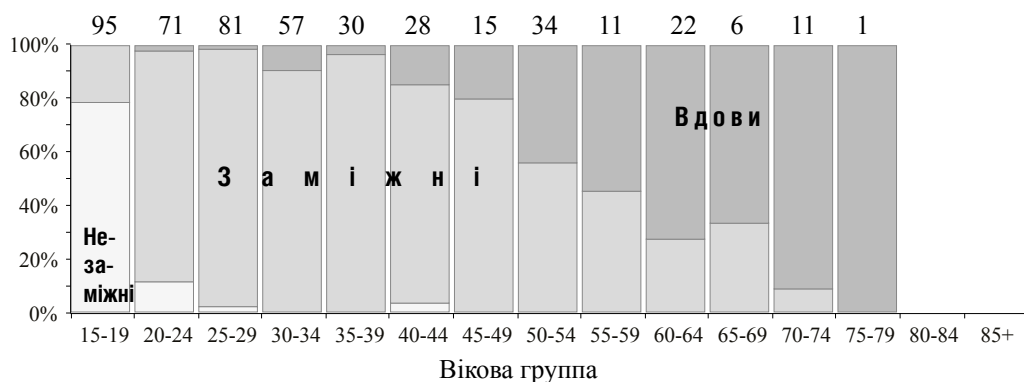

Рис. 36. Шлюбний стан жінок с. Ковчина.

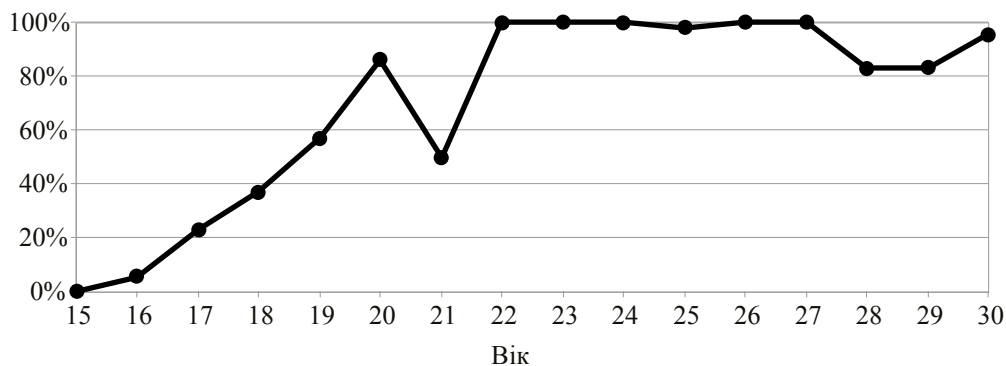

Рис. 37. Динаміка заміжжя жінок у с. Ковчині.

Найраніше заміжжя зареєстровано у 16-літньому віці. У Рум'янцевському описі значиться 22-річний Микита Роспутний і "жена ево Евдокія Ярмолівна, взята з Куликовки, 16 лѣт, здорова". У наступні чотири роки кількість шлюбів жінок зростає, щороку приблизно на 20%. Відхилення від загальної тенденції зростання кількості шлюбів з віком, що проявилось на рис. 37 у 21-літніх, теж пояснюється браком статистичних даних. Очевидно, в результаті округлення віку до 20-річних дівчат записали аж 50 осіб, а 21-літніми – тільки 4. З них 2 були заміжніми (50%), одна – ні, ще одна значиться вдовою.

Загалом у наймолодшій віковій групі 15–19 р. шлюбними були 21% жінок, у групі 20–24 р. – 87%. Можна вважати, що після 22-річного віку майже всі жінки були заміжні. Середній вік вступу до шлюбу – близько 20 років.

Наступні три групи 25–39 р. практично повністю складають заміжні (понад 90%). Незаміжних лише двоє – 25-річна дочка Григорія Барабаша Уляна і 28-річна Агафія, дочка Олексія Роспутного. Обидві були здоровими жінками і, з огляду на доволі заможний майновий стан їхніх родин, ще могли очікувати на заміжжя.

На жаль, випадки вдівства жінок траплялися навіть у молодому віці. Джерелом зафіксовано по одному випадку вдівства 21-літньої і 29-літньої. У групах 30–49 р. відсоток удів ще не перевищує 20%, проте після 50 р. суттєво зростає і вже у групі 55–59 р. досягає 50%.

Розглянемо також вікову різницю серед 309 досліджуваних подружніх пар. Це дасть змогу простежити частоту малої, середньої та великої вікової різниці у шлюбних стосунках. Малою вважатимемо різницю у віці членів подружжя до 4 років, середньою – 5 – 9 років і великою – 10 і більше років. Результати підрахунку наведені в табл. 12.

Таблиця 12.

Вікова різниця між одруженими чоловіками та жінками Ковчина

Різниця, років	Кількість випадків	
0 – 4	92	29,8%
5 – 9	119	38,5%
10 – 14	67	21,7%
15 – 19	21	6,8%
понад 20	7	2,3%
Дружина старша чоловіка	3	1,0%
Разом:	309	100%

Майже у 30% випадках спостерігаємо малу, до 5 років, вікову різницю членів подружжя. Ще 38,5% сімейних пар мали середню різницю – від 5 до 9 років. У решти, 30,7% випадків, мала місце велика вікова різниця між чоловіком і

дружиною, що перевищувала 10 років. Описом зафіксовано навіть по два випадки 24-х і 25-літньої різниці членів подружжя. Зрозуміло, що в усіх зазначених випадках старшими були чоловіки. Лише у трьох випадках (1,0%) дружини були ненабагато старшими за чоловіків: на 3, 5 і 6 років.

Підсумовуючи історико-демографічне дослідження, зазначимо, що за даними Генерального опису село Ковчин на середину XVIII ст. було велелюдним. Загальна чисельність жителів становила 1 603 особи з перевагою жінок (51,4%) у статевій структурі, що було звичним явищем для популяцій міст і сіл Гетьманщини. У загальній структурі населення переважали люди активного віку 15–59 років – 51,4%; діти до 14 років складали 43%, частка людей похилого віку – всього 5,6%. За рівнем демографічної старості населення Ковчина було молодим. Структура шлюбного стану показує, що більшість жителів шлюбоздатного віку (старші 15 років) були одруженими: 69,3% чоловіків і 66,9% жінок. Неодруженими були 25,8% чоловіків, незаміжніми – 18,6% жінок. Усі вони перебували в молодших вікових категоріях, а отже, мали всі шанси на шлюб, причому шанси жінок були значно вищими. Удівці та вдови становили значно меншу, та все ж помітну, частку в структурі населення. Удовими зазначено 4,9% чоловіків і 14,5% жінок. Удівство жінок частково пояснюємо загибеллю чоловіків у війнах початку XVIII ст.

СПОВІДНІ РОЗПИСИ 1740, 1768, 1773, 1794, 1796, 1812 рр.

Традиційним і надзвичайно цінним джерелом вивчення демографічних процесів та історії населених пунктів є документи церковного обліку населення – сповідні розписи. Їх складали парафіяльні священики і в такий спосіб засвідчували відвідування сповіді прихожанами, "приписаними" до місцевої церкви.

Сповідні розписи почали запроваджувати в Московському царстві ще наприкінці XVII ст. для контролю надходжень до скарбниці від розкольників та осіб, які не сповідувалися впродовж тривалого часу. Згідно з указами 1716 і 1718 рр. приходські священики зобов'язані були щороку складати й надсилати до духовного правління відомості про осіб, які сповідалися і причастилися, і тих, хто уникав сповіді. На останніх і на розкольників накладали штраф (на різночинців і міщан – по 1 – 3 руб., на селян – від 5 до 15 коп.) залежно від тривалості невідвідування сповіді. Укази Петра I 1722 р. та імператриці Анни Іоанівни 1737 р. затверджували обов'язковість ведення сповідних розписів при церквах, встановлювали їх уніфіковану форму та роз'яснювали процедурні питання¹⁹². Більш-менш регулярно сповідні записи почали вести від 30 – 40 рр. XVIII ст. Часом складання сповідних розписів для священиків церковна влада визначила Великий піст.

192 Ночовный Ю. В. Указ. соч. – С. 9 – 14.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві та в Державному архіві Чернігівської області виявлено шість сповідних відомостей Свято-Георгіївської церкви с. Ковчина за період від 1740 до 1812 рр.¹⁹³ Фактично ці документи являють собою повний перепис усієї місцевої людності. На жаль, не відомо, чи збереглися сповідні записи за 1770 і 1790 рр., про які згадував преосвященний Філарет (Гумілевський).

Сповідні розписи складаються з преамбули, котра містить відомості про церкву, священика, який її очолював, і рік складання документа (рис. 38).

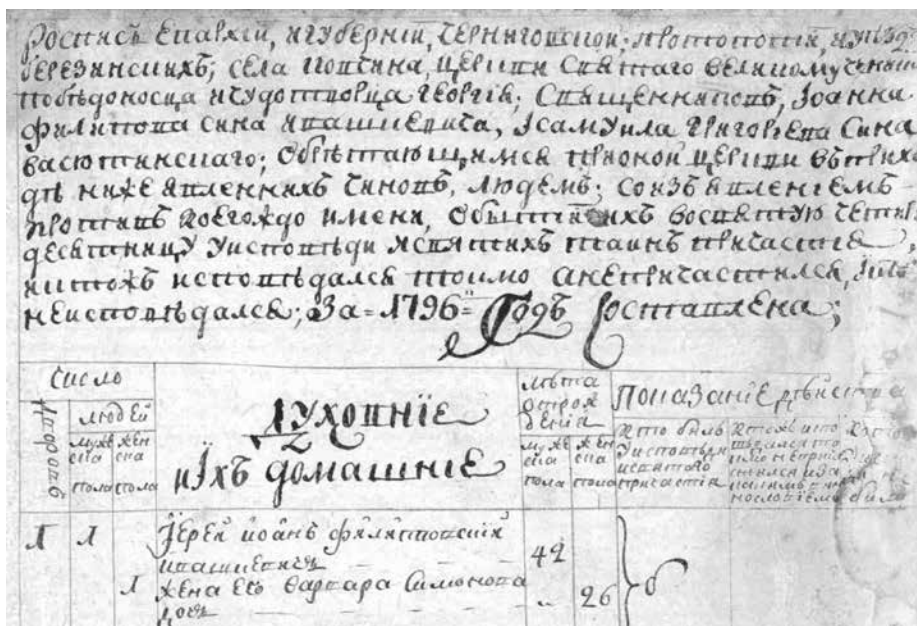

Рис. 38. Фрагмент титульного аркуша сповідної відомості церкви с. Ковчина за 1796 р.

- 193 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 439. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1796 р. – Арк. 312 – 341;
 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 555. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1812 р. – Арк. 28 – 54;
 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 571. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1794 р. – Арк. 422 – 463;
 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 1525. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1773 р. – Арк. 878 – 904.;
 ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 5. Сповідний розпис церкви с. Ковчина 1740 р. – Арк. 252 – 274 зв.;
 ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1016. – Спр. 34. Сповідний розпис церкви с. Ковчина 1768 р. – Арк. 67 – 89 зв.

Розшифровка преамбули: "Роспись Епархіи и губерніи Черниговской, протопоіи и уѣзда Березинских, села Ковчина, церкви Святаго великомученика, побѣдоносца и чудотворца Георгія, священников Іоанна Филипова сына Ивашкевича и Самуила Григоріева сына Васютинскаго, обрѣтающимся при оной церкви в приходѣ ниже явленных чинов людям, со изъясненіем против коегождо имени о бытіи их во святую четыредесятницу у исповѣди и святых таін причастія, и кто ж исповѣдался токмо, а не причастился, и кто не исповѣдался, за 1796 год составлена".

Сама відомість упорядкована у формі таблиці. У першому стовпчику вказано порядковий номер двору, у другій і третій колонці нумеруються жителі двору, окремо чоловіки й жінки. Наступна графа містить перелік сімей. Спочатку записано ім'я та прізвище господаря двору, потім його дружини, а далі імена дітей, зазвичай спочатку хлопчиків, потім дівчат. У випадках, коли хтось із подружжя помер, щодо іншого вказували вдовство. Навпроти кожного імені в наступних стовпчиках зазначали вік. Схоже, що до відомостей записували дітей з однорічного віку, або ж вік немовлят округлювали до одиниці. Лише в одній сповідній книзі за 1740 р. вік кількох малят указаний у місяцях і тижнях.

Три останніх колонки призначалися для фіксації церковних "дійств": хто був на сповіді й причастився; хто лише сповідався, але не причащався і з якої провини; а також тих, хто не сповідувався. У розглянутих нами сповідних розписах ці графи є малоінформативними. Наприклад, у стовпчику тих, хто сповідався і причастився, кілька рядків об'єднували вертикальною фігурною дужкою і поруч писали слово "були". Осіб, кому відмовлено у причасті, не значиться. В останній колонці навпроти імен дітей, які не сповідувалися за малолітством (до 7-річного віку), написано "по малолетству не были".

Порядок опису дворів ґрунтувався на становому принципі. Спочатку записувалися церковні особи – "духовные и их домашние", потім козаки – "военные и их домашние" й нарешті – "посполитые и их домашние". Нечисленну прислугу та наймитів зазначали разом із родиною у дворах хазяїв, де вони й мешкали.

У розписах 1740 р. одразу після духовних осіб зазначена одна родина "шпитальных" – 2 дорослих і 2 дітей. У 1768 р. там записано 4 "богодільних" людей, а 1773 р. уже 8 осіб значаться як "богодѣльные нищие". У відомостях 1794 р. посполитська частина містить записи й про казенних селян с. Дурні. У 1796 р. подано відомості про підданих пані Селецької, котрі, очевидно, мешкали в Ковчині.

Закінчуються сповідні записи зведеною таблицею статистичних даних з розподілом населення за соціальним станом і статтю. Відомість засвідчував своїм підписом настоятель храму.

Слід відзначити високу якість розписів 1773 і 1796 pp. Документи написані на обох сторонах аркушів стандартного формату in folio доволі розбірливим почерком. Вікові дані не округлені до "ювілейних" чисел. Відсутні пропуски номерів людей і помилки у зведеній статистичній таблиці. Щодо демографічної статистики ці джерела видаються нам більш репрезентативними, ніж Рум'янцевський опис.

У додатку 8 наведено сповідний розпис Свято-Георгіївської церкви с. Ковчина за 1796 р. та демографічну таблицю.

ОПИС КОВЧИНА другої половини XVIII ст.

Генеральний опис 1766 р. згадує в Ковчині 6 вулиць, які вдалося локалізувати й нанести на картосхему (рис. 39). Головною була вулиця Велика – теперішня центральна вулиця села – вул. Перемоги. У документі вона названа як "улица Большая, идущая через Ковчин". Вона брала початок у районі сучасного обеліска, де, як ми гадаємо, в середині XVIII ст. починалося село, й вела на схід аж до самої церкви, що височіла в кінці села на кручі навпроти Стариків. Неподалік, на цій "Большой широкой улице" знаходилися два монастирські шинки. На чималому майданчику біля церкви, обмеженому з обох боків вулицею Горовою, розміщалися церковний шпиталь і дяківський будинок – школа. Мабуть, десь поблизу був і дім священика.

На початку села вулиця Велика майже одразу розгалужувалась, утворюючи чималу площу, яка й нині є біля обеліска. Звідси ліворуч круто повертала вулиця Заболотна (нинішня вул. Л. Українки). Звиваючись, вона обминала болото й виходила на колишню дорогу до Авдіївки в північній частині Ковчина. Червона вулиця, що йшла під кутом від середини Великої до Заболотної, збереглася донині.

Праворуч від Великої вулиці йшла "улица, идущая на Старики" – ще недавно по-сільському Лузанівка (сьогочасна вул. Учительська). Перед церквою вона звертала на Старики, утворюючи два відгалуження – "улицу Горовую" (частини сучасних вул. Перемоги і вул. Учительської).

Уздовж північно-східної околиці села була однобічна, як і тепер, вулиця Горянська (сучасна вул. Деснянська). Цей сільський куток і зараз називається Гора. Розташування вулиці, "называемой Старики", зрозуміле без пояснень. Це, власне, і був сам однойменний хутір.

Зівставляючи послідовність подвірного перепису населення у джерелах XVIII ст., автори спробували реконструювати місця дислокації багатьох ковчинських родин. Може видатися неймовірним, але попри історичні пертурбації й неодноразове перекроювання земель, чимало місцевих династій мешкають на спадкових землях і дворищах своїх прабатьків понад 250 років.

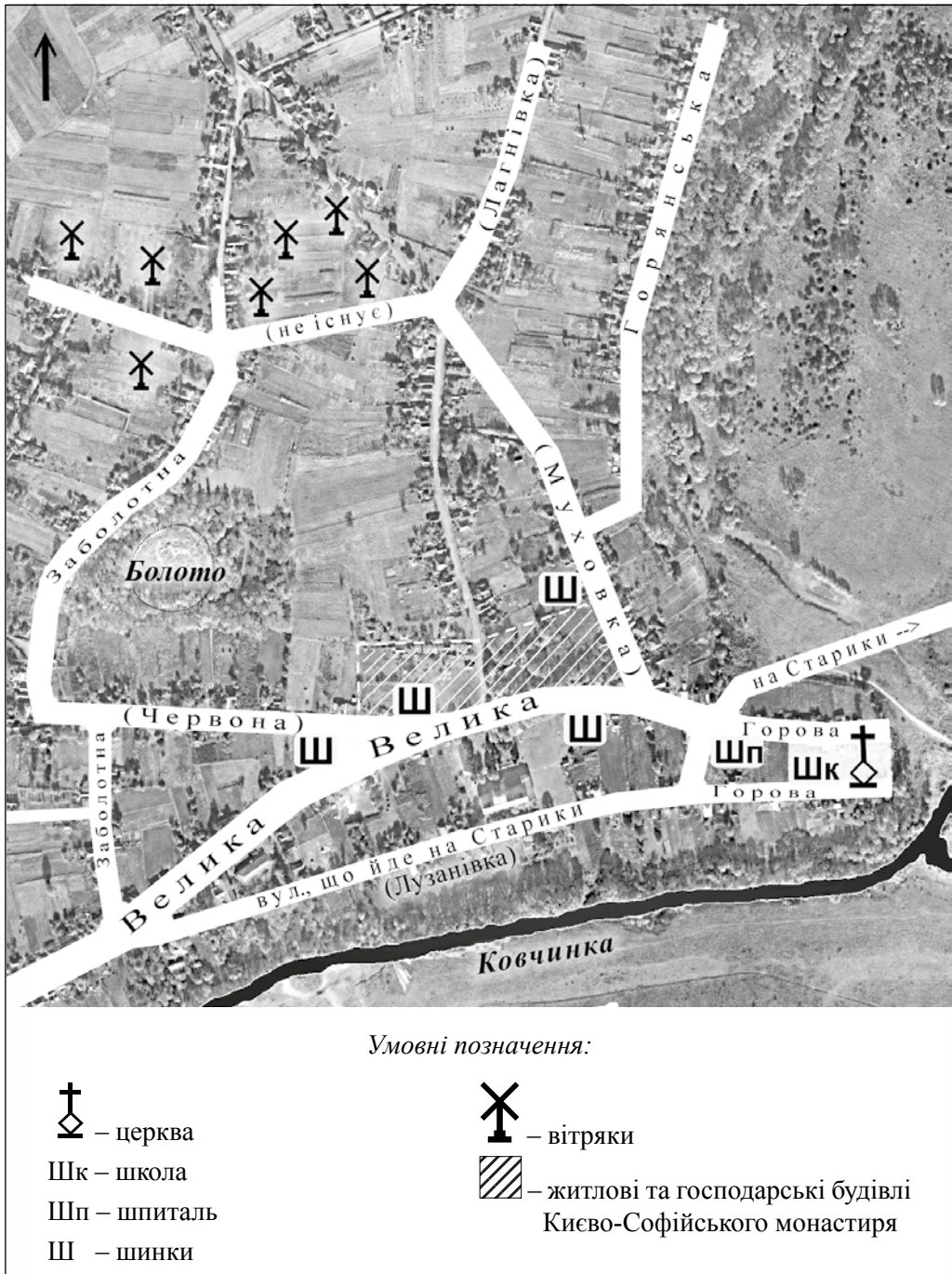

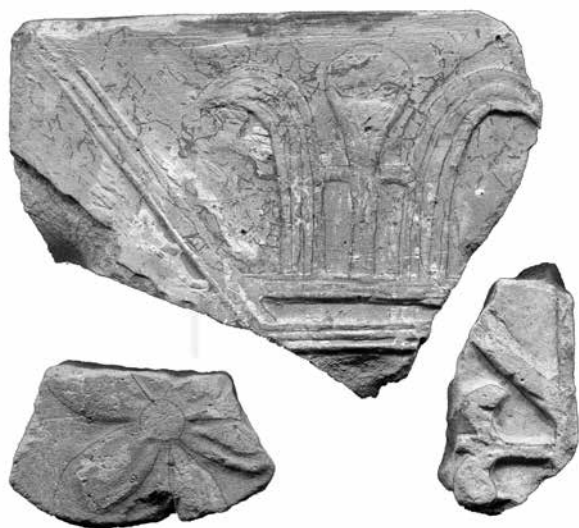
Рис. 39. План с. Ковчина у другій половині XVIII ст.

У середині XVIII ст. щільність забудов у селі була надзвичайно високою. Особливо тісно тулилися хати в районі сучасного Будинку культури. Часто біля хатини не було місця навіть для найменшого городу. Вище ми вказували на постійне зростання населення в Ковчині. Спадкові землі ділили й дробили між дітьми, онуками і т.д. І вже наприкінці XVIII ст. (лише через 100 років після переселення зі Стариків) у селі знову постало питання відсутності вільних ґрунтів. Тож нехай читача не дивують згадки про "два ступні землі", через які сперечалися і наші предки, і навіть літературні персонажі (зокрема герої "Кайдашевої сім'ї" І. С. Нечуя-Левицького).

Водночас Києво-Софійський монастир мав величезні земельні володіння як у самому Ковчині, так і поза ним.

Володіння Києво-Софійського монастиря

У селі монастир володів землями, починаючи від болота в напрямку Лукавця й Горянського кладовища аж до самої Десни, включаючи Старики. Від початку вул. Червоної до провулка Перемоги (Муховка) були розташовані житлові та господарські будівлі монастиря. Це був цілий комплекс споруд, що складався з нового дерев'яного будинку на дві світлиці та двох "людських" хат для прислуги. Із господарських будівель зазначені дві комори, стайня, сарай, клуня. Ці споруди вказані як старі.

Фрагменти кахлів і монети, знайдені на місці житлових і господарських будівель Києво-Софійського монастиря

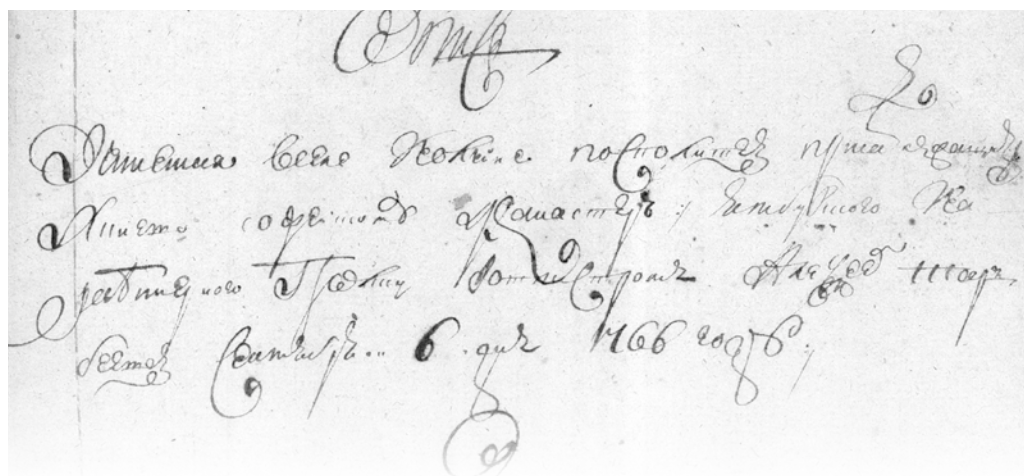
За Рум'янцевським описом монастир мав у полі орної землі на 354 дні та кілька ділянок, що поросли лісом, на розробку яких потрібно днів 3. Більша частина сіножатеї також належала монастирю: "Сенных покосов в десяти местах на шестнадцать скирдов, а в каждой скирде по 40 возов; травы хорошие". Орні угіддя й сінокоси монастир надавав козакам в оренду з половини врожаю і зібраного сіна.

Монастир володів млином на р. Ковчинці та вітряком, дев'ятьма рибними озерами, мав винокурню і два шинки, пасіку на 34 вулики й досить розвинуте господарство: "При оном дворе скота: волов четырнатцать, коров дойных пять, яловых пять, бык один, назимков три, телят пять, овец старых восемьдесят три, молодых сорок девять, свиней старых пятнатцать, молодых десять. Лошадей четыре".

Господарськими справами відав спеціально призначений представник монастиря – городничий, якому підпорядковувалися всі посполиті. Піддані платили грошовий і натуральний податок на користь обителі та відробляли 2 дні "роботизни". Також вони сплачували загальнодержавні податки, зокрема консистентський – на утримання царського війська. Серед посполитих іноді призначали 1-2 десятників (бригадирів), які користувалися певними пільгами.

Ковчин перебував у володінні Києво-Софійського монастиря приблизно до середини 1780-х рр., коли внаслідок секуляризаційних процесів монастирські землі були передані в державне управління, а монастирські посполиті стали державними (казенними) селянами.

Нижче подаємо фрагмент Генерального опису – опис с. Ковчина та володінь Києво-Софійського монастиря¹⁹⁴.

194 ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. – С. 1103 – 1105.

Опись

учиненная в селе Колчине посполитем, принадлежащим к Киево-софейскому монастырю, Ямбургского карабинерного полку ротмистром Алексеем Тарбеевом Сентября 6 дня 1766 году.

Село Колчин, лежащее Неженского малороссийского полку в Третьей полковой Неженской сотне, от полкового города Нежена в 40 верстах, а от сотенного местечка Салтыковой Девицы в семі верстах.

Положение оногo на горе при реке Десне, ис которой еще двѣ речки – первая Колчинка, вторая Ляндинка, вышли и текут позади села, и несколько озер близ села оногo, монастырских и казаческих.

Владеет оным Киево Софейской катедральный монастырь, которому оное отдано в 700-м году, апреля 1 числа, по грамотѣ царя Петра Первого, с которой копия под литерою "А" приложена при ведомости владения оногo монастыря в селе Комаровки.

Оногo монастыря во оном селе дом приежой состоящей, деревянной, новой, в нем жилых покоев 2. Людских старых 2 хаты, амбаров для клажи 2, в том числе один старой. Конюшня 1, сарай 1, клуня 1 – старые. И все оное построено показаним монастырем ценою, по объявленію мастеров, за 100 рублей.

Ко оному принадлежностей:

В полѣ пахотной земли посредственной во всех 3-х руках на триста пятьдесят четыре дни. На ней хлеба сеетца і в нинешнею осень посеено было: ржи тритцать четыре четверти, пшеницы озимой пять четвертей, овса дватцать пять четвертей, гречки дватцать четвертей, ячменю десеть четвертей, проса пять четвертей, конопель две четверти, ярой пшеницы четыре четверика, гороху четыре четверика, чечевицы два четверика.

Зарослых лесом земли, которую надлежит чистить в урочище на Полянѣ на 3 дни оранки.

Мельница во оном селе при речке Колчиновке мелет толко в осеннее и летнее время на одном камене. Со оной доходу в год примолу разного хлеба пять четвертей, а по болшой части, за малою водою, и без молотва стоит.

Другая мельница, ветреная, от села за пол версты, об одном камне, которая построена нинешняго лета и за новостію еще не мелит, и о доходе неизвестно.

Винокурня во оном селе. Вино курится на два казана толко в зимнее время. Хлеб употребляетца по болшей части монастырской, а притом и покупаетца в местечке Солтыковой Девице на торгах во время осеннее, четвертей до ста. Вина выкуриваетца чрез зиму до двадцати куфей. В каждой куфе по соруку ведер государевых.

Шинков во оном селе два, оба близ церкви, на болшой широкой улице. Во оных вино продаетца монастырское квартами и чарками, которое выкуриваетца во оном селе.

Выгонних для пасбы скота мест, принадлежащих ко оному монастыру нет, кроме общественной с казаками над рекою Десною, мерою вокруг на две версты.

Рыбных ловлей, принадлежащих к одному монастырскому владению в девяти озерах, называемых Лизовце болшой и малой, Островите великом, Кутное, Смолине, Деснище, Либохоре, Словуте, Кадировке. Рыба ловитца: окуни, плотки, лини, лещи, шуки, ... , сомы – для монастырского обиходу. А ловитца по болшой части плот и шуки.

Общих с казаками одного ж села рыбных ловель: в реках – Десне, в Лядинке, Колчинке, в Быстре; в озерах – Старой Десне, Затоке, Тянке, Чортовке, Болдин. Рыба ловица тож для монастыря и такая ж как и в протчих озерах. А по болшой части ловят окуни и плоты.

Хуторов, лесов и заводов при селе Ковчине никаких нет. Кроме в Жуковских грунтах лес осиновою, годной на клуннее строение, мерою вокруг на четверть версты, которое принадлежит данное доброхотно от священника ковчинского Андрея ... в 738-м году, а крепости не имеет.

Сенних покосов в десяти местах на шестнатцать скирдов, а в каждой скирде по 40 возов; травы хорошие.

Пасека во оном же селе одна. В ней пчел улиев тритцать четыре. Мед варят и отдают на продажу во оном селе шинки. А воск отсылаетца в монастыр на свечи.

При оном дворе скота: волов чetyрнатцать, коров дойных пять, яловых пять, бык один, назимков 3, телят пять, овец старых восемдесят три, молодых сорок девять, свиней старых пятнатцать, молодых десять. Лошадей чetyре.

Пустовших плечов дватцать девять.

Доходов с посполитых никаких не собираетца (кроме с каждой ... по два дни ...).

В том селе посполитых дворов * [у документі цифри не наведені, авт.]

бездворных хат *

Опісь людей

Мужеска полу от 1 до 15 * от 15 до 60 лет *

Престарелых і увечных, к работе неспособных *

Женска от 1 до 15 * от 15 до 60 лет *

Престарелых и увечных, к работе неспособных *

У них пахотной земли во всех трех руках на * [дней], сенокосу на * скирдов, а в каждом скирде по сороку возов.

Скота: быков * , коров дойных * , яловых * , овец * , лошадей *

Оне ежегодно консистенции платят по учиненной в 763-м году ревизии денгами толко с хат по одному рублю и по две копейки. А расположение делают сами посполитые между собою по имуществу.

А владѣлцу работают в неделе по два дни, а более нечего не дают.

Ковчинські прізвища

Основна маса ковчинських прізвищ сформувалася в першій половині XVIII ст. Через несталість прізвищевих назв родинні найменування часто змінювалися, іноді навіть у межах одного покоління. Ось кілька прикладів того, як одну й ту саму особу (та нащадків) по-різному іменували в різні роки.

1740 p.	1766 p.	1768 p.	1773 p.	1796 p.
Тит Губченко	Тимофѣй Титов Ткаченко	Тимофѣй Титов Губскій	Губский	Ткаченко
	Радченко	Бурковський	Радионов	Радченко
	Коровка	Коровка	Нороха	
Сидор Босяк, син его Симеон Сидоренко	Грицко Симе- онов Сидоренко	Григорій Симеонов Сидоренко, Іоан Симеонов Сидоренко	Григорій Сими- онов Сидоренко	Іоан Семенов Сидоренко
Зѣнченко	Зѣнченко	Комісаренко	Комісаренко	Зінченко
	Тарасенко	Тарасенко	Тарасенко	Слезной
	Харченко	Харченко	Харитонов	Харченко
	Олѣйник	Зѣнченко	Зѣнченко	

Загалом по Ковчину зафіксовані випадки різних прізвищевих назв щодо таких осіб:

Никифор Водопиц, він же Уласенко;
Тимофій Ткаченко – Губченко, Губський;
Ярема Лебеденко – Прохоренко;
Кузьма Баштенко – Деркаченко;
Яків Цибулька – Макаренченко;
Ілля Косий – Колесник, починаючи з 1654;
Іван Кривонус – Коваль;
Яків Пареля – Ющенко;
Іван Сова – Лук'яненко;
Данило Лутай – Лузаненко;
Іван Бурковський – Пилник;
Василь Радченко – Бурковський;
Михайло Білич – Харченко;
Грицько Сидоренко – Босяк;
Данило Сидоренко – Босяк;
Ярема Зінченко – Комісаренко;
Захар Олійник – Зінченко;
Микита Єрченко – Работенко;
Анастасія Тарасенкова – Слезна;
Марко Коровка – Нороха;
Кузьма Печеник – Петелька.

Цікава історія тих прізвищ, які, проіснувавши декілька десятків років у XVIII ст., зникли, проте збереглися до нашого часу у вуличних прізвиськах. Приміром, у документах 1740 – 1766 рр. згадується козак Яків Цибульченко (Цибулька). З 1768 р. він записаний як Яків Макаренченко (очевидно, за іменем батька). Його діти й нащадки вже мали прізвище Макарець, яке збереглося в Ковчині до наших днів. Та все ж по-вуличному цю родину й сьогодні називають Цибульками. Так само, як вуличні прізвиська, збереглися Царики, Босяки, Трасті, Кобилки, Сахоненки. А у XVIII ст. це були повноцінні прізвища.

У 1748 р. до Ковчина із села Бігача прибула родина посполитого Михайла Жигира. До кінця XVIII ст. вони згадуються в документах як Жигири. Але в 1796 р. прізвище зникло (можливо, через згасання чоловічої лінії), і нащадків Жигира іменували вже Блаженними (за прізвищем зятя). Так тривало понад сто років, і лише на початку XX ст. нащадки знову перейшли на прізвище Жигир, яке побутує в селі донині. Отже, без комп'ютерів і електронних баз даних людська пам'ять протягом століть зберігала інформацію про своїх предків.

Та багато родинних найменувань зникло в глибині минулих років: Бакум, Бардак, Башта, Бондар, Ващенко, Дідовець, Жмінька, Какадій (Кокодій), Карпенко,

Кошовий, Кутко, Лобан, Лугина, Мисковський, Настич, Негрій, Петелька, Плиска, Роспутний, Салдат, Сіпач, Тарасенко, Троценко, Тарарай, Шкода, Шох та інші. Деякі з них збереглися в назвах місцевих топонімів: Шохова грядка, Бакумів низ, Петельчин рівчак, Силенкове болото, Салдатова долина.

Від кінця XVIII ст. у селі з'являються прізвища Булавин, Корж, Літушко, Павлюченко, Савицький.

Ковчинські мікротопоніми

Завершуючи огляд Рум'янцевського опису Ковчина 1766 р., зазначимо, що саме з початку XVIII ст., коли село перемістилося зі Стариків на сучасну територію, відбувалося активне освоєння навколишніх земель. Про це свідчать давні назви долин та урочищ. У більшості випадків місцеві топоніми походять від прізвищ власників таких об'єктів, ковчинських козаків, які згадуються в Рум'янцевському описі та інших документах XVIII ст. Нам вдалося локалізувати частину таких об'єктів і нанести їх на карту (див. вкладку). Тож подаємо інформацію про їх місцезнаходження.

За селом по Авдіївській дорозі праворуч є Іванцова долина, а ліворуч – Совина долина, названі так вочевидь за козацькими прізвищами Іванченка та Сиви. Іванченки фігурують у купчих 1729 р. та 1748 р., а Сова – у 1753 р.

По Горбовській дорозі ліворуч є Силенкове болото (від прізвища Сила).

Негріївський кружок (від прізвища Негрій) знаходиться біля Дубрійного Стійла.

При виїзді із села на луг у напрямку Дубовиці, одразу за містком, праворуч є Шохова грядка (посполитий Шох відомий від 1732 р.).

За Дубовицею ліворуч – Бакумів низ (посполитий Бакуменко відомий з 1732 р.).

За Дубовицею в напрямку дівицьких луків – Шендюхова долина (за прізвищем дівицьких сотників Шендюхів).

За річечкою Кутною праворуч до Дубовиці – Лузанів шпиль.

Ще на лузі є Бороденчикова, Клименкова, Рубанова долини, Коржова Дубовиця.

Крім назв долин, боліт, урочищ, що збереглися в пам'яті ковчинців до сьогодні, цікаво згадати й рибальські угіддя. У Рум'янцевському описі згадуються 9 рибних озер, що належали Києво-Софійському монастирю: Лизовці (Лозовці) Великі й Малі, Островит Великий, Кутне, Смолин, Деснище, Либохор, Словут, Кадировка (від прізвища Кадир; тепер це Касиловка), а також спільні з козаками риболовлі – в річках Десні, Лядинці, Ковчинці, Бистрій, озерах Старій Десні, Затоці, Тянці, Чортовці, Бовдині. Водились у наших водоймах лящі, шуки, соми, лини, окуні та інша риба.

ІМПЕРСЬКА ДОБА

АДМІНІСТРАТИВНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ кінця XVIII – початку XIX ст.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Україні сталися великі політичні зміни, що значно вплинули на соціальну структуру українського суспільства та його економічне життя.

У 1781 – 1782 рр. на землях Лівобережної України царський уряд провів адміністративно-територіальну реформу, спрямовану на ліквідацію автономного полково-сотенного устрою Гетьманщини. Указом імператриці Катерини II від 16 вересня 1781 р. територія Лівобережжя була поділена на три намісництва – Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське – з повним штатом загальноросійських губернських закладів, які замінили стару полкову адміністрацію й суди. Чернігів став адміністративним центром Чернігівського намісництва. Там, починаючи від січня 1782 р., почало діяти намісницьке правління на чолі з намісником (губернатором). Замість колишніх сотень територію Чернігівського намісництва було розподілено на 11 повітів (з населенням 20 – 30 тис. осіб у кожному). За цих обставин Ковчин увійшов до складу Березинського повіту¹⁹⁵.

Перед проведенням реформи було здійснено всебічний опис новостворюваних адміністративно-територіальних одиниць комісією канцеляристів Другої Малоросійської колегії та представників козацької старшини на чолі з малоросійським губернатором А. С. Милорадовичем. Розпочате в липні 1779 р. описування Лівобережної України було завершено в середині 1781 р. Упродовж другої половини 1781 р. зібраний матеріал опрацювали і згрупували за територіальним принципом. У результаті цієї роботи з'явилися описи Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв.

195 У документах зустрічаються й інші написання повіту: Березенський, Березнянський та ін. Повітовий центр – містечко Березна. Надалі ми дотримуватимемося правопису Березинський.

Ковчин в "Описі Чернігівського намісництва 1779 - 1781 рр."

Опис Чернігівського намісництва 1779 – 1781 р. зберігається в ІР НБУВ. Фрагмент документа з інформацією про Ковчин представлено на рис. 40. У селі зафіксовано 226 дворів і 275 хат, мабуть, без урахування обійсть духовних осіб і отамана. Описувачі ще дотримувалися старого полково-сотенного адміністративного поділу й чітко вказували на належність Ковчина до Третьої Ніжинської сотні. За новим поділом це мав би бути Ніжинський повіт. Однак у цьому документі села Третьої Ніжинської та Дівицької сотень віднесені до Березинського повіту Чернігівського намісництва.

Сотнѣ Третополковой Нѣжинской село Ковчин, владѣнія катедральнаго Кіевософійскаго монастиря, растояніем от города Нѣжина в 45, от мѣстечка Дѣвицы в 7, от города Чернигова в 30, от села Куликовки в 8 верстах, на проежной дорогѣ из Стародуба в Кіев. Положеніе имѣет на ровном возвышенном мѣстѣ, на лѣвой сторонѣ рѣки Десны и ставка Лядинки.

В сем селѣ:

Церковь деревяна 1, пріежной дом монастирской о 5 келіях.

Обывателей:

Поп 1, церковников 2, удовствующая дякониха Градовская, атаман сотенній вакансовой Нестеренко.

Выборных козаков	44 дв[ора]	77 х[ат].
Подпомощников	158 дв.	170 х.
Подсусѣдков козачих	3 дв.	3 х.
Посполитих Кіевософійскаго монастиря	16 дв.	18 х.
Бездворных		2 х.
Владѣнія господина надворного совѣтника Селецкого	3 дв.	3 х.
Разночинческих подсусѣдков	2 дв.	2 х.

К сему селу землѣ пахатной довольно, но сверх оной жителѣ здешніе, особливо козаки взаимствуют из скопщины в обывателей мѣстечка Дѣвицы, сѣнокосу лугового довольно, но оной весь почти принадлежит монастирю, а козаки здѣшние к малой части собственной сѣнокосов взаимствуют оной с половины уработиваемого ими сѣна от двора монастирскаго. А лѣсу вовся нет, а получают оной с поближных мѣст полку Черниговскаго, сами упражняются в хлѣбопашествѣ и с оного единственное свое пропитаніе имѣют.

Рис. 40. Опис Чернігівського намісництва 1779 – 1781 р. Фрагмент¹⁹⁶.

196 ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 13697. Опис Чернігівського намісництва 1779 – 1781 рр. – С. 101.

На основі складеного опису комісія А. Милорадовича зробила статистичне зведення про чисельність різних соціальних верств у населених пунктах Чернігівського намісництва у вигляді таблиці. Цей документ також зберігається у фондах Інституту рукопису. Наведені нижче фрагменти зведеної таблиці дозволяють порівняти Ковчин з навколишніми селами сучасного Куликівського району (рис. 41). Ковчин за кількістю хат суттєво поступався лише містечку Салтиковій Дівиці, дещо відставав від Дроздівки і мав лише на одну хату менше, ніж у Вересочі.

Описанія Черніговскаго намѣстничества ... с показаніемъ какихъ полковъ и сотенъ какіе селенія и в которой уѣздъ вошли ... Учиненныя 1781 году.									
	Дворян и шляхетства	Разночинцовъ	Духовенства	Церковниковъ	Число хат				Итого хат
					Козаковъ выборныхъ	Козаковъ подпомощниковъ	Посполитыхъ коронныхъ, в том числѣ и ранговыхъ	Посполитыхъ владѣльческихъ, разночинскихъ и козацкихъ подсудныхъ	
Уѣзда Березинскаго, сотни 3 полковой Нѣжинской									
в селѣ Дремайловкѣ	—	3	2	2	47	53	97	4	201
в селѣ Кладковкѣ	2	2	1	2	39	128	—	32	199
в селѣ Хибаловкѣ	1	1	2	2	26	116	—	13	155
в селѣ Вересочѣ	2	8	3	2	76	142	—	58	276
в селѣ Ковчинѣ	—	2	1	2	77	170	—	28	275
Уѣзда Березинскаго, сотни Дѣвицкой									
в мѣстечкѣ Солтиковой Дѣвицѣ	5	18	5	4	4	145	—	191	340
в селѣ Жуковкѣ	—	2	3	1	46	128	—	59	233
в селѣ Дроздовкѣ	—	—	4	2	77	108	—	94	282
в селѣ Куликовкѣ	—	—	2	4	62	98	14	29	203
в селѣ Овдѣевкѣ	—	—	1	1	20	28	—	58	106
Полку Кіевскаго сотни Олишевской									
в селѣ Смолянкѣ	2	1	2	2	43	75	—	94	212

Рис. 41. Опис Чернігівського намісництва 1781 р. Фрагмент¹⁹⁷.

197 ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 60131. Опис Чернігівського намісництва 1781 р. – С. 65, 80, 81 зв.

У докладній праці А. Шафонського "Черниговского наместничества топографическое описание", датованій 1786 р., немає згадок про Ковчин. Згадується тільки "Ставок ковчинський" – річка Убідь-Ковчинка, що протікає під селом. Витяг з опису Березенського повіту дозволяє скласти уявлення про загальний стан сільського господарства та спосіб обробітку землі.

Ставок Ковчинській, происходит в сем уѣздѣ возлѣ села Ковчина, из болота, и, прошед версты три, в Десну впал.

Хлѣб больше сѣют рожь и пшеницу озимую, из ярины – больше гречиху, а за сим овес, ячмень, горох и изрѣдка чечевицу. На сей сторонѣ Десны рѣки многіе сѣют простой табак.

Пашут сохою на колесах, обыкновенно по четыре, по три и два вола, или же по столько же лошадей. Одобряют землю навозом от рогатаго скота и лошадиным: весною и во время паханья разбрасывают оный по полю. Для озимаго хлѣба пашут два раза: на пар с Іюня, а под посѣв с перваго Августа; и сѣют оный с половины Августа по первое и до половины Октября.

Под яринный хлѣб пашут с половины Апрѣля, и начинают сѣять с 1 Мая и продолжают до половины Іюня.

Боронят порядочными, крѣпкими дубовыми, посредственной величины боровами, по одной лошади и по парѣ быков, по одному разу, когда посѣют.

В сем уѣздѣ пахатное поле считается днями, посѣв – четвериками, в которые по шести государевых четвериков входит, а снятый хлѣб – копами. Впрочем, уборка хлѣба вся такая, какая в Черниговском и Городницком уѣздѣ. Хлѣб здѣсь в нѣкоторых мѣстах на полях в скирды и стоги складывают, а молотят больше из овин сухой. Женцам дают пятую и шестую копу, а молотникам – десятую часть. Молоченный хлѣбъ в большом количествѣ хранят в земляных ямах.

Сѣнокосы считают по числу косцов, скирд и стогов, и сѣна в сараях не хранят, а сваживают зимою. Косы небольшія в употребленіи.

Главное упражненіе состоит в хлѣбопашествѣ, от котораго пользуются продажею на торгах для винокуренных заводчиков и мастеровых людей.

Помѣщики, разночинцы и козаки имѣют промыслы от продажи выкуриваемаго и покупнаго горячаго вина, которое в здѣшних селеніях и в других уѣздах, особливо в степных мѣстах продают. Другіе торгуют: вялою рыбою, покупая оную в Черкасѣ и в других мѣстах Екатеринославскаго намѣстничества; Таврическою солью, которую или сами оттуда привозят, или у других промышленников покупают; дегтем, конопляным маслом, из Стародуба получаемым¹⁹⁸.

198 Шафонский А. Ф. Указ. соч. – С. 351, 362 – 364.

Скасування козацтва (1782 р.)

У результаті проведення адміністративно-територіальної реформи Ніжинський полк було розформовано на початку 1782 р. Ніжин став повітовим центром Чернігівського намісництва. Козацьку службу скасували, однак згідно з указами Військової колегії 1782 – 1783 рр. на Лівобережній Україні з козаків створили 10 регулярних кавалерійських полків, названих карабінерними.

У 1783 – 1785 рр. було створено Ніжинський карабінерний полк, реорганізований згодом у драгунський, а від 1812 р. – у кінно-єгерський. Полк брав участь у Вітчизняній війні 1812 р., зокрема у боях під Вітебськом і Бородіно у складі 1 го кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта Ф. П. Уварова. Ніжинському кінно-єгерському полку за мужність і героїзм встановлено пам'ятник на Бородінському полі.

Старшина розформованих козацьких полків могла залишитися на дійсній військовій службі й одержати російські офіцерські чини або звільнитися у відставку. Рядові козаки стали окремою, найбільш привілейованою групою селян.

"Перетворення козацьких полків у регулярні, карабінерні знищило козацтво – ту основну стихію, з якої розвивалося малоросійське суспільство... Козак, одночасно воїн і вільний землероб, ставав соціальною непотрібністю: постійно зростаюче регулярне військо скасовувало його як воїна, а зростаюча соціальна диференціація, що поділила суспільство на землеволодільця й кріпосного мужика, знищувала його як вільного хлібороба", – слушно зауважувала О. Я. Єфименко¹⁹⁹.

Отже, після розформування Ніжинського полку основну масу населення Ковчина в середині 1780 х рр. становили колишні козаки. Їхні права на володіння землею та нерухомістю були збережені, і цим козаки відрізнялися від державних (казенних) селян, що тоді ж почали з'являтися у Ковчині. За традицією колишні воїни та їх нащадки продовжували йменувати себе козаками, хоча насправді стали селянами. Особливий статус козака як особи вільної зберігався у свідомості людей аж до початку XX ст., про що свідчать записи тогочасних метричних книг. Там чітко розрізнялися поняття "казак, казачка, сын/дочь казака, жена/вдова казака" і "казенный крестьянин, казенная крестьянка". Але фактично поняття "козак" уже відображало не соціальний стан людини, а лише її історичне походження²⁰⁰.

Незважаючи на скасування козацької служби, рекрутська повинність поширювалася на всі категорії селян. Нагадаємо, що рекрутська повинність у Росії була запроваджена Петром I у 1705 р. А після ліквідації політичної автономії

199 Єфименко А. Я. Указ. соч. – С. 327, 331.

200 Пиріг П., Любич О. Чернігівські козаки на початку XIX ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – №4. – С. 113 – 118.

України у 1780 х рр. рекрутчина набула поширення й на наших землях. До війська примусово набирали чоловіків віком переважно від 17 до 30 років. Кандидатури рекрутів визначала селянська община. Спочатку брали до війська 1 рекрута з 20 дворів. Після 1724 р. рекрутський набір становив у різні роки від 5 до 10 рекрутів на 1 тис. ревізьких душ (платників податків). Строк служби рекрута до 1793 р. був довічним. Від 1793 р. рекрути служили 25 років, від 1834 р. – 20, у 1855 – 1872 рр. поступово були встановлені 12-, 10- та 7 річні терміни. Після запровадження "Статуту про військову повинність" у 1874 р. рекрутську принуку замінили загальною військовою повинністю. Строк дійсної служби становив у сухопутних військах 6 років, на флоті – 7 років.

Сповідні розписи с. Ковчина за 1812 р. фіксують щонайменше 15 сімей, чії діти або чоловіки відбували військову службу. Це становить 1,7% від кількості осіб чоловічої статі, або ж 17 рекрутів на 1 тис. чоловіків. Такий надзвичайно високий показник набору пояснюється воєнними діями під час Вітчизняної війни 1812 р. Документ містить вказівку на рід військ рекрутів. Наприклад, зазначено, що:

"Луцяна [Старушки] невѣстка Татіяна – карабѣнерка;
Моисея [Сліозного] невѣстка Параскева – карабѣнерка;
Григорія [Редка] невѣстка Татіяна – салдатка;
Иоанна [Жмѣнки] невѣстка Лукиянова дочь – салдатка".

Зіставляючи з більш ранніми записами 1796 р., вдалося встановити кілька імен тодішніх рекрутів. Зокрема, Семен Степанович Клименко, Яків Лук'янович Старушка, Федір Тихонович Козакчок, Семен Мойсейович Сльозний у 1812 р. служили в карабінерних (кавалерійських) полках. Кузьма Григорович Редько та Василь Іванович Жмїнька несли солдатську службу в сухопутних військах.

Зауважимо, що абсолютно всіх рекрутів призвали до війська з козацьких родин. І жодного – з колишніх посполитих. Незважаючи на тісне щоденне спілкування козаків і посполитих, на однаковість їхнього побуту й життя, складається враження, що в селі існувало певне відокремлення поспільства від козацтва, хоча обидва стани на початок ХІХ ст. були особисто вільними. Однак козацтво вважалося більш привілейованим станом. Навіть у тогочасному діловодстві перелік посполитих (а згодом державних) селян ішов за списком козаків. Колективні "прошення" й "одобрення" підписували переважно козаки. Рідко коли промайне прізвище селянина, і то після козацьких підписів. Козацько-посполитий поділ зберігався в Ковчині навіть у територіальному розмежуванні. Від часів монастирського володіння цілі кутки села довго заселялися посполитими та їхніми нащадками (Старики, Гора). Козаки ж мешкали на своїх спадкових землях.

Секуляризація маєтностей Києво-Софійського монастиря (кінець 1780-х рр.). Поява державних селян

Успіхи адміністративної реформи дозволили царському урядові поширити секуляризаційні процеси на землі Лівобережжя. Реформи, спрямовані на вилучення церковних володінь на користь держави, були започатковані указом Катерини II від 26 лютого 1764 р. "Про церковні володіння". Він передбачав вилучення маєтків і земель з монастирської власності та передачу їх до державної Колегії економії. Церковні установи повністю відсторонювалися від управління своїми маєтностями. Посполиті селяни церковних маєтностей також переходили у відання Колегії економії, і в подальшому йменувалися економічними селянами (один з різновидів державних селян). Замість панщини й оброку вони щороку сплачували до державної скарбниці по 1,5 руб. подушного окладу. Наприкінці 1780 х рр. секуляризаційна реформа була поширена на Київське, Чернігівське й Новгород-Сіверське намісництва.

Ковчинські маєтності Києво-Софійського монастиря перейшли у власність держави наприкінці 1780 х рр. Величезний земельний масив, щонайменше 180 десятин, держава надала під обробіток колишнім посполитим монастиря, новоприбулим селянам, збіднілим козакам. Так наприкінці XVIII ст. у Ковчині виникла нова, загалом невелика група селян – державні (казенні) селяни. Вони користувалися казенними землями й були залежними від держави, вважаючись проте особисто вільними.

Державні селяни сплачували подушний податок грішми, відбували шляхову повинність, підводну (повинність підводами) та інші. Селяни, котрі вийшли з українського козацтва після його ліквідації, фактично були зрівняні у правах з державними.

Вочевидь колишні монастирські землі надавали й канцелярським служителям новостворених намісницьких (губернських) установ. Так у Ковчині з'явилися нові прізвища: Єроцькі, Делегурови, Верзілови, Савицькі та інші.

Адміністративно-територіальні перетворення, розпочаті в Російській імперії наприкінці 80-х років XVIII ст., тривали з калейдоскопічною швидкістю й супроводжували сходження на престол майже кожного російського монарха. Указом Павла I від 30 листопада 1796 р. було скасовано намісництва й утворено губернії. На Лівобережжі було створено Малоросійську губернію, в межах якої фактично опинилась історична територія Гетьманщини, а Чернігів став губернським центром.

Правління Павла I завершилося 11 березня 1801 р. державним переворотом, внаслідок якого на престол зійшов Олександр I. Царський указ від 27 лютого

1802 р. передбачав розподіл величезної Малоросійської губернії на дві – Полтавську й Чернігівську. Того ж таки року новостворені губернії були об'єднані в Малоросійське генерал-губернаторство з центром у м. Полтаві (1802 – 1835 рр.).

Реформи мало зачіпали повсякденне життя селян, проте стимулювали оформлення описово-статистичних документів та історично-географічне обстеження Лівобережжя.

З тогочасного опису Ніжинського повіту довідуємося, що в Ковчині у 1800 р. було три казенних магазини (державні хлібні склади). Документ подає стислий опис сільськогосподарських робіт, побуту, торгівлі. Детально перелічено місцеву садовину й городину, що видно з наведеного нижче уривка. Для порівняння також подаємо таблицю кількості платників податків у селах сучасного Куликівського району (табл. 13).

Топографическое описание повѣта Нѣжинскаго²⁰¹

... В сем повѣтѣ мѣстечек шесть, сел шестьдесят шесть, деревень тринадцать, хуторов сѣмьдесят девять; церквей: каменная одна, деревянных сѣмьдесят двѣ; казенных магазинов четыре; один в мѣстечкѣ Иван-городѣ, а три в селѣ Ковчинѣ.

Крестьяне владѣльческіе, кромѣ казенных, находятся на издѣльѣ, а оброчных вовся не имѣется; вообще ж оныя промышляют хлѣбопашеством и скотоводством, занимаются разными по хазяйству работами; так же нѣкоторые покупкою и продажею соли, рыбы и дегтю. А козаки и разночинцы нѣкоторые в домах своих продажею горячего вина. Женской пол сверх полевой работы упражняется в рукодѣліи: пряжѣ льну, конопель и шерсти для своего употребленія и на продажу...

Во всѣх селеніях сего повѣта при владѣльческих, разночинческих, козацких и другаго званія людей домах, имѣется довольно садов с плодоносными деревьями: яблоневыми, грушевыми, баргамотовыми, вишнями и сливами, коими доволствуются сами жители; а нѣкоторые отдают в откуп пріезжающим нарочно для того из разных великоросійских городов купцам.

В огородах сѣют и сады: огурцы, петрушку, постернак, лук, чеснок, боб, горох простой и сахарной, капусту, свеклу, морков, рѣпу и пшеничку.

201 Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 рр. // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – Київ : Наук. думка, 1997. – С. 95 – 97.

Таблиця 13.

Список наявних у Малоросійській губернії селищ, із зазначенням, в яких вони містяться повітах і скільки в кожному душ чоловічої статі, що сплачують податки, 1799 – 1801 рр.²⁰²

	Число душ
В повітѣ Нѣжинском:	
село Смолянка	685
село Грабовка	201
село Орловка	905
село Куликовка	617
хутор Пенезовской	4
село Ковчин	856
село Жуковка	724
село Дроздовка	870
село Вересоч	794
село Дримайловка	574
село Клатковка	717
хутор Завересоцкой Селецкой	2
село Хибаловка	489
мѣстечко Салтыкова Дѣвица	847

Активний розвиток села у XVIII – XIX ст. підтверджують загальні демографічні показники зростання чисельності населення, представлені в табл. 14 і на графіку (рис. 42). Як бачимо, кількість жителів зростає, і досить суттєво. Середній приріст населення у XVIII ст. становив 120 осіб за кожні 10 років, у XIX ст. – 55 осіб.

Таблиця 14.

Населення Ковчина у XVIII – XIX ст.

Роки	Кількість		Населення		
	дворів	хат	чол.	жінок	Разом
поч. XVIII ст.	84				
1740	138		552	550	1 102
1766	187	271	779	824	1 603
1768			719	772	1 491
1770			830	818	1 648

202 Список наявних у Малоросійській губернії селищ ... 1799 – 1801 рр. // Там само. – С. 137.

1773	166		699	722	1 421
1781	226	275			
1790			877	865	1 742
1794	245		917	910	1 827
1796	282		994	1 024	2 018
1810			938	942	1 880
1812	221		887	961	1 848
1830			999	1 108	2 107
1850			1 074	1 077	2 151
1858	366				
1859	363		1 110	1 196	2 306
1860			1 114	1 127	2 241
1885	353				2 175
1892	417				
1895	431				
1897			1 146	1 218	2 364
	436				2 441
1901			1 216	1 256	2 472
1914	342		1 311	1 355	2 666

Рис. 42. Населення Ковчина у XVIII – XIX ст.
(Пунктирні відрізки – лінійна апроксимація зростання чисельності населення:
у XVIII ст. – 120 осіб за 10 років, у XIX ст. – 55 осіб за 10 років)

БУДІВНИЦТВО ЦЕРКВИ. 1808 р.

Початок XIX ст. ознаменувався ще однією надзвичайно важливою подією в житті Ковчина. У 1808 р. коштом мешканців була зведена нова кам'яна церква, яка стала справжньою окрасою села. Зауважимо, що ковчинська Георгіївська церква була однією з небагатьох мурованих у Ніжинському повіті, де на початок 1800 р. у 66 селах і 6 містечках існували 72 дерев'яних церкви й лише одна кам'яна²⁰³. Храм розташувався недалеко від сучасної школи, на місці, яке й зараз називають у селі цвинтар або майдан.

Монументальна білостінна будівля стрімко здіймалася увись на 28 м. Судячи зі збережених креслень (рис. 43), центральна частина церкви в горизонтальному плані мала розмір приблизно 12,5 x 12,5 м (по зовнішніх стінах)²⁰⁴. Товщина опорних кутів майже 2 м, стін – близько 1,4 м. Центральний внутрішній простір мав площу 8,5 x 8,5 м, піднімався на висоту 9 м і мав два ряди вікон, створюючи враження двоповерхової будівлі. З усіх боків до центральної частини примикали одноповерхові виступи – абсиди, перекриті двосхилими дахами. Центральна частина й виступи у плані мали вигляд рівнобічного хреста розміром 23 x 23 м. Усередині абсиди сполучалися з центральним нефом арковими отворами. Зовнішні стіни абсид і центральної частини вгорі були оздоблені трикутними фронтонами. Таким чином утворювалася всефасадна центрична споруда, що зусібіч мала однаково красивий вигляд. Із заходу був розміщений притвор (нартекс) – передня, вхідна частина храму. Середня частина храму мала високий центральний неф і два бокові. Вівтар поміщався у східній абсиді. Просторий інтер'єр церкви мав дивовижну акустику, де найтихіший звук злітав до самісінького купола. Урочистості службам додавала гра світла в кольорових шибках сяючих вікон.

Над високим центральним об'ємом підносився могутній, витягнутий угору сферичний купол, увінчаний великою маківкою. А вже там піднято величезний, за спогадами старожилів позолочений, хрест. Особливістю купола було те, що він спирався не на барабан, а на квадратну основу церкви. Поєднання сферичного купола з двосхилими дахами фронтонів створювало складну архітектуру покрівлі й вимагало неабиякої майстерності покрівельників.

Ефект стовпоподібності, такий відчутний на рівнині, де стояла будівля, посилювався колоноподібними пілястрами (виступами) на всіх зовнішніх кутах церкви й у місцях примикання абсид. Рельєфно кладкою були зроблені

203 Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 рр. // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – Київ : Наук. думка, 1997. – С. 96.

204 ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 10. – Спр. 1641. Об утверждении чертежа на расширение западного придела церкви в с. Ковчине Черниговского уезда и устройство при ней каменной колокольни, 5 июня 1897 г. – Арк. 1 – 6.

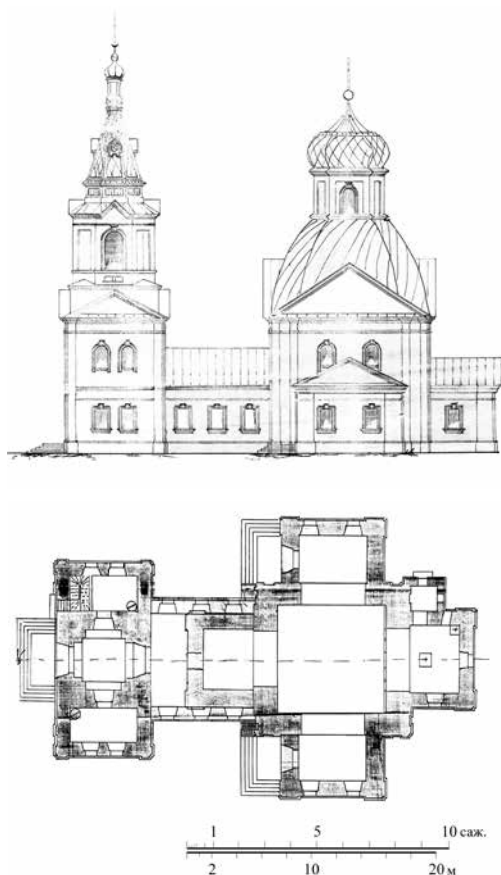

Рис. 43. Креслення Георгіївської церкви с. Ковчина.

починку храму дано им 200 р., на колокол 400 р., на бархатную ризу 5 руб., кроме того каждый год жертвует от 10 до 30 руб."²⁰⁵

У 1897 – 1901 рр., коли священником був Платон Деполович, до західного portalу церкви було прибудовано кам'яну дзвіницю з шатровим верхом заввишки 30 м. Чи порушила добудова, виконана в іншому архітектурному стилі, органічну цілісність ковчинської церкви – питання спірне. А втім, вона дозволила збільшити

фриз і карниз, виділено фундамент. Подібні центричні муровані храми, що прийшли до нас від італійського Відродження, були поширені в Україні у другій половині XVIII – на початку XIX ст. і збереглися на Чернігівщині. Такою є, зокрема, Трьохсвятительська церква в с. Лемеші Козелецького р-ну (1755 р.).

Керував будівництвом ковчинської церкви священник Іоанн Івашкевич, справді унікальна людина. Досить сказати, що він прослужив у ковчинському Свято-Георгіївському храмі 39 років! А відчувши неміч, у 70-літньому віці сам звернувся до єпископа Чернігівського й Ніжинського Лаврентія з проханням прислати на своє місце священника Григорія Деполовича.

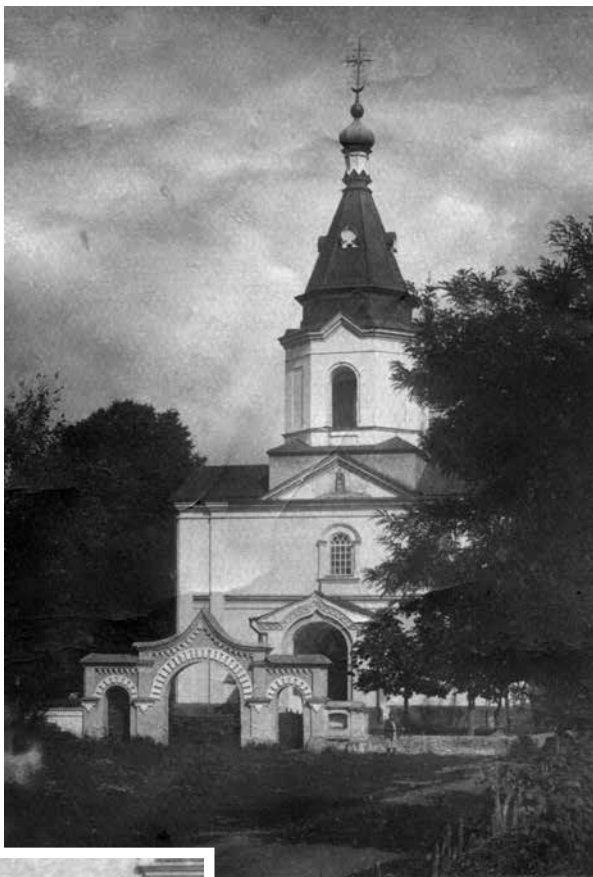
Будівництво церкви здійснювалося за рахунок щедрих пожертвувальників жителів села. Філарет Гумілевський, описуючи Чернігівську єпархію, щодо ковчинців зазначав: "Между нынешними прихожанами отличается набожностью и благотворениями храму козак Павел Тураш, 70 лет, на

205 Черниговские епархиальные известия. – 1864. – № 9. – С. 271 – 272;

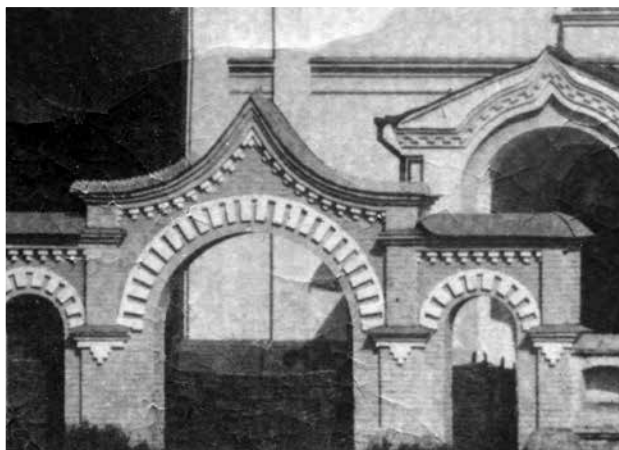
У документі прізвище написано як Туран. Це очевидна помилка, бо таких прізвищ у Ковчині ніколи не було. А от Павло Тураш найраніше згадується у Сповідній відомості 1796 р. як 9-літній син козака Івана Семеновича Тураша. Також він значиться в документах 1825 р.

майже вдвічі внутрішню площу храму за рахунок широкого одноповерхового переходу, що поєднував дзвіницю й церкву. Тепер загальна площа архітектурного ансамблю Георгіївської церкви в с. Ковчині склала 34×23 м.

Вхід до церкви був через перший поверх дзвіниці. Фасад дзвіниці прикрашала урочиста ікона святого великомученика Георгія на повен зріст. Територію навколо храму дбайливо обвели: з лівої і тильної сторони – товстим цегляним муром, з фасадної і правої сторони – ошатною кованою огорожею на кам'яному підмурку. Вхідна брама, що вела на церковне подвір'я, також була величною. Ліворуч за воротами, де раніше стояла стара дерев'яна дзвіниця, збудували невелику церковну сторожку з крамничкою, де продавали свічки, хрестики, ікони й усілякі церковні речі.

*Рис. 44. Вид на дзвіницю
Георгіївської церкви
с. Ковчина. Фото 1932 р.*

*Рис. 45. Вхідна брама
Георгіївської церкви.*

"Святий Георгій" – ікона домонгольського періоду (бл. 1130 р.) Походить з Георгіївського собору Юр'ївського монастиря, що у Великому Новгороді. Нині знаходиться в зібранні Державної Третяковської галереї в Москві. Іконографія образу відповідає поширеному у Візантії з X ст. зображенню святого Георгія як воїна, а не юного мученика. Його показано на золотому тлі на повен зріст із князівським вінцем на голові. Права рука святого тримає спис і притиснута до грудей, опущена ліва рука тримає меч у піхвах. За спиною видно щит круглої форми. Подібна ікона прикрашала фасад дзвіниці ковчинської церкви.

*Рис. 46. Святий
Георгій.*

*Дерево, паволока,
левкас; яєчна темпера.
230 × 142 см.*

Дзвони для нової дзвіниці придбали коштом чотирьох найзаможніших козацьких родин – Турашів (можливо, діти чи внуки Павла Тураша), Свирида Спутая, Прокопців і жителя с. Дурні Скирди. Прізвища жертводавців були відлиті на найбільшому дзвоні.

Ковчинці пильно дбали про стан своєї святині. У церкві було все необхідне церковне начиння для здійснення богослужінь. Тут зберігали метричні книги кількох поколінь, складали сповідні відомості – щорічні повні переписи населення села, статистичні відомості.

"Тщанієм прихожан" у 1907 р. недалеко від церкви був зведений будинок для священика загальною площею близько 150 м². Він мав 6 кімнат і кухню. Дім і належні господарські приміщення перебували у власності Георгіївської церкви приблизно до початку 1930-х рр. Потім протягом усього радянського періоду будинок використовували як шкільне навчальне приміщення. Його облицювали білою цеглою, і в такому вигляді він зберігся до нашого часу. Односельці досі називають його "попівським домиком", а частіше – "попівською школою". Мовчазним свідком тих часів є могутній дуб, що росте поруч.

Рис. 47. Будинок священика.

Церква с. Ковчина завжди була одним з найбільших землевласників. Станом на 1914 р. "земли при церкви состоит: усадебной вместе с погостом церковным 3 десят. 1800 квадр. саж., пахатной 68 десят. 2380 квадр. саж., сенокосной 10 десят. и около 400 сажень пустопорожней земли, на коей по преданию была церковь, в расстоянии 70 саж. от церкви"²⁰⁶. Руга – земля, надана сільською громадою церкві на її утримання, щороку приносила близько 100 рублів доходу. При цьому священик нарікав на якість землі: "Качество церковной земли [таково]: частью серопесчаная, частью песчаная, из коей 8 десятин не засеваются по непригодности". Церковні ружні землі простягалися по правій стороні вул. Заболотної від болота до околиці села в напрямку Авдіївки. Це були колишні монастирські володіння.

Згадка про 400 сажень (1 840 м²) порожньої землі на відстані 70 сажень (150 м) від сучасної церкви, очевидно, стосується тієї ділянки на кручі, де раніше стояла дерев'яна церква. Також у цьому уривку згадується погост – церковний цвинтар, де погребали ковчинських священиків. Його могли закласти праворуч за церквою ще по смерті отця Івашкевича (після 1825 р.) попри згадку у статистичних відомостях 1877 р., що "настоящего цвинтаря нет, а несколько старых деревьев"²⁰⁷. Можливо, укладач не вважав кілька могил справжнім цвинтарем. Ми ж бо припускаємо, що біля ковчинської церкви XIX ст. було щонайменше 5 поховань. Спочили тут усі батюшки, які служили при храмі: Іоанн Івашкевич, Григорій Деполович, Влас Карпинський. Достовірно відомо про поховання на церковному погості священика Платона Деполовича²⁰⁸ та його сина Сергія, котрий у середині 1920-х рр. працював у містечку Березному дільничним лікарем і був убитий, скоріше за все з метою пограбування. Могила Сергія Деполовича збереглася до наших днів. Щоправда, цегляний цоколь і надгробок тепер встановлені фасадом на південь, хоча раніше могила була зорієнтована традиційно – по лінії схід-захід.

У 1928 р. було зроблено капітальний ремонт Георгіївської церкви. Її побілили й пофарбували. Приблизно наприкінці 1930-го – на початку 1931-го, в період антирелігійної кампанії, храм закрили. Тодішнього батюшку Миколу Капшученка вигнали з дому, а церковний будинок передали школі.

"У 1931 році зняли з церкви дзвони і всю металеву огорожу. Коли прийшли знімати дзвони, то піднялося жіноче повстання. Жінки з усього села посходилися і хотіли не дати, та по-їхньому нічого не вийшло. Дзвони зняли і церкву перетворили в комору: зсипали зерно колгоспне до 1935 року, а в 1935 році почали

206 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 3. – Спр. 395. Ведомости о церквях и церковнослужителях Черниговского уезда, 1914 г. – С. 673 зв.

207 ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 203. Статистические сведения о состоянии сельского хозяйства по селу Ковчин и хутору Старики Салтыково-Девичкой волости, 1877 г.

208 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 1037. Метрична книга Георгіївської церкви с. Ковчина, 1904 р. – Арк. 177 зв. – 178.

розкидати церкву, а цеглу перевезли в Куликівку на школу", – згадував очевидець подій²⁰⁹. Добротно муровані стіни важко піддавалися розбиранню. До руйнування залучали дорослих, жінок і дітей, виплачуючи по копійці за кожну цілу цеглину. З неї в райцентрі звели кілька адміністративних будинків: перший поверх школи, колишній військкомат і управління сільського господарства. Упродовж кількох наступних років (принаймні до 1939-го) поволі розбирали фундаменти під огорожею. Убогі колгоспники викопували їх, щоб використати старовинну міцну цеглу на своїх подвір'ях. Та все ж кілька опорних стовпів ще довго бовваніли на місці руїни й ніяк не піддавалися нищенню. Тільки 1949 р. їх звалили, залучивши потужну техніку, що працювала тоді під Авдіївкою на прокладанні газогону "Дашава – Москва". І сліду не лишилося від величної церкви, лише шумить парк, посаджений 1987 р. на місці колишньої святині.

Імена священників і церковнослужителів, які правили при ковчинському храмі, наведені в табл. 15, 16.

Таблиця 15.

Священики Георгіївської церкви с. Ковчина

Відомі роки служби	Ім'я та прізвище (роки життя)
1654	Самійло
1660 – 1711	Кузьма Страховський (? – 1711)
	Прокопій Кузьмович Страховський
	Данило (племінник о. Прокопія)
1740	Андрій Дмитрович (1697 – до 1766)
1739 – 1773	Павло Григорович Градовський (1710 – бл. 1779)
1747 – 1766	Пилип Івашута
1766 – 1773	Григорій Павлович Градовський
1786 – 1825	Іоанн Пилипович Івашкевич
1794 – 1795	Григорій Семенович Прокопович (1764 – ?)
1796 – 1802+	Самійло Григорович Васютинський
1809 – 1859	Влас Юхимович Карпинський (1779 – 1861)
1825 – до 1852	Григорій Леонтійович Деполович (1800 – до 1852)
1853 – 1854	Іоанн Несторович Черниський (1816 – 1854)
1855 – 1857, 1859 – 1861	Петро Єлисейович Ласкоронський
1857 - 1859	Микола Якович Бордонос
1862 – 1867	Петро Кирилович Карпинський
1862 (лют.), 1868 – 1904	Платон Григорович Деполович (1835 – 1904)
1876	Іоанн Городиський, священник, помічник настоятеля
1905 – 1907	Петро Введенський
1907 – травень 1919	Іоанн Іоаннович Митькевич (1871 – ?)
липень 1919 – 1931	Микола Васильович Капшученко (1889 – 1958)

209 Спугай М. В. Спогади // Світ-інфо. – 2016. – 3 бер. – С. 13 – 14.

Таблиця 16.

Дяки, псаломники й паламарі Георгіївської церкви с. Ковчина

Відомі роки служби	Ім'я та прізвище
1720	Прокоп
1738 – 1740	Василь Іванов, паламар, дячок
1732 – 1742	Іван Кузьмич Страховський, паламар
1744	Іван Іванович Страховський, дяк
1756	Трохим Андрієвський, дяк
1762	Евтій Остапенко, дяк
1763	Микола Василієв, дяк
1763 – 1766	Клим Степанов, дяк
1768 – 1778	Іван Васильович Чорнуха, паламар
1773	Петро Павлович Градовський, дяк
1773	Хома Федорович Дейнека, дяк
1778	Євстафій Німченко, дяк
1796	Остап Саввич Зінченко, "козак, в должности дячковой"
1796	Микола Григорович Градовський, "в должности пономарской"
1812	Нестор Антонович Михайловський, паламар, указний дячок
1812	Юхим Самійлович Васютинський, указний паламар
1826	Митькевич, дячок
бл. 1830 – вересень 1853	Володимир Федорович Срібний, стихарний паламар
квітень 1844 – лютий 1884	Павло Васильович Добровольський, "диакон, исправляющий должность псаломщика"
1825 – 1881	Єлисей Власович Карпинський, стихарний дячок
листопад 1853 – серпень 1904	Пилип Володимирович Срібний, стихарний паламар, псаломник
серпень 1904 – 1907	Василь Пилипович Срібний, псаломник
1905 – 1910	Лев Якимович Кучеровський, паламар

КОВЧИНСЬКІ ДУХІВНИКИ

Іоанн Івашкевич (роки служби: 1786 – 1825)

Іван (Іоанн) Пилипович Івашкевич народився у священницькій родині приблизно в 1754 р. (у документах зустрічаються посилання на 1752 – 1758 роки народження). Його батьком був ковчинський священник Пилип Івашута, мати – Ірина Андріївна. Крім Івана, у сім'ї були ще діти: Андрій, Марина (у заміжжі Дейнека), Олена (у заміжжі Зінченко), Марія, Анна.

За свідченням самого отця Іоанна, він навчався в Київській духовній (Києво-Могилянській) академії, яку закінчив по класу богослов'я. У XVIII ст. повний курс навчання в академії становив дванадцять років. До богословського класу вступали, як правило, ті студенти, які обирали для себе шлях пастирського служіння.

У грудні 1786 р. єпископ Чернігівський і Ніжинський Феофіл (Ігнатович) рукоположив його у сан ієрея (священника) "до храму Святого великомученика Георгія в село Ковчин на всю парафію". Майже 40 років (до кінця лютого 1825 р.) отець Іоанн віддав духовному служінню. Освічений пастир користувався повагою і авторитетом як серед прихожан, так і в колі місцевих священників. Тому ієреї навколишніх парафій у лютому 1804 р. обрали Івашкевича благочинним цього округу.

До Ковчинського благочиння тоді входили такі церкви: Архістрати́га Михаїла, Свято-Миколаївська, Рождества Христова (Салтикова Дівиця); Свято-Миколаївська (Жуківка); Архістрати́га Михаїла (Куликівка); Свято-Троїцька, Воскресіння Христова (Виблі); Рождества Богородиці (Горбове); Іоанно-Богословська (Авдіївка)²¹⁰.

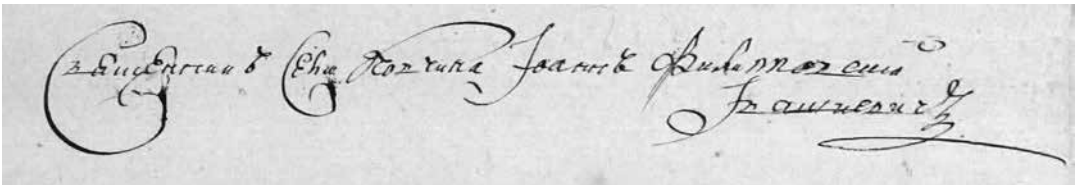
A photograph of a handwritten signature in Cyrillic script. The signature is written in dark ink on a light-colored, slightly textured paper. The script is cursive and elegant, with large, flowing letters. The signature appears to read "Іоанн Івашкевич" (Ioann Ivashkevich).

Рис. 48. Особистий підпис Іоанна Івашкевича.

210 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 451. Ведомости о церквях и церковнослужителях сел Ковчина, Жуковки и др. Черниговского уезда за 1809 г. – Арк. 1 зв. – 2.

Рис. 49. Ставлена грамота, видана Іоаннові Івашикевичу на утвердження його священником Георгіївської церкви с. Ковчина²¹¹. Розшифрування, фрагмент.

211 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3908. О назначении священника церкви с. Займище Городнянского повета Деполовича священником церкви с. Ковчина Черниговского повета, 1825 г. – Арк. 3 – 4.

До безпосередніх обов'язків священика додалося доволі багато інших важливих справ. Благочинний відвідував усі парафії свого округу, перевіряючи правильність здійснення богослужінь і ведення церковного діловодства, піклувався про стан храмів і наявність у них усього необхідного для відправ. Визначальною була турбота про чистоту православної віри та гідне церковно-моральне виховання віруючих. Отець Іоанн завжди був готовий дати слушну пораду мирянам і духовенству, усунути непорозуміння, прийти на допомогу. Він мав доводити до відома підлеглих постанови єпархіальної влади, контролювати їх виконання, щороку подавав до єпархії звіт про стан благочиння у вигляді відомостей про кожну з церков²¹². Відомо, що у 1814 р. він клопотався про звільнення церковних старост від загальних повинностей²¹³.

У званні благочинного отець Іоанн Івашкевич служив понад 11 років, до вересня 1815 р., коли за станом здоров'я був змушений просити про відставку з цієї посади. У грудні 1815 р. новим благочинним округу було обрано ієрея Свято-Троїцької Вибельської церкви Нестора Черницького, а отець Іоанн продовжив служити парафіяльним священиком при ковчинському храмі²¹⁴.

Дружиною отця Іоанна була дочка військового товариша Симона Івановича Лада-Богданова – Варвара Симонівна. Разом вони виховували п'ятьох дітей: двох дочок – Меланію й Агафію та трьох синів – Павла (1791 р.н.), Костянтина (1797) й Захарія (1799). Про порядність і строгість ковчинського батюшки красномовно свідчить такий факт. Його сини як особи духовного звання навчалися в Чернігівській семінарії. Про успіхи найстаршого, Павла, достовірних відомостей не маємо. А от здобутками молодших синів отець Іоанн був украй незадоволений і звертався до Чернігівського архієпископа Михаїла (Десницького) з проханням про виключення Костянтина й Захарія з числа осіб духовного стану.

212 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1716. Сведения о церковных служителях Ковчинского благочиния за 1813 г.;

ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2346. Сведения о церковнослужителях по Ковчинскому благочинию за 1814 г. – Арк. 1 зв. – 2.

213 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2126. По ходатайству благочинного церкви с. Ковчина Ивашкевича об освобождении церковных старост от общественных повинностей, 1814 г.

214 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2585. Об увольнении благочинного священника с. Ковчина Ивашкевича по старости, 1815 – 1816 г. – 12 арк.

Святѣйшаго Правительствующаго Синода
и комиссії духовних училищ члену,
Высокопреосвященнѣйшему Михаилу, Архієпископу
Черниговскому и Нѣжинскому и Кавалеру

Прошеніе

Двух сыновей моих, Константина и Захарія: перваго, яко по неспособности к продолженію ученія, пятый уже год в одном риторическом классѣ закончѣвшаго, и втораго, его и в 17^м лѣтнем возрастѣ по тупости и косноязычію в домѣ остающагося, – всенижайше прошу Вашего Высокопреосвященства уволить обоих из духовнаго званія, для опредѣленія их в род жизни по их способностям.

О сем просит

Священник села Ковчина Іоанн Івашкевич

1817 года

Сентября 28 дня.

Рис. 50. Прошеніе Іоанна Івашкевича. Розшифрування, фрагмент²¹⁵.

Загалом подібні звернення до єпархіального начальства були звичайними у випадках, коли діти священників не продовжували духовної стежі своїх батьків, а обирали цивільну або військову службу. Тут же додалася ще й нездатність дітей до церковного навчання. Можливо, батько був занадто строгий до синів і надмірно критичний в оцінюванні їхніх здібностей, вказуючи на недорікуватість Захарія та п'ятирічне скініння Костянтина в риторичному класі. Адже, дійшовши до класу риторики – однієї з останніх дисциплін, що вивчали в семінарії, Костянтин, очевидно, добре засвоїв навчання в нижчих граматичних класах, де вивчали церковнослов'янську та російську мови, й був доволі грамотним. До того ж характеристика із семінарії вказує на нього як на людину середніх здібностей та чесної поведінки:

Ученик низшого риторического класса Константин Ивашкевич учения и поведения – изряден в обоим²¹⁶.

215 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2928. Об исключении сыновей священника с. Ковчина Ивашкевича из духовного звания за неуспеваемость в семинарии, 1817 – 1819 гг. – Арк. 1.

216 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2352. Ведомости о студентах Черниговской духовной семинарии за 1814 г. – Арк. 16.

Ученик Семинарии низшаго отдѣленія Ивашкевич по вѣдомостям семинарским значится состоящим в Семинаріи с 1809¹⁹ года Декабря 8¹⁹ дня, успѣхов же за минувшую сентябрьскую треть посредственных, поведенія честнаго и имѣет от роду 20 лѣт, и дѣйствительно, по безуспѣшеству своему в ученіи, к продолженію онаго он, Ивашкевич, не надежен, а потому и может быть уволен²¹⁷.

До честі отця Іоанна, він не намагався влаштувати дітей на церковних посадах, а всіляко прагнув, щоб сини "визначилися у житті за їх здібностями". Згодом Костянтин Івашкевич став колезьким реєстратором. Про долю інших дітей отця Іоанна відомостей не виявлено.

Григорій Деполович (роки служби: 1825 – до 1852)

Дві гілки родоводу Деполовичів виявлено на півночі Чернігівської губернії – в Стародубському і Суразькому повітах.

Так, у Семенівській церкві м. Стародуба на початку ХІХ ст. служив стихарним дячком Григорій Деполович (1768) – можливо дядько нашого Григорія²¹⁸. Відомо, що сини стародубського дячка Григорія і матушки Агрипини були церковнослужителями:

– Назарій Григорович Деполович (1797) з 1808 р. служив стихарним паламарем стародубської Семенівської церкви. У лютому 1814 р. призначений дячком Іоанно-Богословської церкви м. Стародуба²¹⁹.

– Андрій Григорович Деполович (1800) з 13 років був паламарем Семенівської церкви, а в липні 1820 р. переведений на дячківське місце до Єрофеївської церкви с. Остроглядова Стародубського повіту²²⁰.

217 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2928. Об исключении сыновей священника с. Ковчина Ивашкевича из духовного звания за неуспеваемость в семинарии, 1817 – 1819 гг. – Арк. 3.

218 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 283. Ведомости о церквях и церковных служителях г. Стародуба и уезда, 1804 г. – Арк. 17 зв. – 18.

219 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2054. О переводе дьячка Назария Деполовича из Стародубской Симеоновской церкви в Иоаннобогословскую, 1814 г.

220 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1809. О назначении сына стихарного дьячка Григория Деполовича Андрея пономарем Симеоновской церкви города Стародуба, 1814 г.
ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3445. О назначении пономаря Андрея Деполовича дьячком церкви с. Остроглядова, Стародубского повета, 1820 г.

– Микола Григорович Деполович (1802) у 1819 р. був направлений на навчання до Московської духовної академії, однак через безуспішність уже за рік шукав місця по штатській службі. Його батько також звертався до чернігівського архієпископа з проханням про виключення сина з духовного стану. Та згодом Микола Григорович Деполович став дячком однієї зі стародубських церков²²¹.

Друга гілка Деполовичів на початку XIX ст. виявлена в Суразькому повіті, де в с. Рожнах при Благовіщенській церкві служив священиком Леонтій Деполович (1771). Він – випускник богословського класу семінарії, в 1804 р. був призначений на посаду вчителя парафіяльного училища²²².

Син Леонтія Деполовича, Григорій (1800), з 1811 р. до 1822 р. навчався в Чернігівській духовній семінарії. Станом на 1814 р. підліток лишився без батька, котрий помер. Скупі відомості семінарського діловодства зазначають, що "ученик синтаксического класса Григорий Деполович учения и поведения – преизряден, тих"²²³. На період навчання в семінарії припадає знайомство Григорія Деполовича з Костянтином Івашкевичем, трохи старшим учнем риторичного класу. Хлопці потоваришували й, очевидно, не раз приїжджали у Ковчин на вакації. Тут відбулося знайомство семінариста Григорія Деполовича з ковчинським священиком Іоанном Івашкевичем. Скромний і здібний юнак завоював повагу й сердечну приязнь вимогливого священика. Старий Івашкевич оточив Григорія справжньою батьківською опікою і став для нього духовним наставником, прикладом жертвовного служіння богу та людям.

Отець Іоанн Івашкевич щиро вболівав за долю ковчинської пастви. Не вбачаючи у своїх дітях гідних наступників у церковному служінні, він на схилі літ запросив до Ковчина саме Григорія Деполовича, тоді вже молодого священика із с. Займища Городнянського повіту, передавши йому не тільки священицьке місце, а й піклування про власну долю.

У проханні до Чернігівського єпископа престарілий отець Іоанн вказував не тільки на доброчесне життя Григорія Деполовича, а й на його давню, щирю й

221 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3511. Об исключении из духовного сословия сына дьячка Деполовича, Николая, 1820 г.

ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 535. Сповідна книга церков Стародубського повіту, 1835 р. – Арк. 17.

222 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1418. Сведения о назначенных священниках и церковнослужителях, окончивших семинарию, учителями в приходские училища, 1812 – 1814 гг.;

Тарасенко О. До історії духовної школи у Чернігівській єпархії на початку XIX ст. // Сіверянський літопис. – 2014. – № 5. – С. 91.

223 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2352. Ведомости о студентах Черниговской духовной семинарии за 1814 г. – Арк. 29.

шанобливу прихильність. Будучи певним у порядності отця Григорія, Івашкевич відмовився від усіх церковних доходів на користь Деполовича і поклався на його повне утримання.

Великому Господину
Преосвященнѣйшему Лаврентію,
Епископу Черниговскому и
Нѣжинскому и Кавалеру

Прошеніє

Уже 39^{лѣ} лѣтъ как я нахожусь при приходской села Ковчина Георгіевской церкви священником, имѣя нынѣ от роду 70^{лѣ} лѣтъ, прихожу к обыкновенной слабости: по чему совершенно зная честную добродѣтельную а паче всего – вовсе трезвенную жизнь и отличную издавна усердно с почтеніем приверженность ко мнѣ села Займища священника Григорія Деполовича, поручаю себя и жену мою по смерть на его дневное пропитаніє, не требуя при том от его, Деполовича, никаких с прихода доходов и обѣщаясь впредь на его никогда никуда и никаких жалоб не вносить; припадаю к святительским стопам Вашего Высокопреосвященства, смиреннѣйше прошу уволить меня от священнослуженія и исправленія христіанских треб, дабы я не лишился спокойнаго пропитанія опредѣлить его, Деполовича, на мое мѣсто в село Ковчин священником и о сем учинить свое милостивѣйшее архипастирское рѣшеніє.

О сем просит

Священник села Ковчина Іоанн Филипповскій Івашкевич
1825го года, февраля 20 дня.

Рис. 51. Прошеніє Іоанна Івашкевича про звільнення²²⁴.

Великому Господину
Преосвященнѣйшему Лаврентію,
Епископу Черниговскому и
Нѣжинскому и Кавалеру

Прошеніє

За благословенієм Вашего Высокопреосвященства испросил я от прихожан села Ковчина одобреніє, при коем прилагая на разсмотреніє Вашему Высокопреосвященству порученную мнѣ священником Иваном

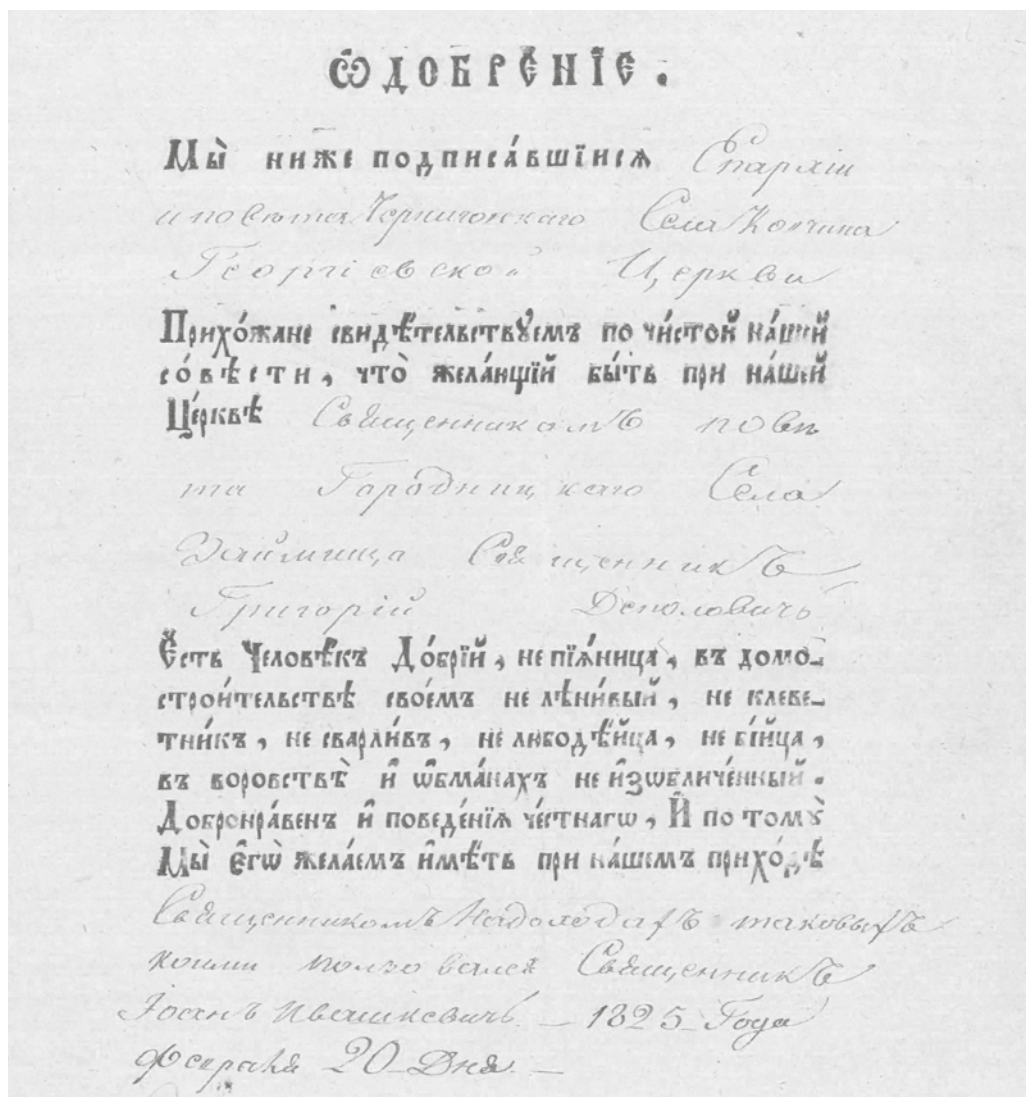
224 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3908. О назначении священника церкви с. Займище Городнянского повета Деполовича священником церкви с. Ковчина Черниговского повета, 1825 г. – Арк. 1 – 11.

Филипповским Ивашкевичем Грамату, в сходство здѣсь же приложеннаго от его, Ивашкевича, прошенія, смиреннѣйше прошу опредѣлить меня к Ковчинской Георгіевской церкви священником и о сем учинить свое милостивѣйшее архипастирское решеніе.

О сем просит

Села Займища священник Григорій Деполович
1825 года, февраля 23 дня.

Рис. 52. Прошеніе Григорія Деполовича.

ОДОБРЕНИЕ.

Мы, ниже подписавшіися *епархіи и повѣта Черниговскаго села Ковчина Георгіевской церкви* прихожане свидѣтельствуем по чистой нашей совѣсти, что желающій быть при нашей церквѣ *священником повѣта Городницкаго села Займища священник Григорій Деполович* есть человекъ добрый, не пияница, в домостроительствѣ своем не лѣнивый, не клеветник, не сварлив, не любодѣйца, не бійца, в воровствѣ и обманах не изобличенный. Добронравен и поведенія честнаго, и потому мы его желаем имѣть при нашем приходѣ *священником на доходах таковых, коими пользовался священник Іоанн Івашкевич. 1825 года февраля 20 дня.*

К сему одобренію подписались прихожане села Ковчина:

Штабс-капитан Макаровский-Несторенко,
Войсковый товарищ Федор Несторенко, //
Губернскій секретарь Василей Косенко,
Коллежскій регистратор Евстафій Верзилов,
Коллежзскій регистратор Константин Івашкевич,
Канцелярист Петр Верзилов, коллежскій секретарь Филип Бруй,
Церковній староста Федор Срѣбній +, а вмѣсто его неграмотного руку приложил козак Василь Зѣнченко,
Волостной голова козак Савка Василенко, а за его неграмотного козак Иван Базылевскій подписался.

Козаки

Петро Петров сын Клименко +, Гаврила Михайлов сын Улич +, а вмѣсто их неграмотных по их рукоданной прозьбѣ руку приложил порутчик Зайцов.
Козаки Иванн Тураш +, Василій Тураш, Павел Тураш, Григорій Тураш +, Семен Тураш +, Роман Тураш +, Артем Сахоненка +, Павел Ерьченко, Корнѣй Тарасенко, Иван Жмѣнка, Максим Жмѣнка, Антон Быбик +, Василій Якименко, Петро Косый, Тарасій Косій, Иван Лузан, Семен Василенко, Данило Козачок, Макар Василенко, Савва Василенко, Семен Кривенко, Ілія Мороз, Яков Клижка, о[т]ставной салдат Харитон Шкребта //
Захарій Чарнуха, Петро Клименко, Григорій Зезуля, Кузма Срѣбній, Иван Олѣйник, Степан Лагно, Павел Срѣбній, Самуйло Бурковскій, Василій Срѣбній, Максим Гапон, Михайло Шкода, Семен Деркач, Данило Кошовій, Яков Сліозній, Василій Артеменко, а вмѣсто их неграмотных по їх персональной и рукоданной прозьбы козак Василь Зѣнченко подписался.
Козак Николай Яцина, козак Яким Барабаш, казенній крестьянин Иван Пронько, а вмѣсто их неграмотных дьячок Иван Базылевскій руку приложил.
Священник села Ковчина Іоанн Івашкевич.

Рис. 53. Схвалення прихожан с. Ковчина.

За тогочасними правилами, особа, яка претендувала на церковну посаду, мала здобути схвалення місцевих прихожан. Таке "одобрення" підписали Григорію Деполовичу багато ковчинців, а одним із перших – Костянтин Івашкевич.

Перевірку кандидата проводила й Чернігівська духовна дикастерія (консисторія).

По справкѣ в Дикастеріи оказалось, что просителю села Займища священнику Григорію Деполовичу 25 лѣт, жену имѣет, сын священнической, рукоположен во священника 1822 года августа 1^а, по формулярным за 1823 год вѣдомостям отмѣчен состоянія порядочнаго. Дѣл до него по Дикастеріи, опорочивающих состояніе его, не нашлось. Священнику же Ивашкевичу нынѣ 69 лѣт.

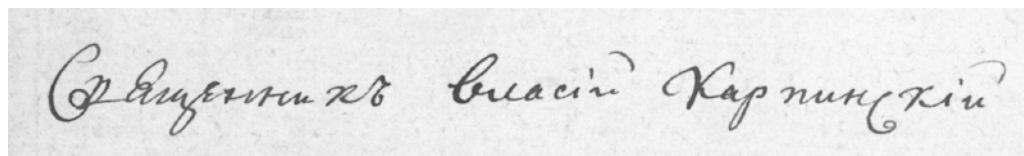
Тож наприкінці лютого 1825 р., за благословенням єпископа Чернігівського і Ніжинського Лаврентія (Бакшевського), Григорія Леонтійовича Деполовича було призначено священником Георгіївської церкви с. Ковчина.

За браком архівних джерел неможливо точно встановити як довго правив Григорій Деполович у Ковчині. Метрична книга Георгіївської церкви за 1853 р. уже не фіксує його підпису під церковними діями, а більш ранніх документів немає. Тож Григорій Леонтійович Деполович міг служити в ковчинській церкві приблизно до 1852 р. Згодом естафету церковного служіння продовжив його син Платон Григорович Деполович.

Дружина Григорія Деполовича – Євдокія Олексіївна – прожила в Ковчині до 1859 р., де й померла у 61-літньому віці.

Влас Карпинський (роки служби: 1809 – 1859)

Через велику кількість прихожан ковчинської Георгіївської церкви, при ній упродовж тривалого часу було по два священники. Так, разом із Іоанном Івашкевичем другим священником служив Влас Юхимович Карпинський.

Священникъ Власіи Карпинскій

Відомо, що народився він у родині паламаря в 1779 р. (за іншими даними – в 1782 р.). Навчався в Чернігівській семінарії, після закінчення якої був рукоположений у сан священника в 1805 р. За відомостями 1809 р. він уже значиться священником Георгіївської церкви с. Ковчина²²⁵. Відтоді щонайменше півстоліття віддав Влас Юхимович Карпинський пастирському служінню.

Родина батюшки була багатодітною. Разом з дружиною Євдокією Василівною (1785 – 1854) вони виховували синів Федора (1805), Кирила (1807), Єлисея (1815) та дочок Матрону (1810), Василису (1815 – 1853), Параску (1825).

Досвідчений Влас Карпинський надавав підтримку й допомогу молодому священнику Григорію Деполовичу, котрий прибув у Ковчин і замінив отця Іоанна Івашкевича. Священники не тільки разом служили – родини Карпинських і Деполовичів щиро приятелювали, а згодом і породичалися.

Влас Юхимович Карпинський помер 15 лютого 1861 р.

До церковної діяльності долучилися його діти й онуки. Кирило Власович Карпинський став священником. За єпархіальну службу в 1866 р. був нагороджений камілавкою²²⁶. Він підтримував дружні стосунки з Платоном Деполовичем і охрестив його доньку Маріамну (1874). Син Кирила – Петро Кирилович Карпинський з 1861 р. був священником Богоявленської церкви м. Ніжина, а від 1862-го до 1867 р. правив у Георгіївській церкві с. Ковчина, потім у кафедральному соборі м. Чернігова. Був членом правління Чернігівського духовного училища²²⁷. Інший онук Власа Карпинського – Федір Карпинський – навчався в Чернігівській духовній семінарії (1862), потім служив дияконом Іоанно-Богословської церкви м. Ніжина (1879). Єлисей Власович з 10-літнього віку був паламарем, а згодом дячком ковчинської церкви. Так само як і батько, він більше 55 років служив при нашому храмі. Параска Власівна Карпинська довго працювала проскурницею.

225 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 451. Ведомости о церквях и церковнослужителях сел Ковчина, Жуковки и др. Черниговского уезда за 1809 г. – Арк. 1 зв.–2.

226 Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1866. – № 17 – 1 сен.

227 Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1861. – № 12 – 22 сен.; Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1862. – № 7 – 15 фев.; Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1870. – № 18 – 15 сен.

ДРУГА ПОЛОВИНА XIX століття

Сільські товариства. Адміністративні зміни.

У Російській імперії від 1838 р. запроваджувалося самоврядування державних селян у формі сільських товариств. Чогось нового в самоврядуванні ні для Ковчина, ні для території колишньої Гетьманщини не було. Сільська громада як орган самоуправління на чолі з війтом відома в Ковчині ще від 1654 р. і, напевно, функціонувала й раніше. Як і колись, у сільському товаристві найважливіші питання вирішував сільський схід, а поточні справи – обраний на сході сільський староста й писар – головні урядовці в тогочасному селі.

У Ковчині сільське товариство практично збігалось з сільською громадою. Членами сільського товариства були всі селяни: вчорашні козаки й колишні монастирські піддані. Не належали до товариства лише кілька родин поміщицьких підданих. Сільське товариство обирало посадових осіб, відало господарськими справами, підтриманням порядку на селі, встановленням опіки. До 1904 р. товариство несло колективну відповідальність за сплату податків своїми членами. Але найголовніше – сільське товариство мало корпоративну (общинну, загальну) власність. Право власності розповсюджувалося в тому числі й на землю. Лише товариство відало розподілом общинної землі! Одинак-селянин, приватний власник не мав права на існування. Усе, як і раніше, вирішувала община.

У 1858 р. був запроваджений такий адміністративний поділ: губернія – повіт – стан – волость – сільське товариство. Чернігівська губернія поділялася на 15 повітів, а повіти – на волості. У Чернігівському повіті було 12 волостей. Відтоді Ковчин аж до 20-х рр. XX ст. входив до Салтиково-Дівицької волості Чернігівського повіту Чернігівської губернії.

Стан у XIX – на початку XX ст. був адміністративно-поліцейською одиницею у складі повіту. Усі повіти Чернігівської губернії територіально поділялися на 3 стани. Кожен стан охоплював декілька волостей і перебував під керівництвом станового пристава – чиновника повітової поліції. Горбівська, Салтиково-Дівицька та Янівська (Іванівська) волості входили до складу 2-го стану Чернігівського повіту.

Земля і землевласники

Питання земельної власності завжди перебували в центрі сільського життя. Але потрібно відзначити, що Ковчину в цьому сенсі пощастило, бо великих

поміщицьких володінь тут ніколи не було, а отже, не було кріпосних селян, які відбували панщину й повинності та сплачували земельну ренту.

Це підтверджують сповідні розписи с. Ковчина за 1812 р., де значаться 20 сімей (12 дворів) "крестьян казенного ведомства" і лише три родини "помещичьих крестьян" – по одній у так званих "поміщиків" – вдови статського радника Уляни Селецької, священника Іоанна Івашкевича, колезького реєстратора Івана Фроловича Єроцького²²⁸. Іншими землями як приватною власністю володіли козаки²²⁹.

Пізніші матеріали, зокрема статистичні відомості за 1877 р.²³⁰ також вказують на відсутність поміщиків. На питання "Есть ли и как расположены помещичьи усадьбы?" в документі зафіксована відповідь: "Настоящих помещичьих усадеб у них нет (были только мелко-мѣстные, и крестьян у них не было)". Тут же наведено кілька прізвищ "поміщиків", очевидно, заможних жителів Ковчина, чії садиби розташовувалися в селі:

1) Яков и Николай Иван. Губаревы,
2) Ефим Макаров[ский],
3) Семен и 4) Никита Макаровские,
5) Иван и 6) Василий Косенко,
7) Данило, 8) Иван и 9) Пелагея Верзиловы,
10) [...] Наталья Делеуровой	Всѣ [находятся] в самом селѣ.

Селянська реформа 1861 р.

19 лютого 1861 р. імператор Олександр II підписав "Маніфест про скасування кріпосного права" і "Положення про селян, звільнених від кріпосної залежності". За цими документами кріпосні селяни отримували права "вільних сільських обивателів" як особисті, так і майнові. Нарешті вони отримали особисту свободу і право вільно набувати й розпоряджатися своїм майном. Селянські хати, споруди, рухоме майно визнавалися їх особистою власністю.

228 За класифікацією чинів Російської імперії ("Табель про ранги") чини дійсного статського радника (4 клас) і статського радника (5 клас) були дуже високими, прирівняні до військових чинів генерал-майора і церемоніймейстера. Чин колезького реєстратора був найнижчим – 14 класу.

229 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 555. Сповідні відомості церкви с. Ковчина, 1812 р. – Арк. 28 – 54.

230 ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 203. Статистические сведения о состоянии сельского хозяйства по селу Ковчину и хутору Старики Салтыково-Девницкой волости, 1877 г. – 12 л.

Право власності на землю лишалося за поміщиками, які зобов'язані були надати селянам у постійне користування присадибну землю, польовий наділ та інші угіддя. За надану землю селяни, як і раніше, відбували панщину, платили оброк і не мали права відмовлятися від неї протягом багатьох років. За кожну десятину польового наділу селяни щороку сплачували від 1,4 до 2,8 рублів, за десятину присадибної землі – 5,1 рубля. Крім того, селяни мусили щороку відробити на користь поміщика від 12 до 29 днів панщини за кожну десятину, з них 3/5 днів – улітку.

Таке становище вважалося тимчасовим до моменту укладення між поміщиком і селянином угоди про викуп землі. Оскільки селянам було дозволено придбання землі, то присадибну ділянку вони мали право викупити будь-коли, а от придбання наділу відбувалося тільки за згодою поміщика. Земельний наділ ставав власністю після сплати селянином його вартості, а до того часу він вважався тимчасово зобов'язаним.

Для кожного регіону встановлювали максимальний і мінімальний розміри наділу залежно від якості землі. На родючих чорноземних ґрунтах селянські наділи були малими, а більша частина врожайної землі залишалася поміщикам. А там, де земля давала малі прибутки, селянам нарізали більші ділянки, бо поміщикам було вигідно отримати викуп за малородючі землі.

У повітах Чернігівської губернії встановлювали три місцевості щодо норм земельного наділу. Розмір вищого наділу становив від 2,75 до 4,5 десятин. Мінімальний наділ зазвичай становив половину вищого, а в деяких повітах і того менше – від 1 до 1,5 десятини на ревізьку (податкову) душу.

Викуп землі здійснювали на вимогу поміщика, якому держава сплачувала до 80% викупної суми, а 20% вносив селянин. Гроші, надані державою, селяни погашали протягом 49 років, сплачуючи щороку 6% від викупної суми. Селяни були змушені викуповувати земельні наділи за поміщицькими грабіжницькими цінами, значно вищими від реальних. У лівобережних губерніях викупні платежі перевищували дореформені ринкові ціни на землю у 1,5 – 2,5 рази.

Для прожиткового мінімуму селянам потрібно було від 5 до 8 десятин землі, залежно від її родючості. Але більшість селян отримали від 2 до 4 десятин. Більше того, поміщики самі вирішували, які землі продавати селянам. У результаті селянської реформи 1861 р. близько 94% господарств колишніх кріпаків одержали наділи площею до 5 десятин на ревізьку душу, що було недостатнім для ведення самостійного господарства.

Наскільки реформа 1861 р. зачепила Ковчин? Очевидно, не суттєво – через практичну відсутність поміщицьких земель і кріпаків. Відомо, що в ході реформи з володінь Ганни Зайцевої вилучали 34 десятини, а від Михайла Селецького – лише

2 десятини землі – зовсім мізерні площі, порівняно з козацькими володіннями столітньої давності.

Державних селян, які сиділи на колишніх монастирських землях, реформа 1861 р. не зачепила. Тільки з 1866 р. за державними селянами закріплювали в безстрокове користування (общинне чи подвірне) землі, що ними оброблялися, але не більше 8 – 15 десятин на ревізьку душу. Ці селяни могли викупити свої наділи одразу або ж вносити до скарбниці щорічні оброчні платежі за користування землею. Загалом державні селяни отримували вдвічі більші наділи, ніж поміщицькі, а викупні платежі в них були нижчими. З 1886 р. для державних селян було запроваджено обов'язковий викуп землі.

Незавершеність аграрних перетворень як в Україні, так і в Ковчині, виявилася у збереженні общинного землеволодіння на тлі загального малоземелля селян. Хоча колишні кріпаки й отримали низку громадянських прав: купувати у приватну власність землю й нерухоме майно, займатися торгівлею та промислами, укладати угоди, входити до сільських товариств, обирати органи селянського самоврядування, однак реалізувати головне з них – право на власну землю – було вкрай важко. Спочатку через примусове прикріплення до поміщицької землі та заборону відмовлятися від наділу на строк майже 10 років. Потім – через завищені викупні ціни й особисту неплатоспроможність. Декларована особиста свобода також була нікчемною – селяни мали обмежене право пересування. Паспорти для виїзду на заробітки видавали тільки на один рік.

Маніфестовані Олександром II земля і воля так і лишилися для багатьох селян *fata morgana*. Земля, "як марево поманила і як марево щезла"²³¹. А що таке земля для людини, яка народилася на землі й виросла із землі? Це не тільки засіб для існування й джерело добробуту. Земля – це сенс життя і всесвіт селянина. Це сила, що підносить особисту гідність хлібороба, живить його правове почуття, робить його людиною незалежною.

Проведення реформи 1861 р. викликало обурення й незадоволення серед усіх верств суспільства. Можливо, з цим була пов'язана справа зі звинувачення козака с. Ковчина І. І. Халімона в заподіянні образи особі імператора. З документа відомо "о произнесении козаком с. Ковчина Иваном Халимоном, в пьяном виде, дерзких слов об Особе Государя Императора". Свідок стверджував, "что произнесенные пьяным казаком села Ковчина Иваном Ивановым Халимоном ругательные слова относились именно к Государю Императору с упоминанием при этом Священной

231 *Fata morgana*, італ. – фея Моргана – різновид міражу, марево. Під такою назвою вийшла повість М. Коцюбинського (1904 р. – перша частина, 1910 р. – друга) про життя села в переддень революції 1905 – 1907 рр. Наведена цитата – з цього твору.

Его Особы, и заключались в самых площадных ... выражениях"²³². Справу розглядала канцелярія Харківського генерал-губернатора у 1879 р. Припускаємо, що лайливих слів з уст нетверезого козака імператор-визволитель Олександр II міг удостоїтися й через невиконання своєї обіцянки про землю для всіх селян.

Реформа 1861 р. не зачепила козацьких господарств, яких у Ковчині була абсолютна більшість. Ґрунти, що мали в родинному козацькому користуванні, зазнавали численних перерозподілів і дроблення внаслідок природних демографічних процесів. Це призводило до малоземелля родин, що мешкали на давніх спадкових ґрунтах. Зрівнювання всіх верств селян у правах повністю нівелювало хоч якісь особливості козацького статусу. Козаки ще значилися на папері, а в реальному житті зливалися в одну селянську масу, що мала спільні проблеми.

Про економічний стан пореформеного Ковчина можна довідатися зі статистичних відомостей за 1877 р.²³³ Документ складений як анкета з цілим рядом запитань. Із відповідей довідуємося, що основними зерновими й технічними культурами, які вирощували в селі, були жито, овес, ячмінь, чечевича, коноплі, тютюн. Знаряддями праці хліборобів, як і в старі часи, слугували соха та дерев'яна борона. На запитання, чи є в поселенні вдосконалені знаряддя (іноземні плуги, жниварські машини, віялки, молотарки, сіялки), відповідь навіть у 1877 р. звучить як присуд: "Нет".

Натоді в селі діяли вітряні й водяні млини. Понад 40 вітряків розташовувалися головним чином на північній та південній околицях села – при виїзді на Авдіївку, Горбове, Дівичю. Зокрема, саме таке розміщення вітряків зазначено на тогочасних картах (рис. 54). Серед ковчинських риболовецьких озер згадані водойми: Словот, Либахор, Деснище, Смолин, Островит, що збереглися донині. Зазначено, що вони були віддані на три роки (1846 – 1848 рр.) в оренду дівичькому єврею та березинському міщанину за 25 руб. Ні ярмарки, ні базари в селі не проводили.

Пореформене сільське життя було складним. Земля коштувала дорого. Підтвердженням цього можуть бути цікаві факти з анкети. На запитання, чи є в селі родини, де разом з батьками мешкають дорослі сини зі своїми сім'ями, відповідь ствердна: у двох родин – Андрія Мороза й Пінчуків – разом з батьками проживало по четверо одружених синів. А таких сімей, "чтоб при отце два женатых сына – довольно много". З цього можна зробити висновок, що в батьків не було вдосталь ні землі, ні коштів, щоби відселити дітей.

232 ЦДІАК. – Ф. 1191. – Оп. 2. – Спр. 84. Справа про звинувачення козака с. Ковчина І. І. Халимона у заподіянні образи особі імператора, 1879 р. – 3 арк.

233 ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 203. Статистические сведения о состоянии сельского хозяйства по селу Ковчину и хутору Старики Салтыково-Девичькой волости, 1877 г. – 12 л.

Рис. 54. Фрагмент триверстовки Шуберта.
Друга половина – кінець XIX ст.

Це, вочевидь, призводило до конфліктів між поколіннями. Недаремно ж на питання про причини поділу великих сімей подана лаконічна і курйозна відповідь: "Из-за баб". Це нагадує нам конфлікт героїв "Кайдашевої сім'ї" І. С. Нечуя-Левицького і підтверджує, що патріархальні сімейні стосунки почали розпадатися якраз після земельної реформи 1861 р.

Присадибної землі в селян було мало. Хати й господарські будівлі тулилися майже впритул одна до одної, а якщо

врахувати, що всі будинки були зроблені з дерева й покриті соломною, то страшним лихом для жителів села були пожежі. За спогадами старожилів, були випадки, коли вигорали цілі кутки села. Про подібне лихо свідчить архівний документ, датований 1857 рр. "О выдаче пострадавшим от пожара козакам с. Ковчина денежного пособия"²³⁴. Тоді пожежа була локальною: в козака Онисія Кириловича Халімона від удару блискавки загорілася клуня, від якої зайнялася й сусідня, козака Івана Юхимовича Харка. Пожежу загасили, та збитки були суттєвими. На щастя, вже тоді, в середині XIX ст., у країні діяла система страхування майна від пожеж, і будівлі цих козаків, як і більшості відповідальних господарів села, були застраховані. На зборах ковчинського сільського товариства, яке об'єднувало понад 200 домогосподарств, козаки підтвердили факт пожежі й визначили суму збитків. Страхове товариство виплатило погорільцям 2/3 вартості втраченого майна.

Іншим великим злом було поширення інфекційних хвороб. Відомо про епідемію холери в Ковчині влітку 1855 р. У метричній книзі тоді було зафіксовано 56 випадків смерті від цієї хвороби. До цього слід додати ще принаймні 9 смертей малюків у віці 1 – 2 років у інфікованих родинах, про причини яких метрична книга подає стандартний запис – "от детской болезни". За 2,5 місяці хвороба

234 ДАЧО. – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 195. О выдаче пострадавшим от пожара козакам с. Ковчина денежного пособия, 1857 – 1859 гг. – Арк. 1 – 13.

забрала життя щонайменше 65 людей²³⁵. Причини поширення цієї інфекції очевидні: велике скупчення населення, недотримання найпростіших санітарних та гігієнічних вимог. У 1859 р. у Ковчині протягом січня – березня померла 31 дитина від скарлатини.

Картину економічного життя села доповнює публікація про землеволодіння в Салтиково-Дівицькій волості, фрагмент якої подано нижче.

Салтыково-Дѣвицкая волость, состоящая из четырех больших селений: Салтыковой-Дѣвицы, Ковчина, Куликовки и Жуковки, принадлежит к той полосѣ Черниговской губерніи, в которой земледѣльская промышленность составляет не только главное, но почти единственное занятіе жителей.

Сельскими ремеслами занимаются очень немногіе и в весьма небольших размѣрах, – до того небольших, что, напр., даже сапоги на Ковчин и Дѣвицу шьют главным образом не свои, а странствующие Березинскіе сапожники. В том же Ковчинѣ, на его 2800 жителей (по свѣдѣніям губ. стат. комитета за 1875 г.), нѣтъ ни одного кузнеца, так что лошадей куют в Березном, – даже "насталишь топор – и то в чужое село". К тому же почти всѣ имѣющіеся ремесленники – прежде всего пахари, занимающіеся ремесленным трудом между прочим, как подспорьем и только в свободное от земледѣлія время. ... Даже отхожіе промыслы, занимающіе в Дѣвицкой волости самое видное мѣсто послѣ земледѣлія, дают занятіе сравнительно незначительному числу лиц. ... Если отхожіе промыслы и имѣют ошутительное значеніе, то только для одного Ковчина, на долю котораго приходится за 1876 г. больше половины (57%) общаго количества взятых паспортов. Земледѣльскій характер населенія сказался и на характерѣ отхожих промыслов: громадное большинство идет почти исключительно на земледѣльскія работы к нѣмецким колонистам Таврической губерніи.

В Салтыково-Дѣвицкой волости по крайней мѣрѣ 95% населенія прилагает свой труд непосредственно к самой землѣ, из которой одной извлекает почти всѣ средства к существованію²³⁶.

Як бачимо, ремесла і кустарні промисли в Ковчині були відсутні. Навіть коваля не було. Засоби до існування давала земля, на яку покладали всю працю. Велику кількість вітряків обслуговували самі господарі без залучення додаткової робочої сили, так що знайти роботу в селі було справді ніяк.

235 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 1517а. Метрическая книга о родившихся и умерших по с. Ковчину Черниговского уезда за 1853–1863 гг. – 263 арк.

236 Землевладение в Салтыково-Девницкой волости // Земский сборник Черниговской губернии. – 1877. – № 1 – № 4. – С. 92 – 115.

Усе це призводило до того, що селяни, особливо безземельні, шукали заробітку в інших місцях, часто в дуже далеких. Загалом близько 90 осіб (це більше 6% працездатного населення села) щовесни подавалися на тимчасові заробітки, більшість – до таврійських степів. Волосне правління для такої подорожі видавало заробітчанами паспорти. Переважно брали піврічні, рідше – річні паспорти та квитки на 1 – 3 місяці.

Село розросталося. Забудова поширювалася головною вулицею від центру в напрямку Однобічки й далі до Убіді. Заселяли вулицю, що йшла на Горбове, кутки Гречанівку, Причепилівку. У середині XIX ст. уже існувала сучасна вул. Деполович, що вела на Авдіївку. У 1897 р. у селі нараховували 436 дворів і 2 441 житель. Порівняно з початком XVIII ст., коли в Ковчині було 84 двори, кількість дворів зросла більше ніж у 5 разів²³⁷.

Відомості про кількість прихожан ковчинської церкви у 1875 р. показують соціальний зріз тогочасної людності (табл. 17).

Таблиця 17.

Соціальний стан населення с. Ковчин у 1875 р.²³⁸

Стан	Число дворів	Населення			в %
		Чолов.	Жінок	Разом	
Духовенство	4	11	11	22	1,0%
Дворяни	9	19	23	42	1,9%
Військові чини	60	118	139	257	11,4%
Міщани	4	15	15	30	1,3%
Козаки	291	852	872	1 724	76,3%
Казенні селяни	31	98	84	182	8,1%
Селяни-власники	1	1	1	2	0,1%
Разом:	400	1 114	1 145	2 259	100,0%

Отже, в другій половині XIX ст. у селі проживало 9 "дворянських" сімей. Напевно, це представники волосної та губернської адміністрації: писарі, реєстратори, судові та інші чиновники. Поряд із селянами-козаками значну частину становлять і державні (казенні) селяни. А от можливостями земельної реформи скористався лише один двір (селяни-власники).

237 Русов А. А. Описание Черниговской губернии – Чернигов, 1899. – Т. 2. Приложения. – С. 109.

238 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4947. Клировая ведомость Черниговского уезда за 1875 г. – Арк. 370 – 375 зв.

Земська реформа

Друга половина XIX ст. характеризувалася впровадженням у Російській імперії цілого ряду важливих реформ, що безпосередньо впливали на соціальний розвиток села. Головна з них – земська реформа 1864 р., яка запроваджувала органи місцевого самоврядування на губернському та повітовому рівнях. Земство складалося з повітових та губернських земських зборів і його виконавчих органів – управ. До повітових зборів на трирічний строк обирали гласних (депутатів) від трьох категорій виборців: землевласників, селян і міських власників. На повітових зборах обирали гласних до губернського зібрання.

Згідно з "Положенням про земські установи" до повноважень земства входили: догляд і ремонт шляхів, організація охорони здоров'я, будівництво та утримання шкіл, налагодження поштового зв'язку, розподіл державних грошових зборів, збирання статистичних відомостей. Утримання земств здійснювалося за рахунок оподаткування населення. Тож сільські громади спрямовували колективні зусилля на вирішення нагальних проблем, пов'язаних з розвитком освіти, медицини, охорони здоров'я. Повсюди відкривали земські школи (училища), лікарні, бібліотеки. Земства направляли в села професійно підготовлених учителів та лікарів.

В освітній галузі у 1864 р. було ухвалено "Положення про початкові народні училища", згідно з яким запроваджували єдину систему початкових шкіл. Роль земств за цим Положенням зводилася до вирішення фінансово-господарських справ школи без втручання в навчально-виховний процес. Контроль за діяльністю училищ було покладено на інспекторів та директорів народних училищ Міністерства народної освіти²³⁹.

У перші роки існування повітового земства воно ще не мало суттєвого впливу на освітній процес, у тому числі й у Ковчині. Проте, у другій половині XIX ст. відбулися значні зміни, що сприяли розвитку шкільної освіти на селі²⁴⁰.

239 Чернігівщина : енциклопед. довід. / за ред. А. В. Кудрицького – Київ : УРЕ, 1990 – С. 271.

240 Спугай С. М., Халімон Н. М. Учителем школа стоїть... : до 150-річчя Ковчинської школи – Київ : Логос, 2012. – 256 с.

КОВЧИНСЬКА ШКОЛА

Церковнопарафіальна школа 1862 – 1875 рр.

Початок 60-х рр. XIX ст. на Чернігівщині ознаменувався суттєвим поширенням початкових шкіл. Цей процес був пов'язаний з ім'ям архієпископа Філарета Гумілевського, який очолював Чернігівську кафедру в 1859 – 1866 рр. Саме його зусиллями початкові навчальні заклади почали діяти майже при кожній церкві, тому й отримали назву церковнопарафіальних, або церковноприходських, шкіл.

Церковнопарафіальну школу в Ковчині відкрили 1862 р., і вона була постійно затребуваною жителями села як єдиний навчальний заклад для місцевих дітей. Адже на той час у Ковчині налічувалося понад 200 дітей шкільного віку, тому відкриття школи стало важливою подією. Слід зауважити, що в Салтиково-Дівицькій волості наприкінці 60-х рр. XIX ст. церковнопарафіальні школи були лише в Ковчині та Салтиковій Дівиці. Навіть у Куликівці постійно діючого навчального закладу тоді ще не існувало.

Для школи збудували окреме приміщення – на місці нинішнього шкільного корпусу № 2, що на розі вул. Перемоги і вул. Л. П. Деполович. Школа мала одну класну кімнату й коридор. Працював лише один клас. Місцевий дяк Єлисей Власович Карпинський навчав дітей читанню та церковнослов'янської мови.

Проте навіть така початкова освіта була доступною далеко не для всіх дітей. За тих важких економічних і побутових умов, притаманних життю українського селянина, не кожен господар міг віддати свою дитину до школи, якщо в родині бракувало робочих рук, або якщо відвідування школи було пов'язане з непередбачуваними в селянському побуті витратами на взуття, теплий одяг тощо.

Після створення земств, які опікувалися місцевими питаннями, в тому числі розгортанням освітньої мережі, ситуація змінилася на краще. Чернігівське повітове земство в 1868 р. узяло під свою опіку існуючі школи Палати державного майна, а згодом і церковнопарафіальні.

Земська школа 1875–1919 рр.

Як свідчать джерела, земську школу в Ковчині відкрили в листопаді 1875 р. Ковчинське земське училище того часу за кількістю учнів (117) було одним з найбільших у Чернігівському повіті й поступалося лише школі містечка Седнева (137 учнів).

Приміщення для земської школи "по настоянию священника" було зведене в 1875 р.²⁴¹ Можливо, для потреб нового навчального закладу неодноразово перебудовували стару церковнопарафіяльну школу. Відомо, що 1894 р. у ній здійснили капітальний ремонт: з колишнього коридора зробили класну кімнату, прибудували новий коридор-роздягальню, а з іншого боку будівлі – дві квартири для вчителів площею 26 і 11 м².

Станом на 1896 р. приміщення Ковчинського земського училища визнавали одним з найкращих у Чернігівському повіті. Школа була дерев'яною, стояла на цегляному фундаменті, мала залізний дах. Принагідно зазначимо, що на той час більшість із 53 училищ повіту стояли під стріхою (41) і на дерев'яних стовпчиках без фундаменту (36).

Школа була досить просторою. Вона мала дві класні кімнати й теплу роздягальню (коридор). Площа першої кімнати складала 120 кв. арш. (60,7 м²), другої – 32 кв. арш. (16,2 м²). Висота приміщень – 4 арш. (2,8 м). На зборах повітового земства 1885 р. встановили мінімальну норму площі класного приміщення на кожного учня – 2 кв. арш. (1,0 м²). У багатьох тодішніх сільських навчальних закладах цієї норми не дотримувались, а в Ковчинському народному училищі майже кожного навчального року на учня припадало понад 2 кв. аршини.

У шкільних класах були три- і чотиримісні партії, що стояли в два ряди. Усе навчальне обладнання складалося з класної дошки, рахівниці, глобуса, карти півкуль Землі та карти Російської імперії. За рахунок земства учням видавали підручники, письмове та навчальне приладдя: молитовник, буквар, книги для читання, прописи, арифметичний задачник, лінійку-квадратик, грифельну дошку. Навесні, закінчивши навчання, учні повертали все це до школи.

Школа розміщувалася на невеликій ділянці площею 240 кв. саж. (0,11 га). І земельна ділянка, і саме приміщення були власністю сільської громади. Через невелику площу шкільної садиби училище фактично не мало подвір'я. Перерви учні проводили в класі, а за гарної погоди – просто на вулиці. Хлопці часто лазили на новозбудовану церковну дзвіницю, за що їх карали.

До школи приймали дітей від 8 до 12 років, а то й старших. У першому класі переважно навчалися діти віком 8–10, у другому – 10–12, у третьому – 11–13 років. У перших двох класах було по 20–30 учнів, а до випуску залишалося близько десяти.

Навчальний курс тривав три роки. Проте навчання не було обов'язковим. Учні могли залишити школу після першого чи другого класу або по кілька років

241 Доклады в связи с отчетом Черниговской уездной земской управы по народному образованию за 1896 год. – Чернигов, 1897. – С. 21.

Народное образование в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1877. – № 5 – 8. – С. 116.

навчатися в одному класі. Малоздібних школярів учитель міг відрахувати зі школи. Тому до випускного класу доходило значно менше дітей. Ще менше учнів складали випускні іспити й отримували свідоцтва про закінчення школи.

У Ковчинському земському училищі дітей продовжував навчати вже згадуваний дяк Єлисей Карпинський, тому предмети й методи викладання, мабуть, суттєво не відрізнялися від тих, що існували в церковнопарафіяльній школі. Пізніше навчально-виховний зміст роботи земських шкіл визначався "Орієнтовними програмами предметів, що викладаються у початкових народних училищах", які були затверджені Міністерством народної освіти в 1897 р. Початкова школа мала "зміцнювати у народі релігійні та моральні поняття і поширювати елементарні корисні знання"²⁴². Тому й викладали відповідні предмети: Закон Божий (6 год. на тиждень), церковнослов'янську граматику (3 год.), російську мову (8 год.), каліграфію (2 год.), арифметику (5 год.) – усього 24 години щотижня. Усі навчальні дисципліни викладали російською мовою. Найголовнішою, звичайно ж, був Закон Божий, який по суботах читав законовчитель – місцевий священик. Решту дисциплін викладали професійно підготовлені вчителі, яких до школи направляло повітове земство (табл. 18).

Таблиця 18.

Учителі Ковчинського земського училища

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік прийому	Рік звільнення
1	Карпинський Єлисей Власович	1862	
2	Ющенко Дмитро Йосипович	1878	
3	Ющенко Аделаїда Миколаївна	1882	
4	Ахновська Олена Євгенівна	1896	1897
5	Григор'єва Наталія	1896	1897
6	Данилевич Василь Федорович	1897	1900
7	Данилевич Тетяна Леонтіївна	1897	1913
8	Деполович Лідія Платонівна	1901	1908
9	Барановська В. І.	1911	
10	Карпова Н. Д.	1911	
11	Халаш В. Є.	1911	
12	Шведова В. П.	1911	

242 Сірополко С. Історія освіти в Україні – Київ : Наук. думка, 2001. – С. 348.

Після відкриття земського училища в Ковчині був великий наплив учнів – одразу 117 осіб (80 хлопчиків і 37 дівчаток). Далі чисельність поступово зменшувалася, і кількісний склад учнів по роках наведено в табл. 19.

Таблиця 19.

Чисельність учнів Ковчинської школи в 1875 – 1901 рр.

Навчальний рік	Кількість учнів			
	Хлопчиків	Дівчаток	Всього	Закінчили
1875-76	80	37	117	-
1876-77	82	23	105	-
1877-78	74	18	92	2
1878-79	74	18	92	2
1879-80	56	-	56	-
1880-81	68	4	72	-
1881-82	70	4	74	3
1882-83	76	-	76	9
1883-84	77	-	77	2
1884-85	73	3	76	11
1885-86	67	3	70	3
1886-87	77	6	83	2
1887-88	67	8	75	5
1888-89	66	6	72	10
1889-90	64	7	71	5
1890-91	63	5	68	9
1891-92	67	8	75	7
1892-93	73	7	80	6
1893-94	83	14	97	8
1894-95	80	15	95	8
1896-97	70	9	79	4
1898-99	69	17	86	12
1899-00	73	24	97	6
1900-01	77	16	93	7

Земство оплачувало працю вчителів, видавало навчальні книги та приладдя, комплектувало бібліотеки, а сільські громади брали на себе зобов'язання з будівництва, ремонту й утримання шкільних приміщень: "На обязанности сельского общества по отношению к земскому училищу лежит прежде всего постройка вполне приспособленного училищного здания и ремонт его и, затем, удовлетворение хозяйственных нужд школы: отопления, освещения, мелкого ремонта и наёма сторожа"²⁴³.

243 Доклады ... за 1896 год. – С. 131.

Відомо, що Ковчинська громада щороку збирала 100, а в окремі роки 150 рублів на утримання школи та забезпечення її всім необхідним для нормальної роботи. Згідно з постановою земських зборів 1888 р. ці кошти мали надходити до земської управи, де для кожної школи було відкрито окремий рахунок. Проте не всі громади виконували цю ухвалу. Приміром, Ковчинська й Куликівська громади спочатку видавали зібрані гроші безпосередньо попечителю школи, й тільки згодом, з 1896 р., кошти почали передавати до управи: "Управа, по мере надобности, выдает деньги на удовлетворение нужд училища... или учителю, или попечителю, или хозяину школы, который расходует их и ведет записи в приходо-расходной книге. Обыкновенно ведет приходо-расходную книгу учитель, попечитель же только в случаях, когда он особенно близок к школе. Такие случаи... имели место в Ковчинском и Козлянском училищах".

Тільки у двох училищах Чернігівського повіту, в тому числі в Ковчині, господарськими питаннями школи відав не учитель, а "попечитель" – тобто опікун. Його обирала громада на трирічний строк, або ж він сприяв школі з власної ініціативи й відігравав значну роль у її житті. Попечитель мав право контролювати економічне життя закладу та навчально-виховний процес. На щастя, історія зберегла прізвища достойників, чия діяльність має слугувати прикладом небайдужого ставлення жителів села до проблем свого навчального закладу. 25 жовтня 1885 р. попечителями Ковчинської школи були обрані А. А. Собко та священник П. Г. Деполович. Авторитет останнього був таким високим, що його обирали попечителем сільської школи впродовж багатьох років²⁴⁴.

Слід зауважити, що наші земляки справді були або досить заможними, або достатньо свідомими й відповідальними у своєму ставленні до школи. Адже за 12 років (1886 – 1897) земство жодного разу не виділяло додаткових коштів на утримання Ковчинського училища, оскільки відповідні заяви не надходили. Отже, сільська громада самотужки утримувала свій навчальний заклад, тоді як окремі училища повіту досить часто одержували дотації від земства. Таке піклування про школу свідчить про особливу зацікавленість місцевих жителів у її діяльності.

Проте навіть земська школа не охоплювала навчанням усіх ковчинських дітей, яких ставало дедалі більше, адже населення села зростало. Чисельність дітей шкільного віку (8–11 рр.) вважалася рівною десятій частині всього населення й у різні роки могла становити від 220 до 250 осіб. Тим часом у школі навчалося близько третини дітей – почасти через необов'язковість навчання, нестачу місць, а головне – через економічні чинники, про які згадувалося вище.

244 Свод постановлений Черниговского уездного земского собрания по народному образованию за 1886 – 1894 гг. – Чернигов, 1895. – С. 61.

Ухвалення в 1908 р. Закону про введення загального початкового навчання сприяло загальному розвитку початкової освіти, розширенню мережі початкових шкіл та збільшенню чисельності учнів. Вихованці Ковчинської школи вже не могли розміститися в старій будівлі, через що багатьом з них було відмовлено в навчанні. Тому на початку ХХ ст. гостро постало питання про будівництво нового шкільного приміщення.

*Рис. 55. Земська школа.
Приміщення № 2. Фото 1932 р.*

училище працювало до 1919 р. Обидва земські будинки збереглися донині: в одному розмістився історико-краєзнавчий музей с. Ковчина, в іншому – шкільні майстерні.

*Рис. 56. Земська школа. Приміщення № 1.
Фото початку 1950-х років.*

У 1909 р. у Ковчині коштом повітового земства звели два нові шкільні будинки. Один з них постав на місці старої школи, а другий – через дорогу, на вузькій смужці землі, яку придбало земство. Навесні, по великій воді, баржами доставили лісоматеріал і цеглу. Приміщення звели дуже швидко, за одне літо. До початку нового навчального року вони вже були готові, тільки не штукатурені. У цих приміщеннях Ковчинське земське

Доречно нагадати, що всі дисципліни натовді викладали російською мовою згідно з Валуєвським циркуляром 1863 р. та Емським указом 1876 р., які повністю забороняли українську. І тільки в 1916 р. повітова інтелігенція виступила з ініціативою викладання шкільного курсу рідною українською мовою²⁴⁵. Цей відчайдушний порив був підтриманий міським головою Чернігова, нашим земляком

Аркадієм Васильовичем Верзиловим, який пишався своєю малою батьківщиною і навіть узяв собі псевдонім "Ковчинець".

245 Черниговская земская неделя. – 1916. – № 49. – 2 декабря. – С. 3 – 4.

Аркадій Верзилов

Аркадій Васильович Верзилов народився 8 грудня 1867 р. у с. Ковчині. Його батько – Василь Данилович Верзилов (1843 – 1882) – з 1860 р. служив у Чернігівській палаті цивільного суду, а з 1872 р. обіймав посаду секретаря Чернігівської судової палати. Мати – Марія Іванівна – походила з роду Делегурових (Делеурових). Представники родини Делегурових згадуються в ковчинських документах, починаючи з 1812 р., а Верзилови – від 1825 р.

У 1879 – 1887 рр. Аркадій Верзилов навчався в Чернігівській класичній гімназії, потім – на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира. Ще будучи студентом, він у 1889 р. брав участь в археологічних розкопках на Соборній площі Чернігова. Деякий час працював у Центральному архіві давніх актів у Києві. На основі опрацьованих документів під керівництвом професора В. Б. Антоновича написав свою першу наукову працю – "Очерки торговли Южной Руси с 1480 – 1569", за яку в 1893 р. одержав диплом I ступеня.

Від 1893 р. А. В. Верзилов мешкав у Чернігові. У квітні 1893 р. його було обрано секретарем Чернігівської міської думи, а з 1906 р. – міським головою. На цю посаду А. В. Верзілова обирали 4 рази поспіль: у 1906, 1909, 1913, 1918 рр., аж до скасування органів міського самоврядування у 1919 р.

Службу в міському самоврядуванні А. В. Верзилов вдало поєднував з науковою та педагогічною діяльністю. Він був одним з найвпливовіших членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії (з 1900 р.). На сторінках "Трудов" цієї наукової інституції побачили світ статті й нариси вченого з історії, археології та етнографії нашого краю. Як член Постійної комісії зі складання біографічного словника діячів України при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) А. В. Верзилов упорядкував список наукових діячів Чернігівщини від 1764 р., написав ряд біографічних статей про громадсько-політичних діячів. Він входив до складу бюро Історичної секції ВУАН і тривалий час був ученим секретарем Чернігівського наукового товариства.

Ще в університетські роки А. В. Верзилов входив до Української студентської громади, якою керував професор В. Б. Антонович, а потім був активним членом Чернігівської української громади. У 1906 р. співробітничав з українською щоденною газетою "Громадська думка", на сторінках якої друкували його численні дописи. А. В. Верзилов наполягав на реформуванні системи освіти, був прихильником українізації шкіл та сприяв розбудові національних закладів освіти. У 1918 р. він очолив першу в Чернігові українську гімназію, в якій

читав курс історії України, а також викладав історію та українську мову в Чернігівському народному університеті, на учительських та кооперативних курсах, в індустріально-агрономічному та землевпорядному технікумах.

Помер А. В. Верзилов 14 липня 1931 р. у власному будинку в Чернігові внаслідок невиліковної хвороби шлунка.

Пам'ять про видатного земляка зберігають його односельці. У травні 2016 р., до 85-х роковин від дня смерті А. В. Верзилова, у Ковчині відбулася Чернігівська обласна науково-краєзнавча конференція. У ній взяли участь відомі історики й науковці, сільські голови, бібліотекарі та вчителі історії Куликівського району. У доповідях було висвітлено біографію, наукову та громадську діяльність А. В. Верзилова, а також відбулася презентація біобібліографічного покажчика "А. В. Верзилов", в якому систематизовано науковий доробок дослідника²⁴⁶.

КОВЧИНСЬКІ ДУХІВНИКИ

Платон Деполович (роки служби: 1862, 1868 – 1904)

Говорячи про Ковчинську школу й про історію села взагалі, не можна не згадати тих діячів сільського просвітництва, які самовіддано працювали на духовній ниві. Чільне місце серед них належить Платону Григоровичу Деполовичу.

Платон Григорович Деполович народився 1835 р. у с. Ковчині. У липні 1861 р. він закінчив повний курс Чернігівської духовної семінарії з атестатом другого розряду і був рукоположений архієпископом Філаретом (Гумілевським) у сан священника до церкви Різдва Богородиці с. Форостовичі Новгород-Сіверського повіту. Молодий священник долучився до процесу створення початкових шкіл, у 1867 р. брав участь у роботі з'їзду Новгород-Сіверського училищного округу.

Воспитанник Черниговской духовной семинарии Платон Деполович рукоположен во священника в село Форостовичи, Новгородсѣверскаго уѣзда, с производством жалованья с 16 июля.²⁴⁷

246 Верзилов А. В. (1867 – 1931) : (біобібліогр. покажч.). – Чернігів, 2015. – 79 с.

247 Черниговские епархиальные известия. – 1861. – № 11. – С. 129.

У серпні 1868 р. за власним проханням та рішенням архієпископа Варлаама (Денисова) він був переведений на місце парафіяльного священика в с. Ковчин. Родина поселилася у просторому будинку біля церкви, на місці нинішньої садиби, що по вул. Перемоги, 80.

Глибокі знання, доброчесність і активна громадська позиція П. Г. Деполовича не залишилися поза увагою єпархіального начальства. У 1870 р. його призначили на посаду депутата в слідчих справах, того ж таки року обрали кандидатом у члени благочинної ради єпархії, а в 1874 р. – дійсним членом ради.

Ковчинці шанували настоятеля Свято-Георгіївської церкви не лише як священика, а й законовчителя місцевої земської школи. За високі моральні якості та вагомі досягнення в релігійному вихованні школярів П. Г. Деполовича неодноразово відзначали преміями Чернігівської повітової училищної ради²⁴⁸.

У земських училищах крім учителів та законовчителів були ще й попечителі, які опікувалися проблемами навчального закладу. Як правило, на цю посаду громади обирали найбільш порядних і відповідальних людей. Від часу відкриття земської школи в Ковчині в 1875 р. її незмінним попечителем був саме П. Г. Деполович. Діяльний просвітник, він також клопотався про відкриття школи в задеснянському с. Дурні (нині с. Миколаївка), де вів заняття в недільній школі²⁴⁹.

Доля не була прихильною до Платона Деполовича. У ранньому віці з життя пішов його батько, ковчинський священик Григорій Деполович. Опіку і дружню допомогу надала тоді родина Карпинських. Можливо завдяки їхній підтримці П. Г. Деполович здобув духовну освіту. А незадовго до закінчення семінарії він одружився з донькою Федора Власовича Карпинського – Олександрою. У родині священика з'явилися діти. Спочатку сини: Петро (1865) та Сергій (1867), а потім донечки: Лідія (1869), Марія (1871) й Маріамна (або ж Маргалина, 1874)²⁵⁰. Матері самій важко було б упоратися з усіма. На щастя, на допомогу прийшла тітка – Параска Власівна Карпинська. Вона була незаміжною, а по смерті батька лишилася цілком самотньою. Тож коли у 1868 р. до Ковчина переїхала сім'я П. Г. Деполовича, вона стала мешкати разом з ними. Параска Власівна знаходила справжню вітіху в колі дітей своєї племінниці, була незамінною помічницею і повноцінним членом великої священицької родини. Адже на додачу до своїх дітей, П. Г. Деполович опікував ще двох дочок покійного паламаря церкви с. Форостовичі, які також проживали в його домі.

248 Свод постановлений Черниговского уездного земского собрания по народному образованию за 1886 – 1894 гг. / [сост. И. Т. Гаркушенко]. – Чернигов : тип. Губ. земства, 1895. – С. 166, 206.

249 Народное образование в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1877. – № 5 – 8. – С. 125.

250 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4947. Клировая ведомость Черниговского уезда за 1875 г. – Арк. 370 – 375 зв.

Несподівана хвороба й раптова смерть коханої дружини Олександри стали трагедією для священика і його великого сімейства. Олександра Федорівна померла від сухот 2 травня 1875 р. у віці 33 років, лишивши по собі п'ятьох дітей. Найстаршому Петру було лише 10 років, а найменшій Маріамні ледь виповнився рік. З того часу Параска Власівна – хресна матір дітей Деполовича – замінила їм рідну матір, оточуючи їх теплом і турботою. А Платон Григорович був для своїх дітей не лише батьком – він став для них учителем і порадником, беззаперечним авторитетом, прикладом для наслідування.

Глибока віра, відповідальність за дітей і долю своєї пастви, підтримка близьких допомогли 40-річному священику вистояти, не зламатися. Не зважаючи на прикрощі долі, він сумлінно служив людям, допомагав їм, був діяльним учасником ковчинської громади.

Активна громадська позиція батька позитивно вплинула на професійний вибір дітей. Майже всі вони отримали вищу освіту й обрали шлях служіння людям. Лідія після закінчення гімназії стала вчителькою, Петро та Сергій – лікарями.

П. Г. Деполович помер 20 грудня 1904 р. від швидкоплинного запалення легень²⁵¹. Його життя й подвижницька діяльність становлять цілу епоху в історії Ковчина. Незмінним настоятелем Свято-Георгіївської церкви він служив 36 років і майже 30 років був попечителем Ковчинської школи! Похований біля церкви, якій віддав усе своє життя, та неподалік від школи, якій служив усією душею.

Згадаймо й сподвижників П. Г. Деполовича, які разом з ним служили в ковчинському храмі. Це Павло Васильович Добровольський (1807 – 1895), котрий прибув у село в 1844 р. і впродовж 40 років служив церковним дияконом. Дячком був син покійного батюшки Карпинського Єлисей Власович, паламарем – Пилип Володимирович Срібний, виходець із псаломницької династії, представники якої тривалий час служили в Георгіївській церкві. Паламарем був його батько, а згодом став і син – Василь Пилипович Срібний.

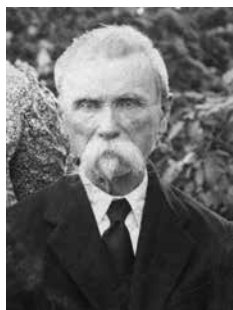

З РОДИНИ ДЕПОЛОВИЧІВ

Сергій Платонович Деполович народився у 1867 р. Був військовим лікарем, брав участь у російсько-японській та Першій світовій війні. На початку 1920-х рр. працював лікарем Березинської лікарні. У червні 1924-го він трагічно загинув від розбійного нападу біля містечка Березне. Поховали його на ковчинському цвинтарі біля церкви, поряд з могилою

251 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 1037. Метрична книга Георгіївської церкви с. Ковчина, 1904 р. – Арк. 177 зв. – 178.

батька. Після зруйнування церкви, в часи панування атеїзму, ці поховання тривалий час лишалися недоглянутими. Проте майже завжди вони були огорожені, над ними буйно цвів бузок, а всі ковчинці знали, що там знайшли вічний спокій Деполовичі. Над однією з уцілілих могил у 1983 р. встановили скромний цегляний надгробок з пам'ятною дошкою про С. П. Деполовича.

Петро Платонович Деполович народився у 1865 р. Здобув медичну освіту. Від кінця XIX ст. до 1918 р. П. П. Деполович служив чернігівським і мглинським повітовим лікарем, а в 1918 – 1941 рр. – лікарем Чернігівської губерньської, а згодом обласної лікарні, й усі ковчинці за потреби ходили лікуватися тільки до нього. У 1920-х рр. він був членом колегії Чернігівського губерньського відділу охорони здоров'я, тимчасово виконував обов'язки його завідувача. П. П. Деполович залишив по собі значну науково-медичну спадщину. Зокрема, популярним був його підручник із судової медицини (1907 р.).

П. П. Деполович не забував своєї малої батьківщини й не втрачав зв'язків із селом, де минуло його дитинство та юнацькі роки. Власним коштом сплачував щорічні грошові премії кращим учням Ковчинської школи. З певної суми заощаджень, покладеної в банк, щороку нарастали відсотки – 25 рублів, які П. П. Деполович переказував навчальному закладу. У 1906 – 1914 рр. трьом кращим його випускникам видавали нагороди: одну – в сумі 9 рублів, дві інших – по 8. Стипендію П. П. Деполовича в Ковчині свого часу отримували Ганна Іллівна Бороденчик, Ганна Федорівна Лузан, Агафія (Ганна) Родіонівна Савалій, Поліна Ананіївна Срібна, Ілля Микитович Срібний, Настя Василівна Тураш, Уляна Іванівна Тураш, Яків Соломонович Якубов.

Найбільш відомою представницею родини Деполовичів стала **Лідія Платонівна Деполович** – великий педагог і методист початкової освіти, авторка букварів, які видавали впродовж трьох десятиліть, читанок, задачників і численних посібників з навчання грамоти.

Лідія Деполович народилася 14 листопада 1869 р. у с. Ковчині. Після навчання в місцевій земській школі вона в 1885 р. вступила до Чернігівської жіночої гімназії, яку закінчила 1893 р. Педагогічний шлях починала в Количівці (нині село Чернігівського району), де вчителювала в 1893 – 1901 рр., а потім до 1908 р. була вчителькою Ковчинської земської школи.

У 1909 р. Л. П. Деполович переїхала до Чернігова і викладала в школах міста, маючи величезне педагогічне навантаження – 36 робочих годин на тиждень. А ще – позакласна робота, завідування шкільною бібліотекою. Нещодавно віднайдені документи розкривають тогочасну "педагогічну кухню" Л. П. Деполович. Вона не просто читала уроки, а досліджувала дітей: вивчала вподобання учнів, рівень їх знань і компетенції з різних питань.

Улітку 1909 р. Л. П. Деполович обвінчалася з Прокопієм Митрофановичем Чмелем, котрий походив із заможних селян с. Количівки (за метрикою батька був козаком). У 1911 р. у них народився син Євген. Однак сімейне життя не склалося, і майже відразу після народження сина подружжя розірвало стосунки, хоча офіційно розлучення було оформлене лише 1920 р.

Педагогічні інтереси Л. П. Деполович були зосереджені на методиці навчання в початковій школі. Професійні надбання і спостереження, яких за майже 30-літній строк учителювання накопичилося чимало, Л. П. Деполович викладала в посібниках для навчання грамоти. У 1920-х рр. вона створила свій перший авторський буквар "Нумо читати!", який побачив світ у Державному видавництві України 1926 р. Він був рекомендований як базовий підручник для початкової освіти й перевидавався у 1929 р.

У 1927 р. Л. П. Деполович переїхала до Києва, де продовжила займатися вчительською діяльністю, а також складанням та впорядкуванням посібників для навчання грамоти. Доленосною для неї стала зустріч із відомим педагогом того часу Олександром Матвійовичем Астрябом, прихильником реформування викладання шкільних предметів у напрямку розвивального навчання, яке б спонукало учнів до самостійних висновків. У цій новаторській діяльності О. М. Астряб та Л. П. Деполович були однодумцями. Результатом їхньої співпраці став вихід у 1928 р. підручника "Математичний задачник. Перший рік навчання в міській трудшколі". Того ж таки 1928 р. Л. П. Деполович видала підручник "Перша читанка".

Важливою подією в педагогічній діяльності Л. П. Деполович стали знайомство і співпраця з Олександром Федоровичем Музиченком, одним із засновників національної системи освіти в Україні. Як носій передових національних ідей, прихильник гуманістичних засад діяльності школи та вчителя О. Ф. Музиченко негативно ставився до школи, що пригнічує особистість дитини і не формує її активної самостійності. Погляди О. Ф. Музиченка справили значний вплив на формування педагогічного світогляду Л. П. Деполович. У 1930 – 1931 рр. вони видали "Робітну книжку для першого року навчання (Буквар)", у 1933 – 1937 рр. – буквар.

У 1936 – 1940 рр. Л. П. Деполович активно працювала над створенням новаторських підручників для шкіл грамоти (для шкіл дорослих). У 1936 р. у співавторстві з Тамарою Гурвич з'явився її "Буквар для шкіл грамоти". А від 1940 р. Л. П. Деполович вже одноосібно редагувала цей підручник. Майже до кожного з видань букварів складалися методичні рекомендації "Як навчати грамоти за букварем", в яких роз'яснювалося все, починаючи з того, як треба звертатися до першокласника, як пояснювати ту чи іншу літеру, які приклади наводити, які малюнки розглядати.

Вершиною науково-методичної діяльності Л. П. Деполович став авторський буквар 1938 р. і відповідні методичні рекомендації "Як навчати грамоти за букварем Л. П. Деполович". Цей буквар – справжній довгожителю серед підручників. До 1956 р. його видавали аж 19 разів! Загальний тираж склав понад 12 мільйонів примірників! А повноколірне останнє видання, безумовно, можна вважати своєрідним шедевром не тільки педагогічної, а й друкарської майстерності.

Загалом видавнича діяльність Л. П. Деполович була вкрай насиченою. Починаючи від 1926 р. і практично до останнього року свого життя, Л. П. Деполович чи не щороку публікувала власні посібники й підручники, які на багато років пережили свого автора і виходили протягом 1944 – 1956 рр., а підручники для навчання дорослих видавали до 1963 р. (8 видань)²⁵².

У 30 – 60-х рр. ХХ ст. підручники Л. П. Деполович були одними з найпоширеніших в Україні. Їх тиражі сягали до 1 000 000 примірників на рік. За букварями Л. П. Деполович навчилося читати не одне покоління українських школярів. Методика навчання читанню й послідовність вивчення літер були настільки вдалими, що її буквар адаптували для навчання незрячих дітей (1948).

Буквар Л. П. Деполович перетнув навіть кордон України та світовий океан. Саме букварна частина, розроблена нею (без змін!), стала основою українського букваря, який видавали в Канаді в 50 – 60-х рр. ХХ ст. Причому буквар був одним з небагатьох підручників, які приносили прибуток видавництву "Нові дні" в Торонто. У Канаді буквар Л. П. Деполович друкували принаймні до 1965 р. (десяте видання).

Зауважимо, що й співавтори Лідії Платонівни, і її послідовники на ниві букваристики були відзначені державними нагородами та високими званнями. Їй же – нічого, бо, мовляв, "попівна".

Під час нацистської окупації України хвора 72-літня жінка залишилася в Києві цілком самотньою. Колись у своїх методиках вона завжди приділяла увагу каліграфічній правильності письма. Тепер же старечим малорозбірливим

252 Деполович Лідія Платонівна (1869 – 1943) : (біобібліогр. покажч.). – Чернігів, 2017. – 32 с.

почерком писала щоденник – листи до єдиної близької людини – сина Євгена, який перебував у Росії. На аркушах звичайних шкільних зошитів у косу лінійку і в клітинку вона розповідала про те, чому не змогла евакуюватися, про хаос у місті влітку-восени 1941 р. й перші дні окупації, трагедію Бабиного Яру, побутове життя киян. При цьому переймалася, щоб записи, зроблені нею, "були правдиві, як в сенсі повної об'єктивності по відношенню до обох ворогуючих країн, так і в сенсі першоджерел, із яких я їх беру". Ці листи так і не були відправлені адресатові.

1 грудня 1941 р. вона зробила такий запис у щоденнику: "На руках у мене залишились півтори тисячі, із яких 500 уже потрачені (200 руб. внесла пай в кооперацію), лишилась тисяча. Та що значить ця тисяча при таких цінах! Пенсію також перестали давати. Виміняла твої старі черевики, піджак і коричневі штани, отримала за них трохи картоплі й пшона, дещо підкупила, з осені насушила трохи сухарів, – ось цим і перебиваюсь сяк-так, строго дозуючи денну норму. Від сьогоднішнього дня настає нова стадія голодування, бо сухарі закінчилися... Дров у нас мало, тому в кімнаті холодно й сиро. Труби у водогоні полопались... Струму в приватних будинках нема... Тому всі довжелезні зимові вечори проводжу в сутінках і повному бідунанні. Лише мозок, на жаль, не може бути бездіяльним, а думати жажливо й важко!"

Стара, знесилена хворобами, голодом і холодом жінка у скрутний окупаційний час ще вболівала за долю найголовнішої своєї книжки! Вона випадково довідалася, що її буквар серед деяких інших радянських підручників буде тимчасово дозволений для навчання дітей у школах після внесення суттєвих змін. Л. П. Деполович переймалася, що підручник для найменших дітлахів може кардинально змінитися не лише змістовно, а й методично. Не раз вона (у 72 роки!) ходила пішки через усе місто, щоб втрутитися в цю справу, але запізно – зміни до букваря вже були внесені. Члени окупаційної методичної секції капітально "почистили" буквар без згоди автора. Вилучили 26 сторінок – понад чверть обсягу видання. "Шкода мені було свого спустошеного букваря. Я намагалася дещо суперечити, але справу вже було зроблено. Та й піднімати скандал було не варто, – все одно мій буквар доживає останній рік свого існування взагалі. Та й апелювати нема куди – нема ж ніякої вище стоячої інстанції", – писала у своєму щоденнику Л. П. Деполович.

На початку 1942 р. почався масовий від'їзд населення з Києва. Люди тікали до провінції, де вижити було трохи легше. Л. П. Деполович залишилася в Києві з кількох причин. По-перше, на той час вона була тяжко хвора й немічна. По-друге, їхати не було куди: чернігівський будинок Деполовичів згорів ще в серпні 1941 р. Хвора жінка плекала лише одну надію – на швидкий кінець війни й зустріч зі своїм сином.

20 березня 1943 р. Л. П. Деполович померла на 73-му році життя в окупованому Києві, так і не дочекавшись цієї зустрічі. Авторку букваря поховали на Солом'янському кладовищі. Під величним хрестом на її могилі члени родини й земляки влітку 2017 р. встановили скромний надгробок.

Пам'ять про видатного педагога-методиста, авторку українського букваря свято бережуть її земляки. У Ковчині, де народилася й виросла Л. П. Деполович, одна з кращих вулиць названа її ім'ям, а в місцевому історико-краєзнавчому музеї розміщено експозицію, присвячену родині Деполовичів. 27 січня 2010 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України ім'я Л. П. Деполович було присвоєне Ковчинській школі.

КОВЧИНСЬКІ ДУХІВНИКИ

Іоанн Митькевич (роки служби: 1907 – 1919)

У 1907 р. до Ковчина було направлено нового священика – Іоанна Іоаннова Митькевича, 1871 р. н. Випускник Чернігівської духовної семінарії 1893 р., він закінчив навчальний заклад на відмінно – по першому розряду. Священницьке служіння розпочав у с. Старий Білоус Чернігівського повіту, потім правив у с. Рогозках Городнянського повіту, звідки його перевели до Ковчина, де він також став законовчителем Ковчинського земського училища.

У просторому будинку, нещодавно зведеному для нового батюшки, й мешкав отець Іоанн з дружиною Параскевою Іванівною (1872 р. н.) та чималою родиною. Подружжя мало шістьох дітей: Марію (1894 – 1920), Леоніда (1896 – 1972), Михайла (1901 – 1935), Анну (1903), Євгенію (1904) та Олександра (1906).

Родина Митькевичів перебувала в Ковчині до червня 1919 р.

Досить відомим у Ковчині й Чернігові став старший син батюшки Іоанна – Леонід Митькевич. У 1906 – 1914 рр. він навчався в Чернігівському реальному училищі, після закінчення якого вступив до Петербурзького політехнічного інституту, а в 1917 р. перевівся на фізико-математичний факультет Київського університету св. Володимира. Через політичні й сімейні обставини Л. І. Митькевич змушений був у 1919 р. повернутися до Чернігова, де закінчував навчання на фізико-математичному факультеті Чернігівського інституту народної освіти (1923) і паралельно працював завідувачем Чернігівської народної студії мистецтв. Викладав малювання, математику й механіку в навчальних закладах міста, брав

діяльну участь у мистецькому житті Чернігова. У квітні 1935 р. Л. І. Митькевич був заарештований, безпідставно звинувачений і репресований радянською владою як член неіснуючої терористичної організації. Він не дав брехливих свідчень і не визнав своєї провини. Понад 11 років Л. І. Митькевич провів у трудових таборах, втративши там здоров'я. Однак доля ще раз повернула його до нашого села. У 1948 – 1953 рр. Л. І. Митькевич працював у Ковчинській школі вчителем математики та німецької мови, а після уроків навчав сільських дітей малювати. Збереглися дві тогочасні роботи Митькевича, виконані олівцем, – портрет подружжя Михайла Давидовича та Галини Іллівни Стеценків і дитячий портрет доньки Галини Іллівни – Ніни. Від 1957 р. Л. І. Митькевич постійно проживав у Чернігові, де стараннями І. М. Коцюбинської у 1963 р. одержав квартиру. На сьомому десятку літ він прагнув надолужити втрачений час і можливості: багато писав як художник у різних техніках, був учасником виставок. Нині роботи Л. І. Митькевича зберігаються в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського та Чернігівському художньому музеї ім. Г. Галагана²⁵³.

253 Андрійчук Т. Леонід Митькевич: один з когорти митців "розстріляного відродження"
// Реабілітовані історією. Чернігівська область. Кн. 4. – Чернігів, 2012. – С. 212 – 217.

НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

На початку XX ст. у Ковчині мешкало 2472 жителі (1216 чоловіків і 1256 жінок)²⁵⁴. Довідник "Полное географическое описание нашего Отечества" в 1903 р. подає таку інформацію про Ковчин: "Верстах в 10 к востоку от станции [Муравейки], при реке Десне лежит людное село Ковчин, имеющее около 3 тыс. жителей, несколько лавок, более 50 мельниц (в том числе несколько водяных) и около 5 маслобойных заведений"²⁵⁵. На початок XX ст. Ковчин за кількістю населення досяг одного з найвищих своїх показників. Наявність значної кількості млинів указує на те, що більшість населення була заможною. Очевидно, цьому сприяло близьке розташування села до таких торгових центрів як Чернігів і Ніжин, де можна було продати рештки сільськогосподарської продукції. Вигідно було торгувати і в сусідньому містечку Салтиковій Дівиці, де щонеділі був базар, а двічі на рік вирував ярмарок. Особливо великим був Іванівський ярмарок 24 червня. Тоді до Дівиці звідусіль привозили різноманітний товар. Для сприяння доставки по Десні у волосному центрі збудували пристань. Як бачимо, торгівля в той час досягла високого рівня. 25 вересня 1913 р. було надано дозвіл на відкриття по вихідних днях базару і в с. Ковчині²⁵⁶.

Так минули останні мирні роки перед революційними потрясіннями Російської імперії. Акції невдоволення і протесту селян, які в 1905 – 1907 рр. мали місце на Чернігівщині, обійшли Ковчин стороною. Однак загальне напруження в регіоні відчувалося. Наприкінці жовтня 1905 р. у Чернігівській губернії оголосили стан посиленої охорони.

Ковчинські переселенці 1907 р.

Революція 1905 – 1907 рр. спонукала царський уряд змінити аграрну політику. Відповідну реформу втілював у життя голова уряду П. А. Столипін. Зasadничими положеннями Столипінської реформи були руйнація общини, дозвіл купівлі-продажу землі та утвердження на селі селянина-власника. Для зменшення напруги в земельному питанні стимулювали переселення селян з Європейської частини Росії до Сибіру та Далекого Сходу.

254 Список населенных мест Черниговской губернии, имеющих не менее 10 жителей : по данным 1901 г. – Чернигов, 1902. – С. 74.

255 Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 7 : Малороссия. – Харьков, 2009. – С. 348.

256 ДАЧО. – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 966. Дозвіл на відкриття базару в с. Ковчині, 1913 р. – Арк. 148.

Із Салтиково-Дівичької волості до Приморського краю виїхало 65 родин (194 чоловіки й 179 жінок). З них щонайменше 11 – з Ковчина.

У 1907 р. 53 родини переселенців з Чернігівської та Могилевської губерній були розміщені на переселенській ділянці № 5 по р. Ваку, де заснували нове поселення Лобановку в Рокитненській волості Іманського повіту (нині Дальньоріченський район Приморського краю Росії). Назву поселення, очевидно, обирали за назвою населеного пункту, звідки переїхала більшість. Саме тому в далекому Примор'ї 1908 р. з'явився не Ковчин, а Лобановка.

Зберігся список переселенців з Ковчина:

Бардак Данило Антонович (32 роки), дружина Мотря (34). Діти: Карпо (8), Кулина (5), Пилип (3), Тетяна (1); родичка Катерина (33).
Клижка Микола Євстафійович (52), дружина Марія (50). Діти: Уляна (15).
Лутай Андрій Іванович (43), дружина Харитина (46). Діти: Юхим (19), Василь (15), Євдокія (10), Улита (1).
Лутай Семен Іванович (40), дружина Кулина (30). Діти: Пелагія (4), Петро (6 міс.).
Нестеренко Трохим Пилипович (45), дружина Февронія (32). Діти: Євдокія (26), Устина (23), Дем'ян (18), Анна (13), Агафія (10 – померла), Дарія (3), Андрій (2), Іван (4 міс. – помер).
Павлюченко Аврам Денисович (37), дружина Тетяна (30). Діти: Іван (15), Євдокія (4), Петро (9 міс.).
Павлюченко Тихон Данилович (40), дружина Варвара (40 – померла). Діти: Єфросинія (15), Євдокія (7).
Харько Григорій Васильович (47), дружина Євдокія (41). Діти: Іван (9), Уляна (6); мати Григорія – Феодосія.
Харько Григорій Якович (29), дружина Катерина (20). Діти: Петро (1).
Харько Федір Якович (41), дружина Дарія (39). Діти: Іван (18), Анна (12), Маріанна (7), Антон (3).
Чернуха Антон Іванович (22), дружина Анна (19).²⁵⁷

Відомості про переселенців в архівах Приморського краю зібрала й дослідила Зінаїда Петрівна Гавренкова, внучка переселенця Григорія Яковича Харька. Небайдуха до коріння свого роду, Зінаїда Петрівна разом із племінником Павлом Харьком і онукою Аліною у 2013 р. відвідала батьківщину свого діда – с. Ковчин і люб'язно поділилася виявленими матеріалами.

257 О Лобановке, о малой родине, с любовью... – Владивосток, 2012. – С. 48 – 50 (за матеріалами Державного архіву Приморського краю. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 12).

Звичайно, життя новоприбульців було тяжким, адже люди переїжджали практично з порожніми руками. (Щоправда, деякі господині тягли із собою й доволі дефіцитну для Ковчина річ – гніт (камені) для квашеної капусти, не знаючи, що такого добра на новому місці буде вдосталь). Доводилося самотужки будувати житло, заводити господарство. Треба було звикати до нового клімату та особливостей природного середовища. Дошкуляв гнус.

Звиклі до Десни, ковчинці й на новому місці побудували хати на березі невеликої річечки Ваку. Хто ж знав, що під час злив мала гірська річка збере воду з навколишніх сопок і перетвориться на бурхливий потік, котрий змиватиме городину й зноситиме будинки. У таких випадках уряд надавав переселенцям грошову допомогу. Наприклад, родина А. Д. Павлюченка отримувала гроші двічі: 1907 р. – 301 руб. та 1916 р. – 250 руб. на перенесення дворища на більш високе місце, що не затоплювалося. Таку ж допомогу одержували практично всі ковчинські переселенці, які за старою звичкою оселилися на березі річки.

Ось так, за безпосередньої участі ковчинців, на географічній карті Росії з'явився новий населений пункт – с. Лобановка (за 500 км від Владивостока та 400 км від Хабаровська). Скільки нащадків тих переселенців нині живе на Далекому Сході та в цілому в Росії – сказати важко. Тільки одних Харків, зі слів Зінаїди Петрівни, на Далекому Сході нараховується понад 20 родин. Воістину – "нашого цвіту – по всьому світу".

Перша світова війна

Військово-економічне протистояння двох коаліцій держав – Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) й Антанти (Росія, Англія, Франція) – призвело до збройного конфлікту світового масштабу, в який були втягнуті 38 з 59 незалежних держав, що існували на той час. Приводом до війни стало вбивство 28 червня 1914 р. спадкоємця австро-угорського престолу, ерцгерцога Франца-Фердинанда у столиці Боснії м. Сараєво. Австро-Угорщина, покладаючи відповідальність за трагедію на Сербію, 28 липня 1914 р. оголосила їй війну. Уже за кілька тижнів головні європейські країни потрапили у стан війни через схему договорів колективної оборони й складний характер міжнародних союзів. Від 31 липня в Російській імперії почалася загальна мобілізація. 1 серпня 1914 р. війну Росії оголосила Німеччина, 6 серпня – Австро-Угорщина. Етнічні українці змушені були воювати з обох сторін (у російській армії налічувалося 3,5 млн українців, а в австро-угорській – 250 тис.).

Від 5 серпня 1914 р. наказом головнокомандувача військ Київського військового округу було оголошено воєнний стан у прилеглих до лінії фронту губерніях, у тому числі в більшості повітів Чернігівської губернії та губернському

центрі. Почалася масова мобілізація населення до діючої армії та частин ополчення. У Чернігівській губернії до армії мобілізували більше половини (50,6%) працездатного чоловічого населення²⁵⁸.

Після перших зіткнень на фронті в газетах друкували списки загиблих, пораних і зниклих безвісти бійців. За цими публікаціями та за картками обліку пораних вдалося встановити лише незначну кількість ковчинців-учасників бойових дій. Мобілізованих до війська було набагато більше.

Жителі с. Ковчина – учасники Першої світової війни

Бороденчик Григорій Юхимович, рядовий. 26.07.1916 поранений біля містечка Торчина Волинської губ.; 30.07.1916 поступив до евакуаційного пункту; 03.08.1916 перебував на лікуванні в лікарні св. Єфросинії в м. Глухові.

Бороденчик Іван Юхимович, рядовий. 05.04.1917 перебував на лікуванні в 1-му Київському госпіталі Пд.-Зах. обласного земського комітету (вул. Дорогожицька, 68).

Василенко Мина Никифорович, рядовий 2-ї хімічної команди штабу 1-ї армії. 10.08.1916 перебував на лікуванні в 426-му польовому запасному госпіталі біля м. Рѣжица (суч. м. Рѣзекне на сході Латвії).

Гапон Петро Юхимович, 28 років, одружений, неграмотний; рядовий (ополченець) 8-ї роти 280-го піхотного Сурського полку. 11.08.1915 під м. Брестом одержав наскрізне поранення розривною кулею в обл. променезап'ясткового суглоба; 21.08.1915 лікування в земському госпіталі Можайського повіту Московської губ.

Голоп'ятенко Олексій Денисович, 25 років, неодружений, малограмотний, рядовий 16-ї роти 245-го піхотного Бердянського полку. До війни проживав у Чернігові, був візником. 23.02.1915 хворий на бронхіт і ревматизм; 04.03.1915 лікування в 1-му Новгородському лазареті Крестецького повіту Новгородської губ.

Денисенко Мина Маркович, 26 років, неодружений, рядовий 16-го Фінляндського стрілецького полку. 14.07.1916 лікування в 98-му зведеному евакуаційному госпіталі в м. Саратові. 15.05.1917 лікування в міському госпіталі м. Москви.

Дысин (Дисин) Нота Мойсейович, юдейського сповідання, ефрейтор 176-го піхотного Переволоченського полку. Лікувався в лазареті Червоного хреста ім. Імператриці Марії Федорівни до 24.05.1916, потім в лазареті І. М. Александрова в м. Петрограді до 22.06.1916. Одержав відпустку на 3 місяці.

258 Подвербний А. Громадське життя Чернігова на початку I світової війни // Сіверянський літопис. – 2012. – №5 – 6. – С.164 – 172.

Дысин Йосиф Ісакович, 23 роки, неодружений, рядовий 57-го піхотного Модлинського полку. 11.06.1916 важко поранений кулею в ліве плече в бою біля с. Блудово. 17.06.1916 лікування в Симбірському госпіталі, 24.06.1916 лікування в 7 зведеному евакуаційному госпіталі в м. Москві.

Зеленяк Діонісій Петрович, рядовий 90-го піхотного Онезького полку. Поранений. 03.09.1916 лікування в 248-му польовому запасному госпіталі, м. Черкаси.

Зінченко Антон Лукьянович, рядовий, одружений. Поранений 19.02.1915.²⁵⁹

Козачок Зиновій Микитович, рядовий 9-ї роти 91-го піхотного Двінського полку. 22.09.1916 поранений у голову біля м. Бережани. 28.09.1916 лазарет в с. Митках Могилівського повіту Подільської губ. (нині село в Барському р-ні Вінницької обл.).

Корж Каленик Йович; у 1915 р. перебував на лікуванні у 2-му зведеному госпіталі в м. Чернігові, вул. Воздвиженська²⁶⁰.

Лузан Іван Якимович, рядовий, одружений. Поранений 24-26.08.1914.²⁶¹

Лутай Яків Митрофанович, рядовий 403-го піхотного Вольського полку. 09.06.1916 поранений біля м. Почаєва; 13.06.1916 лікування в госпіталі в м. Чернігові.

Пінчук Іван Григорович, рядовий, одружений. Загинув 08.10.1914.²⁶²

Пронько Єлисей Омелянович, рядовий 84-го піхотного Ширванського полку. 28.02.1917 лікування в евакуаційному госпіталі.

Сулименко Яків Федорович, рядовий 80-го піхотного Кабардинського полку. 22.04.1917 бій під ст. Родзивилівка; 25.05.1917 лікування в загальноземському госпіталі № 3 м. Куп'янська Харківської губ.

Туш Сергій Маркович, рядовий. Загинув 14.02.1915.²⁶³

259 Именной список № 1181 убитым, раненым и без вести пропавшим солдатам. – С. 18890.

260 Именной список раненых и больных воинов, находящихся в госпиталях и лазаретах. – Вып. 7, 8. – С. 140.

261 Именной список № 176 ... – С. 2812, 2816.

262 Именной список № 299 ... – С. 4782.

263 Именной список № 525 ... – С. 8385.

Життя і побут у ХІХ – на початку ХХ ст.

Насамкінець зупинимося на повсякденному житті мешканців Ковчина в ХІХ – на початку ХХ ст.

Житло, як правило, було трикамерним: кімната-сіни-комора – традиційна українська хата. Усередині хата теж була типовою: внутрішній (зазвичай лівий) кут від вхідних дверей займала піч, обернена пічним отвором до подовженої фасадної стіни, в якій було 1 – 3 вікна. По діагоналі від печі влаштовували парадний (Божий) кут, де розміщували ікони. Їх прикрашали тканими або вишитими рушниками, обставляли цілющим зіллям, свяченою лозою та квітами, перед ними вішали лампадку. Під божником уздовж причілкової стіни ставили великий стіл. Біля стола попід тильною стороною встановлювали довгу дерев'яну лаву, а при ній – переносний ослінчик. Ліворуч від столу розміщували скриню. Уздовж тильної стіни хати простір між піччю та причілковою стіною заповнювали дерев'яним помостом (полом). Уночі він служив ліжком, а вдень його використовували для хатніх робіт.

Збоку дверей у кутку, що проти печі, до входової стіни прикріплювали дерев'яні полицки для посуду. Уздовж чільної стіни над вікнами проти печі кріпили полицю для хатнього начиння.

Стіни хати, як правило, білили, підлогу змазували глиною. Дах таких хатин вкривали соломою.

Робочий день зазвичай починався дуже рано: влітку – о 4 – 5 годині, взимку – о 5 – 6. Літо було найбільш напруженою порою в житті селянської родини. Уранці після сніданку всі працездатні члени сім'ї вирушали в поле і, якщо воно знаходилося недалеко, опівдні сходилися на обід, якщо ж навпаки, то хтось, переважно діти, носили обід у поле. Сходилася вся родина лише на вечерю пізно ввечері.

Узимку в хаті з'являлися ткацький верстат і прядка, за якими жінки займалися прядінням і ткацтвом.

Крім спільної роботи в полі, кожен член сім'ї мав свої обов'язки: жінки рослили городину, доглядали свійську худобу, готували їжу, прибирали в хаті, прали, ткали, вишивали, шили одяг, піклувалися про дітей; чоловіки виготовляли й лагодили господарський реманент, заготовляли паливо, доглядали за худобою, заготовляли сіно тощо. Мали свої обов'язки й діти. Дівчатка традиційно допомагали жінкам, гляділи за молодшими братами й сестрами. Хлопчики змалку привчалися до чоловічої роботи. Найпоширенішою дитячою працею було випасання худоби.

Їжа ковчинців у XIX – поч. XX ст. мала переважно рослинний характер. Худобу, як правило, кололи двічі на рік на великі свята – Різдво та Великдень. Ковчинці завжди віддавали перевагу свинині. Постійно вживали молоко, з якого виготовляли сир та кисляк. Оскільки Ковчин – село придеснянське, багате на озера, суттєвим доповненням до раціону його жителів була риба. Риболовні промисли не один раз рятували ковчинців від лихих часів, допомагали пережити скруту й голод.

Серед рослинних страв щоденними були пшеничні, вівсяні, кукурудзяні, ячні, пшоняні каші. Залюбки вживали й бобові – квасолу, горох. Улюбленою стравою був червоний борщ, з яким їли цибулю й часник – символи здоров'я й сили. Міцного здоров'я додавали ковчинцям узвари із сухофруктів та відвари з цілющих трав: м'яти, звіробою, чебрецю, липового цвіту тощо. Але все-таки найважливішим продуктом харчування завжди був і досі є хліб!

Одяг у той час кожна господиня зазвичай шила сама. Сировиною для матеріалу, з якого виготовляли одяг, були рослинні волокна льону, шерсть та шкури тварин. Більш заможні ковчинці могли купити фабричні тканини, проте переважало домоткане полотно. З полотна шили практично все: сорочки, запаски, плахти, корсетки, спідниці, штани, свити тощо. З овчини виготовляли зимовий одяг – кожухи, шапки.

Незаможні селяни влітку, як правило, ходили босоніж. Із настанням холодів взувалися в постоли, які плели з липового або дубового лика. Заможніші носили черевики, чоботи або валянки.

Ось у таких умовах, з подібними статками зустрів Ковчин жовтневий переворот 1917 р., який суттєво змінив історичні долі народів Східної Європи.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Перелік ковчинських козаків і посполитих

згадуваних у рішенні Ніжинського полкового суду про передачу спірних земель Києво-Софійському монастирю. 1751 р.¹

Козаки:

Грицько Барабаш	Аврам Левченко та його покійний батько
Михайло Харченко та його покійний батько	Павло
Харко Білич	Юско Лисак
Семен Бороденчик, отаман ковчинський, та	Грицько Литвин
його батько Федір Бороденчик	Карпо Литвин
Петро Бурковский та його дід Іван	Прохор Литвин
Бурковский	Ярмола Лобаненко
Василь Вакула	Грицько Лузан
Павло Вакулєнко, він же Ярмоленко	Данило Лузанєнко, він же Лутай
Йосип Василенко	Семен та Ігнат Лузанєнки та їх покійний
Федір Гапонєнко	батько Іван Лузан
Герасим Губський	Івана Лук'яненко (тєсть Івана Совєнка)
Ігнат Даниленко	Прокоп Лук'янчик
Петро Дідовець	Васка Дєнисиха, дужина Артема Мірочника
Мартин Дядюх	Прокоп Нєстерєнко
Опанас Єрчєнко	Васка Нєрошиха
Мойсєй Жмінька	Мойсєй Обрамєнко
Кузьма Зінчєнко	Микита Олєксєнко
Кіндрат Іванчєнко	Тимош Пачкай
Іван Клименко, колишній отаман	Павло Пузняк та його покійний батько
ковчинський	Федір Пузняк (суч. Позняк)
Семен Коваль	Данило Роспутний
Захарко Козачєнко і його мати Мотря	Микита Скрипчєнко та його покійний
Федір Козлєнко	батько Іван
Василь Козопал	Дєнис Сіпач
Ілля Косий	Іван Совєнко, син покійного Василя Сови
Назар Косий	Яким Сова
Василь Кошовий	Улас Срібний
Іван Лагнєнко	Іван Сулима (Сулименко)
Герасим Лебєдєнко, син покійного Прохора	Пархом Сулима (Сулименко)
Лебєдєнка	Грицько Тарасєнко
	Іван Тарасєнко

1 ЦДІАК, ф. 129, оп. 1, спр. 39. Рішення Ніжинського полкового суду про передачу спірних земель козаків села Ковчина Київософійському монастирю. 1751 р. – 48 арк.

Гаврило Тарасенко та його батько Карпо Тарасенко	Аврам Халімон
Настя Титчиха (Титенко)	Корній Швець
Ігнат Товстий, син покійного Романа Товстого	Василь Шкода
	Іван Якименко

Піддані Києво-Софійського монастиря:

війт Грицько Бакум	Василь Настич
Матвій Бардка (Бардак)	Іван Настич
Василь Борковський	Тимош Олійниченко
Гнат Бруй	Іван Онищенко
Іван Бруй	Семен Перетятко
Матвій Бруй	Павло Петелька
Прокоп Галченко (Галич)	Матвій Печеник
Прокоп Ганець	Єфим Печеник
Грицько Ганченко	Пилип Печеник
Василь Грищенко	Самійло Печеник
Семен Грищенко	Семен Печеник
Яким Грищенко	Василь Полешук
Лазар Горбач	Юско Полешук
Грицько Голуб	Яцко Прунко (суч. Пронько)
Іван Денисенко	Юрко Пустовойтенко
Матвій Дзяба	Каленик Робота
Пилип Дохлий	Петро Робота
Кирило Жежеристий	Тимош Сабадаш
Катря Зурчиха	Тишко Салдатенко
Данило Кадир	Павло Салдатенко
Василь Козаченко	Іван Трикаш (тесть Мойсея Жміньки)
Іван Левченко	Тимош Туш
Тимош Легкий	Семен Туша
Василь Лесик	Улас Туш
Тершко Лобан, у рішенні суду названий Лобком;	Василь Ус
Агафія Любива	Іван Хведь
Фома Любивенко	Яцко Царик, його сини Грицько і Федір Царики; його брат Іван Царик
Василь Лях	Гапка Царичка, удова
Микита Лях і його дружина Микитиха Ляшиха;	Семен Цвиж
Марія Ляшиха;	Леско Чорний
Феська Ляшиха	Семен Чорний
Павло і Лук'ян Мельники	Чорнуха (Чорненький)
Іван Митевець	Іван Шох
	Матвій Язь

Додаток 2.

Ревізія Ніжинського полку 1737 р.

Ревізія сотні третьої полкової Ніжинської о козаках и подсуєдкахъ
1737 году августа 20 дня ²

Званіє городу и селам	Могучіє служит	Не могучіє служить	В домах	В походах
Села Ковчина козаки ґрунтовіє				
Прокоп Несторенко в командѣ обозного Величковского	[1]*			[1]
Ітого дворов ґрунтових:	1			
Того ж села Ковчина козаки малоґрунтовіє могучіє служить, а которіє за убожеством своим болших служб не могут служить, а повинность всякую общенародную отбывают				
Федор Василенко в командѣ обозного Величковского	может	1		1
Омелко Косій в командѣ обозного Величковского	может	1		1
Грицко Зѣнченко в командѣ обозного Величковского	не может		1	1
Грицко Барабаш в командѣ обозного Величковского	не может		1	1
Василь Клименко в командѣ обозного Величковского	может	1		1
Павел Позняк в командѣ сотника Новомлинского	не может		1	1
Аврам Халимоненко в регулярних козаках	может	1		1
Роман Товстенко в командѣ Величковского	может	1		1
Іван Гапоненко в командѣ обоз. Величковского	не может		1	1
Опанас Єрченко в командѣ Селецкого	не может		1	1
Мойсѣй Авраменко в командѣ сотника Новомлинского	не может		1	1
Роман Тищенко в командѣ сотника Новомлинского	не может		1	1
Данило Роспутній	не может		1	1
Кондрат Шолудко в Василковѣ	не может		[1]	[1]
Мойсѣй Тураш в командѣ обозного Величковского				
Антон Тураш в командѣ сотника Новомлинского				
Дмитро Тураш				
Двор 1, хат 3	не может		1	2
Грицко Бурковский в командѣ сотника Дѣвицкого	не может		1	1
Микита Норошенко в командѣ обозного	может	1		1
Грицко Галич в командѣ Лукяна Самойловича	не может		1	1

2 ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 19371. Ревізія Ніжинського полку. 1737 р. – С. 52 – 66, 465 – 470.

* Цифри в квадратних дужках додані, виходячи з контексту документа. Так само представлені сумарні цифри в кінці кожного розділу таблиці.

ДОДАТКИ

Іван Якименко в командѣ обозного	может	1			1
Федор Бороденчик в Васильковѣ	не может		[1]		[1]
Никита Олексѣенко в в командѣ Лукяна Самойловича	может	1			1
Іосиф Василенко					
Юрко Василенко в командѣ Лукяна Самойловича					
Николай Василенко в командѣ обозного Величковского Двор 1, хат 3	может	1			2
Василь Улич в командѣ обозного Величковского					
Опанас Улич в командѣ Лукяна Самойловича Двор 1, хат 2	не может		1		1
Іоско Мулка [Москаль] в погонщиках	не может		1		1
Прокоп Смоленко в командѣ сотника Новомлинского	не может		1		1
Федор Лугина в командѣ обоз.	не может		1		1
Іван Лукяненко в командѣ обоз.	не может		[1]		[1]
Микита Скрипка в командѣ сотника Новомлинского	не может		[1]		[1]
Итого дворов малогрунтовых, с которых может					
всякая служба отбываться		9			
А с которых отбываться не может		19			
			[9]	[19]	[1] [29]
Того ж села Ковчина козаки нищетніе и весма убогіе, безгрунтовіе, в едних только хатах при огородах живучіе, питаючіеся з заработку, имѣючіе рабочее быдло и не имѣючіе					
Іван Титенко в погонщиках	не маєт				1
Петро Дѣдовець	не маєт			1	
Радко Бурковский у Васильковѣ	не маєт				1
Опанас Паламаренко	не маєт			1	
Василь Сова в погонщиках	маєт вола				1
Мойсѣй Жминка в командѣ сотника Дѣвицкого	маєт коня и вола				1
Іоско Лисак в командѣ сот. Дѣвиц.	маєт коня				1
Яким Макаренко в командѣ сот. Дѣвицкого	маєт коня				1
Хома Гарасименко	маєт вола			1	
Стефан Башта	маєт вола			[1]	
Федор Босяк	маєт коня			1	
Мойсей Яцина в командѣ сотника Дѣвицкого	не может				1
Федор Вакула в командѣ обозного полкового	маєт вола и коня				1
Никита Тураш в погонщиках	маєт вола				1
Кирило Проценко	не маєт			1	
Прохор Лебеденко в командѣ сотника Дѣвицкого	маєт коня				1
Іван Сергіенко в погонщиках	маєт коня				1
Алексѣй Дядюх в погонщиках	не маєт				1
Кузма Іванченко	не маєт			1	
Семен Антоненко в командѣ сотника Дѣвицкого	маєт коня и вола				1

Грицько Бурковскій в командѣ сотника Дѣвицкого	не маєт			1
Яким Ревѣна	не может		1	
Іван Шиленко в погонщиках	маєт коня			1
Матвѣй Лисак в командѣ сотника Дѣвицкого	маєт коня			1
Процько Бороденчик	не маєт		1	
Гарасим Гурченко	не маєт		1	
Павел Левченко в погонщиках	маєт коня			1
Василь Кошовый	не маєт		1	
Федор Гарагулка в погонщиках	не маєт			1
Іван Корень в командѣ сотника Новомлинского				1
Тимош Яцина	маєт коня		1	
Андрѣй Іванченко в командѣ обозного полкового Величковского	маєт коня и вола			1
Ничипорій Корипскій	не маєт		[1]	
Лаврѣн Плевач в погонщиках	не маєт			1
Улас Срѣбненко	не маєт		1	
Ярмола Лобаненко в погонщиках	не маєт			1
Іван Срѣбненко в Васильковѣ	маєт коня			1
Іван Старушенко	маєт коня		1	
Федор Коваль в командѣ обозного полкового	маєт коня			1
Ігнат Даниленко	маєт коня и вола		1	
Федор Шкода в командѣ обоз.	маєт коня			1
Ітого нищетних козаких дворов	41			[16] [25]
У них робочого скоту коней	18			
волів	9			
Того ж села Ковчина подсуєдки козаціє, нищетніє и весма убогіє, в особенних дворах живучіє, имѣючіє робочое бидло и не имѣючіє, кормячієся з зароботку, не имѣючіє козацких и своїх ґрунтов				
Омелко Цвиж в погонщиках	не маєт			1
Петро Салдатенко в погонщиках	не маєт			1
Василь Литвин	не маєт		1	
Каленик Стефаненко в погонщиках	маєт коня			1
Трохим Вакуленко в погонщиках	маєт коня			1
Андрѣй Мисковскій	не маєт		1	
Ничипор Надточієнко	не маєт		1	
Грицько Литвин	не маєт		[1]	
Федор Бурдюк	не маєт		1	
Федор Литвин	не маєт		[1]	
Павел Роспорка	не маєт		[1]	
Ітого подсуєдков козаких	11			[7] [4]
У них робочих волів не имѣється, а коней 2				

Итого в селѣ Ковчинѣ дворов козачих:		
грунтових	1	
малогрунтових, служить могучих	9	
малогрунтових, служить не могучих	19	
нищетних	41	
коней 18, волов 9		
А всего всѣх дворов козачих	70	
Званія селам	В домах	В походах
Села Ковчина		
Во владѣннѣи катедрѣи Кіевософѣйской		
Посполитіе малогрунтове		
Иван Бруй	Иван Митовець	2
Иван Шох	Ігнат Пронко	2
Итого		4
Того ж села Ковчина посполитіе нищетніе и весма убогіе безгрунтове, в єдних только хатах при огородах жиючіе, питаючіеся з зароботку, імѣючіе рабочий скот и не імѣючіе, повинность всякую общенародную отбываютъ		
Грицко Бакуменко	маєт вола	1
Пилип Печеник	маєт коня	1
Тимош Тушенко	не маєт	1
Петро Робота	не маєт	1
Матвѣй Любинко	не маєт	1
Грицко Царик	маєт вола	1
Иван Настич	не маєт	1
Павел Салдатенко	не маєт	1
Федор Литвин	не маєт	1
Каленик Робота	не маєт	1
Яким Грищенко	не маєт	1
Итого нищетних	11	5
У них волов 2, конь 1		6
Того ж села Ковчина посполитіе, не могучи за нищетою своею панщини работать и общенародной повинности отбывать, сего 1737 году в разних мѣсяцах и числах з села безизвѣстно пошли		
Лукаш Мелниченко	Іоско Полищук	
Федор Дяченко		
Одарка Скороходиха	жебраєт по миру хлѣба	
Микита Лях	умер	
Итого убилних	5	

Ітого в селѣ Ковчинѣ посполитих дворов

малогрунтових 4

нищетних 11

У них волов 2, конь 1

А всѣх дворов 15

Убилних 5

А подсусѣдков посполитих не имѣется.

Додаток 3.

Відомості про продаж волів жителями с. Ковчина у 1737 – 1739 рр.³

Званіє месту и селам и в кого сколко и какіє взяти воли	Число волово	Цена	
		Руб.	Коп.
Сотнѣ третой полковой села Ковчина			
Данило Роспутнѣй за два вола, гнѣдорижого и чорного, шесть рублей пятьдесят копѣек	2	6	50
Павло Позняк за вола полового три рубли пятьдесят копѣек	1	3	50
Іван Бруй за два вола, сѣрополового и гнѣдого, шесть рублей	2	6	
Іван Шох за вола красного три рубли	1	3	
Іван Микитенко за вола рябого три рубли	1	3	
Федор Вакула за вола полового бѣлобокого три рубли	1	3	
Кондрат Стобенко за вола полового три рубли пятьдесят копѣек	1	3	50
Опанас Улич за вола сѣрого чотири рубли	1	4	
Дмитро Баштенко за вола рижого чотири рубли	1	4	
Тимош Яцина за вола бѣлого три рубли пятьдесят копѣек	1	3	50
Ігнат Гарасименко за два вола, гнѣдого и чорного, семь рублей	2	7	

- 3 ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 19391. Виплати за купівлю волів у Ніжинському полку. 1738 р. – С. 58, 58 зв., 82;
ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 7039. Відомість про купівлю волів у Ніжинському полку. 1738 р. – С. 42, 42 зв.;
ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 7663. Відомість про купівлю волів у Ніжинському полку. 1739 р. – С. 47, 47 зв.

Семен Башта за вола сѣрого три рубли пѣтдесят копѣек	1	3	50
Іван Мошненко за вола сѣрого чотири рубли	1	4	
Грицко Барабаш за вола сѣрополового чотири рубли	1	4	
Ігнат Пронко за вола сѣрого три рубли	1	3	
Іван Сергіенко за вола чорного три рубли	1	3	
Василь Клименко за вола рижопѣристого три рубли	1	3	
Мойсѣй Овраменко за вола гнѣдого три рубли пѣтдесят копѣек	1	3	50
Федор Негрѣенко за вола сѣрого чотири рубли	1	4	
Василь Сова за вола сѣрого чотири рублѣ пѣтдесят копѣек	1	4	50
Есип Василенко за вола рижого три рубли	1	3	
Кузма Башта за вола сѣрогнѣдого чотири рубли	1	4	
Грицко Зѣнченко за вола сѣрого чотири рубли	1	4	
Козак Іван Лузан за шість волів, сѣроперѣстого, гнѣдого, темносѣрого, половопѣристого, чорнорябого и чорного, тридцять чотири рубли пѣтдесят копѣек	6	34	50
Козак Прокоп Нестеренко за чотири вола, двох чорних и двох рижих, чотирнадцять рублѣй	4	14	
Козак Роман Товстий за три вола, двох полових, третого сивого, тринадцять рублѣв	3	13	
Козак Андрѣй Нестеренко за чотири вола, трох сѣроперѣстих, четвертого свѣтлосивого, девятнадцять рублѣв	4	19	
Села Ковчина у козаков			
у Каленика Степенка один вол на три рублѣ	1	3	—
у Грицка Барабаша один вол на два рублѣ сѣмдесят и пѣть копѣек	1	2	75
у Феска Лугини один вол на два рублѣ	1	2	—
у Прокопа Нестеренка один вол на два рублѣ	1	2	—
у Николая Василенка один вол на два рублѣ и пѣтдесят копѣек	1	2	50
у Матвѣя Лисака один вол на два рублѣ	1	2	—
у Тимоша Дѣдовця один вол на два рублѣ и пѣтдесят копѣек	1	2	50

у Василя Улича один вол на два рублѣ и тридцять копѣек	1	2	30
у Федора Босяка один вол на два рублѣ двадцять и пять копѣек	1	2	25
у Кондрата Степаненка два воли на чотири рублѣ и п'ятдесят копѣек	2	4	50
у Мойсѣя Тураша один вол на два рублѣ двадцять и пять копѣек	1	2	25
у мужика Івана Настича один вол на два рублѣ двадцять и пять копѣек	1	2	25
Села Ковчина			
в Федора Шкоди вол на два рубля	1	2	—
в Сидора Босяка вол на два рубля п'ятдесят копеек	1	2	50
в Семена Ковалѣ вол на два рубля	1	2	—
в Омелка Косого вол на два рубля	1	2	—
в Мойсѣя Овраменка вол на два рубля п'ятдесят копеек	1	2	50
в Івана Бруѣ вол на два рубля	1	2	—
в Павла Салдатенка вол на три рубля	1	3	—
в Грицка Лузана вол на два рубля	1	2	—
в Данила Розпусного вол на два рубля	1	2	—
в Романа Товстого вол на два рубля п'ятдесят копеек	1	2	50
в Івана Сергиенка вол на два рубля	1	2	—
в Хоми Тарасенка вол на два рубля п'ятдесят копеек	1	2	50
в Опанаса Улича вол на два рубля двадцять п'ять копеек	1	2	25

Додаток 4.

Ревізія Ніжинського полку 1736 р.⁴

// 27 (31)

Сотнѣ третей полковой Нѣжинской о козаках ревѣзиза 1736 году

// 35 (37) зв.

Села Ковчина козаки ґрунтовіє

Прокоп Нестеренко

Іван Лузан

Іван Лукьяненко

Ітого 3

Того ж села Ковчина малоґрунтовіє козаки, могучіє служить, і которіє за убожеством своїм болших служеб не могучіє служить, а повинность отбувають

Федор Василенко		может
Омелко Косенчук		может
Грицко Зѣнченко		может
Грицко Барабаш		может
Василь Мартиненко (у 1737 – Клименко)		может
Павел Позняк		не может
Авраам Халимоненко		может
Роман Товстій		может
Василь Улич, у него		
брат Опанас Улич	Двор 1, хат 2	может
Іван Гапоненко		может
Опанас Ерченко		может
Мойсѣй Авраменко		не может
Роман Тишченко		не может
Мойсѣй Тураш, у него		
брати Антон, Дмитро Тураши	Двор 1, хат 3	может
// 36 (38)		
Данило Роспутній		может
Кондрат Шолудко		не может
Грицко Буркувскій		не может
Микита Норошенко		не может
Грицко Галич		не может
Іван Якименко		может
Федор Бороденчик		может

4 ІР НБУВ, ф. І, спр. 58241. Ревізія Ніжинського полку. 1736 р. – 574 арк.

Микита Олексѣнко	не может
Есиф Василенко, у него	
брати Юрко, Миколай Василенки	Двор 1, хат 3 может
Іоско Москаль (у 1737 – Мулка)	не может
Прокоп Смоленко	может
Федор Лугина	может
Дмитро Баштенко	может
Микита Скрипка	не может

Ітого дворов малоґрунтових, с которых может	18
всякая служба отбуватись	
А с которых не может	10

Козаки нищетніе і весьма убогіе, безґрунтове, в едних толко
хатах при огородах жиючіе, питаючіеся з заработка, имѣючіе
робочое бидло і не имѣючіе

Матвѣй Чубенко	не маєт
Петро Дѣдовець	не маєт
Радко Буркувскій	маєт коня и вола
//36 (38) зв.	
Опанас Паламаренко	не маєт
Василь Сова	маєт коня і вола
Мойсѣй Жмѣнка	маєт коня і вола
Іоско Лисак	маєт коня і вола
Яков Макаренко	не маєт
Хома Гарасименко	маєт вола
Степан Башта	не маєт
Федор Босяк	не маєт
Федор Вакула	маєт коня и вола
Мойсѣй Яцина	не маєт
Микита Тураш	не маєт
Кирило Троценко	не маєт
Антон Козак	не маєт
Іван Серґѣнко	не маєт
Олексѣй Дядюх	не маєт
Кузма Іванченко	не маєт
Семен Антоненко	маєт коня и вола
Мойсѣй Кушнѣр	не маєт
Яким Ревина	не маєт

Иван Шиленко	не маєт
Матвѣй Лисак	не маєт
Процко Бороденчик	не маєт
Гарасим Чубенко	не маєт
Павел Левченко	не маєт
Василь Кошовій	не маєт
Степан Бойко	не маєт
Иван Корень	не маєт
Ничипор Карипскій	не маєт
Тимош Яцина	маєт коня і вола
// 37 (39)	
Андрей Иванченко	не маєт
Денис Онищенко	не маєт
Улас Срѣбненко	не маєт
Олексѣй Лагно	не маєт
Иван Срѣбненко	не маєт
Іван Старушченко	не маєт
Федор Коваль	не маєт
Игнат Даниленко	не маєт
Федор Шкода	не маєт
Ітого нищєтних и весма убогих козаков	41
А у них волов	8
А у них коней	7

Подсусѣдки козачіє нищєтніє і весма убогіє, в особних дворах
іх жіючіє, імѣючіє робочое бидло і не імѣючіє, кормлячієся з
зароботку, не імѣючіє козачих и своїх ґрунтов

Кузма Козопал	не маєт
Каленик Степенко	не маєт
Трофим Вакуленко	не маєт
Андрѣй Мѣскувскій	маєт вола
Ничипор Надточѣнко	не маєт
Иван Копа	не маєт
Гришко Литвин	не маєт
Федор Бурдюг	не маєт
Іван Литвин	не маєт
Федор Литвин	не маєт

// 37 (39) зв.

Ітого подсу́дков козацких	10
А у них робочих волів	1
Ітого в селѣ Ковчинѣ козацких дворів ґрунтових	3
Малогрунтових, могучих служити	18
не могучих служити	10
Весма нищєтних	41
У них, нищєтних, робочих волів	8
а у них коней	7
Подсу́дков козацких	10
У них, подсу́дков, робочій вол	1
Ітого в селѣ Ковчинѣ всѣх козаків	72

// 330 (347)

Сєла Ковчина во владѣнїї катєдри Кїєвософѣйской

Посполїтїє малогрунтовїє

Іван Бруй	Іван Митовець
Іван Шох	Ігнат Пронко
Ітого малогрунтових	4

Того ж сєла посполїтїє нищєтнїє і весма убогїє,
при огородах толко жїючіє, имѣючіє скот и не имѣючіє

Филип Печеник		Тимуш Тушенко	
Петро Робота	маєт коня	Матвѣй Любовій	маєт вола
Грицко Царик		Іван Настич	маєт вола
Павел Салдатенко	маєт вола	Каленик Робота	
Андрѣй Фурсан		Яким Гришенко	
Федор Литвин			

Ітого нищєтних	11
У них волів	3
У них конь	1

Ітого в селѣ Ковчинѣ посполитих	15
---------------------------------	----

Додаток 5.

Ревізія Ніжинського полку 1738 р.⁵

// 204

Ревізія сотні третей полкової Ніжинської по присланному з Війскової Енералной Канцелярії Ея Імператорского величества указу и по указу Ея Імператорского величества з полкової Ніжинської канцелярії учинена о козаках и о подсуфьдках их, в оной третей полкової Ніжинської сотні имѣющихся, подлуг статей як о том ниже сего показано.

// 210

Звания козакам	Число дворов	Число хат	Число семей
...			
Села Ковчина козаки грунтовие			
Прокоп Нестеренко, у него сини Андрей и Самойло Нестеренки	1	1	3
Іван Лузан, у него сини Семен Ігнат Леско Лузаненки	1	1	4
Ітого грунтових	2	2	7
// 210 зв.			
Того ж села Ковчина козаки малогрунтовіе, могучіе служити, и которіе за убожеством своїм болших служеб служити не могут, а повинность всякую общенародную отбываютъ			
Ігнат Даниленко	1	1	1
Федор Шкода, у него сини Василь и Кирило Шкоденки братаничи его ж, Федорови, Іван и Федор Шкоденки	1	2	5
Грицко Лузан, у него син Данило Лузаненко	1	1	2
Аврам Халимоненко, у него сини Ігнат Аврвменко Матвѣй Авраменко	1	1	3

5 ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 20052. Ревізія третьої сотні Ніжинського полку. [1738 р.] – С. 204 – 212 зв.

Кондрат Лукяненко	1	1	1
Микита Харченко, у него брат Михайло Харченко	1	1	2
Федор Василенко, у него сини: Мойсей и Степан Федоренки	1	1	3
Кондрат Шолудко, у него син Михайло Шолудченко	1	1	2
Іван Старущенко, у него брати Семен и Грицко Старушенки	1	1	3
Роман Товстий, у него сини Василь и Гнат Товстенки	1	1	3
Прокоп Бороденчик, у него син Семен Бороденченко	1	1	2
// 211			
Семен Коваль	1	1	1
Никита Зънченко, у него брат Ігнат Зънченко	1	1	2
Юрко Василенко, у него сини Яков и Никита Юрченки братаничи его ж, Юркови, Юско, Дмитро и Денис Василенки	1	3	6
Федор Вакула, у него син Трохим Вакуленко	1	1	2
Грицко Зънченко, у него брати Павел и Савка Зънченки	1	2	3
Павел Ярмоленко, брати его Алексей и Яким Ярмоленки братанич Павлов Трохим Коваль, у него син Павел Трохименко	1	2	5
Мойсей Тураш, у него син Грицко Турашенко братанич Мойсеев Дмитро Турашенко	1	2	3
Прохор Лебеденко, у него син Ярема Лебеденченко	1	1	2
Тимош Яцина	1	1	1
Пархом Смоленко, брат его Іван Смоленко	1	1	2
Опанас Ерченко	1	1	1

Грицко Плевака, у него брат Юско Плевака		1	1	2
// 211 зв.				
Грицко Барабаш		1	1	1
Семен Антоненко, у него сини Антон и Лукян Семененки		1	1	3
Андрей Іванченко		1	1	1
Никита Скрипка		1	1	1
Кузма Баштенко		1	1	1
Никита Алексенко, у него брат Прокоп Алексенко		1	1	2
Сидор Босяк, у него сини Данило и Семен Босяченки		1	1	3
Роман Тищенко		1	1	1
Опанас Улич, у него брати Василь, Клим, Василь Уличі		1	2	4
Хома Тарасенко, у него брат Леско Тарасенко		1	1	2
Данило Роспутний, у него зять Алексей		1	1	2
Омелко Косий, у него сини Ілко, Назар Омелченки		1	1	3
Іван Омелченко		1	1	1
Грицко Галич, его брат Павел Галич		1	1	2
Павел Позняк, брат его Василь Позняк		1	1	2
Микита Норошенко, у него брат Михайло Норошенко		1	1	2
Ітого малоґрунтових		40	46	88
// 212				
Того ж села Ковчина козаки весма нищєтнїє безґрунтовиє, в єдних толко хатах при огородах жиючіє, питаючієся з заробутку, имѣючіє робочий скот и не имѣючіє				
Радко Боркувский, брат его Мойсей Боркувский	не маєт нѣчого	1	1	2
Василь Вакулєнко	не маєт нѣчого	1	1	1
Юско Супрун	маєт вола	1	1	1
Тимош Дѣдовець	не маєт нѣчого	1	1	1
Гордѣй Ведмѣдь	не маєт нѣчого	1	1	1

Семен Кривенко	не має нґчого	1	1	1
Алексей Лагно	не має нґчого	1	1	1
Пилип Лагно	не має нґчого	1	1	1
Юско Омелченко	не має нґчого	1	1	1
Іван Гапон	має вола и коня	1	1	1
Алексей Дядюх	не має нґчого	1	1	1
Петро Рудик	не має нґчого	1	1	1
Іван Корень	не має нґчого	1	1	1
Лукян Мироненко	не має нґчого	1	1	1
Корнґй Швець	не має нґчого	1	1	1
Іван Сергиенко	має вола	1	1	1
Каленик Степенко	має коня	1	1	1
Мойсей Яцина	не має нґчого	1	1	1
Юско Лисак	не має нґчого	1	1	1
Лукян Позняк	не має нґчого	1	1	1
Мойсей Жмґнка	не має нґчого	1	1	1
// 212 зв.				
Яким Савченко	не має нґчого	1	1	1
Дмитро Паламаренко	не має нґчого	1	1	1
Гарасим Гриб	не має нґчого	1	1	1
Ітого нищєтних		24	24	25
у них волов 2 и коней 2				
Того ж села Ковчина подсуґдки козацкие весма нищєтние в особєних их дворах жиючие, робочого скоту жадного не имґють				
Василь Губченко		1	1	1
Грицко Литвин		1	1	1
Антон Козак		1	1	1
Павел Бордюг		1	1	1
Семен Иваненко		1	1	1
Іван Мошненко		1	1	1
Максим Коваль		1	1	1
Федор Гарагулка		1	1	1
Ітого подсуґдков		8	8	8
У них скоту робочого не имґється				

Додаток 6.

Ревізія Ніжинського полку 1747 р.⁶

// 43

Ревизияльная Именная Книга сотнѣ третьей полковой Нѣжинской о козаках той сотнѣ на слѣдующий 1748 год по силѣ Ея императорского величества указу і форми учиненная сколько в оной сотнѣ козачих порознь по статям состоит дворов, в дворах хат, в хатах семей, і кто з оних козаков виборные і подпомощики, а особливо сколько их же козачих подсусѣдков і в каких оние статях по имуществам их состоят о том ниже сего явствует 1747 году ... дня

// 53

Дворов	Села Ковчина* козаки и удови, нищетные и весьма убогие, конѣ и воли в себе имѣющие и неимѣющие	Выборных	Подпомощников	Хат	Семей	Коней	Волов
	Атаман Семен Бороденчик						
	Асаулчики Петро Колибаба						
	Левко Тит						
1 {	Грицко Тураш		1	1	1	2	2
	Дмитро Тураш			1	1	2	2
1	Антон Тураш		1	1	1		
1	Яков Тураш		1	1	1	1	1
1	Аврам Макаренко		1	1	1		
1	Ярмола Лободенко		1	1	1	1	2
1	Матвѣй Лисак		1	1	1		
1	Антон Мирочник		1	1	1		
1	Стефан Шило		1	1	1		
1	Яков Левенець		1	1	1		
1	Иван Бублик		1	1	1		
1	Есип Чорний		1	1	1	1	2
1	Иван Тарасенко		1	1	1		
1	Опанас Ерко	1		1	1	2	3

6 ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 19344. Ревізія Ніжинського полку. 1747 – 1748 рр. – 849 арк.

* В документі написано "Хибаловки". Це очевидна описка, бо реєстр хибалівських козаків поміщений на цій же сторінці вище.

// 53 зв.

Дворов	Того ж села Ковчина козаки и удови, нищетние и весма убогие, конѣ и воли в себе имѣющие и неимѣющие	Виборних	Полпо- мощиков	Хат	Семей	Коней	Волов
1	Лаврѣн Плювака		1	1	1		
1	Яким Тарарай		1	1	1		
1	удова Любка Карабчиха		1	1	1		
1	Иван Волошин		1	1	1	1	2
1	Петро Бурковский		1	1	1	1	2
1	Грицко Барабаш		1	1	1	1	2
1	Гордѣй Медведенко		1	1	1		
1	Иван Москаль		1	1	1		
1	Семен Лузан	1		1	1	1	2
1	удова Варка Андрѣиха		1	1	1		
1	Микита Скрипка	1		1	1	2	2
1	Данило Лузан		1	1	1		
1	Игнат Лузан		1	1	1		
1	Левко Лузан		1	1	1		
1	Грицко Лузан	1		1	1	2	2
1	Игнат Толстий	1		1	1	1	
1	Данило Роспутний		1	1	1		
1	Роман Степенко		1	1	1	1	
1	Иван Яцина		1	1	1		
1	Семен Коваль	1		1	1	1	2
1 {	Омелко Колесник	1		1	1	1	
	Иля Колесник			1	1		
1	Михайло Лугинец		1	1	1	1	
1	Иван Якименко		1	1	1	1	1
1	Мосѣй Авраменко	1		1	1	2	2
1	Аврам Халимон	1		1	1	2	2
1 {	Клим Улич		1	1	1		
	удова Мария Галичка			1	1		
1	Кондрат Литвин	1		1	1	2	2
1	Федор Позняк		1	1	1		
1	Макар Хилченко		1	1	1		
1	Пархом Кривенко		1	1	1		
1	Гарасим Губченко		1	1	1		

// 54

Дворов	Того ж села Ковчина козаки и удови, нищетные і весма убогие, конѣ і воли в себе имѣющие і неимѣющие	Выборных	Полпо- мошников	Хат	Семей	Коней	Волов
1	Яцко Троценко		1	1	1		
1	Макар Литвин		1	1	1		
1	Яков Скрипка		1	1	1		
1	Иван Старушка		1	1	1		
1	Лукян Позняк		1	1	1		
1	Карп Литвин		1	1	1		
1	Мосѣй Жмѣнка	1		1	1	2	2
1	удова Настя Губковна		1	1	1		
1	удова Маря Вакулиха		1	1	1		
1	Петро Рудик	1		1	1	2	8
1	Яким Совенко		1	1	1		
1	Пилип Лагно		1	1	1		
1	Трохим Дмитришченко		1	1	1		
1	Иван Клименко	1		1	1	2	2
1	Стефан Супрун		1	1	1		
1	Стефан Шолудко		1	1	1		
1	Дмитро Паламаренко		1	1	1		
1	Василь Вакула		1	1	1		
1	Іоско Лисак		1	1	1	1	1
1	Грицко Старушка		1	1	1	1	
1	Іоско Василенко		1	1	1	1	
1	Проккоп Лукянич		1	1	1	1	2
1	Микита Харченко	1		1	1	2	2
1	Иван Микитенко	1		1	1	2	2
1	Иван Лукяненко	1		1	1	2	2
1	Федор Бардаченко		1	1	1	1	1
1	Кирик Шкода	1		1	1	2	2
1	Иван Левченко		1	1	1	1	
1	Аврам Левченко			1	1	1	
1	Захарко Козаченко		1	1	1	1	
1	Игнат Даниленко		1	1	1	2	2
1	Левко Тарасенко	1		2	1	1	1
1	Василь Шкода		1	1	1		
1	Дмитро Башто		1	1	1	1	1
1	Семен Сидоренко		1	1	1		
1	Микита Олексенко	1		1	1	1	2
1	Єсип Василенко		1	1	1		
1	Роман Тишченко	1		1	1	1	2

// 54 зв.

Дворов	Того ж села Ковчина козаки і удови, нищетніе і весма убогіе, конѣ и воли в себе имѣющие і неимѣющие	Виборних	Полпомошников	Хат	Семей	Коней	Волов
1 {	Опанас Улич		1	1	1		
	Василь Улич			1	1		
	Василь Улич			1	1		
1	Кузма Зѣнченко		1	1	1		
1	Єсип Сулим		1	1	1		
1 {	Дмитро Василенко		1	1	1		
	Денис Василенко			1	1		
1	Николай Василенко	1		1	1	1	2
1	Никита Башта		1	1	1		
1	Федор Сила		1	1	1	1	
1	Грицко Зѣнченко		1	1	1		
1	Іван Сергий		1	1	1	1	
1	Кузма Башта		1	1	1		
1 {	Савка Зѣнченко	1		1	1	1	
	Павел Зѣнченко		1	1	1		
	Іван Зѣнченко			1	1		
1	Федор Рудицкий		1	1	1		
1	Максим Коваль		1	1	1		
1	Іван Петелка		1	1	1		
1 {	Прокоп Нестеренко		1	1	1	2	2
	удова Гана Самойлиха			1	1	1	
1	удова Стеха Вакулиха		1	1	1		
1	удова Катра Трохимиха		1	1	1		
1	Алексѣй Ярмоленко	1		1	1	1	1
1	Андрѣй Мискусский		1	1	1		
1	Федор Триченко		1	1	1		
1	Хома Тарасенко		1	1	1		
1	Федор Козел		1	1	1		
1	Алексѣй Страховский		1	1	1		
104	ИТОГО	23	82	115	114	65	70
	Того ж села Ковчина подсуѣдки козацїе						
1	Савка Мишолов			1	1		
1 {	Кирик Тураш			1	1		
	Яцко Тураш			1	1		

// 55

Дворов	Того ж села Ковчина подсусѣдки козачиї	Выборних	Полпо- мошников	Хат	Семей	Коней	Волов
1	удова Гапка Горбачка			1	1		
1 {	Артем Мирочник			1	1		
	Максим Мирочник			1	1		
1	удова Мария Глушиха			1	1		
1	Ничипор Литвин			1	1		
1	Мойсѣй Яцина			1	1		
1	Семен Литвин			1	1		
1	Андрѣй Пинчук			1	1		
1	Василь Рак			1	1		
1	Федор Гарагулка			1	1		
1	Данило Дробний			1	1		
1	Омелко Сасенко			1	1		
1	Яков Швець			1	1		
1	Грицко Литвин			1	1		
1	Яков Степура			1	1		
1	Семен Кашенко			1	1		
1	Василь Кошовий			1	1		
1	Семен Кривенко			1	1		
1	Семен Захожий			1	1		
1	удова Михайлиха салдатка			1	1		
1	Федор Бурдюг			1	1		
1	Семен Иванченко			1	1		
1	Улас Срѣбний			1	1		
1 {	Иван Чередник			1	1		
	Кирило Чередник			1	1		
1	Алексѣй Ярмоленко			1	1		
1	Прохор Литвин			1	1		
1	Петро Халява			1	1		
1	Петро Литвин			1	1		
29	ИТОГО			32	32		
	Итого в селѣ Ковчинѣ:						
101	Козаков нищетних	23	82	115	114	65	70
27	Подсусѣдков козачих			32	32		
128	А ВСЕГО ВСѢХ	23	82	147	146	65	70

// 58 зв.

В селѣ Ковчинѣ

- 1 Приежжий монастира катедри Киево Софѣйской
- 1 Жилой попа Павла Градовского
- 1 Жилой попа Пилипа Івашути
- Школа, шпиталь церкви ковчинской

Козачие шинки

- Шинк козака ковчинского Нестеренка
- Шинк козака ковчинского Федора Прокопенка
- Шинк атамана ковчинского Степана Бороденчика
- Шинк козакий братерский

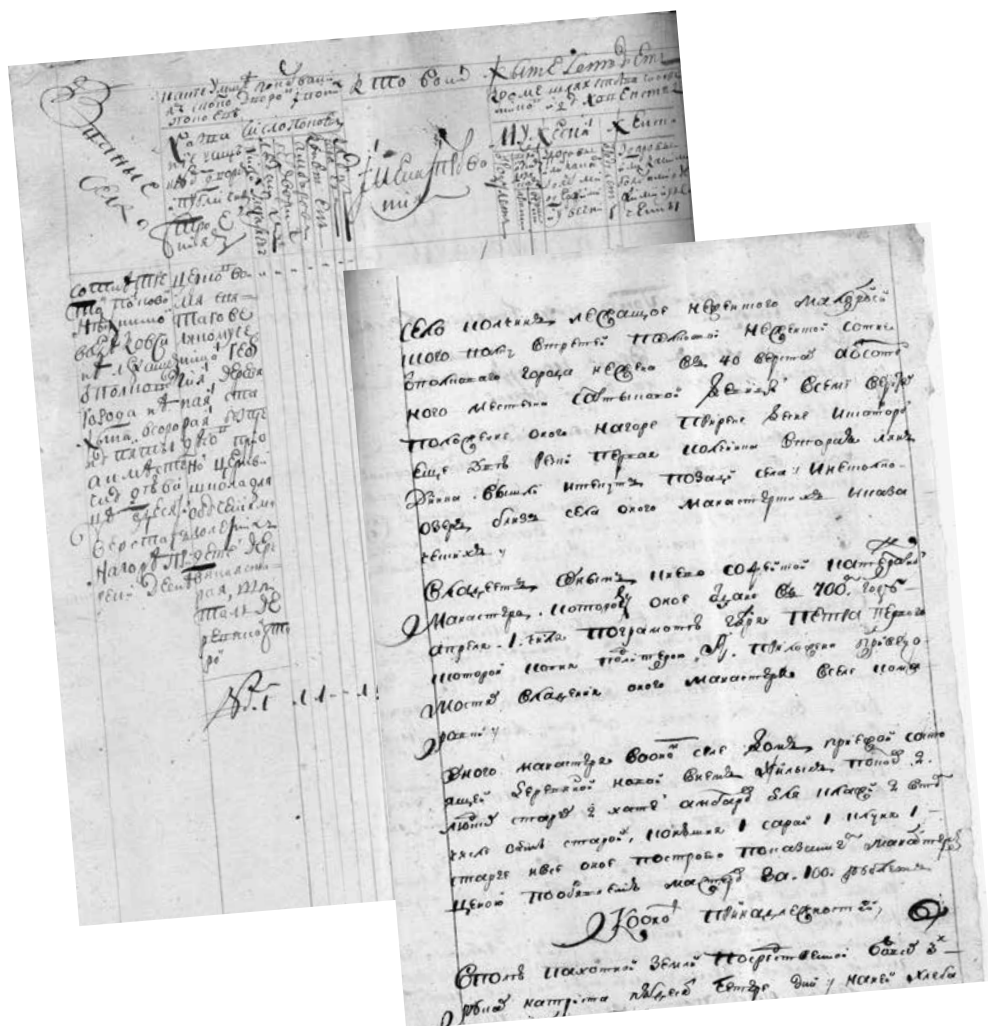
// 510 зв.

Дворов	Села Ковчина посполитіе, владѣнія монастира катедри Кіевософѣйской, нищетные и весьма убогие, не имѣющие в себе скота рабочего	Хат	Семей	Коней	Волов
–	Войт Грицко Бакум				
1	Яцко Супруненко	1	1		
1	Василь Настич	1	1		
1	Иван Настич	1	1		
1	Василь Настич	1	1		
1	Каленик Робота	1	1		
1	Павел Петелка	1	1		
1	Матвѣй Бруй	1	1		
1	Иван Митовець	1	1		
1	Игнат Бруй	1	1		
1	Грицко Бакуменко	1	1		
1	удова Настя Бербенчиха	1	1		
1	Хома Любиненко	1	1		
1	Тимош Шох	1	1		
1	Самойло Печеник	1	1		
1	Грицко Царик	1	1		
1	Ничипор Пронко	1	1		
1	Тимош Туш	1	1		
1	Прокоп Гаваруха	1	1		
1	Петро Робота	1	1		
1	Игнат Пронко	1	1		
1	Василь Ляшко	1	1		
21	ИТОГО	21	21		
	Итого в селѣ Ковчинѣ:				
21	Посполитих нищетних	21	21		
21	А ВСЕГО ВСѢХ	21	21		

Фрагменти Генерального опису Малоросії. 1766 р.⁷

// 991

Опысы
о состоящих сотнѣ третьей полковой
Нѣжинскоой в селѣ Ковчинѣ
козаках, оних состояніи и имуществѣ

7 ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 40. Генеральний опис Малоросії. Полк Ніжинський. Сотні 2, 3 полкові – 1196 арк.

// 991 зв.

Звание села	Какие улицы по названиям и сколко дворов и в них покоев								Кто в оних жителствует							
	Назва- ніе улиц и № дворам и публич- ному строенію	Число покоев							Имена и прозвания	Кромѣ шляхетства, чиновников и духовного чину						
										Мужеска				Женска		
		жилих для хозяев	лю- дских	без- дворных хат	амбаров	коношен	сараяв	клунь		Лѣтъ от роду	Оних коза- ков воз- раст	Здоровый или на какие болезни одержимый, или увечений	Лѣтъ от роду	Здорова или на какие болезни одержима, или увечена		
															аршини	вершки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	

1	2	10	11	12	13	14	15	16
Сотнѣ третой полковой Нѣжинской в селѣ Ковчинѣ, лежащем от полкового города Нѣжина в сороку пяти, а к мѣстечку Дѣвицѣ в десяти верстах, на горѣ при реки Деснѣ	Церков во имя святаго великомученика Георгия, деревяная, старая, без предѣлов. При оной церкви школа для обучения малолетних детей, деревяная, старая. Шпиталь деревяной, старой.							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
	№ 1	1	1	-	-	1	2	1	Села Ковчина, святаго великомученика Георгия, поп Филип Івашута У него служители: Никита Литвин, уроженец Дроздовский, звания козачого Сидор Охрѣменко, уроженец оного села, звания козачого	22	Здоров		
										16	Здоров		

				Служанка девка Евдокия Корнѣвна, рожденна полку Чернѣговского в селѣ Дурнях, посполитого звания	18	Здорова
				Нанимаются в год Литвин по 3 р., Охрѣ- менко по 2 р. 20 к., Евдокія по 1 р. 20 к. А сверх того плат'е и харч дает.		

Оной церкви приналежитостей: в полѣ пахатной
землѣ во всехъ трохъ рукахъ на двадцать дней,
которое принадлежитъ издревле по наданію отъ добро-
хотныхъ дателей, которая отдается въ заѣвъ
хлѣба тамошняго села обивателемъ съ половины, и собира-
емой доходъ употребляется на церковныя расходы.

Пасѣка, въ ней ульевъ пятьдесятъ. Съ оныхъ медъ производится
на продажу і оной доходъ і воскъ употребляется на церковь.

К оному принадлежат:

В полѣ пахатной землѣ в трех руках на двадцать три дни,
на которой насаждает хлѣба: ржи полтори четверти, овса двѣ
четверти, гречки двѣ четверти.
Сѣнокосу травы худой на двадцать пять воз.

Скота: волов шесть, коров дойних четири, ялових четири, телят двое, овец шесть, ягнят пять, коз три, свиней четири. Лошадей четири.

// 992 зв.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
в	№ 2	1	-	-	-	1	1	-	Выш показанного попа мать, вдовствующая попада Евдокия Ерофеевна Суседка Анна Прончиха, рожденна в селѣ Дроздовцѣ, звания козачего			64	Слаба
с е л ѣ	№ 3	1	-	-	-	1	1	1	Той же церкви поп Павел Градовскій, Син его, поп Григорий Градовскій У них служители: Прокоп Пронко, уроженец Ковчин- ский, звания посполитого Девка Агафія Ермоловна, рожденна полку Чернѣговского села Бегача Нанимаются в год: Пронко по одному рублю пятьдесят копѣек, а девка по едном токмо рублю і на всем содержаніи.	20	Здоров	20	Здорова

// 993

Оная попада жителство імѣет в дворѣ сина
своего, Ковчинского священника Филипа Івашути, достав-
шемся ему от предков.
Приналежитостей никаких не имѣет, а препитание
имѣет от показанного сина ей.

Жытелство імееет на местце козачем, купленном
1739 году у козака ковчинского Тимоша Почкая за восьм
рублей, а купчая, на оное местце данная, во время
случившегося в 1762 годѣ пожара згорѣла.

В полѣ пахатной землѣ в одну руку на два днѣ.

Сенокосов і лѣсов не имѣет.

Скота: волов два, корова яловка одна, быков два,
коз четири, свиней три. Лошадей три.

// 993 3B.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
К о в ч и н ы	№ 4								Дяк Клим Степанов Ево жена Елена Степановна У них син Тимофей	34	здоров	25	здорова
	№ 5	2	1	3	-	-	3	1	Хоружий сотений Иван Клименко Отец его Иван Клименко, о природы козак, уроженец ковчинский жена ево Евдокия Даниловна, рожденна в Ковчинѣ, звания козачого Дѣти их, девки: Анна Ефросиния Сини их, еден Тихоній жена ево Екатерина, Романова дочь, звания козачого, рожденна сотнѣ Дѣвицкой в селѣ Дроздовки	28 70 31	За старостю слаб Здоров	65 18 12 29	Здорови Здорова

// 994

Оной дяк, урожденной полку Чернѣговского села Выбель, із предков звания священнического. Оттуда заишол в 763-м годѣ. Живет на церковном местце в школѣ.

Он, хоружий сотенный, жителство имѣет издревле на грунтѣ козачем, наслѣдственном от древних предков его дѣда й отца.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ во всех трох сменах на пятьдесят дней.

Сѣнокосу косарей на двадцать, на нем становится семдесят воз сѣна.

Гаю березового в дачах села Вересочи, годного на строение, окружностию на треть версти. Лѣсового зрубу, ни к какому строению не способного, годящего токмо на огорожу, а по болшей части на дрова, лежащего вдоль села Кладковки, окружностию на треть версти.

Пасѣка, в оной пчел улев десять. Получаемый с ней мед и воск употребляется для своего домашнего собственного обиходу.

В него ж, хоружого, мельница лодейная об одном колѣ, состоящая на рекѣ Деснѣ. Мелет толко лѣтом, а прибели оной получает в лѣто разного хлѣба четвертей пять.

Мельница вѣтрная об одном же колѣ, ветхая, с которой прибели ничего не получает.

Скота рогатого: волов воѣм, коров двѣ, телят двое, малого товару шесть, коней сѣм, овец старых и малих двадцать пять, коз старых и малих десять, свиней старых и малих дванадцать.

Хлѣба сѣет в год: ржи воѣм четвертей, гречки одну четверть, овса три четверти, пшеницѣ пол четвертѣ, ячменю пол четвертѣ, ліону пол четвертѣ.

// 1031 зв.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
К о в ч и н ц	№ 62	1	1	-	1	-	2	1	Того ж села Ковчина козаки				
									Павел Лузан жена его Параскевия Мойсѣвна, рожденна в Ковчинѣ Дѣти их:	40	Здоров		
									Федор Анна Ефросиния Феодосия Евдокия Брат одного Павла	8	Здоров	30	Здорова
									Давид жена его Дария Осиповна, взята з Хибаловки У них дѣти:			10 8 4 1	Здо- ро- вы
									Мария Ефросиния Служитель оних Лузанов, Григорий Салдатенко, уроже- нецъ Ковчинский, звания козакого. На- нимается в год по 2 р.	45	Здоров	35	Здорова
												5 1	Здо- рови
										17	Здоров		
Ч	№ 63	1	2	-	1	2	2	1	Игнат Лузан жена его Анна Івановна, взята з Овдѣвки Син его Василь жена его Улияна Николаевна, рожденна в Ковчинѣ Племѣнник их Григорий Леонтиев Лузан	70	Слаб		
										20	Здоров	50	Здорова
												18	Здорова
										20	Здоров		

Онии Лузани из предков козаки. Уроженци оного села.
Жителство імѣют на грунтѣ іздревле козачем, доставшемся ім
по наслѣдству от предков их.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ в трох руках на двадцать два днѣ.
Сѣнокосу в разних мѣстах на двадцать воз.
Ме[л]ница вѣтрная одна об одном мучном колѣ.
Мелют толко для домашнего обихода, а доходов никаких
не получают. Надсматривают оную сами.
Скота рогатого: волов четири, коров четири, телят четири,
назимков четири. Лошадей пять, овецъ шестнадцать, свиней четири.
Хлѣба сѣет в год: ржи по двѣ четвертѣ, овса четверть,
ячменю два четверички, гречки два четверички, ліону четверичок.
Торгов и промыслов никаких не імѣют і оними впредь бавится не желают.
Отбывают службу козачую по очередѣ.

Оной Лузан из предков козак, уроженецъ оного села.
Жителство імѣет на грунтѣ козачем, доставшемся ему по наслѣдству.

К оному приналежитостей:

В полѣ пахатной землѣ в трох руках на сорок семь дней.
Сѣнокосу в разних мѣстах на сорок воз.
Мелница вѣтрная об одном колѣ одна. Мелют толко для домашнего
своего обихода, а доходов никаких с оной не получают. Надсматривают сами.
Скота рогатого: волов четири, коров 2, телят двое. Лошадей семеро, овецъ
двадцатеро, свиней пятеро.
Хлѣба сѣет в год: ржи двѣ четвертѣ, овса три четвертѣ, ячменю два четверичка,
гречки два четверичка, ліону четверичок.
Торгов и промыслов никаких не імѣет і оним впредь бавится не желает.
Отбывает службу козачую.

// 1099 зв.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
К о в ч и н ц і	№ 161	1	-	-	-	1	1	1	Того ж села Ковчина козаки				
									Іван Тураш	40	Здоров		
									Жена его				
									Агафія Филиповна, рожденна в Ковчинѣ			35	Здорова
									У них дѣти:				
	№ 162	1	-	-	1	1	2	1	Анна			16	Здо-
									Евдокия			9	ровы
									Оришка			4	
									Брат его Алексѣй	25	Здоров		
									Жена его				
									Матрона Петровна, рожденна в Ковчинѣ			22	Здорова
									Дочь их Дарія			1	
									Семен Тураш	50	Здоров		
									Жена его				
									Агрипина Андрѣвна, рожденна в Ковчинѣ			45	Здорова
									У них дѣти:				
									Трохим	26	Здоров		
									Жена его				
									Анна Федоровна, рожденна в Ковчинѣ			20	Здорова
									Другий Іван	8	Здоров		
									Сестра их Агафія			10	Здорова
									Брат Семенов Грицко	62	Слаб		
									Служитель его				
									Максим Тарасов, звания посполитого	18	Здоров		

// 1100

Оной Тураш из предков козак, уроженец одного села. Живет на грунтъ козачем, доставшемся ему по наследству от предков его.

К оному приналежитостей:

В полъ пахатной землѣ в трох руках на десять дней.

Сѣнокосу в одном мѣстѣ на восьм воз.

Скота рогатого: волов два. Лошадей четверо, коров двѣ, теля одно, свиней трое.

Хлѣба сѣет в год: ржи пол четверти, овса пол четверти. А болѣе никакой другой пашнѣ, за неимѣнием, не сѣет. Торгов и промыслов не имѣет і впредь оными бавится не желает.

Питается з заработков.

Отбывает службу козачую.

Оной Тураш іздревле козак, уроженец одного села. Жителство имѣет на грунтъ козачем, доставшемся ему по отцу его, а крепости на оной никакой не имѣет.

К оному приналежитостей:

В полъ пахатной землѣ в трох руках на тридцать дней.

Сѣнокосу в двух мѣстах на двадцать пять воз.

Скота рогатого: волов два. Лошадей восьм, корова одна, теля одно, яловка одна, овец двадцать, свиней трое.

Хлѣба сѣет в год: ржи три четверти, гречки пол четверти, овса одну четверть.

Торгов и промыслов никаких не имѣет і оными впредь бавится не желает.

Отбывает службу козачую.

// 1108 зв.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	16
Сотнѣ третой полковой Нежинской в селе Ковчинѣ	7	1			1		3		Степан Туш Жена ево Пелагія Син их Иван Брат ево, Степана, Иван Служителка их Феодосія Пронкова, рождена онога села, нанимаетца в год за двадцать копеек и на всем содержани	40 8 20	Здоров Здо- рови	38 12	Здорова Здорова
	8	1			1		1	1	Игнат Пронко, вдов Синовья ево Анна, вдова Дѣти еї: Федор Дарія Татіяна Уліяна Сусѣде их: Петро Старецъ Жена ево Евдодкія Сини їх: Иван Стефан	75 4 40 8 3	За старостю слаб и на глаза не видит Здоров Хромой на глаза и на ноги Здо- рови	40 18 3 5 39	Здорова Здоро- ви Здорова

// 1109

Оной Туш природной села Ковчина посполитій
и живет на отческом грунте.
У него пахатного поля земли в трох руках оранки дней на тридцать два.
Сънокосу в двух мѣстах возов на тридцать; трава посредственая.
Хлеба в год сеет: ржи двѣ четверти, овса один четверик, ячменю чотири четверика.
А болѣе никаких принадлежностей не имеет.
В него скота: лошадей двое, волов два, корова дойная с телям одна, бик один, телиц двѣ, овецъ старых осмеро, ягнят трое, свиной трое.
В год платит консинстенцѣи деньгами рубль 20 копеек.
Владѣльцу работает в неделю по два дни.
Промислов і торгов никаких не имеет і впредь имѣть, за недостаточеством, не желает. А пропитаніе имѣет заработками и ис хозяйства.

Оной Пронко природной села Колчина посполитій
и живет на отческом грунте.
У него пахатной земли в трох руках на двадцать сѣм дней.
Сънокосу в двух мѣстах на восемнадцать возов; трава посредственая.
Зарослих лесом земель, которые надлежит чистить, мерою вокруг на одну с четвертью версту.
В год хлеба сеет: ржи одну четверть, а прочую землю отдает в наем ис половины.
Скота: лошадь една, корова с телям, телиц две.
В год платит консинстенцѣи деньгами рубль сорок две копейки.
Владѣльцу работает в неделѣ по два дни.
Промислов і торгов никаких не имеет,
а пропитаніе имѣет заработками своїми.

Сило	Духовніе	Домашніе	Лето	Помощи
1	1	1	1	1
2	2	2	2	2
3	3	3	3	3
4	4	4	4	4
5	5	5	5	5
6	6	6	6	6
7	7	7	7	7
8	8	8	8	8
9	9	9	9	9
10	10	10	10	10
11	11	11	11	11
12	12	12	12	12

252

Роспись Епархіи и губерніи Черниговской, протопопії и уѣзда Березинских, села **Ковчина**, церкви Святаго великомученика, побѣдоносца и чудотворца Георгія, священников Іоанна Филипова сына Ивашкевича и Самуила Григоріева сына Васютинскаго, обрѣтающимся при оной церкви в приходѣ ниже явленных чинов людям, со изъявленіем против коегождо имени о бытіи их во святую чотыредесятницу у исповѣди и святых таїн причастія, и кто ж исповѣдался токмо, а не причастился, и кто не исповѣдался, **за 1796 год** составлена

Число			Духовные и их домашніе	Лѣт от рождения	
Дво- ров	Людей			Мужеска пола	Женска пола
	Муж. пола	Жен. пола			
1	1	Іерей Іоанн Филипповскій Ивашкевич		42	
		1	жена его Варвара Симонова дочь		26
		Дѣти их:			
		2	Меланія		9
	2		Павел	6	
		3	Агафія		3
		4	Оного священника племѣница Уліяна		20
			Фомина дочь		
	3		Іерей Самуїл Васютинскій	37	
		5	жена его Агафія Стефанова дочь		32
		Дѣти их:			
	4		Николай	10	
	5		Іоанн	8	
	6		Ефим	4	
	7		При оной церкви в должности дячковой	44	
			Остап Савин син Зѣнченко, козак		
		6	жена его Елена Филипова дочь		39
		Дѣти их:			
	8		Василій	13	
	9		Петр	10	
	10		Ефрем	3	
2	11	При оной церкви в должности пономарской		23	
			Николай Григоріев син Градовскій		
		7	жена его Агафія Федорова дочь		23
		Дѣти их:			
		8	Ірина		12
	12		Василій	6	
		9	Матрона		4
		10	Оного Николая сестра родна Зѣновія		20

Шпиталніе				
	13	Никита Петров син Борка	50	
	11	жена его Феодосія Данилова дочь		45
	14	Мойсей Лукьянов син Погребець	52	
	12	жена его Евфросинія Никифорова дочь		50
	15	Иоан Федоров син Плиска, вдов	62	
Военніе і их домашніе				
3	16	Петр Савин син Сѣпач	27	
	13	жена его Параскева Семенова дочь		24
		Дѣти их:		
	14	Татіяна		5
	17	Димитрій	3	
	18	Иоан	1	
4	19	Иоанн Димитріев син Паламаренко	60	
	15	жена его Анна Йосифова дочь		58
		Дѣти их:		
	16	Агрипина		17
	20	Прокоп	22	
	17	жена его Наталія Федорова дочь		21
	21	Андрей	31	
	18	жена его Екатерина Григоріева дочь		31
		Дѣти их:		
	22	Гаврііл	12	
	23	Иосиф	8	
	24	Никита	1	
	19	Оного Иоана невѣстка Анна Феодосіева дочь		22
	20	Матрона Кодратова дочь Дѣдовчиха		24
	21	мать еї Зѣновія Йванова дочь, вдова		62
5	25	Феодор Семенов син Вакуленко	33	
	22	жена его Феодосія Никитина дочь		31
		Дѣти их:		
	23	Матрона		12
	24	Анна		6
	25	Марфа		3
	26	Пелагія		1
6	26	Никита Михайлов син Шолудко	42	
	27	жена его Параскева Вакулина дочь		38
		Дѣти их:		
	28	Домникія		14
	29	Елена		10
	30	Евфросинія		7
	27	Петро	3	
	31	Оного Никити невѣстка Евдокія Яковина дочь, вдова		45
7	32	Уліяна Яковина дочь Клименчиха, вдова		50
		Дѣти еї:		
	28	Стефан	14	
	33	Матрона		18
	29	Петр	21	
	34	жена его Софія Кузмина дочь		21
	30	син их Петр	2	

8	35	Агрипина Йосифова дочь Клименчиха, вдова Дѣти еї:	51
	36	Дарія	13
31		Симеон	19
	37	жена его Евфросинія Данилова дочь	19
32		Оной Агрипины зять Петр Петров син Ющенко	41
	38	жена его Евдокія Стефанова дочь Дѣти их:	39
33		Трофим	8
34		Яков	6
	39	Наталія	3
9	35	Симон Иванов син Лада-Богданов, войсковій товарищ	50
	40	жена его Варвара Иосифова дочь	40
	41	Оного Симона свѣстя Агафія Иосифова дочь Козловска, вдова	44
	42	дочь еї Елена	18
	43	крестьянка их Стефанида	8
10	36	Тихон Иванов син Клименко	65
	44	жена его Анна Семенова дочь Дѣти их:	51
	45	Евфросинія	14
	46	Домникія	9
37		Иоан	21
	47	жена его Агафія Гаврилова дочь	21
	48	дочь их Параскева	1
38		Феодор	25
	49	жена его Евдокія Василюева дочь Дѣти их:	22
	50	дочь их Анна	1
39		Оного Тихона син Иоан	27
	50	жена его Анастасія Федорова дочь Дѣти их:	27
	51	Евфросинія	7
	52	Ирина	2
40		Показаного Тихона син Евфим	31
	53	жена его Евфросинія Иванова дочь Дѣти их:	25
	54	Марія	7
41		Илія	1
		В них подсуѣдок	
42		Павел Лукянов син Говоруха	51
	55	жена его Екатерина Мартинова дочь Дѣти их:	45
	56	Мелания	23
43		Алексей	31
	57	жена его Вѣра Стефанова дочь син их Григорій	30
44			12
11	45	Илія Петров син Сулима	41
	58	жена его Уліяна Стефанова дочь	40
	59	дочь их Марфа	6
46		Захарій Стефанов син Жмѣнка	31
	60	жена его Домникія Кирилова дочь	31

313 зв.

	47	Оного Захарія швагир Павел Кирилов син Иванченко	11	
	61	Сестра его Марфа		15
12	48	Иван Иванов син Карпенко	34	
	62	жена его Зѣновія Остапова дочь Дѣти их:		34
	63	Пелагія		18
49		Григорій	14	
	64	Пелагія		11
50		Яков	5	
	65	сестра его родна Евдокія		50
	66	Евдокія Власова дочь Карпенчиха, вдова син еї Василій	26	61
51		67 жена его Параскева Петрова дочь Дѣти их:		25
	68	Татіяна		4
52		Иоан	1	
53		Иосиф Василіев син Карпенко	46	
	69	жена его Марина Прокопова дочь Дѣти их:		44
54		Савва	16	
	70	Дарія		12
55		Афанас	8	
	71	Оного Иосифа невѣстка Евфросинія Лаврентіева дочь, вдова		32
13	56	Иоан Петров син Позняк	46	
	72	жена его Уліяна Федорова дочь Дѣти их:		44
	57	Каллиник	11	
	58	Яков	9	
	59	Андрей	11	
	73	Параскева		2
60		Михайло Лукянов син Позняк	38	
	74	жена его Зѣновія Иванова дочь Дѣти их:		36
	61	Евфим	16	
	75	Екатерина		14
62		брат его родній Павел	29	
	76	Анна Василіева дочь Познячка		40
	77	дочь еї Ксенія		15
14	63	Григорій Петров Кобилченко	70	
	78	жена его Наталія Самойлова дочь Дѣти их:		60
	79	Матрона		25
	64	Симеон	20	
	65	Иоан	15	
	66	Стефан	30	
	80	жена его Марина Максимова дочь		30
67		Феодор	35	
	81	жена его Анна Иванова дочь Дѣти их:		30
	82	Параскева		7
	68	Панталимон	1	
15	69	Емеліан Самойлов син Самусенко	49	

		83	жена его Агафія Николаева дочь		39
			Дѣти их:		
	70		Кузма	13	
	71		Василій	1	
	72		брат его родній Петр, вдов	72	
	73		сын его Димитрій	40	
		84	жена его Агафія Яковина дочь		40
			Дѣти их:		
	74		Димитрій	12	
	75		Павел	5	
	76		Оного Петра братанич Никита Якимов сын	38	
		85	жена его Анастасія Иванова дочь		25
	77		брат его родній Григорій	25	
		86	жена его Анастасія Данилова дочь		25
314 зв.	16	78	Григорій Иванов сын Харченко	40	
		87	жена его Евгенія Антонова дочь		38
			Дѣти их:		
		88	Марія		15
	79		Евфим	7	
		89	Дарія		4
	17	80	Григорій Прокопов сын Пареля	36	
		90	жена его Марія Карпова дочь		36
		91	сестра его родна Параскева		16
		81	Оного Григорія швагир Стефан Игнатов сын	26	
			Дѣдовецъ		
	18	82	Денис Иванов сын Волошин	46	
		92	жена его Евдокія Алексѣева дочь		46
			Дѣти их:		
		83	Феодор	18	
		84	Андрей	16	
		93	Евдокія		12
		85	Давид	4	
	19	86	Кирило Григоріев сын Старушка	52	
		94	жена его Евдокія Кодратова дочь		52
			Дѣти их:		
		95	Екатерина		20
	87		Димитрій	16	
		96	Евдокія		10
	88		Оного Кирила братанич Онисим Яковин сын	28	
		97	жена его Матрона Иванова дочь		26
			Дѣти их:		
		98	Дарія		5
		99	Анна		4
		100	Елена		1
	89		Показаного Кирила брат Лукян	49	
		101	жена его Агафія Алексеева дочь		49
			Дѣти их:		
	90		Яков	14	
	91		Яков	7	
	92		Григорій	2	
		102	Васса		16
		103	Марина		12
	93		Иоан	20	
		104	жена его Татіяна Стефанова дочь		20

315	20	94	105	дочь их Анна		1
			106	Петр Семенов сын Лукянець	58	
			106	жена его Дарія Петрова дочь		48
	95	107	Дѣти их:			
				Григорій	10	
				Матрона		7
	96	108	109	Иоан	30	
				жена его Варвара Григоріева дочь		25
				дочь их Васса		1
	97	110	110	Показаного Петра син Симеон	25	
				Жена его Анастасія Григоріева дочь		22
				Антон Романов син Скрипка	22	
	21	98	111	жена его Наталія Иванова дочь		22
				дочь их Анастасія		4
				сестра его родна Устина		16
	22	99	112	Никита Семенов сын Лукянець, вдов	60	
				Дѣти его:		
				114 Марфа		16
	100	115	116	Василій	25	
				жена его Агафія Максимова дочь		23
				Григорій	22	
	101	117	117	жена его Агафія Леонтіева дочь		22
				дочь их Пелагія		1
	23	102	118	Иоан Михайлов син Харченко	65	
				жена его Анна Димитріева дочь		55
				Зять его Моисей Яковин син Норошенко	28	
	103	119	119	жена его Агафія Иванова дочь		22
				Дѣти их:		
				104 Стефан	4	
	24	105	120	Яков	1	
				Параскева Пархомова дочь Харчиха, вдова		52
				Дѣти еї:		
	106	121	121	Яков	19	
				жена его Дарія Давидова дочь		19
				Андрей	38	
	107	122	122	жена его Евфросинія Григоріева дочь		34
				Дѣти их:		
				123 Евдокія		11
	108	124	124	Устина		9
				Фома	7	
				Евфимія		4
	25	125	126	Анна Димитріева дочь Харчиха, вдова		50
				Дѣти еї:		
				109 Андрей	14	
	110	127	127	Денис	18	
				жена его Пелагія Васи́ліева дочь		18
				Иоан	20	
	111	128	128	жена его Марина Иванова дочь		20
				дочь их Марія		3
				Григорій	25	
	112	129	130	жена его Варвара Иванова дочь		22
				Дѣти их:		
				131 Елена		4
315 зв.	26	113	132	Ирина		1
				Кирило Михайлов син Харченко	50	

	133	жена его Евдокія Николаева дочь		45
		Дѣти их:		
	114	Тарас	15	
	115	Тимофей	11	
	116	Феодор	9	
	117	Симеон	6	
	134	Мелания		9
	135	Феодосія		1
	118	Трофим	18	
	136	жена его Анна Власова дочь		18
	119	Брат его родній Кузма	45	
	137	жена его Евдокія Кирилова дочь		30
		Дѣти их:		
	138	Агафія		9
	139	Анна		5
	120	Григорій	2	
	121	Данііл	25	
	140	жена его Акилина Климова дочь		22
27	122	Иоан Тимофеев син Ткаченко	35	
	141	жена его Наталія Иванова дочь		35
		Дѣти их:		
	142	Анна		14
	123	Гаврііл	7	
	124	Иосиф	2	
	143	Евфросинія		5
	125	Брат его родній Феодор	19	
28	144	Екатерина Григоріева дочь Норошиха, вдова		60
		Дѣти еї:		
	126	Иоан	19	
	145	жена его Пелагія Петрова дочь		18
	127	Дмитрій	35	
	146	жена его Феодосія Павлова дочь		34
29	128	Феодор Никитин син Нороха	70	
	147	жена его Татіяна Иванова дочь		60
	129	син их Иоан	25	
	148	жена его Анастасія Василіева дочь		25
	149	дочь их Евфросинія		4
		В них подсусъдок		
	130	Михаїл Петров син Локтенко	40	
	150	жена его Вѣра Петрова дочь		39
		Дѣти их:		
	131	Петро	12	
	151	Феодосія		5
	152	Агафія		3
		Племяник его		
	132	Иоан Иоанов син Ревенко	20	
	133	Брат его родній Евфим	14	
316	153	Показаного Иоана сестра родна Евфимія		16
30	134	Иоан Яковин син Нороха	40	
	154	жена его Параскева Иванова дочь		38
		Дѣти их:		
	155	Матрона		18
	135	Лаврентій	15	
	136	Тихон	12	
	137	Тимофей	7	

	138	Брат его родній Мойсей	38	
	156	жена его Евфросинія Остапова дочь		29
	157	дочь их Анастасія		6
31	139	Михайло Иванов син Совенко	36	
	158	жена его Агафія Евсеѣва дочь		34
		Дѣти их:		
	159	Елена		9
	160	Евдокія		6
	140	Братанич его Ияков Димитріев син	26	
	161	жена его Вѣра Фомина дочь		26
		Дѣти их:		
	162	Татіяна		8
	141	Марко	4	
	142	Брат его родній Алексей	22	
	143	Алексей Яковин син Пареля, вдов	50	
	163	дочь его Евфимія		17
	144	Брат его родній Яков	30	
	164	жена его Уліяна Петрова дочь		29
	145	син их Фома	8	
32	165	Татіяна Иосифова дочь Губска, вдова		48
	146	син еї Матфей	40	
	166	жена его Уліяна Иванова дочь		39
	167	дочь их Татіяна		14
	147	братанич его Андрей Никитин син	18	
33	148	Яков Матфеев син Ткаченко	25	
	168	жена его Устина Иванова дочь		22
	169	дочь их Васса		3
	149	Брат его родній Тихон	16	
	170	Сестра Агрипина		18
34	150	Матфей Василіев син Шмаїла	40	
	171	жена его Анна Яковина дочь		30
	151	син их Яков	16	
	152	брат его родній Василій	35	
	172	жена его Матрона Димитріева		34
		Дѣти их:		
	173	Марфа		10
	153	Мойсей	5	
	154	Показаного Василія брат родній Никита	26	
	174	жена его Уліяна Петрова дочь		24
	155	син их Ияков	4	
35	156	Козма Аврамов син Негрѣй	52	
	175	жена его Евфросинія Федорова дочь		50
		Дѣти их:		
	157	Улас	19	
	158	Корнѣй	15	
	159	Аврам	21	
	176	жена его Евдокія Йосифова дочь		19
	177	Оного Кузми невѣстка Агрипина Йосифова дочь		25
	160	Брат его родній Петр	50	
	178	жена его Ирина Федорова дочь		49
		Дѣти их:		
	179	Марія		18
	180	Пелагія		14

316 зв.

	161	Симеон	2	
36	162	Григорій Максимов син Негрбй	22	
	181	жена его Дарія Иванова дочь		19
	163	брат его родній Иоан	20	
	182	сестра их родная Наталія		17
37	164	Григорій Лаврентіев син Пліовака	40	
	183	жена его Евфросинія Никифорова дочь		40
		Дочь		
	184	Уліяна		19
	185	Ксенія		16
	186	Ирина		8
	165	Стефан	10	
	166	Кузма	4	
38	167	Димитрій Иванов син Троценко	40	
	187	жена его Феодосія иосифова дочь		39
		Дѣти их:		
	168	Андрей	18	
	188	Марія		16
	169	Кодрат	12	
	170	Трофим	4	
39	171	Павел Андреев син Пинчук	52	
	189	жена его Марина		49
		Дѣти их:		
	190	Устина		18
	172	Стефан	18	
	191	Татіяна		12
	173	Иоан	10	
	192	Марія		6
40	174	Феодор Никитин син Луканец	39	
	193	жена его Матрона Петрова дочь		39
		Дѣти их:		
	194	Софія		18
	175	Никифор	12	
	195	Марія		5
		Подсусѣдок их		
	176	Емеліян Алексѣев син Макушка	20	
	196	жена его Марія Василиева дочь		19
41	177	Сидор Яковин син Макарець	55	
	197	жена его Агрипина Титова дочь		54
		Дѣти их:		
	178	Матфей	25	
	179	Тит	20	
	198	Анна		18
42	180	Симеон Яковин син Макарець	66	
	199	жена Параскева Денисова дочь		60
		Дѣти их:		
	181	Петр	38	
	200	жена его Евфросинія Павлова дочь		38
		Дѣти их:		
	201	Екатерина		15
	182	Евсѣй	10	
	202	Васса		8
	183	Матфей	30	
	203	жена его Евдокія Григоріева дочь		28
		Дѣти их:		

	184	Самоїл	10	
	204	Матрона		4
	185	Григорій	27	
	205	жена его Евфросинія Иванова дочь		26
	206	дочь их Анна		2
43	186	Феодор Феодоров син Макарець	45	
	207	жена его Пелагія Иванова дочь		45
	187	син их Денис	23	
	208	жена его Пелагія Яковина дочь		20
	209	дочь их Анна		1
	210	Показаного Феодора невѣстка Анна Андреева дочь, вдова		50
44	188	Стефан Вакулин син Пинчук	48	
	211	жена его Анастасія Мойсеева дочь Дѣти их:		46
	212	Стефанида		20
	189	Иосиф	12	
	190	Трофим	10	
	191	Василій	8	
	213	Агрипина		3
	192	Игнат Андреев син Мулка, вдов	60	
	193	Племянник его Иосиф Яковин син Царик, вдов	28	
317 зв.	45	194	Иоан Стефанов син Степаненко	45
		214	жена его Уліяна Васи́лієва дочь Дѣти их:	43
		215	Дарія	18
		216	Агрипина	15
		195	Павел	12
		196	Никита	9
		197	Трофим	1
46	198	Иоан Федоров син Позняк	50	
	217	жена его Анна Стефанова дочь Дѣти их:		48
	199	Емеліян	14	
	218	Анна		12
	200	Иоан	25	
	219	жена его Ирина Иванова дочь		20
	220	Анна Григорієва дочь Познячка, вдова		60
	201	син еї Василій	38	
	221	жена его Анастасія Васи́лієва дочь Дѣти их:		34
	222	Екатерина		11
	223	Евфросинія		4
47	202	Феодор Павлов син Позняк	55	
	224	жена его Евдокія Никитина дочь		51
	203	син их Анисим	12	
	204	Зять их Феодор Афаансієв син Башта	30	
	225	жена его Дарія Феодорова дочь Дѣти их:		29
	205	Стефан	4	
	226	Анна		2
	206	брат его родній Иоан	60	
	227	жена его Пелагія Павлова дочь		58
48	207	Игнат Климов син Улич	49	

		228 жена его Акилина Данилова дочь		39
49	208	Иван Иванов син Жмѣнка	40	
		229 жена его Анастасія Федорова		30
		Дѣти их:		
		230 Евфимія		14
	209	Василій	11	
	210	Максим	9	
		231 Наталія		4
		232 Евдокія		1
50	211	Михайло Иванов син Якименко	62	
		233 жена его Евдокія Еремина дочь		55
	212	син их Василій	22	
		234 жена его Варвара Стефанова дочь		22
		235 дочь их Матрона		2
51	213	Никита Остапов син Якименко	58	
		236 жена его Агафія Петрова дочь		50
	214	син их Андрей	19	
		237 жена его Татіяна Григоріева дочь		19
52		238 Меланія Кирилова дочь Халимониха, вдова		70
	215	син еї Влас	45	
		239 жена его Уліяна Григоріева дочь		45
		Дѣти их:		
	216	Аврам	17	
	217	Григорій	19	
	218	Иоан	15	
		240 Евдокія		9
		241 Пелагія		6
		242 Оного Власа невѣстка Зѣновія Григоріева		38
		дочь		
		243 дочь еї Анна		15
	219	Показаного Власа син Кирило	22	
		244 жена его Марія Никитина дочь		20
		245 дочь их Анна		2
53	220	Григорій Аврамов син Халимон	62	
		246 жена его Евфросинія Антонова дочь		62
		247 Невѣстка их Ирина Семенова дочь, вдова		30
		Дѣти еї:		
		248 Евдокія		6
	221	Марко	4	
		249 Оного ж Григорія невѣстка Ирина Фомина		28
		дочь		
		250 дочь еї Елисавета		12
54	222	Григорій Назаров син Косий	60	
		251 жена его Матрона Петрова дочь		60
		Дѣти его:		
	223	Мойсей	34	
		252 жена его Матрона Федорова дочь		33
		Дѣти их:		
	224	Василій	14	
		253 Пелагія		12
	225	Тарас	3	
	226	Алексей	30	
		254 жена его Уліяна Афанасіева дочь		30
	227	син их Петр	8	

318 зв.

55	228	Григорій Назаров син Косий, вдов	68	
	229	син его Иоан	40	
	255	жена его Стефанида Федорова		39
		Дѣти их:		
	230	Василій	12	
	231	Стефан	6	
56	256	Матрона Іліїна дочь Косовна, вдова		60
	257	Невѣстка єї Татіяна Федорова дочь, вдова		30
		Дѣти єї:		
	258	Варвара		14
	259	Анна		12
	260	Евфимія		9
	261	Евдокія		4
		Их подсуѣдок		
	232	Денис Кузмин син Деркаченко	28	
	262	жена его Параскева Иосифова		28
	263	Сестра его родна Наталія Кузмина дочь, вдова		38
57	264	Татіяна Федорова дочь Харчиха, вдова		45
		Дѣти єї:		
	233	Николай	14	
	234	Роман	10	
	235	Василій	3	
	236	Кирило	25	
	265	жена его Уліяна Никитина дочь		24
58	237	Яков Семенов син Бороденчик	50	
	266	жена его Ирина Иванова дочь		42
		Дѣти их:		
	238	Сидор	18	
	239	Василій	12	
	240	Григорій	4	
	241	Андрей	22	
	267	жена его Евфимія Кузмина дочь		19
59	242	Иоан Федоров син Бардак, вдов	38	
		Дѣти его:		
	268	Евгенія		16
	269	Параскева		14
	270	Матрона		14
	271	Агрипина		3
	243	Яким	9	
60	244	Влас Иванов син Левченко	48	
	272	жена его Устина Алексѣва дочь		46
		Дѣти их:		
	245	Феодор	16	
	273	Матрона		14
	246	Яков	8	
	247	Брат его родній Василій	40	
	274	жена его Марія Сидорова дочь		39
61	248	Симеон Кирилов син Шеода	50	
	275	жена его Параскева Максимова дочь		39
	249	син их Михаїл	2	
62	276	Анна Матфеева дочь Левченчиха, вдова		68
	277	Невѣстка єї Анна Василієва дочь		38
		Дѣти єї:		

319

		278	Параскева		8
		279	Ирина		3
	250		Оной Анни племѣник Евстафій Петров син	16	
			Левченко		
	251		брат его родній Гаврііл	14	
63	252		Илія Семенов син Лукянець	50	
		280	жена его Феодосія Андреева дочь		45
			Дѣти их:		
	253		Григорій	10	
	254		Аврам	10	
64	255		Яким Антонов син Козачок	68	
		281	жена его Уліяна Василіева дочь		65
	256		син их Григорій	25	
		282	жена его Пелагія Матфеева дочь		23
		283	дочь их Матрона		3
65	257		Брат его родній Тихон	60	
		284	жена его Татіяна Григоріева дочь		59
			Дѣти их:		
	258		Феодор	22	
		285	жена его Марія Иосифова дочь		22
	259		Данііл	36	
		286	жена его Евфросинія Федорова дочь		36
			Дѣти их:		
	260		Мартин	10	
	261		Иоан	4	
66	262		Петр Гаврилов син Тарасенко	40	
		287	жена его Матрона Стефанова дочь		38
			Дѣти их:		
	263		Николай	12	
		288	Дарія		10
		289	Анна		8
319 зв.	264		Показаного Петра брат Яким	36	
		290	жена его Ирина Иванова дочь		36
			Дѣти их:		
		291	Ксенія		8
	265		Иоан	6	
67	266		Марко Семенов син Лузан	70	
		292	жена его Евфимія Иванова		59
			Дѣти их:		
	267		Иоан	25	
		293	жена его Екатерина Иванова		23
		294	дочь их Марфа		1
	268		Алексей	48	
		295	жена его Екатерина Иванова		46
	269		син их Стефан	20	
		296	жена его Уліяна Андреева дочь		22
68	270		Афанасій Игнатов син Василенко	60	
		297	жена его Анна Игнатова дочь		59
			Дѣти их:		
	271		Симеон	38	
		298	жена его Ирина Савина дочь		36
		299	дочь их Феодосія		8
	272		Григорій	26	
		300	жена его Евгенія Иванова дочь		25

	301	дочь их Настасія		2
273		Іоан Герасимов син Петелченко	28	
	302	жена его Домникія Іосифова		23
	303	дочь их Евфимія		2
274		брат его родній Михайл	15	
	304	Оного Іоана теща Анна Михайлова дочь Бурковска, вдова		50
		Дѣти еї:		
	275	Петр	15	
	276	Феодор	12	
69	277	Іоан Василіев син Шкода	50	
	305	жена его Агафія Никитина дочь		46
278		племянник его Емельян Мойсеев син	16	
279		брат его родній Евфим	14	
	306	Оного Іоана невѣстка Феодосія Карпова дочь, вдова		22
		Подсусѣдок их		
280		Игнат Михайлов син Коваленко	38	
	307	жена его Елена Іосифова дочь		36
		Дѣти их:		
	308	Татіяна		4
	281	Трофим	1	
70	282	Василій Денисов син Онищенко	64	
	309	жена его Ирина Корнѣева дочь		60
	283	син их Кузма	32	
	310	жена его Параскева Семенова		32
		Дѣти их:		
	284	Стефан	15	
	311	Екатерина		13
	285	Григорій	10	
	286	Яков	3	
71	312	Уліяна Дмитрієва дочь Плищиха, вдова		60
	287	син еї Феодор	30	
	313	жена его Евдокія Тихонова		30
		Дѣти их:		
	314	Варвара		14
	315	Екатерина		12
	288	Василь	6	
	289	Яков	2	
72	290	Яков Семенов син Понежа	46	
	316	жена его Уліяна Иванова дочь		43
		Дѣти их:		
	291	Кодрат	15	
	292	Емельян	12	
	293	Яким	6	
	317	Марина		1
294		Оного Якова брат родній Іоан	58	
	318	жена его Феодосія Андреева дочь		57
295		син их Лукян	26	
	319	жена его Евфросинія Михайлова дочь		24
	296	син их Мойсей	3	
73	297	Іоан Семенов син Сидоренко	65	
	320	жена его Параскева Иванова		58
		Дѣти их:		

	298	Никита	22	
	299	Димитрій	20	
	300	Яков	30	
	301	321 жена его Елена Иовлева дочь		30
		Феодор	28	
		322 жена его Евдокія Петрова		28
		323 дочь их Евдокія		2
320 зв.	74	302 Иоан Василиев син Кошовии, вдов	62	
		303 Син его Герасим	38	
		324 жена его Параскева Петрова		38
		Дѣти их:		
	304	Лазарь	12	
	305	Стефан	1	
		325 Ефимія		2
		Показаного Иоана невѣстка Параскева		
		326 Мойсеева дочь		30
		Дѣти еї:		
		327 Агрипина		8
		328 Екатерина		4
	75	329 Агафія Иванова дочь Совиха, вдова		52
		306 Син еї Кузма	30	
		330 жена его Дарія Данилова дочь		28
		307 син их Феодор	3	
	76	308 Григорій Прокопов син Сидоренко	45	
		331 Жена его Параскева Аврамова дочь		44
		Дѣти их:		
		309 Онисим	19	
		310 Петро	16	
321	77	311 Алексѣй Данилов син Сидоренко, вдов	58	
		312 Син его Его Евфим	26	
		332 жена его Агрипина Семенова		22
		333 дочь их Меланія		1
		Показаного Алексея брат Иоан Григоріев син		
	313	Сидоренко	30	
		334 жена его Матрона Иванова		29
	78	335 Евфросинія Григоріева дочь Василенчиха, вдова		57
		314 Зять еї Трофим Евдокимов син Савыцкій	26	
		336 жена его Марія Яковина		26
		315 син их Максим	3	
	79	316 Яков Прокопов син Олексенко	46	
321		337 жена его Параскева Григоріева дочь		40
		338 дочь их Дарія		14
		339 Агафія Никитина дочь Олексиха, вдова		46
		Дѣти еї:		
		317 Григорій	18	
		340 Матрона		14
		318 Кузма	22	
		341 жена его Татіяна Никитина дочь		20
80	319	Иоан Иоанов син Олексенко	34	
		342 жена его Евфросинія Миронова		34
		Дѣти их:		
		343 Марія		14
		344 Матрона		3

	345	Анна		9
320		Брат его родній Герасим	28	
	346	жена его Васса Гаврилова дочь		26
		Дѣти их:		
	321	Иосиф	5	
	322	Тарас	2	
81	323	Фома Романов син Тищенко, вдов	62	
	324	син его Яким	24	
	347	жена его Васса Андреева дочь		22
325		син их Иоан	2	
	348	Оного Фоми невѣстка Домникія Федорова дочь, вдова		33
		Дѣти еї:		
	326	Яков	15	
	349	Меланія		5
327		Брат его родній Марко	52	
	350	жена его Анна Тимофеева дочь		32
		Дѣти их:		
328		Демян	15	
329		Иоан	22	
	351	жена его Ксенія Федорова дочь		20
82	330	Данїїл Романов син Тищенко	45	
	352	жена его Васса Данилова дочь		35
		Дѣти их:		
	331	Фома	15	
	332	Архип	10	
	333	Иоан	22	
	353	жена его Елена Тихонова дочь		20
334		син их Стефан	1	
	354	Марія Данилова дочь Тищенчиха, вдова		42
		Дѣти еї:		
	355	Анна		10
335		Онисим	4	
336		Феодор	25	
	356	жена его Стефанида Димитрієва		22
337		Наемник их Марко Стефанов син Уличенко, козак	15	
	357	Показаного Феодора теща Анна Василюєва дочь Сидоренчиха, вдова		45
		Дѣти еї:		
	358	Анастасія		14
	359	Параскева		5
83	338	Іоан Николаєв син Василенко	48	
	360	жена его Агрипина Иванова дочь		46
		Дѣти их:		
	339	Ілія	16	
	361	Анна		14
	362	Елена		3
84	340	Симеон Петров син Позняк	42	
	363	жена его Уліяна Степанова дочь		42
		Дѣти их:		
	341	Кузма	15	
	364	Анна		5
85	342	Роман Федоров син Бардак	40	

321 зв.

		365 жена его Агафія Федорова дочь		38
		Дѣти их:		
	343	Стефан	12	
		366 Матрона		1
86	344	Николай Иванов син Улич	40	
		367 жена его Екатерина Никитина		40
		Дѣти их:		
		368 Евгения		15
		369 Марфа		12
87	345	Петр Димитріев син Василенко	60	
		370 жена его Евдокія Леонтіева дочь		60
	346	син их Мирон	39	
		371 жена его Евфросинія Карпова дочь		36
	347	син их Тимофей	1	
		372 Оного Петра невѣстка Агафія Фомина дочь		30
		Подсусъдок их		
	348	Марко Иосифов син Крисан	40	
		373 жена его Елена Васи́лева дочь		39
		Дѣти их:		
	349	Стефан	15	
	350	Григорій	13	
	351	Андрей	5	
		374 Дарія		3
		375 Оного Марка теща Варва[ра] Самоилова дочь		60
		Съпачка, вдова		
88	352	Алексѣй Денисов син Василенко	44	
		376 жена его Евфросинія Васи́лева		40
	353	син их Макар	4	
89	377	Анна Иванова дочь Василенчиха, вдова		62
	354	Показаной Анни син Макар	22	
		378 жена его Ирина Никитина дочь		22
	355	син их Гавріїл	2	
	356	Брат его родній Феодор	50	
		379 жена его Ксенія Николаева дочь		48
		Дѣти их:		
	357	Савва	7	
	358	Иоан	20	
		380 жена его Марина Григоріева дочь		20
		Дѣти их:		
		381 Матрона		4
		382 Пелагія		3
90	383	Евфросинія Яковина дочь Василенчиха		36
		Дѣти еї:		
	359	Савва	17	
	360	Иоан	4	
	361	Филип	1	
91	362	Андрей Иосифов син Юрченко	25	
		384 жена его Анна Федорова дочь		23
		Дѣти их:		
	363	Павел	6	
	364	Емеліян	3	
	365	Иоан	1	
92	385	Елена Мойсеева дочь Василенчиха, вдова		60
	366	син еї Петр	22	
		386 дочь Феодосія		17

		387	оного Петра жена Феодосія Герасимова дочь		22
			Дѣти их:		
	367		Николай	6	
	368		Василій	4	
		388	Показаной Елени невѣстка Татіяна		30
			Тимофеева дочь, вдова		
			Дѣти еї:		
	369		Иоан	15	
		389	Татіяна		5
		390	Варвара		4
		391	Пелагія		2
322 зв.	93	370	Алексей Феодосіев син Силенко	40	
		392	жена его Агафія Кузмина дочь		32
			Дѣти их:		
		371	Никита	6	
		393	Дарія		3
		372	Племянник его Григорій Данилов син	22	
		394	жена его Агафія Иванова дочь		20
		373	син их Андрей	2	
		374	Брат его родній Павел	17	
		395	Сестра их Марія		10
	94	396	Христина Кодратова дочь Кузменчиха, вдова		62
		375	син еї Яким	32	
		397	жена его Ирина Фомина дочь		30
		398	дочь их Агрипина		3
		399	Оной Христини невѣстка Пелагія Игнатова		34
			дочь		
	95	376	Максим Никитин син Мороз	32	
		400	жена его Марія Иванова дочь		30
			Дѣти их:		
		377	Афанас	6	
		378	Иоан	2	
		379	брат его родній Матфей	16	
			Сестри		
		401	Марфа		18
		402	Марія		10
96	380		Петр Иванов син Мороз	40	
		403	жена его Екатерина Яковина дочь		39
			Дѣти их:		
		404	Уліяна		10
		405	Настасія		8
		406	Параскева		6
	381		Яков	3	
	382		Брат его родній Илія	38	
		407	жена его Пелагія Григоріева дочь		30
	383		син их Иоан	7	
	384		Оного Петра брат родній Василій	22	
		408	жена его Уліяна Василіева дочь		22
	385		син их Илія	1	
	386		вишь писаного Петра брат родній Семеон	19	
		409	оного Петра баба Настасія, вдова		68
97	387		Роман Иванов син Башта	60	
		410	жена его Марія Василіева дочь		58
			Дѣти их:		

	411	Анна	16
388		Яков	23
	412	жена его Марія Данилова дочь	22
	413	дочь их Анна	2
389		Петро Иванов син Кривенко	36
	414	жена его Варвара Петрова дочь	29
390		син их Симеон	6
98	391	Иоан Никитин син Башта	54
	415	жена Настасія Семенова дочь	50
		Дѣти их:	
	392	Мойсей	15
	416	Вѣра	12
393		Михаїл	5
394		Брат его родній Симеон	40
	417	жена его Софія Власова дочь	38
		Дѣти их:	
	395	Стефан	5
	396	Феодор	1
99	397	Тимофей Иванов син Бруй	40
	418	жена его Уліяна Григоріева дочь	39
		Дѣти их:	
	419	Стефанида	16
	420	Домникія	12
398		Василій	9
	421	Домникія	2
100	399	Михайло Кодратов син Башта	49
	422	жена его Екатерина Иосифова дочь	38
	400	син их Павел	15
101	423	Уліяна Кузмина дочь Зѣнчиха, вдова	52
		Дѣти еї:	
	424	Зѣновія	18
	401	Григорій	26
	425	жена его Евфросинія Кирилова дочь	23
	426	дочь их Уліяна	3
102	427	Васса Прокопова дочь Зѣнчиха, вдова	62
		Дѣти еї:	
	402	Онисим	22
	428	жена его Зѣновія Кирилова дочь	22
403		Григорій	50
	429	жена его Анастасія Федорова дочь	42
		Дѣти их:	
	404	Кузма	16
	430	Марія	12
405		Брат его Феодор	40
	431	жена его Матрона Федорова дочь	38
		Дѣти их:	
	432	Наталія	16
	433	Агафія	6
	434	Вишь писаной Васси невѣстка Параскева	22
		Матфеева дочь	
103	406	Николай Григоріев син Зѣнченко	50
	435	жена его Евфимія Иванова дочь	40
		Дѣти их:	
	436	Ирина	18
	437	Меланія	14

323 зв.	104	438	Агрипина	10	
		439	Ірина	4	
		440	Марія Иванова дочь Левченчиха, вдова	42	
			Дѣти еї:		
	407		Карп	18	
		441	Пелагія	12	
	105	408	Кузма Савин син Зѣнченко	52	
		442	жена его Уліяна Петрова дочь	46	
	106	409	Емеліян Мойсеев син Сергѣенко	32	
		443	жена его Евфросинія Иванова дочь	32	
			Дѣти их:		
		444	Анна	15	
		445	Дарія	10	
	410		Захарій	1	
	107	411	Николай Иванов син Зѣнченко	40	
		446	жена его Агафія Маркова дочь	39	
			Дѣти их:		
	412		Димитрій	17	
		447	Домникія	15	
		448	Стефанида	8	
	413		Іоан	6	
	108	414	Карп Михайлов син Дядюх	38	
		449	жена его Анна Романова дочь	38	
			Дѣти их:		
		450	Домникія	14	
		451	Параскева	6	
	415		Брат его родній Корнилій	32	
		452	жена его Уліяна Гаврилова дочь	32	
		453	дочь их Дарія	1	
	109	416	Василій Федоров син Гапон	46	
		454	жена его Анна Игнатова дочь	46	
			Дѣти их:		
	417		Іоан	16	
		455	Васса	7	
	110	418	Трофим Никифоров син Дядющенко	24	
		456	жена его Васса Василіева дочь	24	
		419	син их Іоанн	1	
		420	Брат его родній Антон	17	
	111	421	Яков Михайлов син Дядюх	40	
		457	жена его Евдокія Иванова дочь	40	
			Дѣти их:		
		458	Марина	16	
		459	Ірина	14	
	112	460	Анна Романова дочь Казмирка, вдова	60	
324		461	Показаной Анни невѣстка Домникія Петрова дочь, вдова	36	
			Дѣти еї:		
		462	Анна	16	
		463	Ірина	6	
	113	422	Никита Миронов син Гапон	38	
		464	жена его Домникія Семенова дочь	38	
			Дѣти их:		
	423		Стефан	17	
		465	Меланія	14	
	424		Іоан	5	

	425	Марко	12	
	426	Яков	9	
	466	Оного Никити невістка Евфросинія		52
		Матфеева дочь, вдова		
		Дѣти еї:		
	427	Нестер	22	
	428	Василій	17	
	467	Параскева		14
	429	Димитрій	24	
	468	жена его Феодора Петрова дочь		24
	469	дочь их Матрона		3
114	430	Василій Федоров син Гапон, вдов	53	
		Дѣти его:		
	431	Максим	22	
	432	Герасим	17	
	470	Матрона		15
	433	Симеон	24	
	471	жена его Марфа Федорова дочь		22
	434	Филип	26	
	472	жена его Уліяна Миронова дочь		25
		Дѣти их:		
	473	Марія		7
	435	Григорій	4	
	436	Андрей	2	
115	437	Марко Василіев син Товстий	38	
	474	жена его Параскева Никифорова дочь		30
		Дѣти их:		
	475	Агафія		14
	476	Татіяна		12
	438	Петро	4	
	477	Агафія		1
116	439	Крисан Антонов син Яцина, вдов	52	
		Дѣти его:		
	478	Марія		18
	479	Анна		16
	440	Давид	12	
324 зв.	117	441	Иоан Игнатов син Халимон	45
		480	жена его Мкланія Корнѣева дочь	35
		442	син их Симеон	5
118	481	Уліяна Михайлова дочь Гарениха, вдова		50
		Дѣти еї:		
	443	Евстафій	16	
	444	Тимофей	12	
	445	Иосиф	15	
	482	Анна		10
119	446	Максим Иванов син Левченко	48	
	483	жена его Параскева Кирилова дочь		46
		Дѣти их:		
	447	Стефан	10	
	484	Анастасія		8
	448	Петр	6	
	485	Анна		4
	486	Агафія		1
120	449	Павел Иванов син Клименко	30	

		487 жена его Уліяна Григорієва дочь		30
		Дѣти их:		
	450	488 Параскева		9
		Симеон	5	
		489 Настасія Толста, вдова		35
		Дѣти еї:		
		490 Анастасія		16
		491 Ирина		14
		492 Меланія		12
		493 Елена		10
121		494 Параскева Димитрієва дочь Коса, вдова		60
		Дѣти еї:		
	451	Денис	39	
		495 жена его Татіяна Григорієва дочь		39
		496 дочь их Елена		9
	452	Стефан	36	
		497 жена его Екатерина Сидорова дочь		34
		Дѣти их:		
	453	Филип	6	
		498 Елена		2
122	454	Павел Григорієв син Лузан, вдов	63	
		Дѣти его:		
	455	Кодрат	22	
		499 жена его Ирина Остапова дочь		22
	456	син их Пантелिमон	1	
	457	Феодор	40	
		500 жена его Уліяна Вакулина дочь		40
		Дѣти их:		
	458	Стефан	17	
		501 Анна		15
		502 Параскева		6
	459	Тарас	4	
123	460	Иоан Иоанов син Лузан	42	
		503 жена его Домникія Петрова дочь		41
	461	син их Афанас	2	
124	462	Григорій Леонтієв син Лузан	48	
		504 жена его Евфросинія Иванова дочь		40
		Дѣти их:		
		505 Матрона		19
		506 Стефанида		16
		507 Агафія		11
	463	Григорій	8	
125		508 Ксенія Григорієва дочь Лутайка, вдова		61
		Дѣти еї:		
		509 Пелагія		19
	464	Иоан	16	
	465	Афанас	34	
		510 жена его Дарія Данилова дочь		30
		Дѣти их:		
		511 Феодосія		5
	466	Павел	2	
126		512 Ирина Никитина дочь Лутайка, вдова		49
		Дѣти еї:		
	467	Павел	16	
	468	Симеон	22	

325 зв.

469	513	жена его Евфимія Иванова дочь	24	22	
		Емеліян			
	514	жена его Агафія Моисеева дочь		23	
		Дѣти их:			
		515	Матрона		4
		516	Матрона		2
	127	517	Анна Григоріева дочь Иванчиха, вдова		48
			Дѣти еї:		
	470		Макар	20	
	471		Павел	17	
472		Прокоп	5		
473		Яким	8		
474		Мина	6		
	518	Параскева		4	
128	475	Фома Никитин син Скрипка	62		
	519	жена его Агрипина Кузмина дочь		50	
	476	братанич его Игнат Миронов син	36		
	520	жена его Татіяна Григоріева дочь		32	
		Дѣти их:			
	477	Корнилій	3		
	478	Иоан	1		
	479	Оного Игната брат родній Стефан	22		
129	480	Евсѣй Андреев син Иванець	66		
	521	жена его Евфросинія Алексѣева дочь		54	
	481	син их Емеліян	30		
	522	жена его Параскева Василиева дочь		30	
	523	Оного Евсѣя невѣстка Зѣновія Федорова дочь		28	
130	482	Павел Семенов син Лузан	55		
	524	жена его Меланія Тимофеева		55	
		Дѣти их:			
	483	Роман	23		
	484	Улас	20		
	485	Иоан	35		
	525	жена его Пелагія Яковина дочь		35	
		Дѣти их:			
	526	Марфа		18	
	486	Павел	8		
	527	Татіяна		4	
	528	Невѣстка его, Павла, Анна Онисимова дочь		37	
	487	син еї Михаїл	12		
131	488	Павел Иванов син Бруй	52		
	529	жена его Татіяна Григоріева дочь		50	
		Дѣти их:			
	489	Евстафій	14		
	530	Дарія		9	
132	490	Павел Потапов син Бирик	40		
	531	жена его Евфросинія Иванова дочь		37	
		Дѣти их:			
	532	Дарія		12	
	491	Антон	5		
	492	Евсѣй	1		
133	493	Максим Никитин син Харченко, вдов	62		
	494	син его Прокоп	30		
	533	жена его Пелагія Никитина дочь		29	
		Дѣти их:			

326

495	Ілія	9	
534	Анна		6
496	Симеон	4	
535	Екатерина		1
536	Оного Максима невѣстка Агафія Семенова дочь, вдова		40
	Дѣти еї:		
497	Марко	20	
537	Татіяна		18
	Подсусѣдок их		
498	Григорій Кодратов син Купрѣнко	50	
538	жена его Елена Трофимова дочь		48
	Дѣти их:		
499	Максим	18	
539	Параскева		4
134	500	Григорій Иванов син Бурковскій	32
	540	жена его Марія Давидова дочь	30
		Дѣти их:	
	501	Яков	5
	502	Моисей	1
	502	Брат его родній Самоїл	44
	541	жена его Марія Федорова дочь	42
		Дѣти их:	
	503	Гавріїл	12
	504	Петро	6
135	505	Стефан Иванов син Волошин	40
	542	жена его Феодосія Иванова дочь	39
	506	син их Григорій	9
136	507	Григорій Василіев син Радченко	52
	543	жена его Екатерина Федорова	50
		Дѣти их:	
	508	Кузма	20
	509	Борис	17
	510	Павел	15
	544	Домникія	14
	545	Домникія	13
	511	Брат его родній Алексей	44
	546	жена его Ирина Иванова дочь	40
	547	дочь их Матрона	12
137	512	Савва Терентіев син Бурдюг	54
	548	жена его Марина Иванова дочь	50
		Дѣти их:	
	513	Алексей	25
	514	Иоан	20
138	515	Матфей Остапов син Нестеренко	22
	549	жена его Агафія Кирилова дочь	20
	516	брат его родній Григорій	19
	550	Васса Василіева дочь Совиха	28
		Дѣти еї:	
	517	Андрей	10
	518	Иосиф	3
139	519	Михайло Трофимов син Лажченко	30
	551	жена его Домникія Иванова	22

326 зв.	140	552	Его, Михайла, матъ Анастасія Филипова дочъ, вдова	53
		520	син єї Ілія	17
	141	553	Евфросинія Василієва дочъ Петелчиха, вдова Дѣти єї:	50
		554	Евфросинія Іоан	20
	141	523	Іоан Григорієв син Срѣбній	42
		555	жена его Марина Тихонова дочъ Дѣти их:	40
	142	556	Васса	14
		557	Елена	8
		524	Евстафій	5
		558	Феодосія	1
	142	525	Матфей Федоров син Коваль	39
		559	жена его Феодосія Иванова дочъ Дѣти их:	36
	143	560	Марія	14
		561	Евдокія	9
		526	Прокоп	7
		562	Татіяна	5
	143	527	Іоан Яковин син Нестеренко	38
		563	жена его Анна Иванова дочъ син их Мойсей	32
	143	528		3
		529	Іван Яковин син Срѣбній	36
		564	жена его Анна Иванова дочъ	34
		530	син их (ім'я не зазначено)	1
	144	531	Дядя его родній Артем Иванов син Срѣбній	60
		565	Жена его Меланія Иванова дочъ	40
		532	Павел Иванов син Яцина	34
		566	жена его Анна Михайлова дочъ Дѣти их:	32
	145	533	Стефан	11
		534	Николай	9
		535	Іоан	4
		567	Дарія	1
	145	536	Василій Тимофеев син Чухновскій, атаман сотенній	40
		568	жена его Марія Фомина дочъ Дѣти их:	36
	146	569	Александра	10
		537	Яким	5
	146	538	Яков Василієв син Кутко	39
		570	жена его Евфимія Григорієва дочъ Дѣти их:	39
		539	Максим	15
		540	Іосиф	13
	147	541	Іоан	8
		542	Брат его родній Стефан, вдов	36
		571	дочъ его Параскева	8
		543	Мойсей Василієв син Кутко	44
	147	572	жена его Агрипина Прокопова Дѣти их:	42
		573	Татіяна	18

327

	544	Трофим	15	
	574	Марина		5
	575	Дарія		3
	576	Показанного Мойсея невістка Евдокія Прокопова дочь, вдова		48
		Дѣти єї:		
	577	Наталія		16
	545	Алексей	5	
148	578	Уліяна Иванова дочь Уличка, вдова		52
	546	син єї Гаврііл	30	
	579	жена его Евфросинія Петрова		30
		Их подсуєдка		
	580	Матрона Карпова дочь Лагниха, вдова		50
	547	син єї Иоан	20	
149	548	Петр Григорієв син Лагно	34	
	581	жена его Пелагія Васи́лієва		31
		Дѣти их:		
	549	Емеліян	5	
	582	Евдокія		2
	550	Брат его родній Максим	39	
	583	жена его Агафія Алексеєва дочь		37
		Дѣти их:		
	551	Демян	16	
	552	Мойсей	10	
	553	Феодор	8	
	554	Василій	5	
150	555	Гаврііл Филипов син Лагно, вдов	70	
	584	его невістка Евфимія Иванова дочь, вдова		30
		Дѣти єї:		
	556	Стефан	8	
	557	Трофим	6	
	585	Дарія		3
	558	Оного ж Гаврііла син Иоан	41	
	586	жена его Дарія Гаврилова дочь		41
	587	дочь их Анна		16
151	559	Иоан Власов син Срѣбній, вдов	58	
	560	син его Павел	27	
	588	жена его Домникія Иванова		27
		Дѣти их:		
	589	Марина		4
	561	Леонтій	1	
152	562	Мирон Власов син Срѣбній	62	
	590	жена его Агафія Григорієва дочь		60
		Дѣти их:		
	591	Параскева		19
	563	Козма	21	
	592	жена его Евфимія Петрова		19
	564	Феодор	26	
	593	жена его Анна Тихонова дочь		25
		Дѣти их:		
	565	Кирило	6	
	594	Евфимія		2
	566	Оного Мирона братанич Матфей Григорієв син	36	

327 зв.

	595	жена его Евдокія Николаева дочь		34
		Дѣти их:		
	596	Евдокія		7
	597	Татіяна		5
	598	Анна		3
567		Денис	2	
153	599	Анастасія Федорова дочь Чернушиха, вдова		66
		Дѣти еї:		
	568	Василій	23	
	600	жена его Евфросинія Иванова дочь		22
569		син их Яков	3	
570		Максим	31	
	601	жена его Анастасія Никитина дочь		30
	602	дочь их Уліяна		1
571		Оной Анастасії син Николай	34	
	603	жена его Анна Петрова дочь		29
572		син их Петр	7	
154	604	Наталія Семенова дочь Бубличка, вдова		50
		Дѣти еї:		
	605	Татіяна		16
	606	Марія		9
	607	Ксенія		6
573		Зять еї Григорій Иванов син Рудичка	27	
	608	жена его Параскева Кодратова		27
574		син их Тимофей	3	
155	575	Герасим Филипов син Лагно	65	
	609	жена его Устина Иванова		59
		Дѣти их:		
	610	Евфросинія		19
576		Денис	28	
	611	жена его Акилина Кирилова		27
	612	дочь их Софія		3
577		Даміян	33	
	613	жена его Дарія Миронова дочь		32
		Дѣти их:		
578		Самоїл	7	
	614	Марія		2
156	579	Андей Власов син Срѣбнїй	52	
	615	жена его Матрона Василиева		49
		Дѣти их:		
	616	Марія		17
580		Димитрій	16	
	617	жена его Татіяна Василиева		16
	618	показанного Андрея внука Агрипина		5
		Стефанова дочь		
157	581	Корнѣй Якимов син Чередник	60	
	619	жена его Варвара Павлова		51
	582	син их Евфим	16	
	583	брат его роднїй Иоан	44	
158	584	Племѣнник его Григорій Данилов син	34	
	620	жена его Евдокія Матфеева		22
	621	дочь их Марія		1
	585	Брат его роднїй Симеон, вдов	44	
159	586	Сидор Захаріев син Зѣнченко	22	
	622	жена его Марія Стефанова дочь		22

328

	587	син их Терентій	5	
	588	брат его родній Василій	26	
	623	жена его Параскева Федорова		25
	589	Показаного Сидора брат двоюродній Андрей	26	
		Иосифов син		
	624	жена его Матрона Яковина		25
	625	дочь их Параскева		3
160	590	Григорій Иванов син Титенко, вдов	62	
	591	Син его Денис	25	
	626	жена его Евдокія Григорієва дочь		22
	592	син их (ім'я не зазначено)	2	
161	593	Симеон Иванов син Труба	45	
	627	жена его Марія Василієва дочь		44
		Дѣти их:		
	594	Григорій	19	
	595	Николай	16	
	596	Иоан	14	
	597	Филип	10	
	598	Андрей	8	
162	628	Пелагія Матфеева дочь Ярмоленчиха, вдова		60
	599	син еї Ілія	35	
	629	жена его Уліяна Прокопова дочь		25
		Дѣти их:		
	600	Роман	10	
	630	Ірина		1
328 зв.	163	601 Кузма Иванов син Барабаш	41	
		631 жена его Матрона Савина дочь		40
		Дѣти их:		
	632	Васса		13
	602	Тарас	12	
	603	Яков	7	
	604	Яким	1	
	605	брат его родній Василій	39	
	633	жена его Екатерина Кузмина дочь		37
		Дѣти их:		
	606	Стефан	6	
	634	Параскева		4
	607	Василь	2	
	608	Трофим	1	
	609	Оного Кузми брат Филип	26	
	635	жена его Марфа Иванова дочь		25
	610	Виш писаного Кузми брат двоюродній	41	
		Гавріїл Герасимов син		
	636	жена его Марія Семенова дочь		39
	611	син их Лука	6	
		Сестри их:		
	637	Наталія		22
	638	Марфа		19
		Их подсуєдка		
	639	Параскева Кирилова дочь Дядющиха, вдова		46
		Дѣти еї:		
	640	Домникія		16
	612	Симеон	14	
164	613	Димитрій Андреев син Нестеренко	62	

	641	жена его Параскева Ярмолаева		54
614		Син их Федор, войсковій товарищъ	30	
	642	жена его Параскева Иванова		25
		Дѣти их:		
615		Иоан	14	
616		Петр	6	
617		Григорій	3	
		Их подсусѣдки		
618		Григорій Мойсеев син Трохименко	26	
	643	жена его Вѣра Данилова дочь		24
		Дѣти их:		
619		Василій	6	
620		Максим	2	
621		Марко Иванов син Тушенко	21	
	644	сестра его Стефанида		13
165	622	Иосиф Макаров син Мисковскій	39	
	645	жена его Марина Иосифова дочь		37
623		Племѣнник его Яков Иванов син Тарасенко	23	
	646	жена его Евдокія Стефанова дочь		18
	647	Оного Якова теща Пелагія Яковина дочь		56
		Ярмоленчиха, вдова		
166	624	Петр Григоріев син Срѣбній	39	
	648	жена его Евгенія Гаврилова дочь		33
		Дѣти их:		
	649	Анна		17
625		Афанас	13	
626		Матфей	5	
	650	Анастасія		9
627		Матфей	2	
167	628	Иоан Захаріев син Олюха	39	
	651	жена его Мкланія Корнѣева		33
		Дѣти их:		
629		Леонтій	6	
630		Тихон	1	
	652	сестра его Матрона		19
168	631	Максим Захаріев син Зѣнченко	39	
	653	жена его Евфросинія Семенова		36
		Дѣти их:		
632		Яков	15	
	654	Софія		12
	655	Евфросинія		3
169	633	Павел Карпов син Степура, вдов	61	
		Дѣти его:		
634		Иоан	9	
	656	Дарія		14
635		Леонтій	23	
	657	жена его Марія Герасимова дочь		21
170	658	Дарія Яковина дочь Ревѣчиха, вдова		50
		Дѣти еї:		
	659	Ирина		23
636		Данііл	36	
	660	жена его Евдокія Петрова дочь		35
		Дѣти их:		
	661	Феодосія		7
	662	Уліяна		4

329 зв.	637	Яков	1	
	171 638	Феодор Михайлов син Шолудко	40	
	663	жена его Анна Якімова дочь		38
		Дѣти их:		
	664	Параскева		17
	665	Татіяна		5
	666	Агрипина		2
	172 639	Михайло Петров син Зезуля	50	
	667	жена его Евдокія Макарова дочь		30
		Дѣти их:		
	640	Иоан	5	
	641	Григорій	19	
	668	жена его Екатерина Ілїіна		19
	642	Племѣник его Терентій Иванов син	30	
	669	жена его Анна Вакулина дочь		25
		Дѣти их:		
	643	Василій	4	
	670	Агафія		1
	644	Брат его родній Иоан	35	
	671	жена его Христина Кирилова дочь		25
	672	Оного Терентія невѣстка Любовъ Федорова дочь		33
	673	дочь еї Наталія		14
	173 645	Иоан Федоров син Бардак	40	
	674	жена его Марія Прокопова дочь		35
		Дѣти их:		
	646	Стефан	19	
	675	Настасія		16
	174 647	Никита Афанасіев син Ерченко, вдов	56	
	648	син его Феодор	32	
	676	жена его Матрона Иванова		31
		Дѣти их:		
	677	Ефимия		10
	678	Наталія		4
	679	Татіяна		1
	175 649	Оного Никити братанич Василій Андреев син	50	
	680	жена его Зѣновія Прокопова		48
	650	Племяник их Антон Стефанов син	22	
		Примаченко		
	681	жена его Настасія Федорова		19
	176 682	Матрона Григоріева дочь Сліюзная, вдова		60
	651	Син еї Яким	29	
	683	жена его Анна Софоніева дочь		25
		Дѣти их:		
	684	Евфросинія		7
	652	Максим	2	
	177 653	Мойсей Тихонов син Сліюзний	45	
	685	жена его Зѣновія Тимофѣева		45
		Дѣти их:		
	654	Симеон	17	
	686	Наталія		4
	655	Мойсей	20	
	687	жена его Марія Кодратова дочь		19

178	656	Емеліян Семенов син Левоненко	34	
	688	жена его Марія Иванова дочь		33
	657	син их Фома	1	
	689	Невѣстка его Евдокія Иванова дочь, вдова		46
	658	Зять її Алексей михайлов син Уличенко	22	
	690	жена его Марина Павлова дочь		16
	659	Оного Емеліяна брат родній Евстафій	40	
	691	жена его Феодосія Прокопова дочь		40
	660	син их Емеліян	8	
	692	Показаного Емеліяна невѣстка Феодосія Данилова дочь		37
179	693	дочь її Евфросинія		11
	661	Петр Андреев син Бузяній	46	
	694	жена его Анна Алексѣева дочь		45
		Дѣти их:		
	662	Григорій	12	
	695	Марія		8
	663	Брат его родній Иоан	44	
	696	жена его Анна Григоріева дочь		42
	697	дочь их Пелагія		1
180	698	Домникія Иванова дочь Какодѣйка, вдова		41
		Дѣти її:		
	699	Евфросинія		19
	700	Татіяна		15
	664	Емеліян	10	
	665	Трофим	5	
181	666	Иоан Яковин син Левенец	51	
	701	жена его Анна Максимова дочь		51
	667	племянник их Сахон Иванов син Козопал	22	
182	668	Никита Филипов син Дохлій, вдов	60	
	669	Син его Данііл	25	
	702	жена его Евфросинія Михайлова		23
	670	син их Назар	4	
	671	Оного Никити зять Иоан Евстафіев син Литовчук	42	
	703	жена его Уліяна Никитина дочь		29
		Дѣти их:		
	704	Устина		7
	705	Татіяна		2
183	672	Феодор Ярмолаев син Лобан, вдов	46	
	706	дочь его Евфросинія		6
184	673	Василій Игнатов син Грудина	48	
	707	жена его Матрона Иванова дочь		46
		Дѣти их:		
	708	Домникія		16
	709	Евфросинія		1
	674	Евстафій Григоріев син Латун, вдов	40	
	675	син его Сидор	20	
185	676	Василій Савин син Гужва	43	
	710	жена его Уліяна Иванова дочь		40
		Дѣти их:		
	711	Агафія		12
	677	Григорій	10	

330 зв.

331		712	Оного Василя невістка Катерина Романова дочь, вдова	46
			Дѣти єї:	
	678		Иоан	19
	679		Корнѣй	16
		713	Марія	4
	186	680	Феодор Афанасіев син Тураш	49
		714	жена его Евдокія Димитріева дочь	46
			Дѣти их:	
		715	Агафія	6
		681	Матфей	1
	187	682	Иоан Афанасіев син Ерченко, вдов	65
		683	Син его Евстафій	34
		716	жена его Марія Иванова дочь	34
			Дѣти их:	
		684	Иоан	14
		685	Павел	8
		686	Николай	6
		717	Евдокія	3
	188	687	Григорій Артемов син Артеменко	51
		718	жена его Евфимія Максимова	49
			Дѣти их:	
		688	Тимофей	19
		719	Марфа	16
		720	Евфросинія	14
		689	Феодор	23
		721	жена его Пелагія Евфремова дочь	23
		690	син их Василій	2
	189	691	Алексей Андреев син Трасценко	54
		722	жена его Марина Яковина дочь	52
			Дѣти их:	9
		723	Евдокія	19
		692	Василій	16
		724	жена его Параскева Иванова	
	190	725	Уліяна Максимова дочь Сахониха, вдова	60
		693	син єї Артем	19
		726	жена его Евфросинія Иосифова	19
	191	694	Стефан Савин син Гужва	46
		727	жена его Евдокія Иванова дочь	40
			Дѣти их:	
		728	Анна	7
		695	Иоан	4
		696	Корнилій	2
	192	697	Иоан Семенов син Тураш	45
		729	жена его Дарія Герасимова дочь	40
			Дѣти их:	
		698	Василій	16
		699	Иоан	12
		700	Павел	9
		701	Роман	4
		730	Матрона	6
		702	Михаїл	19
		731	жена его Параскева Андреева	18
331 зв.	193	703	Максим Таарсов син Тарасенко	46
		732	жена его Анна Трофимова дочь	46

	704	син их (ім'я не зазначено)	14	
194	705	Андрей Прокопов син Рудиченко	40	
	733	жена его Татіяна Кирилова		39
		Дѣти их:		
	734	Параскева		7
	735	Евдокія		1
195	706	Никита Алексѣев син Грудина	30	
	736	жена его Ирина Федорова дочь		30
196	707	Яким Лаврентіев син Плювака	54	
	737	жена его Уліяна Василюева дочь		54
		Дѣти их:		
	708	Иоан	22	
	709	Емеліян	20	
	710	Прокоп	16	
	711	Иоан	25	
	738	жена его Агафія Сидорова дочь		22

Подданіе і их домашніе

197	712	Максим Тимофеев син Шох	65	
	739	жена его Зѣновія Герасимова		50
	713	син их Кузма	18	
	740	жена его Матрона Тихонова		18
	741	дочь их Дарія		2
	714	Брат его Феодор Иосифов син	46	
	742	жена его Агафія Иванова дочь		42
		Дѣти их:		
	743	Анна		8
	715	Феодор	2	
	716	Захарій	18	
	744	жена его Наталія Иванова		18
	745	Оного Максима невѣстка Уліяна Кодратова дочь, вдова		48
198	717	Феодор Кузмин син Бакуменко	26	
	746	жена его Агафія Фомина дочь		22
	747	дочь их Агафія		1
332	199	718	Данііл Григоріев син Митевец	23
		748	жена его Марія Павлова дочь	23
		749	сестра его Анна	18
		750	Евдокія Романова дочь Побожя	36
			Дѣти еї:	
	719	Матфей	12	
		751	Марія	9
200	720	Иоан Матфеев син Бруй, вдов	42	
		Дѣти его:		
	721	Конилій	26	
		752	жена его Евфросинія Якимова	26
		Дѣти их:		
		753	Евфимія	4
	722	Прокоп	2	
	723	Никифор	42	
		754	жена его Евфросинія Федорова дочь	41
		Дѣти их:		
		755	Пелагія	14

332 зв.

	724	Корнѣй	10	
	725	Тимофей	1	
201	726	Феодор Никитин син Бруй	45	
	756	жена его Агафія Семенова дочь Дѣти их:		45
	727	Симеон	16	
	728	Фиилп	14	
		Марія		12
	729	Тимофей	23	
	757	жена его Марія Тихонова дочь Дѣти их:		23
	758	Анна		3
	730	Мойсей	1	
202	731	Кодрат Кузмин син Булавин	64	
	759	жена его Евдокія Петрова дочь Дѣти их:		60
	760			
	732	Василій	25	
	761	жена его Екатерина Самойлова		23
	762	дочь их Меланія		1
	733	Иоан	27	
	763	жена его Наталія Федорова дочь		25
	764	дочь их Матрона		4
	734	Иоан	33	
	765	жена его Евфросинія Василиева Дѣти их:		30
	735	Савва	10	
	766	Евфимія		2
203	736	Прокоп Федоров син Прунченко	33	
	767	жена его Евгенія Яковина дочь Дѣти их:		29
	737	Яков	8	
	768	Сестра его Дарія		46
	738	Оного Прокопа зять Леонтій Прокопов син Прокопченко	50	
	769	жена его Дарія Федорова дочь Дѣти их:		45
	770	Домникія		15
	771	Марія		6
	772	Устина		4
204	739	Брат его родній Иоан	56	
	773	жена его Наталія Климова дочь Дѣти их:		50
	740	Андрей	10	
	741	Иосиф	4	
	742	Феодор	2	
205	774	Параскева Тимофеева дочь Шиклиха, вдова Дѣти еї:		59
	743	Иеремѣй	25	
	744	Алексей	15	
	745	Василій	14	
206	746	Никифор Григоріев син Корж	52	
	775	жена его Стефанида Данилова Дѣти их:		40
	747	Афанас	22	
	748	Фома	17	

	749	Максим	5	
	776	Меланія		6
207	750	Стефан Тимофеев син Туш, вдов	60	
	751	син его Иоан	38	
	777	жена его Уліяна Герасимова дочь		28
		Дѣти их:		
	778	Анна		12
	779	Марія		7
	780	Невѣстка его Екатерина Петрова дочь		28
		Дѣти еї:		
	781	Меланія		5
	782	Марфа		2
	752	Показаного Стефана брат родній Иоан, вдов	48	
		Дѣти его:		
	753	Кирил	10	
	754	Максим	19	
	783	жена его Евфросинія Семенова		19
208	784	Марія Михайлова дочь Блажена, вдова		59
		Дѣти еї:		
	755	Феодор	23	
	785	жена его Пелагія Романова дочь		20
	786	дочь их Софія		1
	756	Иоан	28	
	787	жена его Матрона Вакулина дочь		23
	788	дочь их Пелагія		4
209	789	Евфросинія Василіева дочь Роботиха, вдова		62
	757	Зять еї Василій Семенов син Левоненко	28	
	790	жена его Устина Николаева дочь		26
210	758	Евстафій Евфимов син Гарбаченко	39	
	791	жена его Евдокія Яковина дочь		29
		Дѣти их:		
	759	Артем	11	
	760	Стефан	4	
	761	Феодор	3	
	792	Агрипина		1
	762	Брат его родній Петр	30	
	793	жена его Февронія Яковина дочь		28
	763	син их Григорій	1	
211	764	Мина Антонов син Робота, вдов	55	
	765	Зять его Яков Антонов син Волошин	35	
	794	жена его Марія Минина дочь		33
		Дѣти их:		
	795	Анна		12
	766	Никита	10	
212	767	Иоан Василіев син Настич	40	
	796	жена его Татіяна Афанасіева		39
	797	дочь их Домникія		11
	768	Брат его родній Иоан	45	
	798	жена его Васса Павлова дочь		45
		Дѣти их:		
	769	Григорій	20	
	799	Марина		18
	800	Евфросинія		16
333 зв.	213	770 Иван Иванов син Мажега	62	
		801 жена его Марина Иванова дочь		60

		Дѣти их:		
	771	802 Ирина		24
		Марко	26	
		803 жена его Анна Яковина дочь		25
		Дѣти их:		
	772	804 Устина		4
		Алексей	6	
		805 Евдокія		2
	773	Василій	1	
214	774	Максим Семенов син Ребченко	50	
		806 жена его Параскева		48
		Дѣти их:		
		807 Пелагія		17
	775	Иосиф	9	
		808 Анна		5
		809 Агафія		2
215	776	Лука Петров син Ребченко	40	
		810 жена его Феодосія Денисова дочь		38
		Дѣти их:		
		811 Христина		17
	777	Павел	14	
		812 Дарія		7
		813 Евфимія		4
	778	Гавриіл	4	
		814 Оного Луки невѣстка Пелагія Терентіева дочь		26
	779	Показаного Луки брат Пантелимон Максимов син	30	
		815 жена его Марфа Димитріева		30
		Дѣти их:		
	780	Евфим	4	
		816 Татіяна		2
	781	брат его родній Максим	16	
216	817	Татіяна Романова дочь Дмитренчиха, вдова		68
		Дѣти еї:		
	782	Емеліян	20	
		818 жена его Анастасія Иванова дочь		20
	783	Петр	25	
		819 жена его Параскева Василіева		22
	784	Кирило Демянов син Дмитренко	50	
		820 жена его Екатерина Яковина		50
		Дѣти их:		
	785	Николай	18	
	821	Евфросинія		16
217	786	Стефан Яковин син Соляник	68	
		822 жена его Евфросинія Василіева дочь		62
		Дѣти их:		
	787	Василій	20	
		823 жена его Евгенія Яковина дочь		20
	788	Евфим	17	
		824 жена его Настасія Иванова		17
		Дѣти их:		
	789	Василій	4	
	790	Григорій	2	

218	791	Мина Яковин син Соляник	50	
	825	жена его Дарія Опанасова дочь		50
		Дѣти их:		
	826	Евфросинія		20
	792	Трофим	17	
	827	Матрона		11
	793	Феодор	5	
	828	Екатерина		6
219	794	Евсѣй Димитрієв син Купрѣнко	45	
	829	жена его Мкланія Афанасієва дочь		38
	830	дочь их Марія		5
	831	Евгенія Иванова дочь		26
	795	син еї Алексей	3	
220	832	Дарія Яковина дочь Середиха, вдова		64
		Дѣти еї:		
	796	Василій	18	
	797	Петр	33	
	833	жена его Ксенія Петрова дочь		33
		Дѣти их:		
	798	Симеон	10	
	834	Марфа		5
	835	Анна		1
221	799	Захарій Трофимов син Новик	43	
	836	жена его Наталія Стефанова		40
		Дѣти их:		
	800	Андрей	12	
	801	Михаїл	6	
	837	Ксенія		1
	802	Показаного Захарія швагр Емеліян Стефанов	18	
		син Шулженко		
	838	жена его Ксенія Кузмина дочь		17
	803	син их Феодор	2	
222	804	Петро Григорієв син Шулга, вдов	63	
		Дѣти его:		
	839	Матрона		10
	805	Григорій	18	
	840	жена его Соломія Федорова		18
	806	Иоан	25	
	841	жена его Евдокія Федорова дочь		23
	807	син их Феодор	1	
	842	Оного Петра свѣстя Марія Игнатова дочь		50
		Сергѣйчиха, вдова		
223	808	Яков Терентієв син Данець	62	
	843	жена его Агафія Антипова		62
		Дѣти их:		
	809	Мина	18	
	810	Василь	15	
	811	Александр	12	
	812	Емеліян	10	
	813	Иоан	8	
	814	Михаїл	20	
	844	жена его Параскева Никитина дочь		19
224	815	Антон Никитин син Головаченко	30	
	845	жена его Домникія Якимова дочь		29

334 зв.

		Дѣти их:		
335	816	846 Анна	4	5
	225	817 Яков	56	
		847 Стефан Власов син Дудка		54
		Дѣти их:		
	818	Иоан	20	
		848 жена его Марина Алексѣва дочь		17
		849 дочь их Параскева		1
	819	Леонтій	18	
		850 жена его Ирина Кузмина дочь		17
		Подсусѣдок их		
	820	Василь Василіев син Захарченко	45	
		851 жена его Марія Давидова дочь		35
	226	852 Марія Игнатова дочь Пустовуйтиха, вдова		53
		Дѣти еї:		
335 зв.	821	Даниїл	20	
		853 Ирина		18
		854 Татіяна		14
	822	Василій	7	
		855 Евфросинія		4
	227	856 Акилина Терентіева дочь Середиха, вдова		73
		Дѣти еї:		
	823	Стефан	25	
		857 жена его Агафія Яковина		24
		Дѣти их:		
	824	Петр	2	
	825	Павел	1	
	826	Никита	22	
		858 жена его Стефанида Максимова дочь		22
		Дѣти их:		
		859 Екатерина		3
		860 Анна		1
	827	Андрей	20	
		861 жена его Марія Фомина		20
	828	син их Деонисій	1	
	228	829 Василій Григоріев син Мудрило	55	
		862 жена его Зѣновія Евстратова дочь		54
		Дѣти их:		
	830	Андрей	16	
		863 Марина		18
	831	Трофим	15	
		864 Евфросинія		10
		865 Анна		2
	832	Власій	25	
		866 жена его Марія Иванова дочь		24
	229	833 Лаврентій Яковин син Чирок	56	
		867 жена его Васса Григоріева дочь		54
		Дѣти их:		
	834	Филип	20	
		868 Агафія		16
		869 Евдокія		14
	835	Игнат	7	
		870 Наталія		3

336	230	836	Оного Лаврентія зять Андрей Степанов син	40	
		871	Воронѣжскій жена его Ирина Яковина дочь		40
			Дѣти их:		
		872	Евгенія		16
		837	Василій	9	
		873	Уліяна		4
		838	Лука	1	
	231	839	Феодор Кирилов син Бобрушка	63	
		874	жена его Евфросинія Игнатова		54
		840	син их Ияков	36	
		875	жена его Агафія Евфимова дочь		36
			Дѣти их:		
		876	Екатерина		9
		841	Стефан	7	
	232	842	Иосиф Фомин син Башта	30	
		877	жена его Васса Василюва дочь		30
			Дѣти их:		
		843	Иосиф	12	
		844	Даниїл	7	
	233	845	Яков Евстратов син Иващенко	38	
		878	жена его Матрона Яковина дочь		35
	234	846	Григорій Яковин син Тюнченко	30	
		879	жена его Марфа Степанова дочь		28
			Дѣти их:		
		880	Домникія		4
		881	Матрона		2
	235	882	Уліяна Иванова дочь Янчиха, вдова		57
		847	син еї Михаїл	7	
	236	848	Сидор Гапонов син Середа	45	
		883	жена его Марфа Демянова дочь		43
			Дѣти их:		
		884	Параскева		18
		885	Пелагія		3
	237	886	Ксенія Иванова дочь Буяновска, вдова		63
			Дѣти еї:		
		849	Иоан	40	
		850	Леонтій	25	
		851	Оной Ксенії зять Павел Андреев син Нелувка	36	
		887	жена его Агафія Василюва		34
			Дѣти их:		
		888	Ксенія		9
		852	Иоан	6	
		853	Показаной Ксенії племѣнник Данило	20	
		854	Данилов син Ющенко	17	
			брат его родній Карп		
	238	855	Иоан Данилов син Купрѣнко	55	
		889	жена его Татіяна Сидорова дочь		54
			Дѣти их:		
		890	Меланія		16
		856	Леонтій	7	
		857	Брат его родній Феодор	40	
		891	жена его Васса Никифорова		40
			Дѣти их:		

		892 Домникія		5
	858	Филип	3	
239	859	Тимофій Денисов син Купрѣнко	45	
		893 жєна єго Євгенія Стефанова дочь		45
		894 дочь их Евдокія		8
		895 Невѣстка єго Анна Кирилова дочь, вдова		49
		Дѣти єї:		
		896 Єкатерина		16
	860	Максим	14	
	861	Петро	10	
	862	Трофим	6	
240	863	Василій Фомин син Хоменко, вдов	72	
	864	син єго Карп	29	
		897 жєна єго Марія Прокопова		29
241	865	Феодор Остапов син Ювенко	55	
		898 жєна єго Домникія Павлова дочь		53
		Дѣти их:		
	866	Марко	15	
	867	Алексѣй	22	
		899 жєна єго Марія Иванова дочь		20
		Дѣти их:		
	868	Прокоп	3	
	900	Зѣновія		1
242	869	Савва Леонтієв син Скиртенко	25	
		901 жєна єго Матрона Романова дочь		22
	870	Зять єго Феодор Григорієв син Грищенко	39	
		902 жєна єго Марфа Леонтієва		36
		903 дочь их Елена		2
243	871	Иоан Тимофеев син Гугнявенко	62	
		904 жєна єго Ирина Игнатова		54
	872	Єго, Иоанна, племѣнник Матфей Кирилов	22	
	873	син	18	
		брат єго родній Михаїл		
		905 Невѣстка их Матрона Романова дочь		27
	874	син єї Петр	4	
244	875	Давид Алексѣєв син Ющенко	42	
		906 жєна єго Матрона Петрова		30
		Дѣти их:		
	876	Тарас	7	
		907 Евфимія		6
	877	Корнилій	1	
245	878	Лаврентій Григорієв син Боклажченко	40	
		908 жєна єго Евдокія Иванова		36
		Дѣти их:		
	879	Пантелимон	6	
		909 Марія		4
	880	Иоан	1	
337	881	Оного Лаврентія брат Ияков	50	
		910 жєна єго Евфросинія Миронова дочь		44
		Дѣти их:		
	882	Евстрат	12	
		911 Анна		3
		912 Невѣстка их Дарія Григорієва дочь, вдова		60
		Дѣти єї:		
	883	Денис	17	

	884	Павел	15	
	885	Тимофей	25	
	913	жена его Агафія Стефанова		24
	914	дочь их Домнікія		1
246	886	Пантелимон Стефанов син Ющенко	46	
	915	жена его Параскева Димитрієва дочь		45
	916	дочь их Евдокія		16
	887	Брат его родній Иоан	39	
	917	жена его Евдокія Михайлова дочь		39
	888	син их Иосиф	14	
247	889	Лука Василієв син Бобрушка	25	
	918	жена его Дарія Федорова		25
		Дѣти их:		
	919	Дарія		6
	890	Мина	3	
	920	Агрипина		6
248	891	Стефан Михайлов син Бобрушка	40	
	921	жена его Дарія Стефанова		40
		Дѣти их:		
	922	Уліяна		4
	892	Макар	19	
	923	жена его Ирина Федорова		18
	893	син их Матфей	1	
	924	племѣница их Марія		15
249	894	Гордѣй Семенов син Ребченко	50	
	925	жена его Анна Зѣновієва дочь		40
		Дѣти их:		
	895	Лука	18	
	926	Соломонида		16
	896	Феодор	11	
	897	Кузма	20	
	927	жена его Татіяна Иванова		19
250	928	Агрипина Остапова дочь Борщиха, вдова		60
	898	Зять еї Деомид Кирилов син Петренко	23	
	929	жена его Анастасія Яковина дочь		20
251	899	Евфим Евфимов син Лѣтушка	20	
	930	жена его Марина Иванова		20
	931	Невѣстка его Матрона Павлова дочь, вдова		22
	932	Сестра его Евдокія		15
252	900	Василь Григорієв син Гапоненко	38	
	933	жена его Елена Кирилова дочь		35
		Дѣти их:		
	901	Михаїл	5	
	934	Параскева		3
253	902	Иван Романов син Шеляг	40	
	935	жена его Агафія Денисова		39
		Дѣти их:		
	936	Евдокія		14
	903	Петро	12	
	937	Ирина		10
	904	Николай	6	
	905	Брат его родній Емельян	20	
	938	жена его Уліяна Кирилова		20
	939	племѣница их Анастасія		20

337 зв.

338	254	940	Параскевія Тимофеева дочь Пустовойтиха, вдова	59
		906	син єї Григорій	30
		941	жена его Харитина Васи́лієва дочь	30
			Дѣти их:	
		942	Устина	9
		943	Анна	6
	255	907	Василій Кирилов син Петренко	46
		944	жена его Пелагія Кузмина дочь	46
			Дѣти их:	
		908	Григорій	10
		945	Евдокія	3
	256	946	Анна Мойсеева дочь Петренчиха, вдова	52
			Дѣти єї:	
		909	Леонтій	18
		910	Гавріїл	16
	257	947	Пелагія Корнѣва дочь Петренчиха, вдова	60
			Дѣти єї:	
		911	Данило	16
		912	Роман	23
		948	жена его Уліяна Онисимова	20
		949	дочь их Екатерина	2
		913	Артем	26
		950	жена его Параскева Максимова дочь	22
		951	дочь их Зѣновія	1
	258	914	Терентій Пархомов син Сѣрій	56
		952	жена его Параскева Максимова дочь	52
			Дѣти их:	
		953	Акилина	16
		915	Евстафій	5
		916	Игнат	25
		954	жена его Агафія Никитина дочь	25
			Дѣти их:	
		955	Дарія	4
		956	Марія	2
	259	917	Семен Алексѣев син Яворскій	29
		957	жена его Марфа Михайлова дочь	29
338 зв.	260	Крестяне госпожѣ Селецкой		
		918	Кирило Самсонов син Колченко	32
		958	жена его Елисавета Герасимова дочь	27
		919	син их Тихон	4
		920	Иоан Алексѣев син Самойленко	28
		959	жена его Евфросинія Иванова дочь	28
		Воєнніє бездворніє и їх домашніє		
	261	921	Никифор Федоров син Степенко	30
		960	жена его Васса Кузмина	28
		961	дочь их Евдокія	1
		922	Брат его родній Стефан	48
		962	жена его Евдокія Андреева дочь	48
			Дѣти их:	
		963	Параскева	16

		964 Анна		14
	923	Антон	12	
	924	Василій	22	
		965 жена его Евфросинія Иванова дочь		20
	925	Андрей Михайлов син Бѣлич, вдов Дѣти его:	46	
		966 Анна		17
	926	Мирон	15	
		967 Татіана		9
339	262	927 Матфей Иванов син Масліонк	30	
		968 жена его Анна Стефанова дочь		25
	928	Оного Матфея брат Ияков	35	
		969 жена его Февронія Никитина дочь		25
	929	Брат его Симеон	50	
		970 жена его Анастасія Петрова дочь		50
	930	син их Емеліян	14	
	931	племѣник их Афанас Михайлов син	10	
		сестра его Екатерина		7
	263	932 Григорій Михайлов син Кошовій, вдов Дѣти его:	56	
		972 Марфа		20
		973 Наталія		18
	933	Иосиф	15	
	934	Никифор	13	
	264	974 Матрона Никитина дочь Баштиха, вдова Дѣти еї:		55
		935 Антон	19	
	936	Фома	22	
		975 жена его Марфа Захаріева дочь		20
	937	син их Яким	2	
	265	938 Гаврііл Антонов син Павлюченко	46	
		976 жена его Евфросинія Семенова дочь Дѣти их:		43
		939 Роман	16	
		977 Евфросинія		12
		978 Марія		8
	940	Илія	5	
		979 Елена		3
	266	941 Григорій Иванов син Срѣбній	48	
		980 жена его Анастасія Стефанова дочь Дѣти их:		48
		981 Христина		18
	942	Димитрій	15	
339 зв.	943	Демян	12	
	944	Иоан	6	
	945	Оного Григорія племѣник Павел Федоров син	16	
	267	946 Григорій Павлов син Бороденчик	50	
		982 жена его Дарія Игнатова дочь Дѣти их:		48
		983 Марія		17
	947	Харитон	19	
	948	Гаврііл	15	
	949	Кузма	13	
		984 Параскева Кирилова дочь Дядющиха, вдова Дѣти еї:		49

		985 Домникія		19
	950 Симеон		15	
268	951	Іоан Гаврилов син Каско	49	
	986	жена его Матрона Петрова дочь		48
		Дѣти их:		
	987 Домникія			17
	988 Татіяна			8
	952	Іоан	6	
	989 Параскева			4
	953	племѣники их: Харитон Яковин син Шкребта	19	
	990 Марфа			21
	954	Евфим	12	
	991 Васса			10
269	955	Павел Иванов син Мошна, вдов	55	
	956	син его Андрей	25	
	992	жена его Февронія Петрова дочь		25
	957	син их Артем	7	
270	958	Іоан Давидов син Салдатенко	38	
	993	жена его Домникія Василіева дочь		40
		Дѣти их:		
	959	Іоан	15	
	960	Андрей	12	
	961	Василь	4	
	962	Іоан	2	
271	963	Алексѣй Романов син Соколенко	50	
	994	жена его Евфросинія Федорова		48
	964	син их Антон	12	
272	965	Корнилій Федоров син Литовчук	40	
	995	жена его Елена Иванова дочь		38
	966	брат его родній Максим	18	
273	967	Василь Семенов син Лотиш	48	
	996	жена его Параскева Иванова		45
		Дѣти их:		
	997 Параскева			16
	998 Марфа			12
	968	Тимофей	11	
	999 Анна			7
	1000 Стефанида			4
274	969	Алексѣй Алексѣев син Бондаренко	48	
	1001	жена его Агафія Данилова		45
		Дѣти их:		
	1002 Пелагія			14
	1003 Марфа			12
	970	Емеліян	4	
	971	Брат его родній Ияков	32	
	1004	жена его Устина Павлова дочь		29
	1005	дочь их Матрона		4
275	972	Іоан Іоанов син Недѣлка, вдов	55	
		Дѣти его:		
	973	Савва	22	
	1006	Анна		14
	1007	Домникія		11
	974	Показаного Іоана брат Петр	48	
	1008	жена его Параскева Мартинова дочь		44
		Дѣти их:		

340 зв.

		1009	Евфимія	17
	975		Алексей	13
		1010	Евдокія	1
276	976		Леонтій Пархомов син Пархоменко	48
		1011	жена его Агафія Иванова дочь	40
			Дѣти их:	
	977		Игнат	4
	978		Иоан	1
277	979		Михайл Иванов син Бруй	49
		1012	жена его Евдокія Иванова дочь	49
			Дѣти их:	
	980		Григорій	19
	981		Яков	14
278	982		Николай Иосифов син Крисан	45
		1013	жена его Анна Евфимова дочь	44
	983		Матфей Григоріев син Степовик	48
		1014	жена его Параскева Григоріева дочь	40
			Дѣти их:	
	984		Иосиф	15
	985		Гаврііл	4
		1015	Матрона	2
279	986		Гаврііл Ярмолаев син Салдатенко	22
		1016	жена его Уліяна Иванова дочь	22
		1017	дочь их Евдокія	1
	987		брат его родній Каллиник	19
		1018	сестра их Васса	12
280	988		Андрей Иванов син Трасценко	49
		1019	жена его Домникія Трохимова дочь	46
			Дѣти их:	
	989		Григорій	15
	990		Гаврііл	13
281	991		Иосиф Григоріев син Федюрченко, подданній	29
		1020	жена его Анна Максимова дочь	27
		1021	дочь их Варвара	3
282	992		Павел Потапов син Бирик	40
		1022	жена его Евфросинія Яковина дочь	37
			Дѣти их:	
		1023	Дарія	12
	993		Антон	5
	994		Евсѣй	1

// 341

Всего при вишеписанной Свято Георгиевской Ковчинской церкви в приходских 282-х дворах обрѣтается:				Число обоого пола людей					
				Исповѣдавшихся и причастившихся		Не исповѣдавшихся за малолѣтством, кои ниже семи лѣтъ		Итого	
						Муж.	Жен.		
В више явленном дворовом числѣ жителей порознь по чинам	Духовные	Попов		2				8	9
		Понамарь		1					
		Жен их			3				
		Дѣтей их	Мужеска пола	2		3			
			Женска пола		4		2		
	Военные	Военных		375				791	809
		Жен их и вдов			439				
		Дѣтей их	Мужеска пола	263		153			
			Женска пола		221		149		
	Подданные	Подданных		99				195	205
		Жен их и вдов			113				
		Дѣтей их	Мужеска пола	57		39			
			Женска пола		43		49		
ВСЕГО:				799	823	195	200	994	1 023

С числа вишепоказанных мужеска пола душ, полагая по указаному предписанию во двор по четири мужеска пола души, будет всего при сей Свято-Георгиевской Ковчинской церкви числится дворов 248 и двѣ душѣ.

К сей исповѣдной росписѣ Ковчинской Георгиевской церкви священник Иоанн Филиппов син Івашкевич своеручно подписался.

К сей имянной исповѣдной указной росписѣ епархіи Черниговской і губерніи Черниговской же, протопопіи Березинской и уѣзда Березинскаго, села Ковчина церкви Святаго и славнаго великомученика, побѣдоносца и чудотворца Георгія, мѣстный священник Самуил Григоріев син Васютинскій подписался.

ДОДАТКИ

Статеві-віковий розподіл населення Ковчина за п'ятирічними віковими групами та великими віковими категоріями 1796 р.

Вікова група	Абсолютні значення			Відносні дані (до загальної чисельності)			Статеве співвідношення у кожній віковій групі		
	чоловіків	жінок	разом	чоловіків	жінок	разом	чоловіків	жінок	К.фем. = 100*Ж / Ч
0 - 4 р.	132	152	284	13,3%	14,8%	14,1%	46,5%	53,5%	115,2
5 - 9 р.	114	103	217	11,5%	10,1%	10,8%	52,5%	47,5%	90,4
10 - 14 р.	109	98	207	11,0%	9,6%	10,3%	52,7%	47,3%	89,9
15 - 19 р.	132	126	258	13,3%	12,3%	12,8%	51,2%	48,8%	95,5
20 - 24 р.	91	103	194	9,2%	10,1%	9,6%	46,9%	53,1%	113,2
25 - 29 р.	72	70	142	7,2%	6,8%	7,0%	50,7%	49,3%	97,2
30 - 34 р.	55	69	124	5,5%	6,7%	6,1%	44,4%	55,6%	125,5
35 - 39 р.	56	75	131	5,6%	7,3%	6,5%	42,7%	57,3%	133,9
40 - 44 р.	65	55	120	6,5%	5,4%	5,9%	54,2%	45,8%	84,6
45 - 49 р.	55	61	116	5,5%	6,0%	5,7%	47,4%	52,6%	110,9
50 - 54 р.	44	51	95	4,4%	5,0%	4,7%	46,3%	53,7%	115,9
55 - 59 р.	20	19	39	2,0%	1,9%	1,9%	51,3%	48,7%	95,0
60 - 64 р.	32	35	67	3,2%	3,4%	3,3%	47,8%	52,2%	109,4
65 - 69 р.	11	5	16	1,1%	0,5%	0,8%	68,8%	31,3%	45,5
70 - 74 р.	6	2	8	0,6%	0,2%	0,4%	75,0%	25,0%	33,3
75 р. +									
Разом:	994	1 024	2 018	100,0%	100,0%	100,0%	49,3%	50,7%	103,0
Діти	355	353	708	35,7%	34,5%	35,1%	50,1%	49,9%	99,4
Праце-здатні	590	629	1 219	59,4%	61,4%	60,4%	48,4%	51,6%	106,6
Літні	49	42	91	4,9%	4,1%	4,5%	53,8%	46,2%	85,7
Разом:	994	1 024	2 018	100,0%	100,0%	100,0%	49,3%	50,7%	103,0

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Неопубліковані джерела

- ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 10. – Спр. 1641. Об утверждении чертежа на расширение западного придела церкви в с. Ковчине Черниговского уезда и устройство при ней каменной колокольни, 5 июня 1897 г. – С. 1–6.
- ДАЧО. – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 195. О выдаче пострадавшим от пожара козакам с. Ковчин денежного пособия, 1857–1859 гг. – С. 1–13.
- ДАЧО. – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 966. Дозвіл на відкриття базару в с. Ковчині, 1913 р. – Арк. 148.
- ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 203. Статистические сведения о состоянии сельского хозяйства по селу Ковчин и хутору Старики Салтыково-Девицкой волости, 1877 г. – 12 с.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 439. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1796 р. – Арк. 312–341.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 535. Сповідна книга церков Стародубського повіту, 1835 р. – 1523 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 555. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1812 р. – Арк. 28–54.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 571. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1794 р. – Арк. 422–463.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 1525. Сповідні відомості церкви с. Ковчина 1773 р. – Арк. 878–904.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 283. Ведомости о церквях и церковных служителях г. Стародуба и уезда, 1804 г. – 171 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 451. Ведомости о церквях и церковнослужителях сел Ковчина, Жуковки и др. Черниговского уезда за 1809 г. – Арк. 1 зв.–2.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1302. О назначении пономаря Михайловского дьячком в церковь с. Ковчина, 1812 г. – С. 1–2.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1418. Сведения о назначенных священниках и церковнослужителях, окончивших семинарию, учителями в приходские училища, 1812–1814 гг.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1716. Сведения о церковных служителях Ковчинского благочиния за 1813 г. – Арк. 1 зв.–2.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 1809. О назначении сына стихарного дьячка Григория Деполовича Андрея пономарем Симеоновской церкви города Стародуба, 1814 г. – Арк. 1.

- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2054. О переводе дьячка Назария Деполовича из Стародубской Симеоновской церкви в Иоаннобогословскую, 1814 г. – Арк. 1–2.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2126. По ходатайству благочинного церкви с. Ковчина Ивашкевича об освобождении церковных старост от общественных повинностей, 1814 г. – Арк. 1.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2346. Сведения о церковнослужителях по Ковчинскому благочинию за 1814 г. – Арк. 1 зв.–2.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2352. Ведомости о студентах Черниговской духовной семинарии за 1814 г. – 62 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2585. Об увольнении благочинного священника с. Ковчина Ивашкевича по старости, 1815–1816 гг. – 12 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 2928. Об исключении сыновей священника с. Ковчина Ивашкевича из духовного звания за неуспеваемость в семинарии, 1817–1819 гг. – 10 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3445. О назначении пономаря Андрея Деполовича дьячком церкви с. Остроглядова Стародубского повета, 1820 г. – 4 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3511. Об исключении из духовного сословия сына дьячка Деполовича, Николая, 1820 г. – 4 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 3908. О назначении священника церкви с. Займище Городнянского повета Деполовича священником церкви с. Ковчина Черниговского повета, 1825 г. – 11 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4004. О назначении стихарным дьячком дьячка церкви с. Ковчина Митькевича, 1826 г. – Арк. 1.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 4947. Клировая ведомость Черниговского уезда за 1875 г. – Арк. 370–375 зв.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 3. – Спр. 16. Ведомости о церквях Черниговского уезда, 1905 г. – 611 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 3. – Спр. 395. Ведомости о церквях и церковнослужителях Черниговского уезда, 1914 г. – 777 арк.
- ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 1037. Метрична книга Георгіївської церкви с. Ковчина, 1904 р. – Арк. 117 – 180.
- ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 58241. Ревізія Ніжинського полку 1736 р. – 574 арк.
- ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 60131. Опис Чернігівського намісництва 1781 р. – 147 арк.
- ІР НБУВ. – Ф. ІІ. – Спр. 13697. Опис Чернігівського намісництва 1779–1781 рр. – 551 арк.

- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1640. Іменний список козаків і старшини по сотнях і селах Ніжинського полку від 31.08.1725 р., відправлених у Гілянський похід. – 19 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4284. Ревізія Ніжинського полку 1732 р. – 154 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4502. Реєстри козаків та міщан сотень Ніжинського полку про кількість грошей, зібраних на утримання полкових і сотенних канцелярій. 1733 р. – Арк. 1, 12–19.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 6648. Особові списки старшини і козаків Ніжинського полку, відправлених у військовий похід під командою фельдмаршала фон-Лассі, 1738 р. – 17 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 6840. Справа про розчищення русла Десни, березень 1738 р. – 22 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 7039. Відомість про купівлю волів у Ніжинському полку, 1738 р. – Арк. 42, 42 зв.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 7663. Відомість про купівлю волів у Ніжинському полку, 1739 р. – Арк. 47, 47 зв.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 9875. Справа про передачу на розслідування ніжинському полковнику Семену Кочубею чолобитної ковчинських козаків Олексія та Івана Страховських про побої, захоплення ґрунтів та рухомого майна і намагання привернути їх у підданство городничими села, монахами Києво-Софійського кафедрального монастиря, 20 травня – 7 червня 1749 р. – Арк. 1–12.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11461. Про кількість платників консистентського податку, 1753–1754 рр. – Арк. 356 зв.–359.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19319. Ревізія Ніжинського полку 1738 р. – 554 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19344. Ревізія Ніжинського полку 1747–1748 рр. – 849 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19371. Ревізія Ніжинського полку 1737 р. – 796 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19389. Ревізія Ніжинського полку (різні сотні за різні роки). – 676 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19391. Виплати за купівлю волів у Ніжинському полку, 1738 р. – С. 58, 58 зв., 82.
- ЦДІАК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 20052. Ревізія Третьої сотні Ніжинського полку, [1738 р.] – С. 204–212 зв.
- ЦДІАК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 40. Генеральний опис Малоросії. Полк Ніжинський. Сотні 2, 3 полкові, 1766 р. – 1196 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 5. Сповідний розпис церкви с. Ковчина 1740 р. – Арк. 252–274 зв.

- ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1016. – Спр. 34. Сповідний розпис церкви с. Ковчина 1768 р. – Арк. 67–89 зв.
- ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 23а. Свідोцтво жителя с. Ковчина Семена Оберемка про продаж частини млина Микиті Мурашці, 1720 р. – 1 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 39. Рішення Ніжинського полкового суду про передачу спірних земель козаків с. Ковчина Києвософійському монастирю, 1751 р. – 48 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 40. Копія рішення Ніжинського полкового суду про передачу спірних земель козаків с. Ковчина монастирю, 1751 р. – 24 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 41. Уступний запис на шинок з будинком у с. Ковчині сотника Третьої Ніжинської сотні Григорія Лахневича монастирю, 1757 р. – 2 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 39. Економічний опис Чернігівського намісництва, 1785 р. – 94 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 268. Універсал гетьмана Скоропадського про підтвердження прав сотника Новоміської сотні Григорія Романовського на млин у Ковчині, вересень 1719 р. – 2 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 1191. – Оп. 2. – Спр. 84. Справа про звинувачення козака с. Ковчина І. І. Халімона у заподіянні образи особі імператора, 1879 р. – 3 арк.
- ЦДІАК. – Ф. 1894. – Оп. 1. – Спр. 344. Справа про підпал шинку пані Селецької в с. Ковчині, 1794 р. – 51 арк.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Галаківка". Паспорт, облікова картка від 11.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Городище". Паспорт, облікова картка від 03.09.1986 р. / Ю. М. Ситий, Є. М. Ілляшенко.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Дубовиця". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Ковчин-I". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Ковчин-II". Паспорт, облікова картка від 03.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.
- ЧОДА ДК. – Поселення "Ковчин-III". Паспорт, облікова картка від 02.01.1987 р. / В. В. Простатінова, Є. М. Ілляшенко.

Опубліковані джерела

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. [В 15 т.]. Т. 6 : 1665–1668. – Санкт-Петербург : в тип. Эдуарда Праца, 1869. – [2], IV, 6, 280 с.
- Бодянский О. М. Реестра всего Войска Запорожского ... изданные О. М. Бодянским. – Москва : в Унив. тип., 1875. – XXXVIII, 342 с.
- Воссоединение Украины с Россией : док. и материалы. В 3 т. Т. 3 : 1651–1654 гг. / [редкол.: П.П. Гудзенко и др.]. – Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – 646 с.
- Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року. – Факсим. вид. – Київ ; Львів : Мапа, 2011. – 1 карта. – ISBN 978-966-8804-06-9.
- Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729–1730 г. : (материалы для истории эконом., юрид. и обществ. быта Старой Малороссии). Вып. 1 / под ред. Н. П. Василенка. – Чернигов : тип. Губ. земства, 1901. – 417 с.
- Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / підгот. до друку та передм. І. Ситого // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 67–82.
- Две жалованные грамоты великого князя Литовского Александра Можайскому князю Симеону Ивановичу на владение Черниговом, Стародубом, Гомьем и Карачевым // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 1 : 1340–1506. – Санкт-Петербург, 1846. – С. 163–164.
- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. О. Павленко. – Київ : Кисво-Могилян. акад., 2007. – 1144 с. – ISBN 978-966-518-290-0.
- Жалованная подтвердительная грамота Литовского великого князя Александра Можайскому князю Симеону Ивановичу на отчину – Стародуб и Гомель, замок Чернигов и волости Карачев и Хотимль // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 1 : 1340–1506. – Санкт-Петербург, 1846. – С. 192.
- З документації гетьмана Івана Мазепи / підгот. до друку, передм. та комент. Ю. Мицика // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 99–105.
- Именной список № 176 убитым, раненым и без вести пропавшим нижним чинам. – С. 2812, 2816. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004923699#?page=255>. – Заглавие с экрана.
- Именной список № 299 убитым, раненым и без вести пропавшим нижним чинам. – С. 4782. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004351639#?page=302>. – Заглавие с экрана.

- Именной список № 525 убитым, раненым и без вести пропавшим нижним чинам, – С. 8385. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004358820#?page=65>. – Заглавие с экрана.
- Именной список № 1181 убитым, раненым и без вести пропавшим солдатам. – С. 18890. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004358815#?page=10>. – Заглавие с экрана.
- Именной список раненых и больных воинов, находящихся в госпиталях и лазаретах. – Вып. 7, 8. – С. 121–160. – Режим доступа: http://www.svrt.ru/1914/0-books/spis_ranen/vii-viii_121-160.pdf. – Заглавие с экрана.
- Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1908. – XVI, 938, 87, IV с. – (Полное собрание русских летописей, издаваемое Постоянной историко-археологической комиссией Академии наук СССР ; т. 2).
- Лаврентьевская летопись 1377 г. – Режим доступа: http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php. – Заглавие с экрана.
- Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.
- Літопис Самовидця / підгот. Я. І. Дзира. – Київ : Наук. думка, 1971. – 208 с.
- Мицик Ю. 3 нових документів до історії Сіверщини (друга половина XVII – XVIII ст.) / о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2016. – № 4. – С. 62–87.
- Мицик Ю. 3 нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.) / о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 5. – С. 41–74.
- Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / [упоряд., передм. Т. Б. Ананьєва]. – Київ : Наук. думка, 1997. – 320, [2] с., [32] арк. іл. – (Описово-статистичні джерела). – ISBN 966-00-107-X.
- Пам'яткознавство Північного регіону України. № 2 : опис міста Ніжина 1766 року : (публікація архівної пам'ятки). – Київ, 2008. – 212 с. – (Ніжинська старовина ; вип. 7).
- Переписні книги 1666 року / підгот. до друку і зредагував В. О. Романовський. – Київ : ВУАН, 1933. – XII, 448 с.
- Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. / [передм., упоряд. К. А. Віслобоков]. – Київ : [б. в.], 1997. – 547 с. – (Пам'ятки політико-правової культури України). – ISBN 966-02-0202-4.
- Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / упоряд. Ю. Мицик, М. Кравець – Київ : КМ Академія, 2003. – 350 с. – ISBN 966-02-3017-6.
- Радзивилловская летопись. – Режим доступа: <http://radzivilovskaya-letopis.ru/index.php>. – Заглавие с экрана.
- Распоряжение князя А. И. Шаховского о разделении малороссийских казаков на "выборных" и "подпомощников", 1735 г. // Киевская старина. – 1902. – Т. 76, февраль. – С. 83–88.

- Ревізія Чернігівського полку 1732 року / упоряд. та вступ І. Ситий, С. Горобець, передм. І. Кривошея. – Чернігів : Лозовий В. М., 2014. – 720 с. – ISBN 978-617-7223-12-1.
- Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Нац. АН України, Археогр. коміс. [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1995. – 586, [3] с. – (Джерела з історії українського козацтва). – ISBN 5-12-002042-9.
- Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / [упоряд.: Г. Боряк та ін.]. – Київ : [б. в.], 2002. – 982, [1] с. : іл. ; 25 см. – (Актові джерела).
- Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року. – Факсим. вид. – Київ ; Львів : Мапа, 2000. – 1 карта. – ISBN 966-7620-10-7.
- Універсали Івана Мазепи, 1687–1709 рр. / [упоряд. І. Бутич]. – Київ ; Львів : НТШ, 2002. – 757 с., [8] арк. рукоп. – (Універсали українських гетьманів. Серія 1. Пам'ятки історії України).
- Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Ч. 2 / [упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич]. – Київ ; Львів : НТШ, 2006. – 798 с. – (Універсали українських гетьманів. Серія 1. Пам'ятки історії України). – ISBN 966-02-3872-X.
- Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / [упоряд. В. Ринсевич]. – Київ : [б. в.], 2008. – 718, [1] с. – (Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію ; серія 1) (Пам'ятки історії України). – ISBN 978-966-02-4706-2.
- Універсали українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687) / упоряд. І. Бутич. – Київ ; Львів : НТШ, 2004. – 1088 с. – (Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію ; серія 1) (Пам'ятки історії України). – ISBN 966-02-3091-5.
- Vkraina.com : приват. колекція європ. мап XVI–XVIII ст. Андрія Осадчука – Режим доступу: <http://vkraina.com/>. – Назва з екрана.

Література

- Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Луи Анри, Ален Блюм. – 2-е изд. – Москва : Рос. гуманитар. ун-т, 1997. – [2], 207 с.
- Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. М. Апанович. – Київ : Наук. думка, 1969. – 224 с.
- Баклан В. Нариси з історії сіл Куликівського району / Володимир Баклан // Поліська правда. – 2008. – № 2, 3, 9, 10, 13–16, 21.
- Баранович О. І. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. / Ол. Баранович. – У Києві : [б. в.], 1930. – 155, [1] с.

- Богданова Л. А. До тебе човником пливу / Людмила Богданова. – Мена : Домінант, 2012. – 348 с. – ISBN 978-966-2610-12-3.
- Богданова Л. А. На святій землі козацькій / Людмила Богданова. – Мена : Домінант, 2014. – 528 с. – ISBN 978-966-2610-51-2.
- Боплан Г. Л. де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. – Львів : Каменяр, 1990. – 301 с. – ISBN 5-7745-0300-3.
- Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 262, [1] с.
- Верзилов Аркадій Васильович (1867–1931) : (біобібліогр. покажч.) / упоряд. і вступ. ст. О. Б. Коваленка, О. Я. Рахна, С. Г. Скоренок. – Чернігів : [б. в.], 2015. – 79 с. – (Історики та краєзнавці Чернігівщини ; вип. 21).
- Волошин Ю. В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Ю. В. Волошин // Історична пам'ять. – 2011. – № 1. – С. 7.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 1 / М. С. Грушевський. – Київ : Наук. думка, 1991. – 736 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-12-002469-6.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 3 / М. С. Грушевський. – Київ : Наук. думка, 1993. – 592 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-12-003207-9.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 6 / М. С. Грушевський. – Київ : Наук. думка, 1995. – 680 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-12-004322-4.
- Деполович Лідія Платонівна (1869 – 1943) : (біобібліогр. покажч.) / упоряд. і вступ. стаття Н. М. Халімон, С. М. Спутай. – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – 32 с. – 150 пр. – (Відомі особистості Куликівщини ; вип. 1). – ISBN 978-617-7491-70-4.
- Доклады в связи с отчетом Черниговской уездной земской управы по народному образованию за 1896 год. – Чернигов : [б. и.], 1897. – 192, XXI с.
- Ефименко А. Я. История украинского народа / А. Я. Ефименко. – Київ : Либідь, 1990. – 512 с. – ISBN 5-11-001491-4.
- Ефименко П. С. Шпитали в Малороссии / П. Ефименко // Киевская старина. – 1883. – Т. 5, апрель. – С. 709–727.
- Сльников М. В. Золотоординські часи на українських землях / Михайло Сльников. – Київ : Наш час, 2008. – 176 с. – (Серія "Невідома Україна"). – ISBN 978-966-8174-93-3.
- Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ : Ліра, 2007. – 380 с. – ISBN 978-966-383-095-7.

- Землевладение в Салтыково-Девичкой волости // Земский сборник Черниговской губернии. – 1877. – № 1–4. – С. 92–115.
- Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 5 : Губ. город Чернигов. Уезды Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов : Земск. тип., 1874. – [2], 444, 4, 5 с.
- Історія України в документах і матеріалах. Т. 1 : Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть / відп. ред. С. М. Белоусов. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1939. – С. 195.
- Історія України в особах : Литовсько-польська доба / [авт. колектив: О. М. Дзюба, О. Русина (упорядн. і авт. передм.) та ін.]. – Київ : Україна, 1997. – 271, [1] с. – ISBN 966-524-022-6.
- Казіміров Д. В. Менська сотня Чернігівського полку за Переписними книгами 1666 р. / Дмитро Казіміров // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 20–29.
- Коваленко В. П. Дослідження Ковчинського городища на Чернігівському Задесенні / В. П. Коваленко, Ю. М. Ситий // Археологічні дослідження на Україні 1992 року / [ред.: Д. Н. Козак та ін.]. – Київ, 1993. – С. 71–72.
- Коваленко В. П. Звіт про охоронні археологічні роботи в межиріччі Десни та Остра / В. П. Коваленко, Ю. М. Ситий ; Чернігів. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 1992. – 80 с. – Машинопис.
- Коваленко В. П. Коли виник Батурин? / Володимир Коваленко // Сіверянський літопис. – 2016. – № 1. – С. 57–65.
- Коваленко В. П. "Свої погани" або чернігівські ковуї / В. П. Коваленко, Ю. М. Ситий // Чернігівщина incognita / [голов. ред. О. Б. Коваленко]. – Чернігів : Чернігівські обереди, 2004. – С. 37–43.
- Коваленко В. П. "Свої погани" чернігівських князів / В. П. Коваленко, Ю. М. Ситий // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст. : зб. наук. праць / [редкол.: Моця О. П. (голов. ред.) та ін.]. – Київ, 2004. – С. 121–138.
- Козловська В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині / Валерія Козловська // Чернігів і Північне Лівобережжя / під ред. М. Грушевського. – Київ, 1928. – С. 42–61.
- Корш Ф. Е. Турецкие элементы в языке Слова о полку Игореве: Заметки к исследованию П. М. Мелиоранского / Ф. Е. Корш // Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 8, кн. 4. – С. 1–58.
- Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини / Кривошея В. В. – Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с. – ISBN 978-966-02-4850.
- Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини : енциклопедія / Кривошея В. В. – Київ : Стилос, 2010. – 792 с. – ISBN 978-966-8009-99-0.

- Кривошея В. В. Українська козацька старшина. Ч. 1 : Урядники гетьманської адміністрації / В. В. Кривошея. – Вид. 2-ге, допов., уточ. і випр. – Київ : Стило, 2005. – 259 с. – ISBN 966-8009-50-9.
- Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. Т. 2 / Кривошея В. В. – Київ : Пріоритети, 2012. – 508 с. – ISBN 978-966-8809-46-0.
- Кривошея І. Мілітарна мандрівка: бунчукове товариство в Сулацькому поході (1725–1727 рр.) в дзеркалі щоденника генерального підскарбія Якова Марковича / Ірина Кривошея // Репозитарій Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини.
- Кручиненко В. В. Шлюбний стан населення села Мануйлівка Миргородського полку в другій половині XVIII ст.: історико-демографічний аналіз : (за даними Румянцевського опису) / В. В. Кручиненко // Історична пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 78–84.
- Кужільний І. Чернігівський діалект: із білоруським присмаком / Іван Кужільний // Світ-інфо. – 2017. – 06 квіт. – С 14.
- Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648) / Петро Кулаковський. – Київ : Темпора, 2006. – 496 с. – ISBN 966-8201-17-5.
- Лазаревский А. М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.) : ист.-юрид. очерк / А. М. Лазаревский. – Киев : тип. 1-й Киев. артели печ. дела, 1908. – [2], X, II, 108 с.
- Лазаревский А. М. Обозрение Румянцевской описи Малороссии / Ал. Лазаревского. – Чернигов : в губ. тип., 1866. – 390 с.
- Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 2 : Полк Нежинский / [соч.] Ал. Лазаревского. – Киев : тип. К. Н. Милевского, 1893. – [4], IV, 522, XXIX с.
- Лазаревский А. М. Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях / А. Лазаревский // Основа. – 1862. – № 5. – С. 82–89.
- Леп'явко С. А. Чернігів. Історія міста / Сергій Леп'явко. – Київ : Темпора, 2012. – 432 с. – ISBN 978-617-569-011-6.
- Малаков Д. В. По історичних містах Київської Русі : фото-путівник / Малаков Д. В., Дерлеменко Є. А. – Київ : Мистецтво, 1990. – 311 с.
- Маслійчук В. Палійство на Лівобережній і Слобідській Україні наприкінці XVIII ст. / Володимир Маслійчук // Український історичний збірник. – 2011. – Вип. 14. – С. 52–62.
- Мелоранский П. М. Турецкие элементы в языке "Слова о Полку Игореве" / П. М. Мелоранский // Известия Императорской академии наук по Отделению русского языка и словесности. – Санкт-Петербург, 1902. – Т. 7, кн. 2. – С. 273–302.

- Мицик Ю. Довкола "архіву Переяславської ради": міфи та реалії джерельної бази / Юрій Мицик // Архіви України. – 2003. – № 4-6. – С. 11–24.
- Мицик Ю. Джерелознавчі студії з історії Переяславської ради 1654 р. / Юрій Мицик // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин / [редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 2003. – С. 523–565.
- Народное образование в Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1877. – № 5–8. – С. 100–128.
- Ночовний Ю. В. Половозрастная и брачная структура населения городка Пирятин Лубенского полка во второй половине XVIII века : (по материалам исповедных росписей 1758 года) / Ю. В. Ночовний // Историческая демография. – 2014. – № 2. – С. 9–14.
- О Лобановке, о малой родине, с любовью... / сост.: З. П. Гавренкова, Н. П. Теляков. – Владивосток : [б. и.], 2012. – 160 с.
- Павленко С. О. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді / Сергій Павленко. – Чернігів : вид. журн. "Сіверянський літопис", 1996. – 86 с.
- Петренко І. М. Шлюбний вік українського сільського населення у законодавстві Російської імперії XVIII ст. / І М. Петренко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 209–211.
- Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини православного населення Гетьманщини у II половині XVIII ст. : (на основі документів фонду Пирятин. духовного правління Держ. архіву Полтав. обл.) / І М. Петренко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 65–72.
- Петrenchенко І. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст.: історія створення / Ірина Петrenchенко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 4/5. – С. 31–42 ; № 6. – С. 61–77.
- Пиріг П. Чернігівські козаки на початку XIX ст. / Петро Пиріг, Олександр Любич // Сіверянський літопис. – 2007. – №4. – С. 113 – 118.
- Плетнева С. А. Половцы / Светлана Плетнева. – Москва : Ломоносовъ, 2010. – 211, [3] с. – (История. География. Этнография). – ISBN 978-5-91678-069-7.
- Подвербний А. Громадське життя Чернігова на початку I світової війни : [за матеріалами преси] / Андрій Подвербний // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5/6. – С.164-172.
- Репан О. А. Іржа на лезі: лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735–1739 років / Олег Репан. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. – 195 с. – ISBN 978-966-518-514-7.
- Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського / Олена Русина. – Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1998. – 244 с. – ISBN 966-02-0737-7.

- Русина О. В. Україна під татарами і Литвою / О. В. Русина. – Київ : Альтернативи, 1998. – 320 с. – (Україна крізь віки ; т. 6). – ISBN 966-7217-56-6.
- Самоквасов Д. Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам / Д. Самоквасов. – Москва : Синод. тип., 1908. – [4], 119 с., 1 л. пл.
- Свод постановлений Черниговского уездного земского собрания по народному образованию за 1886–1894 гг. / [сост. И. Т. Гаркушенко]. – Чернигов : тип. Губ. земства, 1895. – [2], VI, 243 с.
- Сердюк І. О. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / Ігор Сердюк. – Полтава : АСМІ, 2011. – 304 с. – ISBN 978-966-182-159-9.
- Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
- Славутич Є. Одяг "малоросійських" козаків: склад, походження, покрій, матеріали, функціональність, забезпечення. Друга половина XVII – перша третина XVIII ст. / Євген Славутич // Спеціальні історичні дисципліни. – 2009. – № 16. – С. 210–238.
- Слово о полку Игореве /вступ. ст., подгот. древнерус. текста, объяснит. пер. Д. Лихачева. – Москва : Худож. лит., 1987. – 222 с.
- Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Альтернативи, 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки ; т. 7). – ISBN 966-7217-18-3.
- Спудай М. В. Спогади / Михайло Спудай // Світ-інфо. – 2016. – 3 бер. – С. 13–14.
- Спудай С. М. Учителем школа стоїть... : до 150-річчя Ковчинської школи / С. М. Спудай, Н. М. Халімон. – Київ : Логос, 2012. – 256 с. – ISBN 978-966-171-583-6.
- Тарасенко О. До історії духовної школи у Чернігівській єпархії на початку XIX ст. / Олександр Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2014. – № 5. – С. 78–92.
- Україна: литовська доба, 1320–1569 / О. Русіна [та ін.]. – Київ : Балтія-Друк. – 176 с. – ISBN 966-8137-30-2.
- Україна: хронологія розвитку. Т. 3 : Від Батисвої навали до Люблінської унії / О. В. Русіна, М. Ф. Котляр. – Київ : Кріон, 2008. – 520 с. – ISBN 978-966-1658-09-6.
- Франко І. Причинки до української ономастики // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 36. – С. 393–394.
- Халімон Н. М. Ковчин мій – краплиночка на карті : нарис з історії с. Ковчина / Н. Халімон. – Чернігів : [б. в.], 2011. – 38 с.
- Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание ... сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шафонским. – Киев : М. Судиенко, 1851. – XXII, 697 с., 4 л. карт.

- Яблоновський О. Чернігівщина / О. Яблоновський ; пер. з польськ., передм. і прим. І. Кондратьєва // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 130–140.
- Яковлів А. Український кодекс 1743 року "Права, по которым судится малороссійскій народ" : його історія джерела та систематичний виклад змісту / Андрій Яковлів. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 212 с. – (Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історико-філософської секції ; т. 159).
- Ясенчук О. Чернігівське наріччя: забута мова сіверян / Олександр Ясенчук // Світ-інфо. – 2016. – 21 квіт. – С. 12.
- Guillaume Le Vasseur de Beauplan. Description d'Ukraine, 1660. – Факсим. вид. – Київ : Наук. думка, 1990. – [8], 112 с.

Довідкова література, періодичні видання

- Волости и важнейшие селения Европейской России : по данным обследования, произвед. стат. учреждениями М-ва внутр. дел. Вып. 3 : Губернии Малороссийские и Юго-Западные : [Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская / сост. В. В. Зверинский]. – Санкт-Петербург : Центр. статист. комитет, 1885. – [3], 349 с.
- Географическо-статистический словарь Российской империи : сост. ... П. Семенов, при содействии д. чл. В. Зверинского, Н. Филиппова и Р. Маака. Т. 2. – Санкт-Петербург : изданием чл.-соревнователя А. Н. Турубаева, 1865. – [4], 898 с.
- Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Наук. думка, 2003–2013. – 10 т.
- Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 слов / С. И. Ожегов. – 18-е изд., стереотип. – Москва : Рус. яз., 1986. – 797 с.
- Памятная книжка Киевского учебного округа на 1901 год. Ч. 4 : Черниговская губерния. – Киев : Упр. Учеб. окр., 1901. – XII, 287 с.
- Реабілітовані історією. Чернігівська область. Кн. 4 / обл. редкол.: Хоменко В. М. (голова) [та ін. ; упоряд.: О. Б. Коваленко та ін.]. – Чернігів : Лозовий В. М., 2012. – 632 с. – (Науково-документальна серія книг "Реабілітовані історією" : у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – ISBN 978-966-2765-53-3.
- Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 7 : Малороссия. – Репр. изд. – Харьков : Сага, 2009. – IX, 517, [1] с.
- Русов А. А. Описание Черниговской губернии. Т. 2 : сост. по поручению Губ. земства ... А. А. Русовым. – Чернигов : ред. Земск. сб. Чернигов. губ., 1899. – IV, XII, 377, 327 с., 10 л. карт.

- Русский биографический словарь : в 25 т. / изд. под наблюдением пред. Имп. рус. ист. о-ва А. А. Половцова. – Санкт-Петербург : Имп. рус. ист. о-во, 1896–1918. – 25 т.
- Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. – Київ : Наук. думка, 1997.
- Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – 11 т.
- Списки населенных мест Российской империи. Т. 48 : Черниговская губерния : по сведениям 1859 г. / обработан членом Стат. совета Н. Штиглицом. – Санкт-Петербург : изд. Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел, 1866. – [3], LXI, 230 с., [1] л. карт.
- Список населенных мест Черниговской губернии, имеющих не менее 10 жителей : по данным 1901 г. – Чернигов : изд. Чернигов. губ. стат. ком., 1902. – 188 с.
- Черниговская земская неделя. – 1916. – № 49. – 2 дек.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1861. – № 11. – С. 127–134.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1861. – № 12 – 22 сен.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1862. – № 7 – 15 фев.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1864. – № 7. – С. 215–224.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1866. – № 17 – 1 сен.
- Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1870. – № 18 – 15 сен.
- Чернігівщина : енциклопед. довід. / за ред. А. В. Кудрицького – Київ : УРЕ, 1990. – 1008 с.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. Bronisława Chlebowskiego [et al.]. – Warszawa : Wieku, 1895. – Т. 14. – С. 240 – 247.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛІТЕРАТУРИ ТА НАЗВ УСТАНОВ

АЮЗР	– Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией.
ВУАН	– Всеукраїнська академія наук.
ДАЧО	– Державний архів Чернігівської області.
ЗСЧГ	– Земский сборник Черниговской губернии.
ИОРЯС	– Известия Императорской академии наук по Отделению русского языка и словесности.
ІР НБУВ	– Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
НТШ	– Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка.
ПСРЛ	– Полное собрание русских летописей, издаваемое Постоянной историко-археологической комиссией Академии наук СССР.
ЦДІАК	– Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
ЧОДА ДК	– Департамент культури та туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації.

СПИСОК ЗАСТАРІЛИХ І РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ, що зустрічаються в цій книзі

Бавитися – займатися (чимось).

Благочинний – священик, що керує церквами кількох парафій. Посадова особа у православних церквах, помічник архієрея у справі всебічного нагляду за станом церков і духовенства у благочинні, за виконанням наказів церковної влади. У наш час благочинні приходських церков призначаються правлячим архієреєм, а до 1881 р. їх обирало духовенство благочиння.

Благочиння – церковна адміністративна одиниця, яка об'єднує кілька парафій (приходів) і є складовою єпархії.

Боярин – людина середнього між шляхетським і селянським станом; дрібний землевласник, який перебував на службі в держави або в крупного феодала.

Боярська служба – служба дворова, при особі; козаки часто вступали на боярську службу до своєї старшини, за що остання надавала таким боярам покровительство (протекцію).

Братаніч – племінник (син брата).

Братова – дружина брата.

Вежа – кибитка, перевізне житло кочівників: угрів, торків, берендичів, половців.

Вічистий – вічний, довговічний.

Вічисто – навічно.

Гріш, грош (польск. grosz; нім. Grosch) – 1) старовинна грошова одиниця в Росії, що дорівнювала двом копійкам (з 1657 до 1838 р.), а з 1838 до 1917 р. – половині копійки; 2) розмінна монета Польщі (=1/100 золотого), і Австрії (=1/100 шилінга).

Дворець – панський двір, садиба володільця.

Десятина – російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,1 гектара (2400 кв. сажнів).

Дівер – брат чоловіка.

Дозорець, дозорця, дозірець – особа, яка наглядала за належним зберіганням і використанням володільського, панського або державного майна.

Дядина – дружина дядька, не рідна тітка.

Зажин, зажон – зароблена плата женця.

Зажинати – заробляти на жнивах.

Злотий – срібна польська монета в 30 польських грошей або 15 російських копійок.

Каламайка, коломайка – європейська міцна вовняна матерія, іноді з домішкою шовку, бавовни та шерсті кози, що має полиск і лице з одного боку. Бувала різних кольорів і узорів, але найбільш характерним для каламайки був узор у смугу.

Копá – стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху; також одиниця лічби, що дорівнює кількості 60 (снопів, яєць і т. ін.).

Копá грошэй – від старої копи, що становила спочатку 60 литовських або 75 польських грошів; після об'єднання грошових систем – 75 польсько-литовських грошів; згодом 50 копійок.

Кунтуш, кунтиш – старовинний український і польський верхній чоловічий одяг, іноді на хутрі, з широкими розрізними відкидними рукавами.

На́зимок, на́зімок – бичок, якому приблизно один рік (рос. годовалый бычок).

Половий – 1) жовтий, кольору стиглого жита; 2) про масть: світло рудий, сірий з жовтим відтінком.

Рúга – земля, передана громадою церкві або духовній особі на її утримання.

Свістя – своячка, сестра дружини.

Секуляризація (лат. saecularis – мирський) – в історичній науці повне чи часткове вилучення будь-чого (переважно землі й нерухомості) із церковного, духовного відання й передача світському, цивільному віданню; перетворення церковної власності в державну.

Сестрини́ць – племінник, син сестри.

Упрúг – 1) міра площі, ділянка землі (дорівнює 1/8 або 1/4 десятини), яку можна зорати однією упряжкою волів. 2) міра часу, що дорівнює четвертій частині робочого дня.

Швагер – брат дружини (рос.: шурин).

Шечеви́ца – чечевиця, сочевиця.

Штаме́т – різновид шерстяної тканини. Полуштаметова – напівшерстяна.

Ю́пка – це не спідниця, а верхній одяг: а) чоловічий: різновид напвкафтана з домашнього, більш тонкого сукна, в талію, зі складками і стоячим коміром; б) жіночий: за кроєм схожий на корсетку, тільки довший і з рукавами, іноді на ваті.

ДАВНІ ОДИНИЦІ ВИМІРЮВАННЯ

У XVI – першій половині XVIII ст. кількість орної землі вимірювалася у днях оранки. Використовувалася міра "день", тобто кількість землі, яку можна було зорати одним плугом або сохою протягом трудового дня. Величина міри залежала від якості землі, фізичної сили людини та худоби, знарядь праці, якими користувалися при оранці, погодних умов та інших факторів. Тому точного значення міри "день" не мала. Один день приблизно прирівнювався 0,5 – 0,75 десятинам землі.

Зустрічається також одиниця вимірювання "упруг" – як міра площі, котру можна зорати однією упряжкою волів (дорівнює 1/8 або 1/4 десятини). У Ковчині упруг становив приблизно 0,15 десятини.

Від XVI ст. використовувалися також литовські одиниці – волока й морг. Середня величина волоки становила 21 га. Волока поділялася на 30 моргів.

Значно рідше земельні площі вимірювали у російських мірах висіву. Найпоширенішими серед них була четверть жита, яка відповідала десятині ріллі.

З XVIII ст. в Україні впроваджували російські міри вимірювання площі: квадратний сажень (4,6 м²) і десятину (1,1 га).

Сіножаті вимірювалися возами сіна або днями косовиці.

Площа лісів вимірювалася периметром, так. званою "окружною мірою" у верстах (≈1067 м) або триаршинних сажнях (≈2,13 м). Формула перерахунку: $S_{[ra]} = k \cdot p_{[b]}^2$, де p – периметр ділянки у верстах, S – площа цієї ділянки у гектарах, k – коефіцієнт, що залежить від конфігурації ділянки. Для круглої ділянки $k \approx 9$; для квадратної площини $k \approx 7$; для прямокутних ділянок $k < 7$.

Для вимірювання кількості зерна, що засівали або збирали, використовували міри сипучих продуктів ("хлібні міри") – четверть, осьмину (осьмачку) і четверик. Співвідношення мір було таким:

$$1 \text{ четверть } (\approx 210 \text{ дм}^3) = 2 \text{ осьминам } (\approx 105 \text{ дм}^3) = 8 \text{ четверикам } (\approx 26,2 \text{ дм}^3).$$

Вважають, що у другій половині XVII ст. четверть жита становила 8 пудів = 128 кг. Якщо розраховувати зі значень насипної щільності зернових, жита – 700 кг/м³, вівса – 430 кг/м³, то цифри будуть дещо вищими. Четверть жита становитиме близько 147 кг., а четверть вівса – 90 кг.

Рідини міряли "винними мірами" – відрами й бочками. 1 відро ≈ 12,3 л; 1 бочка = 40 відер ≈ 492 л. Вино та горілку на продаж міряли квартами й чарками. 1 кварта = 1/10 відра ≈ 1,23 л; 1 чарка = 1/100 відра = 123 мл.

Міри довжини

- 1 миля = 7 верст $\approx 7,5$ км.
- 1 верста = 500 сажнів $\approx 1,1$ км.
- 1 сажень = 3 аршини $\approx 2,1$ м.
- 1 аршин = 4 чверті ≈ 72 см.
- 1 чверть = 4 вершки ≈ 18 см.
- 1 вершок $\approx 4,5$ см.

Міри площі

- 1 кв. верста = 250 000 кв. сажнів $\approx 1,14$ км².
- 1 десятина = 2 400 кв. сажнів $\approx 1,1$ га.
- 1 кв. сажень = 9 кв. аршинів $\approx 4,6$ м².

Міри ваги

- 1 пуд = 16,38 кг.

Міри сипучих тіл ("хлібні міри")

- 1 діжка (кадь) = 4 чверті ≈ 840 дм³.
- 1 чверть ≈ 210 дм³.
- 1 осьмина = $1/2$ чверті ≈ 105 дм³.
- 1 четверик = $1/4$ осьмини $\approx 26,2$ дм³.

Міри рідких тіл ("винні міри")

- 1 бочка = 40 відер ≈ 492 л.
- 1 куфа = 40 відер ≈ 492 л.
- 1 відро $\approx 12,3$ л.
- 1 кварта = $1/10$ відра $\approx 1,23$ л.
- 1 чарка = $1/100$ відра ≈ 123 мл.

ПРО АВТОРІВ

Сергій Михайлович Спутай

Народився 1963 р. у с. Ковчині. У 1987 р. закінчив фізичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у 2002 р. – Міжнародний інститут менеджменту МІМ-Київ. З 2007-го працює директором Інституту радіолокаційних технологій (м. Київ). Член Національної спілки краєзнавців України.

Михайло Михайлович Мороз

Народився 1956 р. у с. Ковчині. У 1981 р. закінчив історичний факультет Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка. У 1980 – 1985 рр. працював учителем історії та суспільствознавства Ковчинської середньої школи, з 1985-го до 2016 р. – сільським головою с. Ковчина.

Наталія Миколаївна Халімон

Народилася 1972 р. у с. Ковчині. У 1994 р. закінчила історичний факультет Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка. З 1999 р. працювала вчителем історії, з 2005 р. – директором Ковчинської школи. У 2015 р. обрана головою Куликівської районної ради. З 2017 р. – голова Куликівської об'єднаної територіальної громади. Н. М. Халімон – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського, член Національної спілки краєзнавців України.

Шановні читачі!

Поділіться, будь ласка, з авторами своїми думками про цю книгу. Напишіть нам, якщо виникнуть питання з історії с. Ковчина. Ми відкриті для спілкування.

Адреси електронної пошти:

sputay@ukr.net

natalya.hal@ukr.net

Сергій Спутай, Михайло Мороз, Наталія Халімон

КОВЧИН

Історія села від найдавніших часів до 1917 року

Підп. до друку 29.10.2018. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн.друк.арк. 26,0. Облік.-видавн.арк. 31,20. Наклад 250 прим. Замовл. № 500.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03